

26627

T.C.
ERCIYES UNIVERSITESI
SOSYAL BILIMLER ENSTITUSU

XVIII. ASRIN BAŞLARINDA KAYSERİ
(1700-1730)

DOKTORA TEZİ

T-26627

DANISMAN
DOC. DR. ABDÜLKADİR YUVALI

HAZIRLAYAN
MEHMET KARAGOZ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

KAYSERİ-1993

I C İ N D E K İ L E R

ONSOZ
KISALTMALAR
KONU VE KAYNAKLAR
GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM KAYSERİ ŞEHRİNİN YERLEŞİMİ

I-ŞEHRİN COĞRAFI KONUMU VE ÖNEMİ	30
II-YÖNETİM TEŞKİLATLARININ BULUNDUĞU YERLER	31
1-Kayseri Kalesi	31
a-Dış Kale ve Kale Kapıları	32
b-İç Kale	32
ba-Hükümet Sarayı	36
bb-Mahkeme Sarayı	36
III-MAHALLELER	37
1-Mahallelerin Gelişim Seyri	37
a-XVI. Asırda Mahalleler	39
b-XVII. Asırda Mahalleler	44
2-XVIII. Asırda Mahalleler ve Fizikî Durumu	45
3-Dini Cemaatler Açısından Mahalleler	70
a-Karışık Mahalleler	70
b-Gayrimüslimlerin Oturdukları Mahalleler	71
c-Müslüman Mahalleleri	71
IV-DİNİ VE SOSYAL YAPILAR	73
1-Camiiler ve Mescitler	73
a-Camiiler	73
aa-Ulu Camii	74
ab-Gülük Camii	75
ac-Hunat Camii	76
ad-Hacı Kılıç Camii	77
ae-Kursunlu Camii	79
af-Fatih Camii	80
ag-Lâlâ Paşa Camii	81
ağ-Hacı Bulam Camii	81
ah-Seyyid Battal Gazi Camii	82
aı-Hasbek Camii	82
ai-Deliklitas Camii	82
aj-Saray Camii	82
ak-Kasım Dede Camii	83
al-Seyh Ali Camii	83
am-Hacı Kasım Camii	83
an-Ali Cavuş Camii	83
ao-Hacı Bulam Camii	84
aö-Himmet Dede Camii	84
ap-Talas Camii	84
b-Mescitler	85
ba-Seyh Celebi Mescidi	85
bb-Hürrem Cavuş Mescidi	86
bc-Bayram Bey Mescidi	86
bd-Hasbek Mescidi	86
be-Hisanlı Mescidi	87
bf-Tavukcu Mescidi	87

bg-Hatemoğlu Mescidi	88
bğ-Dervis Bey Mescidi	88
bh-Hacı Ahi Mescidi	88
bı-Seyyid Burhaneddin Mescidi	88
bi-Karagürcü Mescidi	89
bj-Deliklitas Mescidi	89
bk-Bayram Pasa Mescidi	89
bl-Kadı Musa Mescidi	89
bm-Seyyid Abdülkerim Mescidi	90
bn-Hacı Mescidi	90
bo-Tutak Mescidi	90
bö-Giceciler Mescidi	90
bp-Hacı Sefer Mescidi	90
br-Aldın Mescidi	91
bs-Dalcı Mescidi	91
bs-Oksüz Mescidi	91
bt-Turgut Mescidi	91
bu-Seyyid Mehmed Mescidi	91
bü-Seyyid Ahmed Mescidi	92
2-Medreseler Muallimhaneler ve Kütüphaneler	93
a-Medreler	93
aa-Melik Gazi Medresesi	93
ab-Köşk Medresesi	94
ac-Pervane Medresesi	95
ad-Sahibiye Medresesi	96
ae-Cifte Medrese	97
af-Hacı Kılıc Medresesi	97
ag-Hoca Hasan Medresesi	98
ağ-Hatuniye Medresesi	98
ah-Lâlâ Medresesi	99
aı-Afgunu Medresesi	99
ai-Ziyaeddin Medresesi	100
aj-Tahiriye Medresesi	100
ak-Seraceddin Medresesi	100
b-Muallimhaneler ve Sıbyan Mektepleri	101
c-Kütüphaneler	103
3-Türbeler	103
a-Melik Gazi Türbesi	104
b-Cifte Kumbet	104
c-Döner Kumbet	105
d-Sırçalı Kumbet	105
e-Ali Cafer Türbesi	105
f-Emir Erdoğan Türbesi	105
g-Kutlu Düğün Hatun Türbesi	106
ğ-Sitti Sah Hatun Türbesi	106
h-Kasım Celebi Türbesi	106
i-Seyyid Burhaneddin Türbesi	106
4-Zaviyeler	107
a-Hasan Bey Zaviyesi	108
b-Ali Fakih Zaviyesi	108
c-Hoca Kudbeddin Zaviyesi	108
d-Hacı Davut Zaviyesi	108
e-Ahi İsa Zaviyesi	108
f-Alimüddin Zaviyesi	109
g-Hoca Ağa Zaviyesi	110

g-Bostancı Ali Zaviyesi	110
h-Osman Paşa Zaviyesi	111
ı-Suya Kanmış Zaviyesi	111
i-Miskinler Zaviyesi	111
j-Köşk Zaviyesi	112
k-Hoca Vatan Zaviyesi	112
l-Seydi Serif Zaviyesi	113
5-Bayram Paşa Mevlevihanesi	113
6-Kiliseler ve Manastırlar	114
a-Kiliseler	114
aa-Meryem Ana Kilisesi	114
ab-Rum Kilisesi	115
ac-Hımayıl Kilisesi	115
ad-Hızır İlyas Kilisesi	115
ae-Bogos Bedros Kilisesi	116
af-Meryem Ana Kilisesi	116
b-Manastırlar	116
ba-Hımayıl Manastırı	116
bb-Karabet Manastırı	116
7-Su Yolları ve Kaynakları	116
a-Gevramoğlu Çesmesi	118
b-Hacı Hamza Çesmesi	118
c-Güllü Çesme	118
d-Pamuk Hanı Çesmesi	118
e-Hisanlı Mahallesi Çesmesi	119
f-Hasbek Mahallesi Çesmesi	119
g-Hacı Kılıç Mahallesi Çesmesi	119
ğ-Bozatlı Mahallesi Çesmesi	119
h-Eski Bezistan Mahallesi Çesmesi	120
ı-Hasan Fakı Mahallesi Çesmesi	120
i-Taşkıncık Mahallesi Çesmesi	120
j-İç Kale Mahallesi Çesmesi	120
k-Hoca Vatan Çesmesi	121
l-Kümbet Çesmesi	121
m-El-Hac Hamza Çesmesi	121
n-Çifte Çesme	121
o-Çesme-i Kebir	122
ö-Deliklitas Mahallesi Çesmesi	122
p-Kalenderhane Mahallesi Çesmesi	122
8-Hamamlar	122
a-Kadı Hamamı	123
b-Gürcü Hamamı	123
c-Hunad Hamamı	124
d-Gülük Hamamı	124
e-Cafer Bey Hamamı	124
f-Selahaddin Hamamı	125
g-Hüseyin Paşa Hamamı	125
V-ZANAAT VE TİCARET YERLERİ	125
1-Bedestenler	126
2-Hanlar	131
a-Karatay Kervansarayı	132
b-Sultan Han	132
c-Kapan Han	132
d-Vezir Han	133
e-Kıflamazoğlu Hanı	135

f-Pamuk Han	136
g-Abdi Bey Hanı	136
ğ-Gön Han	137

İKİNCİ BOLUM

KAYSERİ SEHRİNİN İDARI YAPISI

I-OSMANLI DEVLETİNDE İDARI YAPI	139
1-Eyalet Yönetimi ve Karaman Eyaleti	139
2-Sancak Yönetimi ve Kayseri Sancağı	141
II-UMERA VEYA EHL-İ ORF	146
1-Mutasarrıfın Tayini ve Görevleri	146
2-Mütesellimin Tayini ve Görevleri	151
3-Yeniçeri Serdarı	153
4-Kethuda Yeri	155
5-Subaşı	157
6-Sehir Emini	158
7-Mahalle İmamı	158
8-Mütevelli	159
9-Esnaf Yöneticileri	160
III-ULEMA VEYA EHL-İ SER	164
1-Kadı ve Naib	164
a-Muhzırbaşı ve Muhzırlar	169
b-Mahkeme Katipleri	170
2-Muhtulur	171
3-Nakibü'l-Esraf Ka'imakamı	171
4-Sehirdeki İmar Hizmetleri	174
1-Mimarlar	174

ÜÇÜNCÜ BOLUM

KAYSERİNİN NUFUS YAPISI VE SOSYAL DURUMU

I-KAYSERİ'NİN TOPLAM NUFUSU	177
II-KAYSERİ'DE NUFUS HAREKETLERİ	185
1-Asiretler	186
2-Levendler	193
3-Ayanlar ve Mütegalibeler	196
4-Yöneticilerin Tavırları	202
III-SEHIR NUFUSUNUN TAHLİLİ	204
1-Dini Cemaatler	204
a-Gayrimüslim Cemaatler	204
b-Nüfus Bakımından Gayrimüslimler	209
2-Köleler ve Cariyeler	210
IV-SOSYAL TABAKALASMA	214
1-Ehl-i Orf Yöneticiler	215
2-Ehl-i Şer Yöneticiler	216
3-Ayan-Esraf ve Mütevelliler	218
4-Sehir Halkı	218
V-KAYSERİ'DE AİLENİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU	220
1-Kayseri'de Aile ve Evlilik Gelenekleri	222
a-Nikah Akdi ve Ailenin Tesekkülü	222
b-Müslümanlarda Evlilik Gelenekleri	224
c-Gayrimüslimlerde Evlilik Gelenekleri	225

d-Müslümanlarda ve Gayrimüslimlerde Evlilik Durumları ve Çocuk Sayıları	231
---	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAYSERİ SEHRİNİN EKONOMİK DURUMU

I-GELİR KAYNAKLARI

1-Ziraat ve Hayvancılık	236
a-Zirai Üretim	240
aa-Zeamet ve Tımar Topraklar	245
ab-Vakıf Topraklar	248
ac-Mülk Topraklar	250
b-Hayvancılık	252
2-Mukataalar	254
a-Boyahane Mukataası	255
b-Eskun Mukataası	258
c-Kösk Mukataası	259
d-Cırlavik Mukataası	260
e-Erkilet Mukataası	260
f-Sadgeldi Mukataası	260
g-Hoca Vatan Mukataası	261
ğ-Kapan ve Kıyık Mukataası	262
h-Ağnam Mukataası	263
ı-Türkman Mukataası	263
i-Danışmendli Mukataası	263
j-Maden Mukataası	264
ja-Bakır Mukataası	265
jb-Cüre Mukataası	266
k-Doğancı Mukataası	266
l-Tütün Gümrüğü Mukataası	267
m-Bostan Mukataası	267
n-Iktisab Mukataası	268
3-Vergi Gelirleri	270
a-Cizye Gelirleri	270
b-Orfi Gelirler	275
ba-Cebelü Bedeliyesi	275
bb-İmdâd-ı Seferiye ve Hazeriye	277
bc-Sürsat Bedeli	281
c-Avarız Gelirleri	282
4-Vakıf Gelirleri	285
5-Kale Vazifelilerin Gelirleri	289
6-Haremeyn-i Serifeyn Gelirleri	292
II-KAYSERİDE ESNAF CEMİYETLERİ ve ÜRETİM İMKANLARI	293
III-ÜRETİM VE TİCARET	299
1-Kayseri Şehrinin Ticarî Önemi	299
IV-PARA VE FİYATLAR	308
1-Paranın Durumu	308
2-Fiyat Hareketleri	312
a-Fiyatlar	313
aa-Hububat Fiyatları	313
ab-Çeşitli Gıda Maddelerinin Fiyatları	315
ac-Hayvan Fiyatları	317
ad-Çeşitli Dokuma, Hammadde ve Bazı Mamul Malların Fiyatları	320

	VII
ae-Mücevher Fiyatları	322
af-Kitap Fiyatları	323
ag-Ev Fiyatları	324
3-Ucret ve Nafakalar	325
4-Tasıma Fiyatları	326
SONUC	327
EKLER	342
BIBLIYOGRAFYA	364

ONSOZ

Cok uzun bir süre dünya siyasetine hâkim olan ve mükemmel bir içtimâi yapı ve mütênâsip müesseseleriyle dünya tarihinde mühim bir mevkii işgal eden Osmanlı Devleti, Türk tarihinde de mümtaz bir mevkie sahiptir. Böyle geniş bir zaman ve mekânda idâme-i hayat eden bir devletin siyasi, idârî, iktisadî, askerî ve içtimâi yapısını ortaya koyabilmek son derece güç bir meseledir. Bu husus göz önünde bulundurularak Osmanlı Devleti'nin sadece bir mevkii ve belirli bir zaman dilimini ele almak ve mevcut kaynakların değerlendirilmesine gitmek kanaatimizce en uygun olanıdır.

Arsiv vesikaları gün geçtikçe önem kazanan Osmanlı tarihi araştırmalarında önemli kaynaklarından. Ne yazık ki, Osmanlı tarihiyle alakalı olan vesikaların tam olarak arşivlendirilemediği de bir gerçektir. Bu sahada yapılan çalışmalar devam ederken, Ser'iyeye sicilleri üzerindeki çalışmalar da artmaktadır.

Yine son senelerde ağırlık kazanan Şehir Tarihi Çalışmalarında da ülkemizde önemli eserler verilmeye başlanmıştır. Şehir tarihi çalışmalarında, Ser'iyeye Sicillerinde son derece önemli bilgiler bulunmaktadır.

Biz bu çalışmamızda, Ser'iyeye Sicilleri ve Arşiv vesikalarına dayanarak XVIII. asrın başlarında Kayseri'nin fizikî, idarî, sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaya çalıştık ve Ser'iyeye Sicillerinden Kayseri şehri ile ilgili önemli bilgilere ulaştık. Sadece Ser'iyeye Sicilleriyle iktifa etmeyip Arşiv vesikalarından da istifade etmek suretiyle konunun daha müttekâmil olarak ortaya konulmasına gayret ettik.

Bu mütevazi çalışmamızla Türk tarihine ve bu sahada çalışanlara hizmet ve yardım edebilmekten kendimizi mutlu sayacağız.

Tez çalışmamın başlangıcından sonuna kadar hiç bir fedakarlıktan kaçınmadan her türlü yardımını gördüğüm danışman hocam Doc. Dr. Abdulkadir Yuvalı'ya şükran borçluyum. Ayrıca, fikirlerinden istifade ettiğim Doc. Dr. Mustafa Uztürk ve tezimizi bastan sona okuyarak yapıcı fikir ve görüşlerinden çok yararlandığım Y. Doc. Dr. Mustafa Turan'a teşekkür ederim. Tezin yazım ve tashihlerinde yardımlarını gördüğüm Ars. Gör. Ahmet Yiğit ve Hüseyin Durukan'a da teşekkür ederim.

Mehmet Karagöz

K I S A L T M A L A R

a.g.e.,	Adı geçen eser.
a.g.m.,	Adı geçen makale.
a.g.mad.,	Adı geçen madde.
a.g.t.,	Adı geçen tez.
bkz.,	bakınız.
BOA,	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
BOAR,	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi.
DGIT,	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi.
DTCFD,	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
EI,	Encyclopedia of Islam,2.baskı.
IA,	İslâm Ansiklopedisi.
IUEF TD,	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
IFM,	İktisat Fakültesi Mecmuası.
Kayseri Ser. Sic.,	Kayseri Ser'iyye Sicili.
İKSHK,	Kayseri Kültür Sanat Haftası Konuşmaları
MM,	Maliyeden Müdevver Defterler.
No,	Numara.
S,	Sayı.
s,	Sahife.
TAD,	Tarih Araştırmaları Dergisi.
TDTS,	Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.
TIIT,	Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi.
vb,	ve benzeri.
VD,	Vakıflar Dergisi.
vd,	ve devamı.

KONU VE KAYNAKLAR

Yerleşme en geniş anlamda dünyanın her yerinde en ilkel ev kümelerinden, en yüce yapılara kadar bütün binaların tamamı olarak tanımlanabilir. Bu şekilde yerleşme, bir anlamda, dünya yüzeyi üzerinde insan eli ile yapılmış olan şekillerin tamamı demektir⁽¹⁾. Yerleşim yerleri insanlık tarihi içinde Paleolitik devirden beri kültürlerin merkezi durumundadırlar. Tarih içinde coğrafi bölgeler, kendi özelliklerini gösteren yerleşme modellerine sahip olmuşlardır. Anadolu'da şehirler için seçkin yerleşme yerleri çok dakik ve Coğrafi hesaplamalara dayandırılarak kurulmuştur. Bu yerleşme yerleri, fiziki faktörler artı insan artı kültür düzeyi gibi üç ayrı unsurun karşılıklı tesiri ile meydana getirilmişlerdir. Şehirler idari taksimatın bir parçası oldukları gibi aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatında organize olduğu yerler durumundadırlar. Bu bakımdan, fiziki yapılarıyla da kendi "Has kültür ve medeniyet"lerini yansıtırılar ve "Parçası" oldukları "Ana yapının" bütünleyicisi özelliğini arzederler.

Anadolu'nun coğrafyası, burada kurulan şehirleri "Jeopolitik ve Sosya-ekonomik" açılarından çok zengin değerlerin bulunduğu yerler haline getirmiştir⁽²⁾. Osmanlı Devletine kadar Anadolu'daki bir çok şehir Hititler, Frigler, Asurlular, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuk-

1 Yerleşmenin tarihçesi için bkz. Necdet Tuncdilek, Türkiye'de Yerleşimin Evrimi, İstanbul 1986, s.1-49

2 Anadolu'nun jeopolitik önemi için bkz. Füzûzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1991, s.1-8; Tahsin Özgüç, "On Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi" DTCF IV, S.3, Ankara 1946, s.251-253; Bahaddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s.320

lular ve Osmanlılar tarafından yapılan imar faaliyetleri ile düzenlenmiş şekillendirilmişlerdir.

Şehirin bu zamana kadar yapılan tarifleri Tarihten ziyade, Sosyoloji ve Coğrafyayı ilgilendirdikleri görülmektedir.⁽³⁾ Bir tarihçi olarak Toynbee'nin yaptığı tarif manâ ve mahiyet olarak bizim çalışmalarımız için daha geçerlidir. O'na göre; "Şehir, orada oturanların yaşamaları için gerekli yiyecekleri sınırları içinde üretmedikleri bir iskân yeridir"⁽⁴⁾. Burada şehirin göze çarpan özelliği temel gıda maddelerinin üretilmediği ve tüketici durumunda olmasıdır. Toynbee'ye göre, şehrin hususiyetleri olarakda;

1-Korunmuş olması gerekiyor;

2-Bir Pazar, yani ticaret merkezi olması gerekmektedir.

3-Orada bir sanayif , yani gıda dışında bir üretimin olması icab etmektedir⁽⁵⁾.

Burada şehirin iyi korunan bir yer olması ve gıda üretiminin yanında belirli ölçülerde sanayif üretiminin yapılması, pazar yeri ve ticaret merkezi olmasının yanında "Dini merkez " olmasını da ilâve etmek gerekmektedir⁽⁶⁾.

Türk dilinde, Kent⁽⁷⁾ şeklinde karşılığı bulunan kelimenin daha ziyade kullanılanı ise "Şehir"dir. Şehir, Farsça bir kelime olup XIII. ve XIV. asırlarda "Sar" diye Türkçeleşmiştir. Anadolu'ya gelen Türkler, "geçit yerlerinin özellikleri açısından çevre ile bağlarının örgütlendiği noktalarda yerine göre uç bölgelerde, yerine göre de iç geçit noktalarının denetimine bağlı mevkiilerde şehir kur-

3 Şehir tarihleri için bkz. Ayla Yörükan, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, Ankara 1968; İhsan Sezal, Şehirleşme, İstanbul 1992; Korkut Tuna, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme, İstanbul 1987; Necdet Tuncdilek, a.g.e., İstanbul 1986.

4 Tuncer Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985, s.18

5 Tuncer Baykara, a.g.e., s.19

6 Geniş bilgi için bkz. Henri Pirenne, Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991, s.18. (Civitas, Latince yurttaşlık; yurttaşlar topluluğu, Devlet; şehir anlamına gelir. Civitas, Pisikoposluğun merkezi de demektir.

7 Ayrıca bkz. Faruk Sümer, Eski Türklerde Şehircilik , İstanbul 1984, s.1; Eski Türkler şehre balık adını veriyorlardı. Daha sonra bu kelimenin Balık şeklinde söylendiği bilinmektedir. XI. yüzyılda Karahanlı Türkleri ile Oğuz Türklerinin Balık kelimesinin yerine Kend kelimesini kullandıkları görülmüştür. Bahaddin Ügel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s.320

muşlardır"⁽⁸⁾. Anadolu'daki Bizans'ın askerî-ticari ve haç yollarının denetlendiği üç merkez Konya, Kayseri ve Sivas Selçuklular zamanında Karadeniz, Asya ve Mezopotamya bağlantılarının denetlendiği merkezler haline gelmiştir⁽⁹⁾. Bu bölge Selçuklulardan sonra Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar döneminde de aynı özelliklerini korumuştur.

Anadolu'da en eski yerleşme yerlerinden birisi olan Kayseri coğrafi bakımdan Orta Anadolu'yu, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya, Batı Anadolu'yu Mezopotamya ve Mısır gibi tarihî kültür ve medeniyet muhitlerine bağlayan güzergahda bir kapı durumundadır. Kayseri, aynı zamanda Anadolu coğrafyası diye bilinen yerlerin tamamı üzerinde mücadele eden milletlerin stratejik üslerinden birisidir. Asur-Hitit, Lidya-Pers, İslâm-Bizans, Selçuklu-Bizans, Danişmendli-Karamanlı, Memlûklu-Osmanlı mücadelelerinde hep merkez üslerden biri olmuştur. Bütün bu hususiyetlerinin yanında Kayseri; tarihin her devrinde bilhassa ticari önemi olan bir şehir durumundadır. Osmanlı Devletine dahil olduktan sonra da Anadolu'nun mihim bir ticaret şehri olarak önemini devam ettirmiştir. XVI. asırda dünya ticaret yollarının yön değiştirmesine rağmen Anadolu'da ticari önemini muhafaza eden şehirlerden biridir.

Kayseri, bu özellikleri itibarı ile üzerinde çalışılması gereken bir şehirdir. Buna rağmen Kayseri ile ilgi ciddi ilmi çalışmaların sayısı çok fazla değildir. Günümüzde şehir tarihi üzerinde çalışmaların önem kazanması üzerine, yukarıda belirttiğimiz sebeplere binaen tarihî ve iktisadi bir önemi haiz olan Kayseri ile ilgili bir şehir tarihi çalışması yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Türkiye'de şehir tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Uzer Ergenç, şehir tarihi çalışmalarının teorik temellendirmesi hakkındaki görüşünde; "Şehircilik konusunun geçmişini ve bugünü inceleyenler başlıca;

8 K. Tuna, a.g.e., İstanbul 1987, s 164.

9 K. Tuna, a.g.e., s.165.

a)Kır ile şehir arasındaki ilişkiler,
 b)Şehirlerin birbirleriyle aralarındaki ilişkileri-
 c)Cevresindeki daha geniş ekonomik, sosyal siyasal yapılar içerisindeki durumlarını açıklamaya çalışmakla yükümlüdürler" düşüncesini belirtmiştir⁽¹⁰⁾. Bu çalışma esasını Osmanlı dönemine uygularken de altı farklı kısımda kabul ettiği bir planlamayla çalışılmasını belirtmektedir. Biz bu planlama çerçevesinde "Post-Klâsik denilen ve XVII., XVIII. yüz yıllardaki yeni şartların ortaya çıkmasıyla başlayan değişim dönemi"⁽¹¹⁾ diye bahs edilen kısımla ilgili Kayseri'nin XVIII. asrın başındaki durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

Bilindiği gibi Osmanlı dönemi şehir çalışmaları iki dönem üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlar; Osmanlı'da klâsik dönem kabul edilen XVI. asra aittir ki, bu çalışmalar umumiyetle Tahrir Defterleri esas alınarak yapılmıştır⁽¹²⁾ veya XVIII. asrın II. yarısından başlayarak XIX. yüzyılda 1839'da başlayan Tanzimat dönemine kadar gelen çalışmalardır⁽¹³⁾. Ancak, Post-Klâsik döneme ait çalışmalar fazla değildir⁽¹⁴⁾.

Ayrıca, biz çalışmamızı 1700-1730 yılları arasında sınırlandırmayı uygun bulduk. Çünkü, Osmanlı Devleti 1683-1699 seneleri arasında Avusturya ve Rusya cephelerinde savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu savaşlar idâri iktisadî sosyal ve siyasî bir çok meselelerle bitmiştir. Devlet yetkilileri savaş süresince aldıkları idâri malî ve sosyal tedbirleri tam uygulamaya fırsat bulamamışlardır. Savaşların sonunda Avusturya ile Karlofça antlaşması (1699), Rusya ile de İstanbul Antlaşması (1700) yapılmıştır. Bu antlaşmalardan son-

10 Uzer Ergenc, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, LII, S.203, Ağustos 1988, s.670

11 Ü. Ergenc, a.g.m., s.673.

12 Mesela bkz. Nejat Göğünc, XVI. Asırda Mardin Sancağı, İstanbul 1969; Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989; İsmet Miroğlu, XVI. Asırda Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990.

13 Mesela bkz. Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1989; İbrahim Yılmazçelik XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1991.

14 Bu çalışmalardan biri için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1980.

ra sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafında bir dizi ıslâhatlara girişilmiştir⁽¹⁵⁾. Bu ıslâhatlardan birisi Leventler, Saruca ve Sekbanlarla aşiretlerin Anadolu'da meydana getirdikleri asayissizliğin ortadan kaldırılması ve düzenin sağlanmasıdır. Başta İskân olmak üzere bu tedbirlerin Kayseri'deki neticelerini ortaya koymaya çalıştık. Diğer bir ıslâhatta Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü malî sıkıntılara care bulmak için mukâtaaların kayd-ı hayat şartı ile mâlikâne olarak verilmesidir⁽¹⁶⁾. Fakat bu uygulama şehirlerde "Ayân ve Eşraf"ın idarî ve malî yönden güçlenmelerine sebep olmuştur⁽¹⁷⁾. Nüfûzu artan ayanların zorlamalarıyla Osmanlı Devleti'nin idarî yapısındaki taşra teşkilatında değişmelerin ilk örnekleri 1713 senesinde Kayseri'de görülmektedir. Ayanlar "Memnu" olmasına rağmen zorla taşra idaresinin başında görev almaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde 1726 senesinde bu zorlamaların da etkisi ile, eyâletlere merkezden vali tayini usulünün değiştirilerek "Beylerbeyliği, Sancakbeyliği ve öteki idarî görevlere yalnız kapukulları arasından tayin yapılması kuralından vazgeçilmiş" her vilayet ve sancağın ahalişi içerisinde itibarlı ve kudretli bir kişi bulunarak daha iyi idare eder düşüncesi ile kendi bölgesine idareci tayin edilmeğe başlanmıştır⁽¹⁸⁾. Bu geleneğin ilk örnekleri Kayseri'de olması açısından çalışmamız da 1700-1730 seneleri arası esas alınmıştır. Çalışmamızı 1730 senesinde kesmemizin sebebi de bilindiği gibi, Patrona Halil İsyanı ile 1718'de başlatılan "Lâle Devri'nde" Batıya açılma dönemi "inkıfaya uğramıştır". Aslında 1730 senesinde İstanbul'da meydana gelen bir ihtilâl, netice itibarı ile Kayseri şehir tarihini fazla ilgilendirmez gibi görünmektedir. Ancak, Osmanlı devletinin merkezinde meydana gelen değişme ve gelişmelerin azda olsa ülkenin bütününe etkilediğini inkar

15 Orhan Fuat Köprülü, "Amcazade Hüseyin Paşa", IA, V/I, Ankara 1967, s.649.

16 Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Türk İktisat Seminerleri, Ankara 1975, s.236.

17 M. Akdağ, "Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyılda Türkiye Tarihi", TAD IV, S.6-7 Ankara 1966, s.196. Hayatında enderunlu yerine yerli ailelerden oluşan ve Türk özlüne dayanan bir yönetici zümre olmuştur. s.199.

18 M. Akdağ, a.g.m., s.244

etmek mümkün değildir. Bu düşünce ile çalışmamızın zaman sınırlandırılmasını 1730 senesi ile yapmayı uygun gördük. Diğer taraftan konumuzun, idarî, ictimâf, iktisadî ve fizikî boyutlarının geniş olması, bize zamanın sınırlandırılmasını, konunun daha iyi tahlilini yapmamız ve boyutlarının iyi tespit edilmesi için zarurî görülmektedir. Ancak zaman sınırlandırmamıza rağmen konuların muhtevası gereği bu tarihlerin dışına çıkılmak mecburiyeti de hasıl olmuştur. Bu itibarla, zaman sınırlandırması tam olarak olamasa bile bir manada izâfî olup, konunun daha iyi anlaşılmasına ve ele alınmasına matûftur.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakların esasını; Ser'iyye Sicilleri, Mühimme Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ve Ali Emîrî, İbnülemin ve Muallim Cevdet Tasnifleri olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmamızı Seyahatnameler ve tetkik eserlerle takviye etmeye çalıştık.

I-ARŞİV VESİKALARI

1-MİLLÎ KÜTÜPHANE

Çalışmamızın temel kaynağı olan Kayseri Ser'iyye Sicilleri Milli Kütüphane'de bulunmaktadır⁽¹⁹⁾. Biz, burada çalışmamızın temel kaynağı olması bakımından Ser'iyye Sicilleri hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun gördük.

19 Daha önce Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan Kayseri Ser'iyye Sicilleri Milli Kütüphaneye taşınmıştır. Çalışmamızda kullandığımız Kayseri Ser'iyye Sicilleri Milli Kütüphane numaraları ile şunlardır: Biz konunun planlı ve iyi anlaşılır olur düşüncesiyle Ser'iyye Sicillerindeki sayfa numaralarını esas alarak her sayfadaki belgeleride ayrıca numaralandırdık.

No:126-H.1112-1113	127- .1114
128- .1115-1116	129- .1117
130- .1118-1119	131- .1119
132- .1119-1120	133- .1120-1121
134- .1121-1122	135- .1122-1123
136- .1124-1125	137- .1126-1127
138- .1128	139- .1129
140- .1130	141- .1131
142- .1132	143- .1133-1134-1135
144- .1140	145- .1141
146- .1142	147- .1142-1143
148- .1143	

a-SER'İYYE SICİLLERİ

aa-KADILIK MUESSESESİ VE MAHKEME:

Kadı, Arapça'da ikdam ihkâm ve iblâğ edâ, inhâ, vaz' ve takdir kökünden gelmektedir. Fiilin mastarı olan kaza ıstılah olarak hüküm, karar hakimlik manalarını ifade eder. Kadı da ismi fail olarak "Hakim" demektir⁽²⁰⁾. Osmanlı devletinin son döneminde Türk Medeni Hukuku "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"de Hâkim, "Beynennâs vuku' bulân dava ve muhasama-yı ahkâm-ı mesruhâsına tevfikân fasl ve hasl için tarafı sultaniden nasp ve ta'yin olunan zattır"⁽²¹⁾ şeklinde tarif edilmektedir.

İslâm dini ile birlikte doğan bu makam daha sonraki İslâm ve Türk devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de Ser'i Mahkemelerin ilgâsına kadar, "Divân" ve "Huzur Mahkeme"leri haric devam etmiştir.

Ser'i Mahkemelerde İslâm hukukuna göre mukayyidların tuttukları defterlere "Ser'ieyye Sicilleri" denir.

ab-SER'İYYE SICİLLERİNİN MUHTEVASI

Ser'ieyye Sicillerine "Kadı Sicili" "Kadı Defteri" "Sicill-i Mahfuz" veya sadece "Sicil"de denilmektedir. Mahkemeye intikal eden her türlü resmi yazı belli bir disiplin içinde bu defterlere yazılmıştır. Mahallî konularla ilgili olarak Kadıların veya Naiblerin verdiği kararlar sicillerin bir tarafına merkezden gelen her türlü resmi yazılarda sicillerin diğer tarafına yazılırdı. Mahallî konularda ilgili hükümlerin ve kararların yazıldığı bölüme "Sicill-i Mahfuz", merkezden gelen emirlerin yazıldığı bölüme ise "Sicill-i Mahfuz Defterlü" denilirdi.⁽²²⁾ Ser'ieyye Sicillerinde;

20 Ebu'l-Ulâ Mardin, "Kadı" IA, VI, s.42.

21 Mecelle, (Hzr. Ali Himmî Berki) İstanbul 1982, s.405. (Kitabu'l-kaza madde 1785),

22 Rifat Özdemir, "Ser'ieyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi", I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Sempozyumu Tebliğler, Malatya 1986, s.179.

1-Her çeşit dava zabıtlarıyla mukavele, senet, satış vakfiye, vekâlet, kefâlet, itk, borçlanma, tereke, taksim ... vs. gibi fıkıh ilminin başlıca konularını teşkil eden Ser'i mahkemelere ait resmi kayıtlar, narhlar ve esnaf tef-tisine ait belgeler.

2-Başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ma-kamlardan Beylerbeyine, Sancakbeyine, Kadılara, Muftilere, Mütessellimlere, Dizdarlara, Defterdârlara, Müderrislere, Mütevellilere, Voyvodalara, Eminlere, Altı Bölük Yerlerine, Vilâyet ve is erlerine hitaben yazılan Ferman, Berat, Divân Tezkeresi, Mektup, Ruûs, Tezkere, resmi maliyetler emir ve yazı kopyaları bulunmaktadır⁽²³⁾.

Bu bakımdan Ser'iyeye Sicillerinde, iktisadî, ictimafî, idarî, malî, fizikî açıdan o yerin tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler bulunmaktadır.⁽²⁴⁾

Ayrıca kaynak olarak, eski Hıristiyan tarihlerine temel teşkil eden kilise kayıtları ve Çinliler'in sülâle tarihleri demek olan "Su"lar ne derece önemli ise eski mahkeme karar-larını ihtiva eden Ser'iyeye sicilleri de o derece önemli hatta bir kaç kat daha güvenlidirler.⁽²⁵⁾

Bu manda bir Kayseri Ser'iyeye Sicillerini çalışmamıza esas aldık. Çalıştığımız sicillerin çoğunluğunda sicil-i mahfuz ve sicil-i mahfuz defterli kısımlarının bulunması bize geniş istifade imkânı vermiştir.

23 Halit Ongan, Ankara'nın I Numaralı Ser'iyeye Sicili, Ankara 1968 s.10.

24 Mücteba İlgürel, "Ser'iyeye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru", IUEF TD, S.28-29, İstan-bul 1975, s.123-125.

25 Ahmet Akgündüz, Ser'iyeye Sicilleri I, İstanbul 1988, s.11; Yusuf Oğuzoğlu, "Ser'iyeye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru" TAD XIV, S.25, Ankara 1981-1982, s.343-360; Cahit Baltacı, "Ser'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", Osmanlı Ar-sivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Mayıs 1985, İstanbul; Yusuf Hal-laçoğlu, "Ser'iyeye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru Doğru (Adana Ser'iyeye Sicil-leri)" TD, S.28-29 1975, s. 123-167; Osman Ersoy, " Ser'iyeye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru", DTCFD, XXI, S. 3-4 Ankara 1963.

2-BASBAKANLIK ARSIVI

a-MUHIMME DEFTERLERİ:

Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun da çok değişik konular karara bağlanmakta idi. Divan kalemlerinin sefi olan "Reisu'l-Küttab" "Mühim" telâkki ettiği ferman ve hükümleri ayrı defterlere kaydettirirdi. Bu defterlere "Mühimme Defterleri" adı verilmiştir.

Mühimme Defterleri'nde Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idarî ve hukukî prosüdür harp tarihi ve lojistik ma'lumat, devletin gayrimüslim cemeat ile ilişkileri ve bunların sosyal hayatı, hac siyaseti ve mukaddes beldelerin muhafaza ve idâresi kültür ve sanat hayatı ile ilmi ve fikri faaliyetler gibi ehemmiyetli mevzular hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁽²⁶⁾ Halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1553-1905 seneleri arasında 263 adet mühimme defteri bulunmaktadır.⁽²⁷⁾ Çalışmamızda tetkik ettiğimiz dönemle alakalı olarak 1700-1730 senelerine ait olan Mühimme Defterlerinden istifade ettik⁽²⁸⁾

b-MALİYEDEN MUDEVVER DEFTERLER:

Bu tasnifte, muhtelif maliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi, arazi tahrir, saray, yenîçeri, mevâcip vs, gibi diğer defterler de bulunmaktadır.⁽²⁹⁾ Biz çalışmamız için 7. 8. ve 9. cilt kataloglarda bulunan; Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvât

26 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi , Ankara 1992. s.82

27 Atilla Çetin, Başbakanlık Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1979, s.49.

28 Kullandığımız Mühimme Defterleri Şunlardır:

121-H.1125-1126	122-H.1126
123-H.1127	124-H.1128-1130
125-H.1128-1129	126-H.1129-1130
127-H.1130-1131	128-H.1130
129-H.1131-1133	130-H.1133-1135
131-H.1135-1136	132-H.1136-1138
133-H.1138-1139	134-H.1139-1140
135-H.1140-1141	136-H.1142-1143
137-H.1142	138-H.1143-1148

Defteri, Mukataa Defteri, Bedel-i Sürsât Defteri, Zuemâ ve Erbâb-ı Tımar Bedeliye Defteri, Avarız-hâne Defteri, Ahkâm-ı Maliye Defterlerinden bizi ilgilendirdiği kadarıyla istifade ettik.

c-ALİ EMİRİ TASNIFI:

Tarihçi Ali Emiri başkanlığında bir heyet tarafından 1918-1921 seneleri arasında gerçekleştirilen bir tasniftir. Osmanlı devletinin kuruluş döneminden başlayarak Abdülmecid dönemine kadar vasikaları ihtiva etmektedir. Ali Emiri tasnifinde siyasi, askerî, zeamet tevcihleri yabancı ülkelerle münasebetler, Divân-ı Hümayun'a ait meseleler, maarif inşa ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır.⁽³⁰⁾ Bu tasniflerde belgeler padişah sırasına göre yapılmış olup, 180700 adet belge bulunmaktadır.⁽³¹⁾ Çalışmamızda bu tasniften geniş miktarda istifade edilmiştir.

d-IBNULEMİN TASNIFI:

Tarihçi İbnülemin Mahmud Kemal Inal başkanlığında bir heyet tarafından 1921 senesinde çalışmaya başlanılarak meydana getirilmiştir. Tasnif, 1425-1873 senelerini kapsamaktadır. Çok çeşitli konuları muhtevi belgeler bulunur⁽³²⁾ Bu tasnif de, her konu bölümü kendi arasında kronolojik bir sıra takip edilerek düzenlenmiştir⁽³³⁾. İbnülemin tasnifinden iktisadî ve vakıflarla ilgili kısımları yazarken faydalandık.

e-MUALLİM CEVDET TASNIFI

Bu tasnif, tarihçi Muallim Cevdet başkanlığında 1932-

30 BOAR, s.393.

31 A. Cetin a.g.e., s.7

32 BOAR, s.394-395

33 A. Cetin, a.g.e., s.9

1937 seneleri arasında yapılmıştır. Tasnif esas alınan konulara göre 17 konu başlığı altında yapılmıştır. Ancak kronolojik bir düzenleme yapılamamıştır.⁽³⁴⁾ Tasnifin indeksi çıkarılmamıştır.⁽³⁵⁾

Maliyeden Müdevver Defterler, Ali Emiri tasnifi, İbn-ülemin Tasnifi ve Muallim Cevdet Tasnifinden kullandığımız belgeleri bibliyografyada vermeyi uygun bulduk.

II-VEKAYİNAME ve KRONİKLER

Süphesiz ki, Osmanlı Tarihi'nin en önemli kaynakları arasında Vekayinâme ve Kronikler de yer almaktadır. Tarihi hadiseleri kayıt ve zapt etmek için tayin olunan vakânüvislerin yazdıkları eserler olarak vakainâmelerden⁽³⁶⁾ gerektiği kadar istifade ettik. Tetkik ettiğimiz dönemle ilgili olarak "Tarih-i Rasid"⁽³⁷⁾ ve "Küçük Celebizâde Asım"⁽³⁸⁾ in eserlerinden faydalanırken çalışmamızın giriş bölümünde de kroniklerden istifade etmeyi ihmal etmedik.

III-SEYAHATNAMELER

Unlu Türk seyyahı Evliya Celebi'nin verdiği bilgiler XVII yüzyılda Kayseri hakkında araştırmalara uygun düşmektedir⁽³⁹⁾. Bu itibarla Evliya Celebi'nin seyahatnamesi çalışmamıza daha ziyade girizgah teşkil eden konuları muhtevidir.

XIV. asırda Anadolu'yu gezen İbn Batuta'nın Kayseri hakkında verdiği bilgiler çok az da olsa önemlidir⁽⁴⁰⁾. Hrand D. Andreasyan Anadolu'yu gezen Polonyalı Simon'un Seyahatnâmesini Anadolu'ya gezen başka bir Seyyah İn-

34 BOAR, s.306

35 A. Cetin, a.g.e., s.10

36 Zeki Velidi Togan, Tarihte Usul, İstanbul 1981, s.55

37 Rasid Mehmed Efendi, Tarih-i Rasid, İstanbul 1282.

38 Küçük Celebizâde İsmâil Asım, Tarih-i Celebizâde Asım, İstanbul 1282.

39 Evliya Celebi, Seyahatname-III, (Üç dal Nes.), İstanbul 1985

40 Muhammed et-Tancı, İbni Batuta Seyahatnamesi, (Cvr. Mümin Çevik), İstanbul 1983.

ciciyan'dan aldığı notlarla neşretmiş ⁽⁴¹⁾ olub çalışmamızda azami istifade ettik.

1848 senesinde askerî vazifeli olarak Anadolu'da bulunan Moltke'nin Türkiye Mektupları ⁽⁴²⁾ da seyahatnâme niteliğinde olub azda olsa istifade ettiğimiz diğer bir kaynaktır.

IV-TETKİK ESERLER

Çalışmamızda en fazla istifade ettiğimiz tetkik eserlerden birisi Ahmed Nazif'in "Mirât-ı Kayseriyye" adlı eseridir. ⁽⁴³⁾ Kitabın girişinde verilen bilgilere göre; "Ahmed Nazif Efendi, kendi ve babasının sağladığı imkânlarla ve zamanın şartları içinde bütün öğrenimini Kayseri'de yapmıştır... Kayseri Mukâvelet Muharrirliği (bu günkü karşılığı noterlik) ... Kayseri Ticaret Mahkemesi Başkatipliği... Vilâyet Meclis-i İdaré Başkatipliği ... Bilumum Okullar Hat Muallimliği ... Pınarbaşı ve Havza Kaymakamlıkları... vs. görevlerde bulunmuş ve başarılı devlet memuriyetiyle beraber, önemli eserler vermiş bir şahsiyettir. Eser; Kayseri'nin tabii ve iktisadî coğrafyası, tarımı, ticareti, sanayii, tarihçesi ve mimarî eserlerinden mütesekkildir. Muhtevalı bir eser olmasına rağmen, bizim anladığımız manada ilmi bir tetkik hüviyeti de arzetmemektedir.

İstifade ettiğimiz ikinci eser Halil Edhem'in Kayseri Şehri adındaki eseridir ⁽⁴⁴⁾. Edhem'in eserinin özelliği daha ziyade Osmanlı öncesi Kayseri'de yaptırılmış mimarî eserlerin tarihi mahiyetiyle verilmesidir. Dikkatli ciddi bir çalışma olduğu eserden anlaşılmaktadır. Müellifin döneme vukufuyeti eserin okunması sarasında göze çarpmaktadır. Biz de şehrin fiziki yapısı ile ilgili bölümde eserden genişçe faydalandık. Üçüncü olarak, 1940 senesinde Anadolu Seyahati

41 Brand D. Andreasyan, Polonyalı Simon Seyahatnâmesi, İstanbul 1964.

42 Helmut Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul 1969.

43 Ahmet Nazif, Kayseri Tarihi (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987

44 Halil Edhem, Kayseri Şehri (Hzr. Kemal Göde), Ankara 1982

sırasında Kayseri'yi gezmiş olan Albert Gabriel'in eserinde Kayseri şehrinin fizikî yapısıyla ilgili kıymetli bilgiler bulunup bu eserinden de geniş ölçüde yararlandık.⁽⁴⁵⁾

Dördüncü eser Mehmet İnbaşı'nın "XVI. Asrın Başında Kayseri" adındaki eserdir⁽⁴⁶⁾. Osmanlı tarihinin "Klasik Çağı" kabul edilen XVI. asırdaki "Tapu Tahrir Defterleri"nden istifade edilerek hazırlanmıştır. Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir "Yüksek Lisans" çalışması olan eser uzun bir emeğin ve dikkatli bir çalışmanın meyvesidir. Diğer bir eser Yasemin Demircan'ın "Tahrir ve Evkâf Kayıtlarına Göre Kayseri Vakıfları" adındaki eseridir.⁽⁴⁷⁾ Demircan'ın eseri'de "Yüksek Lisans" çalışmasıdır. Çalışmaya verilen emek, gayret ve dikkat gerçekten çalışmanın mühim bir eser olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bunların yanında Yücel Özkaya'nın eseri⁽⁴⁸⁾ XVIII. asır hakkında muhtevalı bir çalışma olması hasebiyle çalışmamızda geniş olarak faydalanılmıştır.

Ayrıca, Mustafa Akdağ'ın eserleri de çalışmamızda kullandığımız kıymetli bilgileri havi tetkik eserlerdendir.

45 Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları* (Çev. M. Akif Tütenk), İstanbul 1969.

46 Mehmet İnbaşı, *XVI. Asrın Başlarında Kayseri*, Kayseri 1991

47 Yasemin Demircan, *Tahrir ve Evkaf Kayıtlarına Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992

48 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, Ankara 1986.

GIRIS

Kayseri'nin tarihin ilk çağlarından bu yana bilinen bir şehir olmasının sebeplerinin başında, asırlar boyunca belli başlı askeri ve ticari yolların kavşak noktasında olmasıdır⁽¹⁾. Anadolu'nun eski bir yerleşme merkezlerinden olan şehir tarih boyunca çeşitli adlarla bilinmektedir. Bu adlar Kanes, Mazaka, Eusebeia, Kaiseria Kayserriye ve Kayseridir.

Yerleşme yerinin Erken Bronz Çağına kadar uzanan tarihinde ilk ismi Kanes'tir⁽²⁾. Kanes, Kanesa ve Nesa⁽³⁾ hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Asur koloni çağı ve Hitit⁽⁴⁾ döneminin sonuna kadar bu isimle anılan şehrin bundan sonraki ismi Mazaka olmuştur⁽⁵⁾. Nitekim antik kaynaklarda en eski adı Mazaka'dır. Değişik kaynaklarda "Maza", "Mazakus" seklince de rastlanılmaktadır⁽⁶⁾. Bu ismin manasının Firig dilinde "Zeus" manasına gelen Mazeus'dan gelebileceğini Maza seklince kullanılmış olup Pers hakimiyeti döneminde Mazaka adını aldığını söylenmektedir⁽⁷⁾. Ariarathes Eusebes seklindeki adına

1 Nezahat Baydur, *Kultepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, s.22.

2 Tahsin Özgüç, *Kultepe-Kanis II*, Ankara 1986, s.XVII.

3 N.Baydur a.g.e., s.44-45.

4 Ekrem Memiş, *Eski Çağ Türkiye Tarihi*, Konya 1989, s.81. Yurt Ansik. "Kayseri" VI, İstanbul 1981, s.4685.

5 Besim Darkot, "Kayseri", *IA, V*, İstanbul 1967, s.484.

6 N.Baydur a.g.e., s.78.

7 N.Baydur a.g.e. s.79; Musevi tarihlerinde Nuh Peygamberin bir torununa ve daha sonra Ermeniler tarafından kendi hükümdarlarından birinin adına izafe edilmiş olmakla beraber Kapadokyalıların cediti Mosoch'un isminden istikak ettiği kabul olunur. Bkz. B. Darkot, a.g.m., s.484; Bir başka yerde de şehrin "Eski adı Mazaca" dır denmektedir. Halil Edhem, *Kayseri şehri*, (Yay. Kemal Göde) Ankara 1982, s.23.

Ariarathes zamanında basılan sikkelerde rastlanmış ve bu kişinin adına atfedilmiş olabilir⁽⁸⁾ denilmektedir. "Mazaka" adı Roma İmaratorluğu döneminden sonrada devam ettmiş, bazan yalnız "Mazaka" bazanda "Caesarea Mazaca" şeklinde kullanılmıştır. Hatta Roma İmparatoru Julianus tarafından ceza mahiyetinde tayyin edilmek istenmiştir⁽⁹⁾. Kaiseraia adı ile ilgili olarak da Kapadokya kralı Archelaos (I.O. 36-I.S, s.17) tarafından "Augustus'un Serefine Kaisareia"⁽¹⁰⁾ adı verildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Ayrıca Kaiseraia isminin Romalılar döneminde birçok sehre de isim olarak verildiği anlaşılmaktadır⁽¹¹⁾. "Kayseriye" şeklindeki adlandırma ise İslâm dönemine ait olup İslâm kaynaklarında bu şekilde geçmektedir⁽¹²⁾. Yukarıdaki belirttiğimiz Kayseriye kelimesinin, "Kaiseraia"nın Arapça okunuşu olmalıdır. Kayseriye şeklindeki yazılış ve okunuşu, Anadoludaki İslâm hakimiyeti boyunca devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kelime "Kayseri" olarak Türkçe teleffuz edilmeye başlanmıştır.

Kayseri tarihiyle ilgili en eski belgeler Asurlar devri ile alakalıdır. Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelişleri Tunc Çağının (M.O.2500-2000) sonlarında olmuş ve bu topluluğun bırakmış oldukları tabletlerle Anadolu'nun tarih çağlarında başlamış oluyordu⁽¹³⁾. Kültepe tabletlerinde elde edilen bilgilerde, Asurluların Anadolu'da siyasi hakimiyetleri olmadığı ancak ticaret kolonileri bulunduğu, Asur kralı I. Şamsi-Adad zamanına kadar inen bilgilerde "Kanis Karum"unda Asurlu tüccarların oturdukları anlaşılmıştır. Bu sırada Kültepe(Kayseri) de yerli halkın yaşadığı da tespit edilmektedir⁽¹⁴⁾. M.O. 1900-1750 seneleri arasında sürdüğü anlaşılan bu dönem hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kanis Karum'u idari bakımdan Asur kentine bağlıdır. Ancak buradaki tüccarlar yerli beylere haraç vermek-

8 B. Darkot, a.g.mad., s.484 (N.Baydur Strabon'dan naklen "Yunanca Eusebeiaa'da" deniyordu demektir). a.g.e., s.80.

9 B. Darkot, a.g.mad., s.484.

10 N.Baydur, a.g.e., s.80-81.

11 Kemalettin Karamete, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1934, s.94.

12 Halil Ethem, *Kayseri Sehri* (Hzr. Kemal Göde) Ankara 1982, s.24.

13 Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi I.*, İzmir 1982, s.12.

14 Fıruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1988, s.70-71.

tedirler⁽¹⁵⁾. Bu dönem Kanesh (Kayseri) şehrinin yönetiminde bey (Pers) bulunuyordu. Beyin idaresi altında Rabi-Similtim (merdiven büyüğü) bulunuyor ve onun altında çeşitli idari görevliler yer alıyordu⁽¹⁶⁾. Şehir halkı protohatti, Hitit, Luwi ve Hurrilerden mütesekkildir⁽¹⁷⁾. Kayseri'nin MÖ 1725-1695 senelerinde ticari öneminin devam ettiği ve canlı bir ticaret merkezi olduğuna dair Kültepede elde edilen çalışmalarda bilgiler bulunmuştur⁽¹⁸⁾. Kayseri şehrinde Hitit döneminin başlaması hakkında ihtilafli görüşler bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda Koloni "çağı" sona ermeden Hitit döneminin başladığı ortaya çıkmıştır. Hititlerin Eski Hitit çağından itibaren Kayseri'de oturdukları ve Muvattalis (MÖ 1306-1282) döneminde Kaskaların bu bölgeye saldırdıkları ancak uzun süre buralarda kalamadıkları ortaya konulmuştur. Kuvvetli bir dini hayat yaşadıkları anlaşılan Kaneshlilerin başta gelen Ana Nipash, Parka, Harilzari, Tuhtuhanum tanrıları bulunmaktadır⁽¹⁹⁾. Bu dönemin faal bir oluşuma gelen kanal yollarıyla beraber Kayseri'nin ticaretinde geliştiği görülmektedir. Hattuşaş, Kanesh (Kayseri), Tegarama (Gürün), Darende, Melit (Malatya), Samsusat (Samsat), üzerinden Urşu (Urfa) ya ulaşan ticaret yolu buradan ikiye ayrılarak biri Halep'e diğeri Asur ve Babil'e varmakta olan ticari yollarla ticaret canlı olarak yapılmaktadır⁽²⁰⁾. Kayseri Geç Hitit'ler (MÖ. 1200-700) döneminde M.Ö II. bindeki önemini kaybetmiştir⁽²¹⁾. Geç Hitit devletinin son dönemlerinde Anadolu'nun batı tarafları önemli olmaya başlamış ve Trovalılar daha önem kazanmışlardır⁽²²⁾.

Kayseri'de Hitit hakimiyetinin sona ermesinde Friglerin öncülleri kabul edilen Muski'lerin hakimiyeti başlamıştır. Muski'leri Kanesh (Kültepe ve Mazaka (Kayseri) havalisine ve bugün

15 B. Umar, a.g.e., s.13.

16 N. Baydur, a.g.e., s.48.

17 N. Baydur, a.g.e., s.49-54, B. Umar, a.g.e., s.14-16.

18 Tahsin Özgüç "Kültepe'de 1950 Yılında T.T.K'nin Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor", *Bellekten, XVII, S. 65, Ankara 1953, s.108.*

19 N. Baydur, a.g.e., s.60-68.

20 F. Kınal, a.g.e., s.169.

21 F. Kınal, a.g.e., s.237.

22 B. Umar, a.g.e., s.74-100.

Sivas topraklarına kadar uzanan yerlere hükmetmişlerdir⁽²³⁾. Bundan sonra İç Anadolu'da Frigleri hakimiyetleri güçlenmeye başlamıştır. Friglerin Kayseri'ye ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Friglerin kültürlerinin Kızılırmak havzasında geliştiği kabul edilmektedir⁽²⁴⁾. Frigler devrinde Tabalların hakimiyet sahası olan bu bölgelere İ.Ö 716'da Asur Kralı Sargon'un (İ.Ö 722-705) bir sefer yaptığı ve Tabal Beyini yendiği⁽²⁵⁾ ve Frigler döneminde şehrin 6 m kalınlığında bir duvarla çevrili olduğu bildirilmektedir⁽²⁶⁾.

Frigler üzerine saldırıp bu devleti yıkan Kimmerler bir müddet bu bölge de hakimiyet kurmuşlarsa da M.Ö. 650 yılında Kimmerler Lidya'lılar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonra Kızılırmak Medier'le Lidya'lılar arasında sınır olmuş ve Frig topluluklarının bir müddet daha buralarda yaşadıkları bölgelerden ortaya çıkmaktadır⁽²⁷⁾.

Perslerin kendi ülkelerine çok benzediği için Kapadokya bölgesine yerleştirmek üzere ülkelerden bir miktar halkı buraya götürmüşlerdir. Bu halkın yerleştirildiği Erciyes Dağı yöresidir. Erciyes yöresinde yerleştirilenler İranlı soylular ve rahiplerdir. Kayseri, I. Darius döneminde Anadolu'da üç önemli "Satrap"lıktan biri Kapadokya Satraplığına bağlanmıştır. Kapadokya Satraplığının Perslere önemli miktarda vergiler ödedikleri bilinmektedir. Kapadokya satraplığının merkezi olduğu tahmin edilen Kayseri de satrap olan Datames M.Ö. 370 senesinde Kapadokya Devleti kurmak için isyan etmişse de 362'de öldürülmüştür⁽²⁸⁾ Perslerin hakimiyeti altındaki Anadolu M.Ö. 360 senesinde ikiye bölünmüş ve Kayseri esas Kapadokya'da kalmıştır. Bu bölgeye yerleştirilmiş olan İranlıların bölge ahalisini kültürel olarak etkilediği ve yapılan zorlamalarla yerli halkı İranlılaştırdıkları ortaya çıkmıştır. Hatta bu kültür baskınlığının işareti olarak VI. asra kadar Kayseri

23 Semseddin Günaltay, *Yakın Sark II*, Ankara 1987, s.329.

24 N. Baydur, a.g.e., s.72.

25 B.Umar, a.g.e., s.101, F. Kinal, a.g.e, s.238.

26 N. Baydur, a.g.e. s.73.

27 N. Baydur, a.g.e., s.74-75.;Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler" I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1984,s. 109-120

28 N.Baydur, a.g.e., s.39

bölgesinde İran takviminin Kallanıldığı iddia edilmektedir⁽²⁹⁾

Anadolu'da Helenistik hakimiyet dönemi M.Ö. IV asırda başlamıştır. Uzun süren Helenistik dönemin izlerine Kayseri'de de rastlanmaktadır. M.Ö. II. asrın sonlarına doğru Kapadokya, Anadolu Coğrafyasında Helenizm'in ve "Polis" sistemimin en son girdiği bölgedir. Kapadokya, Helen hakimiyetine dirayetli ve parlak siyasetçi olan V. Arianathes zamanında dahil edilmiştir. Yunanistan'dan sanatkarlar ve bilginler getirilerek Kayseri, önemli bir Helen Sitesi haline getirilmiştir⁽³⁰⁾ M.Ö 280 den itibaren Kapadokya Krallarının idaresine giren Kayseri de, M.Ö. 100 senesinde Kapadokya'da genç prens VII. Ariarathes Frlometor tahta geçmiştir. Bu asırlarda Kayseri önemli bir siyasi merkezlerinden biridir⁽³¹⁾.

Kilikya'da bulunan Ermeni kralları M.Ö. I. asırda sık sık Kapadokya şehirlerini istila etmişlerdir. Ermeni Kralı Tigran M.Ö.77'de Kapadokya'yı üçüncü defa istila ederek aralarında Kayseri'nin de bulunduğu on şehrin halkından 300.000 kadarını baskenti olan Tigranokert (Meyyafarikin) seherine göndermiştir⁽³²⁾. Kayseri halkı Romalı komutanı Lukullus'un Tigran'ı yenerek Tigranokert'i ele geçirmesi üzerine Kayseri halkı tekrar şehirlerine dönmüşlerdir. Roma impatoru Sezar M.Ö. 47 senesinde Kayseri'ye gelmiş ve Pontus Kralı Farnakes ile yaptığı savaşlar sırasında bölge geniş ölçüde yağmalanmıştır. Kapadokya bölgesinde Roma'nın uydusu durumundaki son kralı kabul edilen Arkhedos'dur. İmparator Augustus'un İcel bölgesini de ona bağışlamış ve burada ilk darphane kurulmuştur. Önce Roma'ya bağlı bir krallık olarak idare edildikten sonra⁽³³⁾ bu kralın ölümü üzerine M.Ö 17 Kapadokya resmen Roma'nın eyaleti olmuştur⁽³⁴⁾.

Roma devletinin ikiye ayrılmasından sonra, 608 senesinde Sasânî kralı II. Hüsrev Bizans'taki taht kavgalarından istifade ederek Kayseri şehrini istila etmiştir. Fakat Sasânîler

29. N. Baydur a.g.e., s.91.

30 S. Günaltay, a.g.e., IV/II s.267.

31 S.Günaltay, a.g.e., s.335.

32 S. Günaltay, a.g.e., s.419.

33 Oktay Aksit, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul 1985, s.48

34 O. Aksit, a.g.e., s.71.

Emevilerin başına Halife olamasından sonra daha da yoğunlaşarak devam ettirilmiştir. Muaviyenin Bizans üzerine yaptığı askerî harekâtların en önemlisi 668 senesindeki İstanbul seferidir. Yapılacak seferin bütün İslâm dünyasına ilan edilmesi ile gönüllüler toplanmış ve Süfyan bin Afv ei-Ezdî de bu sefer için Baskomutanlığa getirilmiştir. Emevi-İslâm ordusu Malatya-Kayseri-Amorion-Eskisehir yolunu takip ederek Kladiköye kadar gelmiştir⁽³⁶⁾, İslâm ordularının bu fetih hareketi fazla uzun sürmemiş Kayseri Bizansların hakimiyetine tekrar girmiştir. 726 senesinde Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki İslâm ordusu İç Anadolu bölgesine kadar ilerleyerek Kayseri'yi almış ve şehri tahrib etmiştir⁽³⁷⁾. İslâm komutanlarının Bizanslarla "Avasım ve Sugûr" bölgelerindeki mücadeleleri Emevi Devleti süresince devam etmiştir. Bizanslılar bu mücadelelerinde hudut müdafaalarını kuvvetlendirmek için stratejik önemi olan şehirleri "Tema" yapmışlardır. Kayseri de önce Anadolikom sonrada Kharsianon temaları içinde yer almıştır⁽³⁸⁾. Kayseri İslâm Bizans mücadelelerinde mühim bir kale olduğu gibi yapılan seferlerde de "Us" olma özelliğini devam ettirmiştir. Nitekim 877 yılında Basileios İslâm ülkelerine Kayseriyi Us yaparak saldırılarda bulunmuştur⁽³⁹⁾. Kayseri Selçuklular tarafından feth edilinceye kadar İslâm orduları ve Bizanslılar tarafından karşılıklı olarak bir çok defa feth edilmiş ve el değiştirmiştir. Bu arada 858 yılından itibaren Anadolu'ya yapılan İslâm ordularının seferlerinde Türk komutanlarının da bulunduğu bilinmektedir⁽⁴⁰⁾. Kayseri Anadolu'ya Türkmen akınlarının başladığı XI. asrın başlarına kadar Bizansın Anadoludaki temalarına bağlı bir "Turma"⁽⁴¹⁾ olarak kalmış ve İslâm Bizans mücadelelerine sahne olmuştur. Kayseri bütün Bizans şehirleri gibi huzursuzluklar içinde yaşamıştır. Türklerin fethinden bir süre

36 Mustafa Fayda, "Emeviler Devri" DGIT II, İstanbul 1989, s.305

37 M. Fayda, a.g.m., s.423

38 Ernest Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (Cev. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s.40-41; Tema Bizans Devletinde VII. asırda meydana getirilen askerî mahiyette idari birimlerdir. G. Ostrogorsky, a.g.e., s.90 vd.

39 E. Honigmann, a.g.e., s.59

40 Hakkı Dursun Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul 1976, s.137 vd.

41 E. Honigman, a.g.e., s.48-49; G. Ostrogorsky, a.g.e., s.108. Turma, Bizans'ta askerî mahiyetteki birimlerin daha küçük birimlerine denir. Bkz. G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 94 (Dipnot 1)

önce 1054 yılında, Nikafor Fokas oğlu Davit tarafından öldürülmüş ve kendisine mükafat olarak da Kayseri'nin de aralarında bulunduğu bazı bölgeler Bizans Kralı tarafından verilmiştir⁽⁴²⁾.

KAYSERİ'NİN TÜRKLERİN ELİNE GECİŞİ

Tuğrul Bey zamanında kazanılan 1040 daki Dandanakan Savaşından sonra Oğuzlar sel halinde İslâm ülkelerine akmaya başlamışlardır. Diyarbakır Mervâni Emiri Nasrû'd-Devle'nin şikâyeti üzerine Tuğrul Bey'in ona verdiği cevapta "Kullarımın memleketine geldiğini haber aldım sen bir hudud emirisin onlara mal verip kafirlere karşı kendilerinden faydalanmasın"⁽⁴³⁾ ifadeleri Türk sultanlarının tebasına "yurt arama" vazifesi ve mükellefiyetinin güzel bir ifadesi olarak kabul edilmelidir.

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya ilk akımları 1018 senesinde Çağrı Bey'in seferiyle başlamıştır. Daha bu ilk hareketten başlamak üzere Anadolu'ya yapılan seferler mühim tesirler bırakmıştır. Ermeni tarihçi, Mathieu bu seferi anlatırken "bugüne kadar asla bir Türk suvarisi görmeyen Ermeniler sasırmışlardır. Uzun saç örgüleri ok ve yaydan silahları olan Türk suvarilerini hayretle seyretmişlerdir"⁽⁴⁴⁾ demektedir. 1064 senesinde Sultan Alpaslan Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya bir sefer yapmış, 1067 senesinde de Afsın Bey komutasında gönderdiği kuvvetler Kayseri dahil Kızılırmak havalisini fethetmişlerdir⁽⁴⁵⁾. 1069 senesinde bizzat Anadolu seferine çıkan Romenos Diyogenes Kayseri civarına kadar gelmiş ve bazı Türk kuvvetlerine karşı başarılar da kazanmıştır⁽⁴⁶⁾. Ancak, 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu'ya Türk muharecereti daha da hızlanmıştır. Anadolu'nun Sultan Alparlan tarafından tamamen fethi için gönderilen komutanlar da fetih hareketlerini muvaffakiyetle devam

42 E. Honigman, a.g.e., s.171; G. Ostrogorsky, a.g.e., s.273

43 O. Turan., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s.113.

44 Urfalı Mateos, *Urfalı Mathieus Vekayinasesi ve Papaz Grigor Zeyli*, (Cev. Hrant D. Anrdeas-yan), Ankara 1987, s.48.

45 Mükrimin Halil Yınanc, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s.65; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.19; G. Ostrogorsky, a.g.e., s.318

46 M. H. Yınanc, a.g.e., s.67.

ettirmişlerdir. Bu sırada Bizansa İmparator olan Dukas, 1072 senesinde İsak Komnenos'u ve birkaç komutanı Anadolu'nun müdafası için göndermiştir. Bizans kuvvetleri Kayseri'ye geldiklerinde zelzeleden yıkılmış bir şehirle karşılaşmışlardır. Türk kuvvetleri Kayseri'ye doğru gelerek İsak Komnenos'u yenerek esir almışlardır. Ancak, İshak Komnenos fidyeye ile canını kurtarmıştır⁽⁴⁷⁾.

Melik Sâh zamanında Anadolu'ya gelen Porsuk Bey, Anadolu'da 1075'de İznik'i Payıtaht yapan Kutalmış Oğlu Süleyman Sâh'la mücadeleler yapmış, yapılan bir savasta Süleyman Sâh'ın ağabeyi Mongur'u öldürmüştü de Anadolu'daki mevcut durum değişmemiştir. Süleyman Sâh'ın idaresinde, Türkler Karadeniz, Marmara Akdeniz arasındaki bütün beldelere girmiş ve hakim olmuşlardır⁽⁴⁸⁾. Nitekim 1081 senesinde Bizans tahtına geçen Alaxis, Anadolu'da kalan son kuvvetlerini de Bizans'a çağırmasıdır. Böylece Anadolu kesin olarak Türklerin eline geçmiştir⁽⁴⁹⁾. Bizans'lılar XI. asırda doğu bölgelerine yaptıkları seferlerde buradaki krallıkları ortadan kaldırmışlar, buradaki Ermeni nüfusunu da Kayseri, Sivas ve Fırat bölgelerine nakletmişlerdir. Türk toplulukları Kayseri yöresine geldikleri zaman burada yerleştirilmiş olan Ermeni topluluklarıyla karşılaşmışlardır. Süleyman Sâh 1085 senesinde Antakya'ya sefere çıktığı zaman Ebü'l-Hasan Bey'i Kayseri'yi yönetmek üzere bırakmıştır⁽⁵⁰⁾. Akebinde Kayseri, Melik Danışmend Gazi'nin komutanı Tursan (Turasan) Bey tarafından ele geçirilerek Danışmendlilere ilhak edilmiş 1094 senesinde de Gümüştegin yönetici olarak gönderilmiştir. Aynı yıllarda Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat civarında Danışmendliler Devleti kurulmuştur⁽⁵¹⁾. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına I. Kılıç Arslan (1092) geçmiştir. Türklerin Anadolu hakimiyeti, Haçlı Seferlerinin başlamasına sebep olmuştur. Türkleri Anadolu'dan atmak gayesi ile başlatılan Haçlı seferlerinden birincisi 1097 senesinde

47 O. Turan a.g.e., s.51, M.H.Yınanç, a.g.e., s.85.

48 O. Turan, a.g.e., s.57.

49 O. Turan, a.g.e., s.65.

50 Ali Sevinç, *Anadolu Fatihisi Kutalmışoğlu Süleyman Bey*, Ankara 1991, s.39

51 M. Halil Yınanç, "Danışmendliler", *IA.III*, s.485.

yapılmıştır. Bu seferde Kayseri Beyi Hasan Bey I. Kılıc Arslan'la ortak hareket eden Danismendi Emir Gazi Gümüştegin'e yardım ettmiştir. Ancak Eskişehir'de durdurulamayan Haçlı kuvvetlerinin bir kısmı Ereğli'den Kayseri'ye doğru yürümüş ve şehrin hakimi Hasan Bey bu kuvvetleri dudduramayarak kendi adıyla bilinen Hasan Dağı'na çekilmiş ve Haçlılar Kayseri'yi işgal etmişlerdir⁽⁵²⁾. Danismendilerin Kayseri'ye hakim olmasıyla imar faaliyetleride başlamıştır. En eski Türk İslâm eserleri olan Ulu cami⁽⁵³⁾ ve Hoca Hasan Medresesi⁽⁵⁴⁾ bu dönemden kalma eserlerdir. 1143'de Melik Muhammed Gazi ölünce Danismendiler devleti üçe bölünmüştür. Bu devletçiklerden birisinin merkezi Kayseri olmuştur⁽⁵⁵⁾. Kayseri şehrine hakim olan Zünnûn aynı zamanda Sultan Mesut'un damadıdır. Anadolu Selçuklularının Danismend topraklarını elde etmeleri fazla zor olmamıştır. 1155'te Sultan Mesut öldüğü zaman Kayseri bir süre daha Zünnûn'un idaresinde kalmıştır. II. Kılıcarıslan 1169 senesinde Zünnûn'un idaresine son vererek Kayseri'yi tam olarak Anadolu Selçuklu Devletine dahil etmiştir. II. Kılıcarıslan 1172 senesinde Nurettin Mahmut'la mücadelesi sırasında Kayseri'de bir müddet kaldığı bilinmektedir⁽⁵⁶⁾. II. Kılıcarıslan'ın ihtiyarladığı zaman devletin topraklarını çocukları arasında pay etmiş ve Kayseri, Nurettin Sultan Şah'a düşmüştür⁽⁵⁷⁾. Bu taksimat bazı karışıklıklara yol açmış ve Sultan IV. Kılıcarıslan ile oğlu Melik Şah (Sivas Hakimi) arasında Kayseri civarında çarpışmalar olmuştur. 1189'da da Melik Şah, Nurettin Sultan Şah'a saldırmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki mücadeleler Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçisiyle de yatışmıştır. 1196 senesinde Kayseri'de Melik Şah adına sikke kestirilmiş olması Melik Şah'ın Kayseri'ye hakim olduğunu göstermektedir⁽⁵⁸⁾.

1198 senesinde Kilikya Ermeni Kralı Leon, IV. Kılıc Arslan

52 O. Turan, a.g.e., s.135-136.

53 M. Halil Yananc, a.g.mad., s.485; O. Turan, a.g.e., s.173.

54 H. Edhem, a.g.e., s.30; Ahmet Nazif, *Kayseri Tarihi*, (Ngr. Mehmet Palamutoğlu) Kayseri 1987, s.64.

55 Abdülkerim Ozaydın "Danismendiler", *DGIT, VIII. İstanbul 1989*, s.133.

56 O. Turan, a.g.e., s.204; M. Halil Yananc, a.g.mad., s.472.

57 O. Turan, "IV. Kılıcarıslan", *I.A. VI. s.705*.

58 O. Turan, a.g.e., s.229.

lan'ın çocukları arasındaki kargasadan istifade etmek istemistir. Bizans Papalık ve Avrupa'dan da yardım talebinde bulunanak Kayseri'yi muhasara etmiş ancak belli bir para mukabilinde geri dönmüştür⁽⁵⁹⁾.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra 1211'de Kayseri'de ilk saltanat merasimi yapılan İzzettin Keykavus Anadolu Selçuklu tahtına geçmiştir. Ancak Anadolu Selçuklu Devletindeki taht mücadeleleri I. Alaaddin Keykubat'ın tahta çıkışıyla (1220-1237) ortadan kalkmıştır. Bu sırada doğuda ortaya çıkan Moğol istilasına karşı bir takım tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerden biri olarak Kayseri surları, 1224 senesinde tamir edilerek sağlamlaştırılmıştır⁽⁶⁰⁾. I. Alaaddin Keykubat Kayseri surlarını tamir ettirirken bir müddet Kayseri'de kalmış ve buradan Alaiyye'nin fethine çıkmıştır. Kayseri Sultan I. Alaaddin döneminde, Ermeni ve Haçlılar Üzerine yapılan seferlerde "merkez us" olduğu gibi Cemiskezek, Adıyaman ve Kahta kalelerinin alınması için yapılan seferde de ordunun sefer için toplandığı merkez us olmuştur. Bundan dolayıdır ki Kayseri'ye "Darul-Feth" denilmektedir⁽⁶¹⁾. I. Alaaddin Keykubat'ın Kayseri'de kaldığı zamanlarda Kubadiye Sarayı'nda ikamet ettiği bilinmektedir⁽⁶²⁾. Sultan, diğer fetihlerde olduğu gibi Harezmsahlardan Sultanı Celâleddin Harezmsâh'la yaptığı Yassı Cimen Savaşı'nın hazırlıklarını da Kayseri'de başlatmış ve zaferleri de bu şehirde merasimlerle kutlamıştır. Sultan Eyyubiler ve Moğollara karşı siyasi faaliyetleri de Kayseri de yürütmüştür⁽⁶³⁾. Devletin başına gecen II. Gıyasettin'de Anadolu'ya giren Moğollara karşı hazırlıklarını burada tamamladıktan sonra sefere çıkmıştır. Ancak, 1243 senesinde Anadolu Selçuklularının mağlubiyetleriyle sona eren Kösedag savaşından sonra Anadolu şehirlerini tahrip eden Moğollar Baycu idaresinde Kayseri'ye gelmişlerdir. Sehrin İğdisbâsısı Haylukoglu

59 Gregori Ebu'l Farac, *Ebu'l-Farac Tarihi II*, (Cev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara 1987, s.466; Turan, a.g.e., s.249.

60 H. Edhem, a.g.e., s.22.

61 O. Turan, a.g.e., s.351.

62 M. Zeki Oral, "Kayseri'de Kubadiye Saray'ları", *Bellekten XVII*, S.68, Ankara 1953, s.501-518.

63 O. Turan, a.g.e., s.385-389.

Hüsam adındaki Ermeninin ihanetiyle kaleye girip binlerce Kayseri'liyi katletmişlerdir⁽⁶⁴⁾. Moğol istilasının sonunda Anadolu, Moğollar tarafından gönderilen valilerce bir müddet idare edildikten sonra Anadolu Selçuklu tarihinde müsterek saltanat devri başlamış ve Kayseri, Harput, Malatya ve Amid (Diyarbakır) IV. Ruknettin Kılıç Arslan'ın hakimiyetine girmiştir⁽⁶⁵⁾. Müsterek iktidar dönemleri iktidar zaafiyetine paralel olarak devlet yönetimlerinde vezirler mücadelelerini de ortaya çıkarmıştır. (Celaleddin Karatay, Muhiddin Pervâne gibi) 1266-1276 seneleri Anadolu Selçuklu tarihinde "Pervâne Dönemi" diye kabul edilir. Muiniddin Pervâne'nin Anadolu Selçuklu-Moğol ve Anadolu Selçuklu-Memlûklü mücadelelerinde önemli rolü olduğu bilinmektedir⁽⁶⁶⁾. Bu kişinin mücadeleleri döneminde Kayseri, Anadolu Selçuklu tarihinde önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirmektedir. Nitekim, bu unlu vezir Kayseri'ye kendi adını taşıyan bir de Medrese yaptırmıştır⁽⁶⁷⁾. Pervâne 1277 senesinde Sultan Baybars Moğollara karşı bir mütefik olarak Anadolu'ya davet etmiş ve Sultan Baybars'da Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturmuştur⁽⁶⁸⁾. Sultan Baybars burada adına hutbe okutmuş ve sikke kestirmiştir. Pervâne fazla zaman geçmeden bu defa da Sultan Baybars'tan kurtulmak üzere İlhanlı hükümdarı Abakayı Anadolu'ya davet etmiştir. Abaka'nın Sam üzerinden Kayseri'ye ulaşması yeni bir felaket olmuş, ikinci defa büyük bir katliam ve sıkıntı meydana gelmiştir⁽⁶⁹⁾. Moğollar 1278'den sonra Anadolu yönetimini bizzat tanzim etmeye başlamışlardır; Argun zamanında Anadolu yönetim olarak ikiye bölünmüştür. Kayseri başkent olmak üzere Anadolu'nun doğu tarafı Sultan II. Mesut'a verilirken Konya'nın merkez olduğu batı Anadolu'daki topraklarda III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarına verilmiştir. Ancak, bu sistemin tam

64 C. Varlık, "Türkiye Selçukluları", *DGIT IX*, 187, 1989, s.307.

65 M. C. Varlık, a.g.m., s.312.

66 Abdulkadir Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. yy.)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, Samsun 1988, s. 69-70; J. H. Kramers, "Muiniddin Süleyman Pervane", *IA*, VIII, s.556-557.

67 Nejat Kaymaz, *Pervane Muiniddin Süleyman*, Ankara 1970, s.25.

68 Baybars Tarihi II, (Nsr. Şerafettin Yaltkaya) İstanbul 1941, s.87.; Abdulkadir Yuvalı, "XIII. yüzyılda Onasyadaki Siyasi Bloklama", *Türk Kültürü*, S.262, Ankara 1985, s.117-118

69 Claude Chane, *Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1977, s.91-92.

olarak yerleşmesi 1286 senesinde Geyhatu'nun Anadolu'ya yaptığı seferle mümkün olabilmistir⁽⁷⁰⁾. Geyhatu Han'ın olmasından sonra Anadolu'da Karamanlılar ayaklanmışlar ve Sultan II. Mesut Konya'dan Kayseri'ye kaçırmıştır. Bunun üzerine Geyhatu 1292'de Anadolu'ya tekrar bir sefer yapmıştır. Kayseri'de II. Mesud'un karşıladığı Geyhatu, Konya'yı yakıp yıkmış ve Anadolu halkını ağır vergilerle mükellef tutulmuştur⁽⁷¹⁾. Geyhatu'dan sonra İlhanlıların başına geçen Baydu'nun İslâm aleyhindeki politikası, Anadolu'daki zulmü iyice artmıştır⁽⁷²⁾. Müslüman olan İlhanlı Hükümdar Gazan Han'ın (1295-1304) gayretleri de Anadolu'daki yönetimi düzeltmeye yetmemiştir. Anadolu'ya gönderilen umumi vali Togacar Noyan; Baldu tarafından öldürülmüştür. Baldu ise Süleymis tarafından yakalanarak Gazan Han'a gönderilmiş ve o da idam edilmiştir⁽⁷³⁾. Anadolu'daki Moğol isyanları, ülke hayatını felç etmiştir. Anadolu'da güven ve emniyet yitirilmiş sosyal huzursuzluklar artmıştır⁽⁷⁴⁾. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han, döneminin en kudretli şahsiyeti Emir Coban'ın oğlu Timurtas'ı Anadolu'ya vali olarak göndermiştir. Anadolu'da bir hükümdar gibi hareket eden Timurtas kuvvetli bir idare kurmuş ve idare merkezini de Kayseri'yi yapmıştır. Ancak İlhanlı ülkesinde Emir Coban'a karşı başlayan muhalefet Anadolu'ya da sirayet etmiş ve Timurtas'a karşı Moğol beyleri, Karamanlılar ve Ermeniler ortak hareketler yapmışlardır. Bunlara karşı Timurtas, Türkiye'de; "çok sert fakat adil bir nizam" meydana getirmiştir⁽⁷⁵⁾. Timurtas babası Emir Coban ile Ebu Said Bahadır Han'ın arasının açılması üzerine korkuya kapılıp 1328'de Mısır'a gitmiş ve burada idam edilmiştir⁽⁷⁶⁾.

Timurtas Anadolu'dan ayrılırken yerine Eratna Bey'i bırakmıştır. Timurtas'ın öldürülmesi Anadolu'daki Türkmenlere biraz nefes aldirmiştir. Karamanoğlu Yahşi Bey'in İranc (İ-

70 Claude Chane, a.g.e., s.288.

71 O. Turan, a.g.e., s.606.

72 M. C. Varlık, a.g.m., s.1348.

73 O.Turan, a.g.e., s.449.

74 O.Turan, a.g.e.,s.614-644.

75 O. Turan, a.g.e., s.645-646.

76 M.C. Varlık, a.g.m., s.356.

ranc) Noyan'ı öldürmesi otoritesini kuvvetlendirirken Eratna Bey de bu durumdan istifade etmiştir. Anadolu'ya sefere gelen Ali Padisah'ın İran'a dönerken Eratna Bey'i yerine bırakması ve Anadolu umumi valiliğine atanan Seyh Hasan Celayir'de görev yerine gelmeyerek Eratna'yı "vekil" tayin etmesi üzerine Sivas'a gelen Eratna Bey yönetimi burada yürütmeye karar vermiştir⁽⁷⁷⁾. Daha sonra Seyh Hasan Celayir'e karşı mücadeleye başlayan Eratna Bey 1338'de Memlûklü Sultan'ı adına hutbe okutarak onun adına "Anadolu Valiliğine" başlamıştır⁽⁷⁸⁾ Ebu Nasır'ın ölümüyle Mısır'da taht kavgaları başlamış, buradaki gelişmeleri aleyhine giren Halep valisi Timurtas Dulkadirli Bey'i karaca Bey'in yardımıyla kendisini davet eden Eratna Bey'in yanına gitmek üzere yola çıkmıştır⁽⁷⁹⁾. Önce İlhanlı sonra Memlûklüler adına hutbe okutan Eratna 1341'de "Sultan" unvanına alarak önce Sivas sonra Kayseri olmak üzere Eratnalılar devletini resmen kurmuştur⁽⁸⁰⁾. Sultan Eratna Karamanlılar ile münasebetlerini iyi tutmuş, Karaman Bey'i ile Karahisar (Afyon) ve Ankara'nın fethinde beraber bulunmuştur. Buna karşılık olarak da Karamanlılar Eratna Beyliği'ne bir müddet dokunmamışlardır. Eratna ise daha sonra Kayseri'den hareketle Niğde'nin fethini gerçekleştirmiş⁽⁸¹⁾ 1343 senesinde Sultan Eratna, Karamanlılarla yaptığı mücadeleye kaybederek Kayseri'ye dönmüştür. Eratna'yı kovalayan Karamanlılar Kayseri'yi yağmalamışlardır⁽⁸²⁾. Bu hadiseden sonra Eratna'nın Karamanlılarla mücadeleyi sürdürmüş ve emrindeki Moğol beyledinden Babük'un kuvvetleriyle, Karamanlı Beylerinden Fahrettin Ahmet Bey'i yenmiştir. Esir edilen Karamanlı vezir Süleyman Bey Sultan

77 Kemal Göde, *Eratna'lılar*, (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1981, s.32-34; Faruk Sümer "Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I.*, Ankara 1970, s.99; İsmail Hakkı Uzuncarsılı, "Sivas-Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Bellekten XXXII*, S.126, Ankara 1968, s.166.

78 Kemal Göde, a.g.t., s.53-54. (Göde Memlûklü Sultanı Ebu Nasır'ın Eratna'nın Anadolu'da kendi adına hutbe okutup para bastırıldığını öğrenince siddete kapılarak Eratna'lıların topraklarına akınlar yapması için Halep Valisine emretti derken Refet Yınanc, Eratna Memlûklü hükümdarı Nasır'a itaatini arz ederek ondan kendisini Rum (Anadolu) ülkesinin sahibi olarak tanıdığına dair mensur aldı demektedir, a.g.e., s.10-11)

79 R. Yınanc., *Dulkadirli Beğliği*, Ankara 1989, s.13.

80 İ.H. Uzuncarsılı, "Sivas, Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti ve Kadı Burhaneddin Devleti", *Bellekten*, XXXII, S.126, Ankara 1968, s.167.

81 Şikari, *Karamanoğulları Tarihi*, (Nşr. M. Mesut Koman), Konya 1944, s.26-40.

82 Şikari, a.g.e., s.58.

Eratna tarafından Kayseri'ye getirilmiştir⁽⁸³⁾. Sultan Eratna bir süre Karamanlılar ve Dulkadirliyle mücadelelerini devam ettirmiş ise de 1352'de Kayseri'de ölmüştür. Köşk dağı dinelilen yerde hanımı Sulî Paşa için yaptırdığı Hangâh'a gömülmüştür⁽⁸⁴⁾. Yerine iki oğlundan biri olan Muhammed Bey'in Kayseri'de tahta geçirilmiştir⁽⁸⁵⁾. Muhammed Beg kendi yasındaki gençleri meclisî toplayıp, anlarla zevk ve eğlenceye dalarak halkın şikayetlerini dinlememesi ve hükümet işlerine bakmaması "devlet erkânının aleyhine tavır almasına" sebep olmuştur. Vezir Seyyid Bey'le de aralarının açılması üzerine tahtı bırakıp Konya'ya gitmiştir. Tahta Eratna'nın diğer oğlu Cafer geçmiştir⁽⁸⁶⁾. Fakat bazı kişiler Muhammed Bey'in tahta tekrar getirilmesine çalışmışlardır. Eratna Beyliğine tekrar getirilen Mehmet Bey⁽⁸⁷⁾ bundan sonra devletini yalnız başına yönetmeye başlamıştır. 1365'de Babuk ve Sikari'nin başında bulunduğu Moğollar Kayseri'ye saldırmışlar ve yapılan savasta Muhammed Bey'in kumandanı Hoskadem'i ölmüşlerdir. Daha sonra şehre giren Moğollar yağmalarda bulunmuşlardır. Halep naibinin yardımına rağmen bunların önüne geçilememiştir. Mehmet Bey'in Memlûklü yardımına rağmen ülkesini düzeltememesi Moğolların Kayseri bölgesindeki nüfûzuyla izah edilebilir⁽⁸⁸⁾. 1365'de Muhammet Bey'in öldürülmesinden sonra yerine oğlu Ali Bey geçirilmişse de kuvvetli bir şahsiyet olmadığından bu durumdan istifade eden Karamanlılar 1367'de Kayseri'yi zabt etmişlerdir⁽⁸⁹⁾. Gittikçe zayıflayan Eratna Devleti'nde Ali Bey'in 1380'de ölümüyle yerine küçük yasta geçen Mehmet Bey'in döneminde ise yönetim naib olarak "Kılıc Arslan"'ın elindedir. Kısa süre sonra Kılıc Arslan'ı öldüren Kadı Burhaneddin Ahmet kendisini "Naib" ilan etmiştir. 1381'de Mehmet Bey'i tahttan indiren Burhaneddin Ahmet tahta geçmiş ve kendi adıyla bilinen devletini kurmuştur. Devletinin merkezini Sivas sehrini yapan

83 K. Göde, a.g.t., s.83.

84 K. Göde, a.g.t., s.88-89; H. Edhem, a.g.e., s.133; I.H.Uzuncarsılı, a.g.m., s.170.

85 K. Göde, a.g.t. s.97, F. Sümer, a.g.m., s.121.

86 K. Göde, a.g.t. s.102; I.H. Uzuncarsılı, a.g.m., s.177.

87 K. Göde, a.g.t., s.102, I.H. Uzuncarsılı, a.g.m., s.177.

88 F.Sümer, a.g.m., s.123.

89 F. Sümer, a.g.m., s.126; I. H. Uzuncarsılı, a.g.m., s.182.

Burhaneddin Kayseri'ye de yönetici olarak Seyh Müeyyed'i bırakmıştır⁽⁹⁰⁾. Bazı Moğol toplulukları sık sık sehre saldırdıkları yağma ve tahriplerde buldukları için Kadı Burhaneddin'in Kayseri'ye hakimiyeti kolay olamamıştır⁽⁹¹⁾. Bunun sebeplerinin başında belki de, Kadı Burhaneddin'in "kendinden önceki Eratna hükümdarlarının Danismendliler bölgesinde öteden beri izledikleri siyasi statükonum korunması politikasını bırakarak doğrudan doğruya topraklarını genişletmek veya sıkı bir şekilde bağımsızlığını almak suretiyle merkeziyetçi devletin süratle gerçekleşmesini" istemesinden kaynaklanmaktadır⁽⁹²⁾. Kayseri'nin ticaret yolları üzerinde olması hasebiyle saldırı ve yağmalara maruz kalması tabiiyatıyla kadı Burhaneddin'in devletin iktisadi kaynaklarını azaltmıştır. 13-87'de Kayseri'li askerlerden mütesekkil bir kuvvetle sehri gafil avlamak istemisse de başarılı olamayan kadı Burhaneddin daha sonra yaptığı bir seferle Kayseri'yi devlete dahil etmiş ve böylece askerî ve ticarî imkânlarını artırmıştır⁽⁹³⁾. Bu senelerde Kayseri kalesinde hakim bulunan Cüneyd Bey "Kayseri civârında hakim olan Moğol oymaklarına saldırmamak ve iteatli olmak sözü" vermiş ve Kadı Burhaneddin'in de bu şartlarla anlaşarak Sivas'a dönmüştür⁽⁹⁴⁾. Kayseri üzerine hakimiyet konusunda Kadı Burhaneddin'le mücadele eden Karamanlılar ise 1394 senesinde sehre gelmiş ve tahrip edip yağmalamışlardır. Karamanlılar'a bu saldırılarında Kayseri Kalesi hakimi Cüneyd Bey'de yardım etmiştir.

Bu dönemde Anadolu hakimiyeti için Yıldırım Bayezid ile Timur mücadelesi da başlamış bulunuyordu. Anadolu hakimiyetinde Osmanlılara muhalif olan Karamanlılar bu yıllarda Timur'a Anadolu'da yardım etmektedirler⁽⁹⁵⁾. Osmanlı Sultanı Beyazıd 1394-95 senelerinde Anadolu'ya yaptığı seferden Kayseri'yi Osmanlı devletine katmıştır⁽⁹⁶⁾. Ancak bunun uzun sürmediği

90 Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti*, Ankara 1970, s.15; I. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s.174

91 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin...*, s.16.

92 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin ...*, s.17.

93 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin...*, s.20-22; I. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s.201

94 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin...*, s.25-26; I. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s.201.

95 Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçlar*, Ankara 1989, s.29.

96 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih I*, (Nsr. İsmet Parmaksızoğlu) Ankara 1979, s.206

zira Yıldırım Beyazıd'ın önüne çıkmak istemeyen Kadı Burhaneddin, Yıldırım'ın dönmesinden sonra sehre tekrar hakim olmuştur. 1396 senesinde de Kayseri Valisi bulunan Seyh Mueyyed, kale hakimi, Cüneyd Bey'in Karamanlıları yardıma çağırdığını duyarak, önceden yetişip sehre gelmiştir. Bir müddet daha Kadı Burhaneddin'in hakimiyetinde kalan Kayseri 1398'de Akkoyunlu Beyi Osman'ın Kadı Burhaneddin'i Kayseri'de halkın gözü önünde parçalamasıyla Kayseri'de Kadı Burhaneddin'in hakimiyeti sona ermiştir⁽⁹⁷⁾. Kara Yuluk Osman'ın Kadı Burhaneddin'den sonra Kayseri ve Sivas'ta hakimiyeti halkı rahatsız etmiştir. Sivas halkının daveti üzerine buraya bir ordu gönderen Yıldırım Beyazıd 1398-99'da Sivas ve Kayseri'yi Osmanlı devletine tekrar bağlamıştır⁽⁹⁸⁾. Bu arada Kayseri'nin Timur tarafından Celayirli Ahmed'e dirlik olarak verildiğine dair bilgiler bulunmaktadır⁽⁹⁹⁾. Timur'un Anadolu'ya 1400 senesindeki seferinde onu Kayseri'de karşılamayı uygun bulmuş olan Beyazıd'ın bu bekleyisi neticesiz kalmıştır. Çünkü Timur Sivas'tan Suriye'ye dönmüş ancak 1402'deki Anadolu hareketini Erzurum, Erzincan, Kemah ve Kayseri üzerinden Ankara'ya yapmıştır⁽¹⁰⁰⁾. 1402'deki savaşı kazanan Timur Kayseri'yi Karamanoğullarına vermiştir⁽¹⁰¹⁾. Kayseri'nin yönetimi Karamanoğlu beylerinden Dursun Bey'e düşmüştür⁽¹⁰²⁾. Bir müddet sonra Musa Bey ve Kasım Bey Kayseri'ye hakim olmuşlardır⁽¹⁰³⁾. Artık, Dulkadir Beyliği ile komşu olan Karamanoğulları ve Memlûklüler Kayseri'yi mücadele sahası haline getirmişlerdir.

Karamanoğullularının Memlûklülere tabi olan Ramazanogulları Beyliğine saldırması Memlûklülerin Dulkadiroğullarını Karamanoğulları üzerine saldırmasına sebep olmuştur. Dulkadirli Bey'i Nasrettin Bey Karamanoğulları üzerine gelen Memlûklülerle beraber hareket etmiştir. 1418'de Kayseri'ye gelen Memlûklü-Dul-

97 Y. Yücel, *Timur'un Orta Doğu...*, s.39.

98 Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., I, s.206. I. H. Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi I*. Ankara 1983, s.299. (Tacü't-Tevarih'te fetih tarihini 1392-95-1397 şeklinde yazmıştır.)

99 Y. Yücel, *Timur'un Orta Doğu...*, s. 132.

100 Mustafa Kafalı, "Timur" IA, XII-I s.345; Y. Yücel, *Timur'un Orta Doğu...*, s.136; Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., I, s.261; Nesri, *Kitab-ı Cihanname I*. (Nsr. Faik Resit Unat-Mehmet Altay Köymen), Ankara 1987, s.317.

101 I. H. Uzuncarsılı, a.g.e., I, s.315

102 Sikari, a.g.e., s.189.

103 Sikari, a.g.e., s.191-195.

kadirli kuvvetlerinin sehre gelmesi üzerine Kayseri valisi Seyh Celebi'nin bölgesini bosaltmasıyla şehir Dulkadirli Nasreddin Mehmet Bey'e verilmiştir. Bundan böyle düşman olan Dulkadirli ve Karamanoğulları Beylikleri arasında bölgeye hakim olma mücadeleleri de başlamıştır⁽¹⁰⁴⁾. Dulkadiroğulları 1419 senesinde Kayseri'ye saldıran Karamanoğulları askerlerini mağlup ederek Karaman Oğlu Mehmet Bey'i de esir etmişlerdir. Kayseri şehrinin idaresi de Dulkadir Bey'i Nasreddinin oğlu Muhammed'e bırakılmıştır⁽¹⁰⁵⁾.

Memlûklülere bağlı olarak Dulkadiroğullarının yönettiği Kayseri'ye Karamanoğullarının hakim olmak için her fırsatta mücadeleye giristikleri görülmektedir. 1426 senesinde yapılan bir teşebbüs başarısızlığı uğramıştır. 1435'te Kayseri şehrinin yönetimi de Nasrettin Mehmed'in oğlu Süleyman geçmiştir. Bundan kısa bir süre sonra ise Karamanoğulları Memlûklülerin yardımıyla Kayseri'ye hakim olmuşlarsa da bu hakimiyet kısa sürmüştür⁽¹⁰⁶⁾. Karamanoğulları 1437'de ise bu defa Osmanlı Devletinin desteğiyle Kayseri'yi almışlardır⁽¹⁰⁷⁾. Ancak Osmanlı Devletinin Karamanoğullarıyla itifakları uzun sürmemiş; 1449-50 senesinde Osmanlı Devletinin yardımını temin eden Dulkadiroğulları Kayseri'ye hakim olmuşlarsa da bu hakimeyette kısa sürmüş sonra Kayseri yine Karamanoğullarına kalmıştır. 1464'de Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümüyle ülkedeki kargasalıktan faydalanmak isteyen Dulkadiroğulları Kayseri'yi kesin olarak ilhak etmek istemişlersedey başarıları olamamışlardır⁽¹⁰⁸⁾.

Bu sıralarda Fatih Karaman ülkesine Rum Mehmet Paşa komutasında bir ordu göndermiş ve Karamanoğulları beyliğini İshak Bey'e vermiştir⁽¹⁰⁹⁾. Bu arada Akkoyunlu Bey'i Uzun Hasan (İran'da hakim olduktan sonra) Anadolu'da Timur'un rolünü üstlenmek istemistir. Uzun Hasan bu maksatla 1472 senesinde

104 R. Yinanc, a.g.e., s.45, B.J. V. Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi II*, İstanbul 1991, s.478.

105 R. Yinanc, a.g.e., s.47, K. Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkluları Tarihi*, Ankara 1989, s.177.

106 R. Yinanc, a.g.e., s.49.

107 R. Yinanc, a.g.e., s.55.

108 R. Yinanc, a.g.e., s.59.

109 İ.H. Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.91.

kendisine sığınan Karamanoğlu beylerinden Pir Ahmet ve Kasım beylerin yanlarına kuvvetler vererek Karaman üzerine göndermiştir⁽¹¹⁰⁾. Bu kuvvetlerin başına da Yusufca Mirza tayin edilmistir. Yusufca Mirza'nın emrindeki kuvvetlerle Kayseri de dahil Karaman ili ve Hamidilini yağmalamışlardır⁽¹¹¹⁾. Ancak Kayseri sehrini alamamışlardır⁽¹¹²⁾. Osmanlı Sultanı Fatih Anadolu'da ki bu gelişmeler üzerine Uzun Hasan'la hesaplaşmak için bir sefere çıkmıştır. 11 Ağustos 1473'de Otlukbeli de yapılan savaşı Fatih kazanmış ve Uzun Hasan'la Osmanlı topraklarına saldırmaması şartıyla bir anlaşma yapılmıştır⁽¹¹³⁾. Karaman bölgesi Fatih tarafından feth edildikten sonra Sehzade Mustafa'ya verilmişse de sehzadenin kısa süre sonra ölmesi üzerine yerine Sehzade Cem getirilmiştir⁽¹¹⁴⁾. Kayseri sehri ve bölgenin Osmanlı ülkesine katılmasını "Rum Selçukilerine Anadolu birliğini kurmayı başardıkları zamandan beri köyü, şehiri göçebelerinin türü ve siyasi uyruklugu itibariyle Anadolu sınırları içine düşen, güneydeki Halep, Urfa, Elbistan, Malatya çevremi Türkiye'nin uzun karışıklık yıllarında, Bağdat-Tebriş veya Şam-Kahire yönlerinden gelen zorlamalarla Anadolu'dan ikidebir ayrılmak istenmiş olsada artık Fatih'in büyük başarıları sayesinde eski milli siyasi birliğine yeniden kavuşmuş bulunan Osmanlı Türkiye'sine dönmek zorunda idi" şeklinde izah etmek mümkün olabilir⁽¹¹⁵⁾. Ancak II. Bayezid'in tahta çıkmasıyla Kayseri, Maras, Adana arasındaki bölgelerde bu defa da Memlûklü-Osmanlı nüfûz mücadeleleri başlamıştır. Osmanlılar kendi politikalarına uygun olarak Dulkadirli Türkenlerini desteklemiş Dulkadiroğlu Alaüddevle Bozkurt Bey'i himaye etmişler⁽¹¹⁶⁾ ve buna karşılık Çukurova bölgesindeki Varsak ve Turgut Türkmenleri de Osmanlılara karşı Memlûklü taraftarı olmuşlardır⁽¹¹⁷⁾. Dulkadiroğları Beyliği, II. Ba-

110 I.H.Uzuncarsılı, a.g.e., II, s.93.

111 Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., III, s.111.

112 I.H.Uzuncarsılı, a.g.e., II.s.94.

113 I.Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Bezayit'a kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *DGİT*, X, s.245-246.

114 I.H. Uzuncarsılı, a.g.e., II., s.108.

115 M.Akdağ, *TIIT*, II., s.151.

116 I.Miroğlu, a.g.m., s.266.

117 M.Akdağ, a.g.e., s.151.

yezit'ı Memlûklülere karşı devamlı sûrette tahrik ediyordu. Alâüddevle Bey 27 Nisan 1484'de Kayseri valisi Yakub Bey'in kuvvetleriyle beraber Memlûklü topraklarına girmistir. Halep ve Safet naiblerini yenmişlensede Malatya'ya kadar gelen Memlûklü kuvvetleri Alâüddevle ve Kayseri valisi Yakub Bey'in kuvvetlerini mağlup etmişlerdir⁽¹¹⁸⁾. Osmanlı devleti 1487'de Kayseri sancak beyliğine Mihaloğlu Iskender Bey'i tayin etmiş⁽¹¹⁹⁾ ve Alâüddevle Bey'in Memlûklü dostluğuna dönmesiyle de yerine oğlu Budak Bey tayin edilmiştir. Ayrıca Mihaloğlu'na Budak Bey'e yardım etmesi emredilmiştir. 1490'da Memlûklülerle yaptığı mücadeleyi kaybeden Kayseri sancak Bey'i Mihaloğlu Memlûklüler tarafından esir edilerek Kahire'ye gönderilmiştir. Memlûklü Emiri Özbey Alâüddevle'ye yardımcı olarak gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne de barış talebinde bulunmuşdu. II. Bayezit'in bu talebi red etmesiyle de Kayseri bölgesini yağmalamışlardır⁽¹²⁰⁾. Daha sonra Osmanlı Devletiyle Memlûklüler arasında yapılan barış üzerine Osmanlı, Dulkadiroğulları ve Memlûklüler arasında bir müddet barış sağlandığında bölgedeki mücahedeleler durmuştur.

1512'de Osmanlı Devleti'nde taht kavgalarından sonra Yavuz Sultan Selim Osmanlı tahtına geçmiştir. Bu arada Anadolu'da Seyh Safüyiddin'in oğullarının baslatmış olduğu "Sia hareketleri" yayılmaya devam etmekteydi. Safevi devletinin başına Şah İsmail'in geçmesinden sonra Anadolu'da Türkmen-Kızılbaş hareketleri daha da artmıştır⁽¹²¹⁾. Yavuz Sultan Selim bu meselenin halledilmesi için Anadolu'ya Vezirazam Hadım Ali Paşa sefere gönderilmiştir. Hadım Ali Paşa'yı Karaman yakınındaki Kızılkaya Derbendi'nde Şahkulu üzerine saldırmışsa da kaçan Şahkulu Kayseri yolundan Sivas'a gitmiştir⁽¹²²⁾. Bu toplulukların kaçışları sırasında Kayseri halkı telasa düşmüş-

118 I. Miroğlu, a.g.m., s.266-267.

119 Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., III, s.264; I. H. Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul 1971, s.391.

120 I. H. Uzuncarşılı, a.g.e., II, s.193, A.Nazif, a.g.e., s.116 (A.Nazif Eserinde Memlûklü ve Dulkadirli Kuvvetlerinin Kayseri'yi muhasara altına aldıklarını belirtmiş Ancak yağmaladıkları hakkında bilgi vermemiştir)

121 Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., IV, s.42-48; I. H. Danışmend, a.g.e., s.412

122 I. Miroğlu, a.g.m., s.282-283.

lerse de kaçan topluluklar Kayseri'ye girmemişlerdir⁽¹²³⁾. Toplulukları takip eden Hadım Ali Paşa Gedik Han'ı denilen yerde Sâhkulu tarafından mağlup edilmiştir. Sultan Selim Şehzadelik senelerinde Trabzon sancağında bulunmasından dolayı Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmiş olduğundan, tahta geçtikten sonra da Kızılbaşlık meselesini halletmek istemiştir. Bu arada Şah İsmail'in tahta geçmesinden itibaren İran Azerbaycan taraflarını ele geçirmiş ve Ceyhun Nehrine kadar hakim olmuştur. Şah İsmail'in halifelerinin Anadolu'da faaliyetlerde bulunmaları ve II.Bayezid'in yumuşak politikasının da etkisiyle Anadolu'daki Kızılbaş toplulukları Şah İsmail'e yönelmişlerdir. Bu durum Şah İsmail'in cesaretini artırmıştır⁽¹²⁴⁾. Yavuz Selim kızılbaşlık meselesini kökünden halletmek için 19 Mart 1514'de İran üzerine bir sefer yapmak maksadıyla İstanbul'dan yola çıkmıştır. Ayrıca Yavuz Selim daha sefer öncesinde Anadolu'da bir takım tedbirler almayı da ihmal etmemiştir⁽¹²⁵⁾. Yavuz Sultan Selim yol boyunca Şah İsmail'e mektuplar yazarak onu kendisiyle savaşmak için tahrik etmiştir. Bu arada Akkoyunlu Türkmenlerinden olup Şah İsmail'in yanında yer alan Ferruh Şad Bey'e de kendisiyle birleşmesi için haber göndermiştir. Yavuz Selim ordusuyla Kayseri'ye geldiğinde Dülkadiroğlu Bey'i Alaüddevle Bey'e de elçi ve nâme gönderib, "Mezhebdaş olmak gereği dinden çıkan bidâd ehlinin tepelenmesinden, fesatlık damarlarının kesilmesinde cihat kılıcını takmış bulunan temiz inançlı sultana yoldas olmak ve ters davranışlarını bırakmak gerekir. İmdi gerektir ki bu yolda bizimle ol azgın dinsizlerin tepelenmesinde yoldas olup ilâ-yı Kelimetullâh idenlerden olasız"⁽¹²⁶⁾ diye ortak hareket talebine Alaüddevle'nin cevabı ise "kendisi gibi doksanlık bir Pir-i fani'yi sefere sürüklemenin hiçbir fayda sağlamayacağını"⁽¹²⁷⁾ bildirip savaşa katılmamak için bahane ileri sürmüştür. Fakat Yavuz Sultan Selim'in baskısı üzerine

123 A.Nazif, a.g.e., s.117.

124 İ.H.Uzuncarsılı, a.g.e., II, s.258

125 İ.H. Uzuncarsılı, a.g.e., II, s.259.

126 Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., IV, s.181-182.

127 Celâlzâde Mustafa, Selim-nâme, (Cev. Ahmet Uğur, Mustafa Cuhadar), Ankara 1990, s.131-132.
R.Yinanc, a.g.e., s.96.

Alaüddevle Bey bu seferde tarafsız kalmamış ve Yavuz Selim'in ordusu için toplattığı iaseyi de yağmalatmıştır⁽¹²⁸⁾. Yavuz Sultan Selim doğuya doğru yoluna devam ederken Sivas ve Kayseri arasında kırkbin kişilik ihtiyati bir kuvveti de bırakmayı ihmal etmemiştir⁽¹²⁹⁾. Çaldıran'da yapılan savaşın neticesinde galib gelen Yavuz Sultan Selim savaş sonrasında hizmetlerine karşılık olmak üzere Kayseri ve Yozgat sancakları Sehsuvar Bey'e vermiştir⁽¹³⁰⁾. Bu sırada Dulkadir beyliğinin fethiyle vazifelendirilen Hadım Sinan Paşa ve Sehsuvar Bey idaresindeki Osmanlı ordusu Kayseri yakınlarındaki Incesu da konmuş, 1515 senesinde de Göksun muharebesinde mağlup olarak kaçan Alaüddevle'yi Turna (Nurhak) dağına kaçmışsa da yakalanarak esir almıştır⁽¹³¹⁾. Hadım Sinan Paşa 1515 senesinde Kayseri'de kışladıktan sonra buradan hareketle 1516 senesinde Malatya ve Diyarbakır'ın fethine gönderilmiştir⁽¹³²⁾. Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'a yaptığı seferle Memlûkluler devletine son verdikten sonra Memlûklü Osmanlılar mücadelelerinde önemli rolleri olan "Toroşların Harpci Türkmen taifeleri Varsaklar, Turgutlar ve baska Türkmen kabileleri" Osmanlılara bağlanmıştır⁽¹³³⁾. Bu arada Osmanlı Devletinde, Seyh Celâl ve Baba Zünûn Şii mezhepli halkı ayaklandırmışlar ve Osmanlı devletinin sosyal müesseselerine cephe almışlardır. Osmanlı devletinde devletin müesseselerine ve hanedanın yıkılmasına matuf bu hareketler Celâli İsyanlarından farklı kabul edilmektedir⁽¹³⁴⁾. Bu isyanlardan birisi, 1519 senesinde Bozoklu Celâl tarafından başlatılmış ve Kayseri'den meydana getirilen Ali Bey Hüsrev Paşa ve Şadi Paşa kuvvetleri ayaklanmayı bastırmışlardır⁽¹³⁵⁾. Yine 1521'deki Canbert Gazali isyanının bastırılmasında görevlendirilen Ferhat Paşa da Kayseri'yi Us

128 R. Yinanç, a.g.e., s.96, I.H. Uzuncarsılı, a.g.e., II s.263.

129 Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., IV, s.183. (Yavuz'un bu seferine Kayseri Beyi Uveys Bey'inde katılmış olduğu görülmektedir).

130 I.H.Uzuncarsılı, a.g.e., II, s.272-273.

131 Hoca Saadettin Efendi, a.g.e., IV, s.229.

132 Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., IV, s.274.

133 Halil Inalcık, "Türkler" (Osmanlılar, kuruluşundan XVII. asıra kadar) I.A. XII/II, s.297. (Bu topluluklar Şah İsmail'in Anadoludaki faaliyetlerine yardımcı olmuşlardır. I. H. Uzuncarsılı, a.g.e., II, s.229.)

134 M. Akdağ, Celali İsyanları 1589-1603, Ankara 1977, s.1.

135 R. Yinanç, a.g.e., s.103.

olarak kullanmıştır⁽¹³⁶⁾. Kayseri, Kanuni döneminde de 1534 senesinde yapılan İrakeyn seferinde Osmanlı ordusunun konakladığı yer olmuş ve Kanuni dört gün kadar Kayseri şehrinde kalmıştır⁽¹³⁷⁾.

XVI. asırda Osmanlı Devleti'nde bu arada "Celâli İsyânları" adıyla bilinen iç ayaklanmalar meydana gelmiş ve uzun süre Osmanlı devletini meşgul etmiştir. Celâli adı herhangi bir bölgede reaya farkı gözetmeksizin ayaklanmaya katılan herkese verilmektedir. Fakat daha sonraları bu isim daha hususi bir mana almaya başlamıştır. 1595'de Osmanlı tahtına geçen III. Mehmet devrinden itibaren "Celâli İsyânları" tabiri hususi bir karakter kazanmış Anadolu da bıraktığı tesirler de uzun süre devam etmiştir. 1598 senesinde Karayazıcı'nın ortaya çıkmasıyla Anadolu'daki muayyen karakteri olan isyanlara Celâli isyanı adını vermek adet olmuştur⁽¹³⁸⁾. Savaş senelerinde daha da genişlemesine şartların müsait olduğu bu isyanlar, 1584-1587 seneleri arasındaki İran savaşları dolayısıyla doruk noktasına ulaşmışlardır. Ankara'da Hüsam Şeyh oğulları, Çankırı'da Karaveli, Karaman'da Cabbar Kulu, (Kıroğlu), Malatya ve Sivas taraflarında Kiziroğlu Mustafa, Maras'ta Emrullah Celâlilerin en önemlileridir. Bunlar içerisinde devleti en çok uğrattıran Kiziroğlu Mustafa isyanı Kayseri, Kırşehir ve Niğde'ye kadar yayılmıştır. Ferhat Paşa 1586'da İran seferine giderken Kayseri civarında bir gurup Celâliyi imha etmek istemisse de bunu başaramamış Kayseri, Kırşehir ve Akşehir civarını celâlilerden korumak için Abdurrahman adında birisini memur etmiştir⁽¹³⁹⁾. Bu arada Kayseri, Ankara, Konya, Niğde, Kırşehir civarında 1584'ten sonra isyanlar çıkaran sekbanlar da bir takım karışıklıklar çıkarmışlardır. 1584-1587 seneleri arasında Karaman beylerbeyi olan Mehmet Bey Karaman, Konya,

136 İ. H. Uzuncarşılı, a.g.e., II, s.309; R. Yınanc, a.g.e., s.104.

137 İbrahim Pecevi, *Tarihi Pecevi* (Haz.M. Altay Köymen) I, Ankara 1982, s.128.; J. V. Hammer, a.g.e., III, s.299; (İ. H. Danışmend, Kanuni'nin 31 Temmuzda Kayseriye gelip iki gece kaldıktan sonra 2 Ağustosta şehirden ayrıldığını yazmaktadır. a.g.e., II, s.167)

138 M. Akdağ, a.g.e., s.11, (M. Akdağ, *Celâli İsyânları konusunda araştırmacılarından Kramers, Tiveritinova'nın yanlışlıklarını belirterek Hüseyin Hüsameddin'in daha isabetli fikirlerinin olduğunu yazmaktadır. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, Ankara 1975, s.437-446) Jening, *Karayazıcı'nın 1600'de Kayseri arasında Osmanlı Ordusuna zafer kazandığını yazmaktadır. EI. IV. s.842-843*

139 M.Akdağ, a.g.e., s.139.

Kayseri civarlarında halka zulm etmiş ve halktan fazla para toplamıştır. Halkın İstanbul'a şikayeti üzerine İstanbul'dan teftiş için vazifeliler tayin edilmiştir⁽¹⁴⁰⁾. Devletin İran'la yapılan anlaşmadan sonra isyanların hali için tedbirlerinde kısa süre de olsa başarılı olduğu söylenebilir. 1590 veya 1591 de yayınlanan bir adalet fermanı Suhte ve celalilerin isyanını hafifletmişse de Ehl-i Orf'un isyanlarının azalmadığı görülmüştür. Bu ferman üzerine "Kayseri köylerinin ahalişi yer yer toplanarak ellerine aldıkları "Adalet Fermanları" nı Mirliva ve ehl-i örfe göstererek nahiyeler ve köylere çıkmanın yasak olduğunu bildirmişlerse de hükümet adamlarını içlerine koymamışlar⁽¹⁴¹⁾ dır. Orta Anadolu'da III. Mehmet devrinde geniş bir alana yayılan bu hadiseler hakkında Kayseri Beyi olup, bütün o tarafların muhafazasına memur bulunan tarihçi Mustafa Ali Efendi'nin mektubuna dayanarak konu hakkında bilgi veren Akdağ; "Halkın harmanlarının kaldıramadıkları, yağma ve talanda buldukları, katiller yaptıkları anlatılmaktadır⁽¹⁴²⁾ demektir. Celaliler arasında devleti en çok uğrastıran Karayazıcı'dır. 1598 deki Suhte ayaklanmalarını bastırmak üzere Karaman'da vazifelendirilen Karayazıcının devlete isyan ettiği ve etrafa kısa zamanda çok kalabalık insan topladığı ve Anadolu'da şekâvetini artırmasıyla üzerine İbrahim Paşa tayin edilmişse de Kayseri civarındaki mücadeleyi Karayazıcı kazanmıştır⁽¹⁴³⁾. Bu isyan daha sonra bastırılmıştır. Kayseri şehri bu hadiseden hemen sonra da Deli Hasan'dan ayrılan Taviil Mehmet ve Karakaş adlarındaki Celâlîlerin tahribatına uğramıştır⁽¹⁴⁴⁾. Bu Celâlîleri tenkille vazifelendiren Kürt Ahmet Paşa'da Celalilerin geri kalmamış Orta Anadolu'daki halka zulmetmiş ve onlardan fazla para toplayarak huzuruzluklara sebep olmuştur⁽¹⁴⁵⁾. XVI. asrın son çeyreğindeki bu isyanlar Anadolu halkına pahaliya mal olmuş ve en çok zarar gören şehirlerden biriside Kayseri olmuştur. Kayseri'nin Celâlîlerce sık sık

140 M. Akdağ, a.g.e., s.140

141 M. Akdağ, a.g.e., s.154.

142 M. Akdağ, a.g.e., s.158-180.

143 İ. H. Uzuncarşılı, a.g.e., II., s.101; M. Akdağ, a.g.e., s.200.; A. Nazif a.g.e., s.124-125.

144 M. Akdağ, a.g.e., s.225.

145 M. Akdağ, a.g.e., s.234-235.

baskına uğratılmalarının sebebi şehirde varlıklı kimselerin yaşamalarıyla ilgili olmalıdır⁽¹⁴⁶⁾.

Ayrıca İsyanlar Anadolu halkına kıtlık ve pahalılık getirmiştir. 1605'de Kayseri'de unun kilesi (16 okkası) 120 akçe iken Bergama'da 80-90 akçedir. Edremit'de bir koyun 200 akçe iken Kayseri'de 280 akçe (3.5, kurustur)⁽¹⁴⁷⁾. Bu iki örnek dahi Kayseri şehrindeki fiyatların yüksekliği için ölçü kabul edilebilir. Kayseri 1604-1607 arasında da Erzade, Taviil, Zulfikar Paşa Kalenderoğlu, Omer Paşa, Ağaçtan Piri ve Ali Gazi'nin başında bulunduğu celaliler tarafından defalarca talan edilmiştir⁽¹⁴⁸⁾. Şehir Celâlîlerin belasından sonra 1621 senesinde Kayseri Mutasarrıfı olan İmamzade Ali Bey'in zulmüne uğramıştır. "Kötü huylu ve fışk-ı Fücûr sahibi" bir kişi olarak yaptığı zulümler karşısında halkı evine hucum edip Ali Bey'i katletmişlerdir. 1621 den itibaren şehirde iki sene "Kâht ve gala (Kıtlık ve pahalılık) ve taun-ı veba peyda" olmuştur. Ali Bey'den sonra Kayseri'ye Mutasarrıf olarak tayin olunan Mehmet Paşa döneminde, Germir köyü civarında bir su kaynağı bulunmuş bu su şehre getirilerek Lala Paşa, Hasinli (Hisanlı) oduncu ve Fırıncı mahallelerinde çeşmeler inşa edilmiştir.⁽¹⁴⁹⁾. Kayseri'de bu gelişmeler meydana gelirken Anadolu'da Canbolatoğlu İsyanında bulunmuş ve Canbolatoğlunun hazinedarı olan Abaza Hasan Paşa, esir edilmiş ve affedilerek Erzurum Beylerbeyliğine atanmıştır. Abaza, Yenicerilerin düzensizliği ve yeniden ocak tanzimi fikrini ortaya atıp Sultan Osman'ın efkâr-ı hakâik-i cevviyânesine tevâfık eylemiştir" diyerek Sultan Osman'ın ölümünü bahane edip tekrar isyan etmiştir.⁽¹⁵⁰⁾. Kayseri ve Sivas taraflarına gelerek Türkmen topluluklarını kendisine bağlamışsa da, üzerine gönderilen Cerkez Mehmet Paşa'yla mücadeleye başladığından Türkmenler mücadeleye katılmamışlardır. Abaza mağlup edilmiş ve affedilerek

146 Yurt Ansiklopedisi, "Kayseri", V, İstanbul 1985, s.4695.

147 M.Akdağ, a.g.e., s.257.

148 M. Akdağ, "Genel Cizgileriyle XVII yüzyıl Türkiye Tarihi", TAD IV, S.6-7 Ankara 1968, s.209 vd

149 A.Nazif, a.g.e., s.126.

150 A.Nazif, a.g.e., s. 129, Solakzade Mehmet Efendi, Solakzade Tarihi, II, (N. Vah. Ankara 1983, s.616.

tekrar Erzurum valiliğine atanmıştır⁽¹⁵¹⁾. Abaza hadisesinde "Kayseri halkı bu müddet zarfında huzur ve uykusunu terketmiş ve Yeniceri askeri ise Abaza'nın ser ve surundan çekilmiş gitmiştir"⁽¹⁵²⁾.

IV. Murat iktidarı ele aldıktan sonra daha önceki başarısızlıkların da, intikamını almak için bizzat İran seferine çıkmıştır. Bu seferde İzmit, Eskişehir, Konya-Kayseri-Sivas yolu takip edilmiştir⁽¹⁵³⁾. Ordu Kayseri'ye geldiğinde ordunun ihtiyacı için "3000 kantar peksimet tedariki için buyruldu yayınlanmış, 270 bas deve mübayaa edilmiş ve cizye malından ödenmesi emredilmiştir. Padişahın Kayseri'de kaldığı beş gün içerisinde ulema ve diğer devlet erkânı onu ziyaret etmişler. Zahirî toplanmasında "ise hakkıyla kendini vermediğinden" şehrin mutasarrıfı idam edilmiştir. Padişah Kayseri'deyken şehrin mutasarrıflığı Van Kalesi Muhafızı Dilaver Paşa'ya tevcih edilmiştir. Dilaver Paşa'da oğlu İsmail Bey'i Kayseri'ye mütesellim olarak tayin etmiştir⁽¹⁵⁴⁾. IV. Murad devrinin Osmanlı devletinde dehşet veren iktidarı İstanbul'daki eli sopalı altı-böllük zorbalarını ve Anadolu dahil çiftlik emlak ve sürülerle koyun sahibi orduları için idarecileri kendi istedikleri gibi karar almaya mecbur eden sipahileri de ezmisti. Lakin bunlar Osmanlı devletinin sosyo-ekonomik bünyesinin kemişen hastalıkların kurutulmasını temin edememisti⁽¹⁵⁵⁾. IV. Murat'ın ölümünden sonra 1640-1656 seneleri arasında, devlette idari otorite tekrar zaafa uğramış Saray Ağalarının saltanatına son verilerek devlet büyük bir badireden kurtarılmıştır⁽¹⁵⁶⁾. Fakat Anadolu'daki Celali hadiseleri önemini devam ettirmiştir. Gürcü Nebi Anadolu'daki sipahileri başına toplayarak İstanbul'a yürümüş Katırcıoğlu da ona katılmıştır⁽¹⁵⁷⁾. Ayrıca, Celâlî ayaklanmalarına devlet erkânı da katılmıştır. Erzurum valisi Abaza Mahmat Paşa ve Sivas valisi

151 İ. H. Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi III/I*, Ankara 1983, s.152-153, İsmet Parmaksızoğlu, "Türkler" (Osmanlılar, XVII. asır), İA. XII/II, s.320

152 A.Nazif, a.g.e., s.133.

153 Mücteba İlgürel "IV Murat", *DGİT. X. s.470.*

154 Nazif, a.g.e., s.136-137.

155 M. Akdağ, a.g.m., *TAD IV, S.6-7*, Ankara 1966, s.22-24.

156 M. İlgürel, a.g.m., *DGİT, X, s.34.*

157 İ. Parmaksızoğlu, a.g.m., *İA. XII/II, s.230.*

Ipsir Hüseyin Paşa'nın isyanlarıyla Anadolu tam manasıyla kesmeğe düşmüştür. Develetin içine düştüğü buhran sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmet Paşa dönemine kadar devam etmiştir⁽¹⁵⁸⁾. Bu arada sufiler ve Kadı-zadelik hareketide devleti uğrastıran önemli bir mesele olmuştur. Unlu alim Birgivi Mehmet Efendi'nin Tarikat-ı Muhammediye adlı eserinin dusturlarıyla hareket eden bu insanlarla, mutasavvıf Abdülmecid Sivasî Efendi arasındaki tartışmalar geniş halk kitlelerinin huzursuzluklarına sebep olmuştur⁽¹⁵⁹⁾.

Köprülü Mehmet paşa, dört temel şart ile geldiği sadrazamlık dönemi aynı zamanda Osmanlı Tarihinde de yeni bir dönemi başlatmış ve Fazıl Ahmet Paşa, Fazıl Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Numan Paşa dahil bu sülaledendirler. Köprülü Mehmet Paşa'nın gayretleriyle önce İstanbul'dan başlamak üzere aldığı tedbirlerle Anadolu'daki durmak bilmeyen asilerden, Abaza Hasan Paşa, Mısır'da Cerkes Mehmet Bey ve Anadolu'da Musafa Paşa ile Anadolu'da Seyidlik iddiasındaki asiler te'dib edilmiştir⁽¹⁶⁰⁾.

Bu isyanlar içerisinde netice itibariyle, askeri teskilatta daha önceden beri sürüp gelen, bu devirde daha da artan itaat duygusunu kaybettirmesinde mühim rolü olan Abaza isyanının ikincisinde⁽¹⁶¹⁾ de Kayseri şehri büyük zararlar görmüştür. Murtaza Paşa idaresinde Osmanlı devlet kuvvetlerinin Halep'e geldiklerinde Abaza Hasan Paşa iyice umidini kaybederken, ona bağlı asiler de Maras, Adana, Kayseri dolaylarında dolaşp duruyorlar ve Abazaya'da itimad etmediklerinden bozğun halinde dolaşp etraflarına zarar veriyorlardı⁽¹⁶²⁾. Bu sırada Boynu Eğri Mehmed Paşa'ya Sivas Beylerbeyi pâyesiyle Amasya ve Kayseri sancakları mutasarrıflıkları tevcih edilmiştir. Boynu Eğri Mehmet Paşa Kayseri'ye gelip bir kaç ay zarfında Kayseri ve havalisini eşkiyanın şerlerinden kurtarmıştır. Bu arada

158 I. Uzuncarsılı, a.g.e., III/ 1. Kısım, s.223-239.

159 İ. Paraksızoğlu, a.g.m. s.318; M. İlgürel, a.g.m., s.37-38, Uzuncarsılı, a.g.e., s.343-336.

160 Vahid Çubuk, Köprülüler, İstanbul 1988, s.59-65 (Sayidlik İddiasıyla huzursuzluk çıkaran sadece Ereğli dolaylarında 2000 kişi öldürülmüştür) M. İlgürel, a.g.e., s. 45-55, Uzuncarsılı, A.g.e, s. 389-399.

161 M. İlgürel, a.g.m., s.53.

162 V. Çubuk, a.g.e., s.59.

Boynu Eğri Mehmed Paşa İbrahim Ağa'yı da Kayseri mutesellimliğine getirmiştir⁽¹⁶³⁾. Anadolu'nun sakilerden tam olarak kurtarılması için geniş caplı bir askeri harekât başlatmıştır. İstanbul Kaymakamı İsmail Paşa bu işe memur edilmiştir. Paşa, Uskudar'dan Arabistan'a kadar, isyan ile alakalı Yenicheri, sipahi, çavuş, zâim, müteferrika, müderris, kadı, sâdat, mevâli ve umera, mir-i mirân teftisine de yetkili kalmıştır. Bu hareket başarıyla neticelenmiştir. Naima, bu hareketten sonra "Anadolu'da eşkiya ve yol kesen harami kalmadığını", yazmaktadır⁽¹⁶⁴⁾.

XVII. asrın ortalarından itibaren görülmeye başlayan kalabalık sekban ve saruçular, kapuları sayesinde kazandıkları kudret ve nüfûzlarını kanun dışı davranışlarda kullanmışlardır. Yerli paşaların kapu halkıyla meydana getirdikleri güç, Tevkiî Abdurrahman Paşa'nın düzenlediği hukuk sistemiyle Osmanlı idaresinde, özellikle XVIII. asırda doğacak olan "Ayan" yönteminin lüzumu halinde yargılama ve ceza verme yetkisinde onlara verdiğinden hukukun yürütücüsü "Kadılar" artık ayan valilerin danışmanı durumuna düşeceklerdi. Bu düzenleme Osmanlı sosyal hukukî idarî yapısında çarpıklıkları da beraberinde getirecektir⁽¹⁶⁵⁾.

Köprülü Mehmet Paşa'nın gayretleri, eşkiyalar susturmuşsa bile kökünü kazımaya yetmemiştir. Fâzıl Ahmet Paşa zamanında "Türedi Eşkiya" adıyla yeni bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu eşkiya üzerine Anadolu'ya müfettiş olarak gönderilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1670'de geldiği Kayseri'nin İncesu kasabasında çok önemli hayrat yaptırmıştır⁽¹⁶⁶⁾. Buradaki han ve camii hâlâ ayakta. 1670 senesinde Kayseri'ye gelen Ali Nisârî Efendi, "ihyâ-yı ulûm ve medârise ihtimam etmiştir"⁽¹⁶⁷⁾.

163 A.Nazif, a.g.e., s.139.

164 M. İlgürel, a.g.m., s.54-55; Y. Yücel "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler" Bellekten XXXVIII, S.152, Ankara 1974, s.685-688

165 M. Akdağ, a.g.m., 229-230; Y. Yücel, Desantralizasyon..., s.665-668

166 A.Nazif, a.g.e., s.139 (Bu hayratın 1683'deki safi gelirleri 3500 kuruştur).

167 A. Nazif, a.g.e., s. 141 Ali Nisârî Efendi, 1664'de Kayseri'ye gelip Cifte Medresenin küçüğünde yerleşen bu zat Semerkanlı Seyh Yakub'un torunlarından. Daha sonra Diyarbakır'da Zincirli Medresesinde kalmıştır. Bir süre Van'da vaazlık yaptıktan sonra Rumeli Kazaskerliğine atanan Hoca Hamid Efendi'nin himmetiyle Kayseri mütefikiğine getirmiştir. 1675-1695 seneleri arasında bu görevi yürütürken çeşitli medreselerde de dersler okutmuştur. Kayserililere verdiği hizmetlerden dolayı, sacmak, serpmek, yaymak, dağıtmak, "manalarına gelen Nisari" lakabı kendisine verilmiştir.

Köprülü Mehmet Paşa'nın devlet hayatındaki önemli hizmetlerinin arkasından sadrazamlığı getirilen Fazıl Ahmed Paşa Avusturya'ya karşı başarılı mücadeleleri devam ettirmiştir. "Uyvar önünde bir Türk gibi" sözünü söyleten sadrazam, bir yara haline gelen Girit meselesini de halletmiştir. Daha sonra sadrazamlığa Menzifonlu Kara Mustafa Paşa getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Polonya-Ukrayna bölgesindeki nüfuzu Osmanlı-Rus anlaşmazlıklarına sebep olmuştur. Bu anlaşmazlıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin Tökeli İmre'nin Macaristan krallığı mücadelesinde de taraf olması Osmanlı Devleti'ni ikinci Viyana seferine kadar sürüklemiştir⁽¹⁶⁸⁾. 1683'deki II. Viyana kuşatması mağlubiyetle neticelenmiştir. Bu mağlubiyet neteceleri itibariyle Osmanlı tarihinde esine az rastlanır tesirler meydana getirmiştir. Avrupa yakasında bazı kale ve şehirler elden çıkarken, hazineye musallat olan malî buhranın önü alınamamış ve büyük masraflara sebep olan sefer hazineyi tüketmiştir⁽¹⁶⁹⁾. 1687'de "İmdâd-ı seferiye" adıyla konulan ve şehirlerle kasabalardaki zengin ve tücarlardan toplanan paralarla devletin ihtiyacına yetmeyince, her tarafta ayaklanmalar genişleyerek devam etmiştir⁽¹⁷⁰⁾. 1688'e kadar seferler içi acıcı olmayan gelişmelere sebep olmuştur. Devletin avarız, nüzul ve cizye gelirleri azalmıştır. Yapılacak seferler için yeni kaynaklara duyulan ihtiyaçları karşılamak için cizye bedel ve vakıf mukataa gelirlerin yarısı hazineye toplatıldı ve 40.000 kese toplatılan para da ihtiyacı karşılamamıştır⁽¹⁷¹⁾. Paranın değeri düşürülmüş ve iktisadi huzursuzluklar artmıştır. 1688'de "Nefir-i 'amm" usûlüyle halktan eli silah tutanlar da askere alınmıştır⁽¹⁷²⁾. Bütün bu gelişmeler

Bircok talebe yetistiren Nisari Efendi ayrıca verdiği fetvaları da bulunmaktadır. Önemli iki eseri bulunmaktadır:

1. El-Fevaidu'l Aliyye mine'l-Mesailis-Ser'iyye,
2. Haşiyeala Serhi Hidayeti'l-Hikme.

Nisari hakkında Naci Kum, *Kayseri Erciyes Dergisi*, s.51-52'de s.9-12, Abdurrahman Baliğ, *Ali Nisari Efendinin Manzum Hal Tercümesi Kayseri Erciyes Dergisi* S.51 (1947) s.11 vd. yazılarda bilgi bulunmaktadır. Bkz. A. Rıza Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1984, s.211-238.

168 M. İlgürel, a.g.m., s.57-72, *Uzuncarsılı*, a.g.e. III/ 1 Kısım, s.401-439.

169 M. İlgürel, a.g.m., s.75.

170 A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.206; *Uzuncarsılı*, a.g.e., III/I, s.482.

171 M. İlgürel, a.g.e., s.83.

172 İ.H. Uzuncarsılı, a.g.e., III/I. kısım, s.514.

devam ederken, Anadolu'da ayanlık hareketi ile beraber Levend, Saruca ve Sekban'larında ayaklanmaları genişleyerek devam etmiş bunlara asiretlerin ayaklanmaları da eklenmiştir. Karlofça Anlaşması yapıldığında Osmanlı Devleti'nin umûmî durumu böyle bir manzara arz etmekte idi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYSERİ SEHRİNİN YERLEŞİMİ

I-SEHRİN COĞRAFI KONUMU VE ÖNEMİ

Anadolu, Asya kıtasının Batısında yer alan bir yarımada-
dır. Bu yarımada, Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirlerine ba-
ğlayan bir "Köprü" vazifesi görmektedir. Bu durum Anadoluyu
jeo-politik ve sosyo-ekonomik açıdan diğer coğrafi bölgelerden
farklılaştırmıştır⁽¹⁾. Bilindiği gibi tarihte ilk şehirler
Fırat ve Dicle vadilerinde ortaya çıkmışlardır⁽²⁾. Asya'dan
gelen savaşçı topluluklar; askerî niteliklerle kurdukları se-
hirlerde, savaş dışında üretim için ham madde ihtiyaçlarının
temini lüzumu ticareti zarûri hâle getirmiştir. Böylece Ana-
dolu, Mısır ve Mezopotamya gibi bölgelerde orman ve maden ya-
takları ticareti gelişmiştir⁽³⁾. Bu bölgelerdeki şehirlerin
ticarî önemleri artmış, ister morfolojik ister fonksiyonel se-
kilde tarif edilsin Anadolu'daki şehirlerin, tarihin eski çağ-
larından beri bu özellikleri var olmuştur⁽⁴⁾. Flach'ın dediği
gibi, kaleler, surlar, kiliseler ve ticarî faaliyeti ihtiva
eden şehirlerle Prenne'nin belirttiği; dini merkez, savaş zama-
nında sığınılacak yer ve ticarî fonksiyonu olsun⁽⁵⁾ Kayseri

1 Necdet Tuncdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1986, s.9

2 Korkut Tuna, *Şehirleri Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul 1987, s.82

3 K. Tuna, a.g.e., s.84-89

4 Ayda Yörükhan, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara 1968, s.16

5 A. Yörükhan, a.g.e., s.16-17

sehri bu tariflere uygun bir sehir görünümündedir. Sehir bilinen ilk tarihinden beri ticari bir merkez ve Roma çağından bu yana da hem ticari hem dini merkez durumundadır⁽⁶⁾. Bu esasların değerlendirilmesi neticesinde Kayseri'yi tarihin ilk çağlarından beri önemli hale getiren, sehrin kuruluş yerinin askeri ve ticari yolların kavşak noktasında olmasıdır. Batı Anadolu'dan, Karadeniz kıyılarından, Fırat yöresinden ve Kilikya'dan gelen yollar burada kesismekteydiler. Bu yolların en eski bilineni Asur'dan gelip, Anadolu topraklarına ulaşınca, bir kaç koldan Kayseriye uzanıyordu. Bu yollardan en işlek olanı ise, Asur'dan gelip Kuzey Suriye'den geçen, Birecik yakınında Fırat'ı astıktan sonra Maras'a ulaşip buradan da Kuzey Batı yönünde ilerleyerek Göksun üzerinden Kayseri'ye gelmekteydi⁽⁷⁾. İç Anadolu'nun Orta Kızıl Irmak bölümünde 3300 fit yüksekliğindeki Erciyes Dağ'ının eteğinde⁽⁸⁾ Kızıl Irmağa dökülen Sarmısaklı suyu ve Deli-Su'nun geçtiği bir ova kenarındadır⁽⁹⁾.

II- YONETİM TESKILATLARININ BULUNDUGU YERLER

1-KAYSERİ KALESİ

Osmanlı döneminde Türkiye sehirlerinde ilk göze çarpan sehrin kalesi ile surları ve sehre girisin yapıldığı kapılardır⁽¹⁰⁾. Bir Anadolu sehri olan Kayseri'nin Kalesi, aynı zamanda sehrin idari yöneticilerinin de bulunduğu yerdir. Özellikle iç kale kalıntılarının hala ayakta olduğu yapı sehrin en önemli mimari eserleri arasındadır. Bir çok Anadolu sehrinde olduğu gibi Kayseri Kalesi de iç ve dış surlardan meydana gelmiştir. Bundan dolayı iç ve dış surlar esas alınarak, "İç Kale" ve "Dış Kale" tabirleri kullanılmaktadır.

6 W. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (cev. Mihri Pektas) İstanbul 1960, s.311

7 Nezahat Baydur, *Kültepe(Kanes) ve Kayseri Tarihi Uzerine Arastirmalar*, İstanbul 1986, s.19-23

8 Ronald Jening, "Kayseriya", *EI IV*, Leiden 1978, s.842.

9 Besim Darkot, "Kayseri" *IA, VI*, s.484.

10 Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Sehirlerinde Osmanlı Döneminde Görtlilen Yapısal Değişiklikler", *V. Arastırma Sonucları*, Ankara 1987, s.2

a-DİS KALE VE KALE KAPILARI

Kalenin dış surları Bizanslılar zamanında, Justinianus döneminde daha eski surlar daraltılarak meydana getirilmiştir⁽¹¹⁾. Fakat bugünkü halde surların büyük bölümü ortadan kalkmıştır. Surların inkisaf ettiği yerler hakkında, bugün ancak dik duran burç ve duvarların bakiyesi olan kale ve istihkâmlar sayesinde bilgi sahibi olunmaktadır⁽¹²⁾. Dış kalenin büyük bir kısmı Danismendliler zamanında yapıldığı gibi Selçuklular tarafından da kısmen genişletilerek inşa ve tamir edilmiştir. Yoğunburç ve diğer burçlardan bazıları bu dönemme ait eserlerdendir⁽¹³⁾. Surlarda şehrin girişinin yapıldığı beş kapı bulunmaktadır; bu kapılar Sivas Kapısı, Yeni Kapı, Meydan Kapısı, Boyacı Kapı ve Kici Kapı adlarını taşımaktadır⁽¹⁴⁾. Kapılar şehre girişin ve çıkışın yapılabildiği yerlerdir.

b-İC KALE

İç kaleye, Sivas ve Konya iç kalelerinde olduğu gibi Ahmedek⁽¹⁵⁾ denilmektedir. Kale Doğu-Batı istikametinde uzanmakta olup, doğudaki kapıya "Dizdâr Kapısı" denilmektedir⁽¹⁶⁾. Ancak asıl girişi güneydeki kapıdandır. Dizdâr Kapısı ile Güney kapısının önlerinde, dış koruma surlarına ait iki kapı bulunmaktadır⁽¹⁷⁾. Bunlardan "Kale Kapısı" denilen güneydeki kapıdan dış kaleye gecilir ki, bu kapının iki tarafında Selçuklu devrinden kalma birer "Aslan heykeli" bulunur. İkinci kapı kuzeye açılır ve buradan da At Meydanı denilen geniş bir alana çıkarılır⁽¹⁸⁾. Kale Kapısı girişinde bulunan aslan heykelleri, yapının Selçuklulara ait olduğunu gösterirse de, bazı kısımları daha

11 Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, (Çev. Ahmet Akif Tütenk), Ankara 1954, s.25

12 Kemalettin Karamete, *Kayseri Tarihi*, Kayseri, 1934, s.34-35 (Polonyalı Simon'un Seyahatnamesinde, Kayseri şehri Kırmızıya calan yontulmuş iri taşlarla yapılmış olup üçgen ve kare şekillerinde kulelerle takviye edilmiş bir surla çevrilidir, s. 159)

13 Kazım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1948, s.176

14 Halil Edhem, *Kayseri Şehri* (Nşr. Kemal Göde), Ankara 1982, s.21

15 H. Edhem, a.g.e., s.22

16 Ahmet Nazif, *Kayseri Tarihi* (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987, s.689

17 Hamza Gündoğdu, *Dulkadir Beyliği Mimarisini*, Ankara 1986, s.77-78

18 H. Edhem, a.g.e., s.22

eski devirlere aittir⁽¹⁹⁾. Selçuklu sultanı I.İzzettin Keykavus güneydeki surları ve "Yoğun Burç"u 1210-1220 senelerinde yaptırmıştır⁽²⁰⁾. Kaledeki eski kitâbeye dayanılarak, I. Alaaddin Keykubat'ın da 1224 senesinde üç kuleyi yaptırdığı kabul edilmektedir⁽²¹⁾. Surlardaki kitâbeyi "Vazih" olmadığı için tam olarak okuyamayan Gabriel⁽²²⁾ bilgilerini, Kayseri'nin Selçuklular dönemini tetkik eden Ethem'e⁽²³⁾ dayanarak vermektedir. Gabriel kitâbeyi, " !... Murat Han oğlu Mehmet bu mübarek kaleyi inşa etti...Mimar Yahya...!" diye okumuştur⁽²⁴⁾. Çayırdağ ise Gabriel'in eksik okuduğu kitâbeyi "...bu mübarek kale yapısı Murad Han oğlu Mehmed'in şerefine süslendi"⁽²⁵⁾ şeklinde okuyarak kitâbenin okunması ile ilgili tartışmalara açıklık getirmiştir. Kitâbenin bu şekilde okunmasıyla ortaya çıkan netice; Kayseri Kalesinin 1465-1466 senesinde Karamanoğlu Pir Ahmet tarafından Fatih Sultan Mehmet Han adına tamir edilmiş olduğudur⁽²⁶⁾. Eseri tamir eden mimarın Yahya adında birisinin olduğu da kitâbede açıkça belli olmaktadır⁽²⁷⁾.

Selçuklularda ve Osmanlılarda şehir yöneticileri umumiyetle kalelerde bulunurlardı. Kayseri şehrinde de durum böyledir. İç kalenin doğuya açılan Sivas kapısından girildiğinde sağlı sollu olmak üzere kapının iki tarafında "Dizdâr Ağası" dairesi, yanında "Kapıcıbaşı Konağı" bulunur, Kible cihetinde "Hükümet Dairesi" ve kuzey cihetinde de "Mahkeme-i Şer'îye" ile "Nakibü'l-Esraf Makâmları" yer alır⁽²⁸⁾. Dizdâr kapısının önünde bağçe ve sardırvanlar bulunmaktaydı⁽²⁹⁾.

Evliya Çelebi, Kaleyi anlatırken, "...Bu kale eski üslûb yapı olup gayet sağlamdır...Kapısının üzerinde bir aslan bir

19 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1989, s.301

20 O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 333; Ayrıca bkz. O. Aslanapa, a.g.e., s.301; H. Edhem, a.g.e., s.69)

21 O. Aslanapa, a.g.e., s.301

22 A. Gabriel, a.g.e., s.34

23 H. Edhem, a.g.e., s.27

24 A. Gabriel, a.g.e., s.34

25 M. Çayırdağ, XV ve XVI.Yüzyıl Kitabeleri, s.523-533; Çeşitli zamanlarda tamir edilen surlarla ilgili Danışmendîler dönemine ait kitabelerin bulunduğu hakkında iddialarda bulunmaktadır Hamza Gündoğdu, a.g.e., s.77-78

26 H. Edhem, a.g.e., s.68; K. Özdoğan, a.g.e., s.90

27 Zeki Sözen, *Başlangıçtan XVIII. asra Kadar Anadolu'da Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1969, s.452

28 A. Nazif, a.g.e., s.68

29 K. Karamete, a.g.e., s.37

kaplan resimleri vardır. Bu kapının içerisinde erzak anbarları vardır. Fetihden beri, darı, buğday, peksimetle doludur. Diğer malzeme, silah ve cephânenin hesabı belli değildir.." diye ifade etmektedir⁽³⁰⁾. Kalenin alt katı zindan üst katı Paspan(Gece bekçisi) dairesidir. Buradan bir kapı da hükümet dairesine açılır⁽³¹⁾.

XVI. asrın başlarında Kayseri İç kalesinde 1 Dizdâr 1 Kethüda ve 96 mustahfaz bulunmaktadır. 1500 senesinde kale muhafızlarına 18 köyden 14.577 akçesi cizye olmak üzere 123, 974 akçelik gelir tımar olarak verilmiş, 1520 senesinde de 18 köy, 2 cemaat ve 11 mezranın geliri 24,262 akçesi cizye olmak üzere 159,709 akçe tımar olarak verilmiştir⁽³²⁾.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri kalesinde bir Dizdâr bir Kethüda, altmış iki nefer ve bir imâm bulunmaktadır⁽³³⁾. Belgelerimizin tetkikinden isimlerini belirleyebildiğimiz Dizdârlar şunlardır⁽³⁴⁾:

Adı	Göreve başlama	Görevden ayrılma
Mahmut Ağa	-	1700
Mehmet Ağa		
Ali çavus	1718	1721
Ahmet Ağa	1721	-
El-Hac Mehmet Ağa	1729	-
Kethuda		
Ebubekir	1701	-
İmam		
Ahmet Efendi	1701	-

Tablodanda anlaşılabacağı gibi göreve başlama ve görevden

30 Evliya Celebi, Seyahatname III, s.140

31 A. Nazif, a.g.e., s.68 (Y. Oğuzoğlu, şehrin fiziksel bakımdan uygun bir yerinde inşa edilmiş olan iç kalede kale erleri silah ve mühimattan başka genellikle zindan, barut ve tahıl mahzenleri ile hazine ve resm belgelerin korunduğu özel bölümler bulunurdu demektir. Kayseri kalesinde de aynı şekli görmek mümkündür. Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler. V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1987)

32 M. İnbaşı, a.g.e., s.37-38

33 Kayseri Şer. Sic. No: 126/34-1, 129/65-1

34 Kayseri'de Dizdârlarla ilgili belgeler metinde geçtiği için ayrıca dipnot verilmemiştir.

ayrılma tarihleri birisi haric kesin olarak tespit edilememiştir. Bilindiği gibi Dizdârların görev süreleri ölümleriyle biterken, kendi rızasıyla görevini terkedenlerde bulunmaktadır. 1719 senesinde "Berât-ı Sultânî" ile Ağırnas ve gayri-den 2500 akçe tımar ile kale Dizdârı Ali Cavus kendi rızasıyla vazifesini el-Hac Ahmet Ağa ya terk etmiştir⁽³⁵⁾. Ayrıca Dizdârlık vazifesi vekâletle de idare edilebilmekteydi. 1710 senesi Nisan ayı sonuna doğru Kayseri kalesi Dizdârı Mehmet Ağa, Hac'ca gitmeğe niyetlendiğinde yerine vekil bırakmıştır⁽³⁶⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri Kalesinde Dizdârlık vazifesi yapanlara Ağırnas köyü ve gayriden 2500 akçelik tımar verilmekte olduğunu tespit edebiliyoruz⁽³⁷⁾. Yine Kayseri Kalesinde "Kethüda" olarak da bir kişi vazife yapmaktadır. Belgelerimizde sadece 1701-1709 seneleri arasında Kethüdalık vazifesini Ebubekir Bey adında birisi yapmaktaydı⁽³⁸⁾. Bu kisten başka kalede Kethüdalık yapan başka bir kimseyi tespit edemedik. Kethüdaların gelirlerini de belirlemek mümkün olamamıştır. Bu dönemde Kaledeki muhafızların sayısı altmış iki neferdir. Yine Mustahfaz ve mustahfazlara ait tımar toplamı da 37.900 akçedir⁽³⁹⁾. Kaledeki görevlilere zaman zaman dışarıdan müdahaleler yapılmışsa da bunlar önlenmesine matuf fermanlar gönderilmiştir. Mustahfazlık görevine "mîr-i mîrân berâtiyle ber-vech-i istirak" olarak tayinler yapılırdı⁽⁴⁰⁾. 19 Haziran 1701'de bir belgede Mustahfazlık vazifesine "kale mustahfazı Osman pir-i fâni olup yerine oğlu Abdülhamit" atanmıştır, şeklinde bir ifade bulunmaktadır⁽⁴¹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde, Kalelerdeki topların yenilenmesi hakkında da bilgiler bulunmaktadır. 14 Ekim 1721 senesinde Kayseri'de yöneticilere gönderilen bir fermanla, kalede bulunan "amel manda" tunc topların yenileriyle değiştirilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi

35 Kayseri Ser. Sic. No: 143/69-2

36 Kayseri Ser. Sic. No: 134/165-1

37 Kayseri Ser. Sic. No: 143/69-2, 1121-22/165-1

38 Kayseri Ser. Sic. No: 129/65-2, 126/34-1 (Bu neferlerin 20 tanesi "amel manda" durumunda ihtiyar ve çocuklardır)

39 Kayseri Ser. Sic. No: 126/200-1, 126/201-1, 148/20-1

40 Kayseri Ser. Sic. No: 126/184-2

41 Kayseri Ser. Sic. No: 126/200-2

için mübaşir tayin edilmiştir⁽⁴²⁾. Buna göre XVIII. asırda Kaleler Osmanlı devletinde hala önemli durumdadır.

ba-HUKUMET SARAYI

Hükümet Sarayında, önceleri "Sancak Beyleri" daha sonraki dönemde de "Mutasarrıf" olarak bilinen şehrin birinci derecede yetkili yöneticileri bulunmaktadırlar. Tetkik ettiğimiz senelerde mutasarrıflar umumiyetle görev yerlerine çeşitli sebeplerle gitmediklerinden yerlerine "Mutesellimler" tayin etmektedirler. Mutesellimlerin yönetimi hükümet sarayında yapmalarına rağmen aynı zamanda buralarda oturup oturmadıklarını bilemiyoruz. Kayseri'deki hükümet sarayı Sivas Kaspısı dahilinde ve simdiki adıyla "Hürrem Cavus" mahallesindedir⁽⁴³⁾. 18 Mart 1708 tarihli bir belgede, "At Pazarı mevkiinde Beylik Sarayı"⁽⁴⁴⁾ diye kaydedilen bir saray adı geçmektedir ki bu Saray hakkında belgelerimizde başka bilgi bulunmamaktadır.

bb-MAHKEME SARAYI

Mahkeme Sarayı da, Hükümet sarayına yakın olarak Hürrem Cavus Mahallesindedir⁽⁴⁵⁾. Ancak tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerde bu binanın kullanılmaz durumda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1727 senesi Ağustos ayı sonunda sicile kaydedilen bir belgede "Kayseri'de vakıf mahkeme olmayub kadılar icâre ile murad eyledikleri menzillerde sâkin olmalarıyla bir kac zamandan beru medine-i mezbûrede Abdüssamed Celebi dimekle ma'rûf kimsenin menzilini mahkeme ittihaz ve icâre ile anda sakinler ve ba'de Abdussamed fevt ve menzil-i mezbûr vereseden Kasım Efendi dimekle ma'rûfa irsen intikâl itmekle merkûm Kasım bu vesile ile cem-i de'âviyeye karısüb kazayı kendiye

42 Kayseri Ser. Sic. No: 143/164-1 (Aynı zamanda üst derecede devlet ricalinin de kaldığı yer olan hükümet sarayında 1709'da Kayseri'ye gelen Karaman valisi Ali Paşa burada kalmıştır 135/46-1)

43 A. Nazif, a.g.e., s.127, Kayseri Ser. Sic. No: 135/46-1; Bugünkü Hükümet Konağı bu sarayın yerine kurulmuştur. K. Karamete, a.g.e., s.35

44 Kayseri Ser. Sic. No: 132/8-2; Ayrıca bkz. Evliya Celebi Seyahatname, s.141, Burada "Paşa Sarayı" şeklinde yazılmaktadır.

45 A. Nazif, a.g.e., s.68; Şimdi bu binanın kalıntısına Eski Mahkeme denilmektedir.

muhib ittirdiğinden ma'âda etrafında olanların ekseri dahî - mahkemede kalbleri hoş ahz sözler ile murâdlarını icrâ ve ibâ-dullâha gadr ve cevr itdirmek âdetleri olduğun bildirüb" bu durumun düzeltilmesi ve mahkeme binasının "Câmi-i Kebîr gur-bunda vakf icün istirâ ve ta'mir olan saray mahkeme ta'yin ve tahsis olunmak" için ferman gönderilmiştir⁽⁴⁶⁾. Daha sonra bu binanın Damat İbrahim Paşa vakfına dahil olmak üzere "karar verilmiş ve binanın" tamirine müsåade edilmiştir⁽⁴⁷⁾. An-lasıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nde Hükümet sarayı ve Mah-keme sarayı gibi idari binalar birer "vakıf" durumundadır.

III. MAHALLELER

1- MAHALLELERİN GELİŞİM SEYRİ

Osmanlı sehri, kültürel özellikleriyle beraber en önemli fizikî şekillerini kendilerinden önceki islâm sehirlerinden evarüs etmişlerdir⁽⁴⁸⁾. Fakat bu mirası o kadar çok gelistirmişlerdir ki, varisi oldukları bütün milletlerden farklı bir "Osmanlı tarzı" vücûda getirmişlerdir. Bu tarzın mahiyet olarak taşıdığı üslûb farklılıkları müslüman olup, Türk olmayanlarla Osmanlılar arasında değil, Türk oldukları halde herhangi bir şehirdeki bir Selçuklu yapısı ile bir Osmanlı yapısı arasındaki farklılık dahi mutlaka göze çarpmaktadır⁽⁴⁹⁾. Bir Islâm şehir tipinin "Üç ana unsuru vardır. "Camii", "Pazar" ve "Hamam". Camii, dinî vazifelerin yapıldığı ve sosyal münasebetlerin geliştirildiği temel yapıdır. Camilerin hemen yanında "Pazar Yerleri" ve "Hanlar" yer almıştır. Aynı meslek grubunda bulunanlar pazar yerlerindeki çarşılarda belli bir yerde bulunurlardı. Bu merkezlerin etrafında meydana gelen mahalleler şehrin temel fizikî yapısını teşekkül ettirirlerdi. Aralarında organik bağı olmayan mahalleler fizikî ve sosyal birer bütün-

46 BOA, Muhimme No: 134, s.190

47 Musa Cadırcı, *Tanzimat Dönemine Girerken Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.88

48 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım* (Derleyen: Salih Üzbaran), İzmir 1984, s.2

49 Osman Ergin, *İnâret Sistemi*, İstanbul 1936, s.61

dürler⁽⁵⁰⁾. Su halde mahalle, şehir hayatının fiziki merkezi olduğu kadar belirli bir millet⁽⁵¹⁾ lonca ya da tarikatın bir birimidir⁽⁵²⁾. Mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, aynı mescidde-camide ibadet eden cemaatin yaşadığı yerdir⁽⁵³⁾. Bütün İslâm şehirlerinde görüldüğü gibi, Osmanlı şehirlerinde de müslüman olmayanlar ayrı mahallelerde otururlardı. Ayrıca aynı meslek mensuplarının kendi meslek adlarıyla anılan mahallelerde oturdukları da olmaktadır⁽⁵⁴⁾. "Hükümetin temsilcileri" olarak mahallede de en yetkili kişi imâmlardır. İmâmlar Padîşahın fermânlarını halka duyururlar, mahalle sakinlerinin anlaşmazlıklarını çözerlerdi. Mahallenin asâyisi, temizliği, su vb. bütün işlerini imâmın başkanlığında yardımcıları yaparlardı⁽⁵⁵⁾.

Anadolunun 1071 senesinde Türkler tarafından fethinden kısa bir süre sonra, bu coğrafyada çok eski ve önemli yerleşme merkezleri olan Sivas, Konya şehirleri gibi Kayseri de kısa zamanda bir Türk şehri görünümünü almıştır⁽⁵⁶⁾. Moğol istilaları ve Harzemşahlar Devleti'nin inkırazından sonra Anadolu'ya gelen Türklerin durak ve konak yerlerinden birisi de Kayseri'dir. Şehre gelen kitleler, ya Kayseri'nin dış mahallelerine ya da köylerine yerleşmişlerdir. Bugün dış mahallelerin ve Kayseri'nin köylerinin Türkçe adlar taşıması bunlara misaldir. Kayseri şehri, idari teşkilatların bulunduğu kalenin etrafında, cami, bedesten çarşıların meydana getirdiği halka ile dış surları da asarak teşekkül eden mahallelerle genişlemiştir. Osmanlı şehirlerinde görülen, şehre gelen yolların birleştiği camii, bedesten ve imâretten müteşekkil apı⁽⁵⁷⁾ aynen Kayseri'de de görülmektedir. Şehirde mahalleler iç kale ile dış kale (surlar) arasında ve surların dışında

50 Uzer Ergenc, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul 1979, s.105

51 Burada kastedilen "millet" aynı dinden olanların bütünüdür.

52 Stanford J. Shaw-Ezel Kurat Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II. (Cev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, s.228)

53 Uzer Ergenc, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle" nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul 1984, s.69

54 U. Ergenc, Osmanlı Şehrindeki Mahalle ..., s.70

55 Stanford Shaw, E. Kurat Shaw, a.g.e., s.228-229

56 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I, İstanbul 1972, s.14-15

57 U. Ergenc, Esnaf Örgütleri, s.106

olmak üzere kurulmuşlardır⁽⁵⁸⁾. Şehir, giriş kapılarına nispetle dört veya Lale Camii Mahallesi ile⁽⁵⁹⁾ büyük bir mahalle olarak, beş semtten mütesekkildir. Bu semtler Boyacı Kapısı, Kici Kapısı, Meydan Kapısı, Sivas Kapısı ve Lale Cami seklindedir⁽⁶⁰⁾. Kayseri şehrinin mahallelerinin tarihi gelişimi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, ya XVI. asra ait⁽⁶¹⁾ veya XVI. ve XVII. asırdaki mahalle isimlerini mukayese etmek seklindedir⁽⁶²⁾. Bunlara ilaveten Evliya Celebi'nin Seyahatnamesinde de bilgi bulunmaktadır⁽⁶³⁾. Bu çalışmalardan XVI. asırla ilgili olanlar, arşiv vesikaları esas olarak yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardan XVI. asırdaki mahallelerin durumunu anlamak mümkün olmaktadır. Burada çalışmamıza ısıklık tutması ve mukayese imkânı vermesi bakımından, kısa da olsa bu bilgileri vermekte fayda vardır. Ayrıca mahallelerin tarihi gelişiminin iyi bilinmesi mevzuun anlaşılmasına da yardımcı eder.

a- XVI. ASIRDA MAHALLELER

906/1500 tarihli tahrir kayıtlarına göre Kayseri Mahalleleri⁽⁶⁴⁾.

Mahallenin adı	Bağlı olduğu semt	Nefer	Hâne
Cami-i Sultan	Boyacı Kapısı	38	72
Tokacı ⁽⁶⁵⁾	Boyacı Kapısı	24	13
Mumcu Halil	Boyacı Kapısı	32	16
Tutak	Kici Kapısı	193	144
Tosoğlu	Kici Kapısı	26	21
Konuklar	Cami-i Lala	27	20

58 Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'nin Mahalleleri", Erciyes Dergisi, S.38, Kayseri 1981, s.5

59 Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asrın Başlarında Kayseri Şehri ve Livası", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Veledi Togan'a Armağan, İstanbul, 1950-1955, s.94-96

60 Ronald C. Jenings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal Middle East Study VII, USA, 1976, s.33; Ayrıca bkz. T. Gökbilgin, a.g.m., s.94.

61 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94 Jenings, a.g.m., s.27-33; M. İnbaşı, a.g.e., s.39-47

62 M. Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri ... s.5-9

63 Evliya Celebi, Seyahatname, III, s.141 vd.

64 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94-95 (Aynı seneyi de çalışmasında esas alan M. İnbaşı'nın bilgilerinden ileride istifade edilecektir.

65 T. Gökbilgin, mahallenin adını tokacı şeklinde okurken diğerleri Tavukçu şeklinde okumuştur. Bkz. Jening, a.g.m., s.32 Biz de bu Tavukçu okunuşunu tercih ettik.

Varsak	Cami-i Lala	21	7
Hürrem Cavuş	Cami-i Lala	33	27
Tac-ı Kızıl	Cami-i Lala	50	32
Deveciyan	Kiçi Kapısı	33	25
Medrese-i Köşk	Sivas Kapısı	4	3
Yenice	Meydan Kapısı	79	52
Kapan	Meydan Kapısı	68	50
Yalman	Meydan Kapısı	69	47
Mescid-i Pervane	Meydan Kapısı	29	12
Eslem Paşa (Ahi Mahmud)	Kiçi Kapısı	32	18
Karanudere	Kiçi Kapısı	21	16
Neseb Hatun	Sivas Kapısı	33	22
Hasbeğli	Meydan Kapısı	100	57
Köse Danismend	Meydan Kapısı	24	10
Mescid-i Hacet	Meydan Kapısı	51	28
Mescid-i GÜLÜK	Boyacı Kapısı	221	157
Debbağın	Boyacı Kapısı	145	104
Hacı İvaz	Boyacı Kapısı	31	17
Ekmel	Kiçi Kapısı	9	7
Kürtler	Meydan Kapısı	22	16
Gürçü	Meydan Kapısı	42	33
Mescid-i Emrem	Kiçi Kapısı	22	16
Mescid-i Ahi İsa	Sivas Kapsı	21	14
Mescid-i Merkepçi	Boyacı Kapısı	62	33
Kalenderhâne	Meydan Kapısı	89	49
Mescid-i Bayram Beğ	Sivas Kapısı	52	27
Mescid-i Huand	Sivas Kapısı	59	28
Sasak	Boyacı Kapısı	110	34

950/1543 Senesinde Mahalleler⁽⁶⁶⁾

Mahalle adı	Müslüman vergi mükellefleri	Gayri Müslümler
Tepecik	353	--
Derviş Bey	142	--

66 Fikri Gürzümür; Kayseri'nin Mahalleleri, Erciyes Dergisi, 1957, sayı:16, s.11-12 (Gürzümür bu çalışmasını Karaman Eyaletine bağlı Kayseri Livasının 950/1543 Kuyud-i Hakani'den Mufassal ve Vakıf Defterinden 153-168 sayfalarından çıkarmıştır.)

Dağbağın (debbagin)	92	--
Alacamescit	33	--
Baldöktü	89	--
Seydi Yar Kadı	89	--
Mescid Kadı	119	--
Hacıharap Mescidi	24	--
Dündar Camii ve Bayram Beğlü	224	--
Bozatlı Mescidi	233	--
Emrullah Efendi	118	--
Kürtler	168	--
Yalman	165	--
Eski Bedesten	229	--
Gebe İlyas	205	--
Kıllıoğlu Mescidi	33	--
Bostancı Çelebi	13	--
Cebeli Fakih		
(Nam-ı diğer Hasbeğli)	227	--
Seydi Ahmet Fakih Mescidi	82	--
Hacı Sahali Fakiye	107	--
Tacettin Halife	182	--
Gölük Camii	264	--
İsa Fakih Mescidi	120	--
Sihveli	105	--
Kapan	132	--
Yenice	280	--
Yorgan Mescidi	98	
Yanaş Mescidi	66	
Hacı Kılıc Camii	210	
Kulpaklu Mescidi	77	
Sultan Camii	141	
Merketçi (Merkepçi olmalı)	137	
Taşkun	212	--
Kalenderhâne	238	--
Tutak	96	--
İslim Paşa (Ahi Mahmud)	15	11
Hacet	73	--
Konuklar	55	--

Sadbakan	31	--
Gürcü	41	--
Varsahan (Varsaklar olmalı)	56	--
Köse Danismend	54	--
Pervare Mescidi	8	--
Hasunlu	315	2
Hürrem Cavus	30	
Hacı Mansur Mescidi	129	6
Samur	38	35
Nesep Hatun	39	5
Hacı Mahmud	58	--
Tacikızıl	44	--
Emir Sultan	33	4
Hacıavus (Hacı İvaz olmalı)	35	4
Lala Camii	201	--
Tavukçu	21	--
Ahi İsa	20	--
Mumcu Halil	35	--

XVI. asırda Kayseri şehriyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Jening'in, tetkikinin 1583 senesine ait olan bölümünü de mukayese yapabilmek maksadıyla buraya almayı uygun gördük.

1583 senesinde Kayseri Şehri mahalleleri⁽⁶⁷⁾

Mahalle adı	Nefer sayısı
Hacı Mansur	135 (129 Müslüman 6 Hıristiyan)
Sasuk	43 (38 Müslüman 5 Hıristiyan)
Nesibe Hanım	45 (40 Müslüman 5 Hıristiyan)
Dervis Bey	155 (142 Müslüman 19 Hıristiyan)
Hüseyinli	319 (317 Müslüman 2 Hıristiyan)
Gürcü	44 (41 Müslüman 3 Hıristiyan)
Emir Sultan	37 (33 Müslüman 4 Hıristiyan)
Tac Kızıl	48 (44 Müslüman 4 Hıristiyan)
İslim Paşa	26 (15 Müslüman 11 Hıristiyan)

Gulluk	264	
Kalenderhâne	237	
Bozatlı	233	
Yalman cemaat-i Sarkıyan	229	
Eski Bazaristan	229	
İsa Fakih	227	
Dundar	226	
Hacı Kılıç	209	
Deveci (Şütürban)	33	(31 Müslüman 2 Hıristiyan)
Debbagin	151	
Lala	108	
Yenice	76	
Gebe İlyas	76	
Kabban	69	
Bostancı Celebi	6	
Tacettin	52	
Tus	78	
Konuklar	42	
Varsakan	18	
Tutak	37	
Baldöktü	83	
Alaca Mescit	26	
Hasbeğlu	164	

1583 senesinde göçlere maruz kalan Kayseri'de mahalle sayısı 72' ye ulaşmıştır. Mahallelerden 50' si Müslüman 13'ü Hıristiyan ve 9' u da karışıktır. Mahallenin nüfus ortalaması 15 dir⁽⁶⁸⁾.

Yukarıdaki tablolardan 1520'de 34 olan mahalle sayısı 1543'de 56'ya 1583'de de 72'ye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi XVI. asırda, bütün akdeniz memleketlerinde olduğu gibi ,Osmanlı devletinde de önemli nüfus artışı olmuştur. Osmanlı devletinin bu asırdaki nüfusu, Orta Asya'dan gelen orduların önünden kaçan Türkmen asiretlerinin Anadolu' ya gir-

68 Jenings, a.g.m., s.32 (Jenings, 1583'te mahalle sayısının 72 olduğu belirtilmesine rağmen sadece 36 tanesinin ismini yazmıştır.)

meleriyle sürekli olmuş ve iki katına çıkmıştır⁽⁶⁹⁾. XVI. asırda, Kayseri şehrindeki nüfus artışı ile ilgili, daha ziyade gayrimüslimler açısından yapılan bir değerlendirmede; özellikle Ermeniler hakkında tahliller yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre, 1523-1583 seneleri arasında Kayseri Ermenilerinin % 175 nüfus artışlarının meydana geldiğini belirtmiştir. Müslümanların aynı dönemdeki nüfus artışı da % 228 olarak hesaplanmıştır. Bu artışın sebebi de Osmanlı-Safevi ölüm kalım savaşlarının neticesiyle izah edilmiştir. Kayseri 'ye göçün sebebi de , "Kayserinin kanun ve düzenin hakim olduğu bir şehir" olmasıyla açıklanmıştır⁽⁷⁰⁾.

b- XVII. ASIRDA MAHALLELER

Kayseri şehrinin XVII. asırdaki mahalleleri hakkında da Evliya Celebi Seyahatnamesinde bilgiler bulunmaktadır.

Evliya Celebiye göre 1634 ' de Kayseri Mahalleleri⁽⁷¹⁾

Isak Celebi

Sayacı

Katırcıazade

Oduncu

Fırıncı

Tekkeovası (Tekkeönu) Pazarı

Hüseyni

Kürtler

Hacı Fele

Hasir

Debbağlar

Hacı İvazlar

Evliya Celebi sadece mahallelerin meshurlarını kaydettiği için seyahatnamede hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yalnız XVII. asırda Kayseri şehri celali ve diğer eskıyalık olaylardan çok zarar gördüğü bilinmektedir. Bu hadiselerin

69 S. Shaw, E. K. Shaw, a.g.e., s.278

70 Jenings, a.g.m., s.32

71 Evliya Celebi, Seyahatname, III, s.141

zararlara sebep olduğu söylenebilir. Ancak bu yüzyılda Kayseri'nin hala düzenli bir "şehir hayatı" olduğu iddia edilmektedir⁽⁷²⁾.

2-XVIII. ASIRDAKI MAHALLELER VE FİZİKİ DURUMU

Burada 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'deki mahallelerin durumu ser'iyeye sicillerindeki belgelerden istifade edilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ser'iyeye sicillerinde bulunan "Avâriz ve Nüzûl Hâneleri" kayıtları "Mevkûfât Defterleri sureti" ve "Salyâne Defterleri" bize mevzu ile alakalı mühim bilgiler vermektedirler⁽⁷³⁾. Bu belgelerdeki bilgilerden hareket edilerek mahallenin hâne sayıları, nüfus sayıları ve mahalle sayıları ortaya konulacaktır.

Bilindiği gibi "hâne" deyiminin Osmanlı mali terimi olarak ayrı bir özelliği vardır⁽⁷⁴⁾. "Hâne" kelimesi, Osmanlı devletinin nüfus meseleleri veya Tapu-tahrir defterleri üzerinde çalışanlar için henüz tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. Burada kesin olarak anlaşılan "ev" kelimesinin "avâriz hâne" yani "vergi matrahi" teşkil eden birim olduğudur⁽⁷⁵⁾. Bir avâriz hâne 3 ile 15 evden meydana gelen bir vergi bölgesidir⁽⁷⁶⁾. Her hânedeki kaç kişi olduğu ihtilafli olmakla beraber "5 katsayısı" pek çok kişi tarafından kabul edilmektedir⁽⁷⁷⁾. Biz Kayseri şehrinde bir avâriz hânesinin "On gerçek hâne" den teşekkül ettiğini XVII. asırda Kayseri hakkında yapılan bir çalışmadan öğreniyoruz⁽⁷⁸⁾. Bu konu ile alakalı başka bilgimiz olmadığından XVIII. asırda da "her avâriz hânenin on gerçek hâne" den teşekkül ettiği görüşünü kabul ediyoruz. Yaptığımız nüfus hesaplamalarında on rakamını esas alacağız.

72 Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. yüzyılda Kayseri", İKŞHK, Nisan 1987, Kayseri, s.32-33

73 Nejat Göğüncü, "Hâne" Deyimi Hakkında," İUEF, Tarih Dergisi, S.32, İstanbul 1979, s.231

74 N. Göğüncü, a.g.m., s.231

75 Ö. Lütfi Barkan, Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi Türkiyat Mecmuası X, İstanbul 1951, s.1-26

76 Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzûl Teşekkülü", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri III, Ankara 1988, s.1329

77 N. Göğüncü, a.g.m., s.232; Ö. L. Barkan a.g.m., s.12

78 Yücel Üzkaya, "XVIII asırda Kayseri", İKŞHK, Kayseri 1987, s.40

Bir şehrin fizikî bir kesimi olmaktan çok fazla şey ifade eden mahallenin fizikî unsurlarından birisi de süphesiz ki evlerdir. Yani dünya üzerinde ilk ev ne maksatla yapılmışsa ve evin meydana geliş ilkeleri daha başlangıçta nasıl tespit edilmişse, o ilkeler herhangi bir değişikliğe uğramamış ve yerleşme modelleri coğrafi bölgelere göre şekillendikten sonra günümüze kadar gelmiştir⁽⁷⁹⁾. Ayrıca, Kayseri şehrinde yapı için kullanılan taşların kayda sayan olması⁽⁸⁰⁾ binaların düzen intizam ve görünümünü güzelleştirmiştir. Diğer taraftan Kayseri şehri, usta işçilerin arandığı zaman gidilmesi görenek olmuş bir şehirdir⁽⁸¹⁾. Orman bakımından tarihte fakir olan Orta Anadolu'da yapı malzemesi olarak daima taş ve kil kullanılmıştır⁽⁸²⁾. Kayseri 'yi gezmiş olan Simon Seyehatnamesinde; "Evleri ham kerpiçten yapılmıştır ve kapıları o kadar ufaktır ki eğilerek içeri girilebilir. Şehir umûmiyetle bir virâne manzarasını arz eder"⁽⁸³⁾ demektedir. XIX. asrın ortasında (1848) de Kayseri hakkında bilgiler veren Moltke ise, "Kayseri Türkiyenin en güzel şehirlerinden biridir. Gerçi yollar burada da dar ve pistir, fakat evlerin sevimli görünüşü vardır. Bunlar en güzel kum taşlarından yapılmışlardır. Pencere ve kapıları sanatlı bir şekilde oymalıdır. Damlar düz birer teras halindedir demektedir⁽⁸⁴⁾. Kayseri hakkında yapılan bir çalışmada Kayseri evleri şöyle anlatılmıştır. " Hatta hususi evleri... yontma taştan en özenilmiş silmeler, kirisler ve kemerlerle yapılmıştır. İçlerinde tahta işi divânlar kabul odaları bugün bile bizi zevkle önünde alıkoyacak kadar üslupla, karakterlidir⁽⁸⁵⁾ denilmektedir.

Kayseri'deki Türk abideleri üzerinde mühim tetkikleri olan Albert Gabriel ise, "şehrin evleri karanlık sokakları olan ve nadiren güzel bir şeklin neselendirdiği duvarları lav aslarından kül renkli evler yığını" demektedir ve seyyahların

79 Necdet Tuncdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1986, s.4-6

80 K. Özdoğan, a.g.e., s.17; Kayseri'de taşlar kesme, düzgün ve inşaat için uygundur

81 R. Oğuz Türkan, *Türk Sanatı*, İstanbul 1975, s.158

82 A. Gabriel, a.g.e., s.11

83 Brand Andreasyan, *Polonyalı Simon'un Seyahatnamesi*, İstanbul 1964, s.158

84 Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, İstanbul 1960, s.218

85 R.O. Arık, a.g.e., s.158

sehir için verdiği bilgileri de mubalağalı bulmaktadır⁽⁸⁶⁾. Burada sunu belirtmek gerekir ki, Kayseri evleri bütün Anadolu sehirlerinden farklı bir yapı arz etmemektedir.

Bu bölümde Kayseri mahalleleri hakkında bilgiler verilirken Kayseri evlerinin fizikî yapısı hakkında da bilgiler verilecektir. Evlerle ilgili verilecek bilgiler sicillerdeki "Satıs hüccetleri "nden alınmıştır.

Bu arada milletlerin hayatında "yer adlandırma"nın bir kültür meselesidir olduğu bilinmektedir⁽⁸⁷⁾. Türklerde isim verme geleneğine göre Kayseri'deki mahallelerde şu şekilde adlandırılmıştır. Kişi isimlerine göre adlandırılan mahalleler; Kebir İlyas, Eslem Paşa, Hacı Belh, Musa Gazi, Bayi Uvey Hasanbeyli, Hasbeg, Elhac Kılıç, Hasan Fakih, Elhac Mansur, Bektas, Kebir, Gürcü, Süleyman, Hacı Kasım, Hacı Arap, Hasanbelu, dini olarak isimlendirilenler; Kalenderhene, Hunad, Camikebir, Emir Sultan, Esnâf grupları olarak adlandırılanlar; Hamurcu, Kapan, Oduncu, Bağcevan, Eski Bezistan, Tavukçu, etnik isimler; Kürtler, Rumyan çeşitli yer ve tabirlere göre adlandırılanlar ;Bozatlı, Kara Kürekçi, Deliklitaş, Yenice, Tepecik, Hacet, Habbas, Gesi, Cicek, Mermerlu, Gülek, Dibecek, Sultan, Belcan(Bel-han), Serefyan, Yalman, Lale, Taskıncık, Akerman ?, Kaban, Tutak, Tavus, Sebil Basdı (Seyh basdı) Bal-döktü, Gullu, Seyyid Bazazi ?,⁽⁸⁸⁾dir.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri sehrindeki mahalleler ortaya konulurken mahallenin fizikî yapısı ve hâne sayıları göz önüne alınarak gelişme seyri izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlara ilaveten her mahallenin ayrı ayrı hâne hesaplanması da yapılmıştır.

1-CAMİİ KEBİR MAHALLESİ

Adını içerisindeki Danışmendli Emir Melik Mehmet Gazi'

86 A. Gabriel, a.g.e., s.11 (Barckley ve Mortman'ın bilgilerini eleştiren Gabriel münhasıran taş ve kilin istimali şehre kederli yüz veriyor fakat Texier'nin dediği gibi sefalet manzarası değil demektedir, s.11, Dipnot 5)

87 Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1988, s.20-28

88 Y. Özkaya "XVIII Yüzyılda Kayseri", *IKKSK*, s.36; Eserde basım hatası yoksa bazı mahalle adları yanlış okunmuştur.

nin yaptırdığı camiden almakta⁽⁸⁹⁾ olup, 1500⁽⁹⁰⁾ ve 1543 senelerinde⁽⁹¹⁾ " Mahalle-i Cami-i Sultan " diye yazılmıştır. 1500 ' de Boyacı kapısına tabi olan mahalle 72 hâne⁽⁹²⁾ dir. 1 Ağustos 1701 tarihli belgede "i avâriz hâne" olarak kaydedilmiştir⁽⁹³⁾. $1 \times 10 = 10$ gerçek hânedir.

2-TAVUKÇU MAHALLESİ

Bugün bu isimle bulunmayan mahalle⁽⁹⁴⁾ 1500 de 13 hâne-ir⁽⁹⁵⁾. 4 Kasım 1720 tarihli belgede mahallede "Bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir ahır, ve bir örtme ve bir köşk ve bir bahçe ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunmaktadır⁽⁹⁶⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Tavukçu mahallesinin kaç hâne olduğunu tesbit etmek mümkün olmamaktadır . Gayrimüslim mahallesi olan Tavukçu mahallesinde⁽⁹⁷⁾ müslümanlar da yaşamaktadır⁽⁹⁸⁾.

3-MUMCU HALİL MAHALLESİ

1500 de 16 hâne kaydedilen mahalle⁽⁹⁹⁾ 1701 'de bir rub' avâriz hâne olarak kaydedilmiştir⁽¹⁰⁰⁾. $1/4 \times 10$ gerçek hâne=2.5 hâne etmektedir. 2 Kasım 1701 tarihli bir belgede mahallede; "bir sofa iki tabh-hâne ve bir kiler vce iki ahır ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁰¹⁾. Bu gün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır.

89 B. Darkot, "Danışmendliler", IA, III, s.468

90 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94

91 F. Gürzülmar, a.g.m., s.12

92 M. İnbaşı, a.g.e., s.40

93 Kayseri Şer. Sic. No: 126/166-1

94 M. Çayırdağ, "Kayseri Mahalleleri", Erciyes Dergisi, s.38, Kayseri 1981, s.9

95 M. İnbaşı, a.g.e., s.40 (Bu mahallenin ismini T. Gökbilgin tarafından "Tokacı" şeklinde okunmuştur. a.g.m., s.94)

96 Kayseri Şer. Sic. No: 143/12-2

97 Kayseri Şer. Sic. No: 136/26-3

98 Kayseri Şer. Sic. No: 129/169-1, s.94

99 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94

100 Kayseri Şer. Sic. No: 126/166-1

101 Kayseri Şer. Sic. No: 126/63-1

4-TUTAK MAHALLESİ

1500'de 15 hâne yazılan mahalle⁽¹⁰²⁾ 1701' de 1.5 ve bir rub' avâriz hânedir⁽¹⁰³⁾. $1.5+1 \text{ rub} \times 10 = 17.5$ hâne eder. 6 Haziran 1709 senesinde " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir oda ve bir örtme ve bir havlû-yı müstemil " bir evin içinde bulunduğu mahalle⁽¹⁰⁴⁾ bugün mevcut değildir.

5-LALE CAMII MAHALLESİ

Adını içinde bulunan caminin bânisi Lala Musluhiddin'-den alan mahalle⁽¹⁰⁵⁾ şehrin merkez mahallesi durumundadır. 1500'de kendine tabi mahallelerle birlikte bir semttir⁽¹⁰⁶⁾ ve 144 hânedir⁽¹⁰⁷⁾. 1701 senesinde "mahalle-i lala" şeklinde ve 2.5 avâriz hâne kaydedilmiştir⁽¹⁰⁸⁾. $2.5 \times 10 = 25$ hânedir. 6 Mart 1703 tarihli bir vesikada mahallede " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir harem odası ve bir kiler ve bir örtme ve bir havlu haricinde örtme ve bir havlû-yı müstemil " evin bulunduğu tespit edebiliyoruz⁽¹⁰⁹⁾. Bugün aynı adla bir mahalle mevcuttur⁽¹¹⁰⁾.

6-TOSOGLU MAHALLESİ

XVI. asrın başında "Tos" şeklinde kaydedilen mahalle⁽¹¹¹⁾ bugün de Tos adını taşımaktadır⁽¹¹²⁾. 1520'de⁽¹¹³⁾ ve 1543'de "Tos" şeklinde kaydedilirken⁽¹¹⁴⁾ 1583'de ise "Tus" şeklinde yazılmıştır⁽¹¹⁵⁾. Bizim tetkik ettiğimiz belgelerde Tosoğlu-

102 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94

103 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

104 Kayseri Ser. Sic. No: 134/83-3

105 A. Nazif, a.g.e., s.21

106 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94

107 M. İnbaşı, a.g.e., s.41

108 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

109 Kayseri Ser. Sic. No: 129/14-3

110 M. Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

111 T. Gökbilgin, a.g.m., s.94

112 M. Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

113 M. İnbaşı, a.g.e., s.41

114 Jening, Urban Populations, s.31

115 F. Gürzümar, a.g.m., s.12

(116) şeklinde yazılmıştır ve biz bu okunuşu tercih ettik . 1500'de 21 hâne olan mahalle⁽¹¹⁷⁾ 1701 senesinde 1.5 avâriz hâne olarak kaydedilmiştir⁽¹¹⁸⁾. $1.5 \times 10 = 15$ hânedir. Bu gün bu isimle bir mahalle bulunmamaktadır.⁽¹¹⁹⁾

7-KONAKLAR MAHALLESİ

1500'de 20 hâne olan mahalle⁽¹²⁰⁾, 1520'de 17 hânedir⁽¹²¹⁾. 1701'de 0.5 avâriz hâne kaydedilmiştir⁽¹²²⁾. $0.5 \times 10 = 5$ hâne kabul ettiğimiz mahalle bugün mevcut değildir⁽¹²³⁾. 6 Aralık 1705, tarihli bir vesikada "bir tabh-hâne ve bir yer altı ahır ve bir havlu-yı müstemil" evden bahsedilmektedir⁽¹²⁴⁾. Bugün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır.

8-VARSAK MAHALLESİ

Kayseri'ye yerleşen Varsak Türklerinden ismini alması muhtemel bu mahalle 1500'de 7 hânedir⁽¹²⁵⁾. 1543'de ve 1583'de Varsakan şeklinde yazılırken,⁽¹²⁶⁾ bizim tetkik ettiğimiz senelerde "Varsaklar" şeklinde yazılmıştır⁽¹²⁷⁾. 1701'de 3 rub' avâriz hâne kaydedilmiştir⁽¹²⁸⁾. $3/4 \times 10 = 7.5$ hânedir. 8 Mart 1701 senesindeki bir belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir oda ve iki örtme ve iki ahır ve bir sahanlık ve bir kenif ve bir furın ve iki havlu-yı müstemil" fizikî yapısı bulunan ev bulunmaktadır⁽¹²⁹⁾. Bugün bu isimli mahalle mevcut değildir⁽¹³⁰⁾.

116 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

117 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

118 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

119 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

120 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

121 M. İnbaşı, a.g.e., s.41

122 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

123 M.Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

124 Kayseri Ser. Sic. No: 131/44-5

125 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

126 F. Gürzümar, a.g.m., s.11; Jening, Urban Populations, s.31

127 Kayseri Ser. Sic. No: 126/141-1

128 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

129 Kayseri Ser. Sic. No: 126/141-1

130 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

9-HURREM CAVUS MAHALLESİ

1500'de 27 hâne⁽¹³¹⁾, 1520'de 17 hâne kaydedilmiştir⁽¹³²⁾. 1701'de 0.5 avâriz hânedir⁽¹³³⁾. $0.5 \times 10 = 5$ hânedir 16 Ekim 1705 senesindeki bir belgede mahallede "bir harem odası ve bir kiler ve bir tabh-hâne ve bi'r-i mâ ve bir havlu-yı müstemil" bulunmakta olub⁽¹³⁴⁾ mahallenin Yoğun Burç'la Emir Sultan zaviyesi arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bugün bu isimle bir mahalle bulunmamaktadır⁽¹³⁵⁾.

10-TAC KIZIL MAHALLESİ

İlhanların Anadolu emirlerinden, asıl adı Esen Kutluğ dan adını alan mahalle⁽¹³⁶⁾ 1500'de 32 hâne⁽¹³⁷⁾ 1701'de 0.5 avâriz hânedir⁽¹³⁸⁾. 0.5×10 hânedir. Bugün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır⁽¹³⁹⁾.

11-SUTURBAN MAHALLESİ

Mahalle, Kayseri'de devecilik yapanların bu mahallede oturmasından dolayı bu adı almış olabilir. 1500'de 25 hânedir⁽¹⁴⁰⁾. 17 Eylül 1710'daki bir belgede, "bir oda ve bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir kiler ve bir sayegâh ve bir ahır ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁴¹⁾. Mahallenin tetkik ettiğimiz senelerdeki hâne sayısı belirleyemedik.

12-KUŞK MEDRESESİ MAHALLESİ

Eratnalılar döneminde inşa edilen medreseden ve hangahdan

131 T. Gökbilgin, a.g.m., s.95

132 M. İnbaşı, a.g.e., s.41

133 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

134 Kayseri Ser. Sic. No: 129/189-3

135 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.8

136 M. İnbaşı, a.g.e., s.43

137 T. Gökbilgin a.g.m., s.95

138 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

139 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.11

140 M. İnbaşı, a.g.e., s.42

141 Kayseri Ser. Sic. No: 135/119-2

adını almaktadır⁽¹⁴²⁾. 1500'de 3 hânedir⁽¹⁴³⁾. 1520, 1543 ve 1583 senelerine ait belgelerde ve Evliya Çelebi Seyehatnamesinde hakkında bilgi bulunmamaktadır. Tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerde bu mahalle hakkında bilgi bulamadık.

13-YENICE MAHALLESİ

1500'de 52 hâne⁽¹⁴⁴⁾ 1526'da 64 hâne⁽¹⁴⁵⁾ 1701'de 3 avâriz hânedir⁽¹⁴⁶⁾. $3 \times 10 = 30$ gerçek hâne etmektedir. 7 Mart 1710 tarihli vesikada " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir kiler ve bir ashâne ve bir örtme ve bir samanlık ve bir havlu hariciyesinde fevkanî iki oda ve tahta birer oda ve bir örtme ve bir sayegâh ve bir havlu-yı müstemil"⁽¹⁴⁷⁾ ev bulunmaktadır. Bugün aynı adla bir mahalle mevcuttur⁽¹⁴⁸⁾.

14-KAPAN MAHALLESİ

Adını içinde bulunan Kapan Hanından almaktadır⁽¹⁴⁹⁾. 1500'de 53 hâne⁽¹⁵⁰⁾, 1520'de 51 hâne⁽¹⁵¹⁾ 1701'de 0.5 ve 1 sümün avâriz hânedir⁽¹⁵²⁾. $0.5 + 1 \text{ sümün} \times 10 = 5.8$ hânedir. 18 Mayıs 1701 tarihli bir vesikada " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir harem odası ve bir örtme ve bir kenif ve bir havlu hariciyesinde fevkanî bir oda bir sayegah ve bir ahur ve bir kenif ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁵³⁾.

15-YALMAN MAHALLESİ

Kale içerisinde bulunan tek Müslüman mahallesidir. 1500-

142 Kemal Göde, Eratnalılar (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1980, s.145

143 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

144 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

145 M. İnbaşı, a.g.e., s.42

146 Kayseri Şer. Sic. No: 126/166-1

147 Kayseri Şer. Sic. No: 135/29-1

148 M. Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.11

149 Kayseri Şer. Sic. No: 126/8-1

150 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

151 M. İnbaşı, a.g.e., s.42

152 Kayseri Şer. Sic. No: 126/166-1

153 Kayseri Şer. Sic. No: 126/31-1

'de 47 hâne⁽¹⁵⁴⁾ ve 1520'de 55 hânedir⁽¹⁵⁵⁾. 1701'de 1 avâriz hânedir⁽¹⁵⁶⁾. 1x10=10 hânedir. 4 Ocak 1711 senesindeki bir vesikada "bir sofa ve bir ahır ve bi'r-i mâi ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁵⁷⁾. Bugün aynı adla bir mahalle bulunmaktadır⁽¹⁵⁸⁾.

16-PERVANE MESCIDI MAHALLESİ

İsmi unlu Anadolu Selçuklu veziri Mu'iniddin Pervâne'nin yaptırdığı mescidden almaktadır⁽¹⁵⁹⁾. 1500'de 12 hâne olup Karamanoğlu İbrahim Bey beraatıyla vergiden muaf kabul edilmiştir⁽¹⁶⁰⁾. Bugün aynı adla bir mahalle mevcut değildir. Tetkik ettiğimiz dönemde mahalle ile ilgili belge bulunamamıştır.

17-ESLEM PAŞA (AHI MAHMUD) MAHALLESİ

Adını Ali Mahmud isimli bir ahi büyüğünden almıştır. Tayyib Gökbilgin tarafından İslim Paşa şeklinde okunan mahalle⁽¹⁶¹⁾ 1500'de 18 hâne⁽¹⁶²⁾dir. Kac hâne olduğunu tespit edemediğimiz mahallede 17 Şubat 1704 tarihli bir belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bi'r-i mâ ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunmaktadır⁽¹⁶³⁾. Bugün bu adla mahalle bulunmamaktadır⁽¹⁶⁴⁾.

18-SEYYİD BATTAL GAZİ MAHALLESİ

Müslümanların Anadolu'yu fetih hareketleri sırasında

154 T. Gökbilgin, a.g.m., s.95

155 M. İnbaşı, a.g.e., s.42

156 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

157 Kayseri Ser. Sic. No: 135/4-3

158 M.Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.11

159 Nejat Kaymaz, Pervane Muhiiddin Süleyman, Ankara 1970, s.185

160 M. İnbaşı, a.g.e., s.43

161 T. Gökbilgin, a.g.m., s.95

162 M. İnbaşı, a.g.e., s.43

163 Kayseri Ser. Sic. No: 129/18-3

164 M. Çayırdağ, Kayseri Mahalleleri..., s.11

efsaneleşmiş bir kahraman⁽¹⁶⁵⁾ olan Seyyid Battal Gazi'den adını alan bu mahallede aynı ismi taşıyan bir de zaviye bulunmaktadır. 1500'lü senelerde kaç hâne olduğu tespit edilemeyen mahalle, 1701'de 1 tam ve 1 rub' avâriz hânedir⁽¹⁶⁶⁾. $1+1 \text{ rub} \times 10 = 12.5$ hâne olur.

19-NESİBE HATUN MAHALLESİ

1500'de 22 hâne⁽¹⁶⁷⁾ olan mahalle 1583'deki kayıtlarda da geçmektedir⁽¹⁶⁸⁾. 1700-1730 seneleri arasında herhangi bir bilgi bulunamayan mahalle bugün de aynı adla mevcut değildir⁽¹⁶⁹⁾.

20-HASBEGOĞLU MAHALLESİ

Diğer ismiyle Cebel-i Fakih olan mahalle⁽¹⁷⁰⁾ sur dışında en büyük müslüman mahallesidir⁽¹⁷¹⁾. 1500'de 57 hâne olan mahalle⁽¹⁷²⁾ adını, şimdi hastahâne civarındaki Nisanogullarından Mesut Gülzar'ın Türbesinden almaktadır⁽¹⁷³⁾. Jening 'in Hasbeğlü sekinde okuduğu⁽¹⁷⁴⁾ kelime tetkik ettiğimiz belgelerde sadece "Hasbeg" veya "Hasbek"⁽¹⁷⁵⁾ sekinde okunabilir. 1701'de 4.5 avâriz hâne⁽¹⁷⁶⁾ dir. $4.5 \times 10 = 45$ hânedir 19 Mart 1702 tarihli bir belgede, "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir oda ve bir ahır ve bir kiler ve bir havlu-yi müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁷⁷⁾.

165 Pertev Nail Boratov, "Battal", İA II, İstanbul 1967, s.344 (Emevilerin VIII Asırda Bizans'a açtıkları seferlerde ün almış Arap komutanı)

166 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

167 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

168 Jening, Urban Population, s.32

169 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri..., s.11

170 Jening, Urban Population, s.26

171 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri..., s.11

172 T. Gökbiçgin, a.g.m., s.95

173 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.564

174 Jening, Urban Population, s.32

175 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1; 126/2-1

176 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

177 Kayseri Ser. Sic. No: 126/2-1

21-KÜSE DANIŞMEND MAHALLESİ

1500'de 10 hâne⁽¹⁷⁸⁾ 1520'de 29 hâne⁽¹⁷⁹⁾ dir. Bugün mevcut olmayan mahalle⁽¹⁸⁰⁾ 1583'deki kayıtlarda⁽¹⁸¹⁾ da bulunmamaktadır. Tetkik ettiğimiz dönemde "Danışmendlu" şeklinde kaydedilmiştir⁽¹⁸²⁾. 6 Mayıs 1708 senesindeki bir belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir havlu-yı müstemil" bir ev kaydı bulunmamaktadır⁽¹⁸³⁾. 1701 senesinde 1 rub' avâriz hâne⁽¹⁸⁴⁾ dir. 1 rub' x 10 = 2.5 hânedir.

22-HACET MAHALLESİ

Adını içinde bulunan mescidden alan mahalle 1500'de 28 hâne⁽¹⁸⁵⁾ iken 1520'de 35 hâne⁽¹⁸⁶⁾ dir. 1701'de "3.5 Avâriz hâne"⁽¹⁸⁷⁾, 3.5 x 10 = 35 hânedir. 16 Haziran 1701 tarihli bir belgede "bir sofa ve iki tabh-hâne ve bir örtme ve bir ahır ve bir kenif ve bi'r-i mâ ve bir havlu hariciyesinde bir fevkanî oda ve bir havlu-yı müstemil" evin bulunduğu mahalle⁽¹⁸⁸⁾ bugün aynı adla mevcut değildir⁽¹⁸⁹⁾.

23-GULUK MAHALLESİ

Anadolu'nun fethine katılan Türkmen Beylerinden Yağıbasan'ın oğlu Mahmud'un kızı Etli Hatun'un 607/1210-1211 tarihinde yaptırdığı cami ve hamamdan adını almıştır⁽¹⁹⁰⁾. 1500'de 157 hâne⁽¹⁹¹⁾, 1520'de 35 hâne⁽¹⁹²⁾ dir. 1701'de 3.5 avâriz hâ-

178 T. Gökbilgin, a.g.m., s.95

179 M. İnbaşı, a.g.e., s.44

180 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri, s.11

181 Jening, Urban Population, s.21-57

182 Kayseri Ser. Sic. No: 132/43-1, 126/166-1 (Buraya alamadığımız birçok belge)

183 Kayseri Ser. Sic. No: 132/43-1

184 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

185 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

186 M. İnbaşı, a.g.e., s.44

187 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

188 Kayseri Ser. Sic. No: 126/42-1

189 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri..., s.11

190 Halil Ethem, a.g.e., s.62

191 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

192 M. İnbaşı, a.g.e., s.44

ne⁽¹⁹³⁾, $3.5 \times 10 = 35$ hânedir. 1706'da 2.5 avâriz hâne⁽¹⁹⁴⁾ ye düşmüştür. 12 Mart 1730 tarihli bir belgede " bir tabh-hâne ve bir ahur ve bir örtme ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽¹⁹⁵⁾. Bugün aynı adla mahalle bulunmamaktadır.

24-DEBBAGIN MAHALLESİ

1500'de 104 hâne⁽¹⁹⁶⁾ iken 1520'de 112 hâneye⁽¹⁹⁷⁾ yükselmiştir. Mahalle adını Kayseri şehir hayatında önemli bir sanat olan debbâğıktan⁽¹⁹⁸⁾ almış olmalıdır. Tetkik ettiğimiz senelerde mahallenin hâne sayısını belirten bilgi bulunamamıştır.

25-HACI İVAZ MAHALLESİ

1500'de 17 hâne⁽¹⁹⁹⁾ iken, 1520'de 29 hâne⁽²⁰⁰⁾ ye yükselmiştir. 1701'de 0.5 ve 1 sümün avâriz hâne⁽²⁰¹⁾ dir. $0.5 + 1$ sümün $\times 10 = 5.8$ hânedir. 1709 senesindeki bir vesikada " bir sofa ve bir örtme ve bir-i mai ve bir itmekci dükkânı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁰²⁾. Bugün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır.

26-EKMEL MAHALLESİ

Adını içinde bulunan Ekmel mescidinden⁽²⁰³⁾ alan mahalle 1500'de 7 hânedir⁽²⁰⁴⁾. Bu senelerden sonraki vesikalarda hakkında bilgi bulunmamaktadır.

193 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

194 Kayseri Ser. Sic. No: 132/86-1, (1708 senesinde bu mahalleden alınan bir avarızhane is-lâmlı köyüne ilave edilmiştir)

195 Kayseri Ser. Sic. No: 147/113-2

196 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

197 M. İnbaşı, a.g.e., s.44

198 Y. Üzkaya, XVIII. Yüzyılda Kayseri, İKSK, Kayseri 1987, s.34

199 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

200 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

201 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

202 Kayseri Ser. Sic. No: 134/20-1

203 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

204 M. İnbaşı, a.g.e., s.44

27-KURTLER MAHALLESİ

Mahallenin bu adı nereden aldığı tam olarak tesbit edilememiştir⁽²⁰⁵⁾. 1500'de 19 hâne⁽²⁰⁶⁾ iken 1520'de 28 hâne⁽²⁰⁷⁾ ye yükselmıştır. 1701'de 3.5 ve 1 rub' avâriz hânedir⁽²⁰⁸⁾. $3.5+1$ rub $\times 10=4.75$ hânedir. 16 Haziran 1705 tarihindeki bir belgede, mahallede " bir sofa ve bir örtme ve bir kiler ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁰⁹⁾. Bugün bu adla bulunmayan mahallenin yerinde şu anda Muammer Bey mahallesi bulunmaktadır. Yine mahallede bulunan "Ziyaiye Medresesi"nin⁽²¹⁰⁾ mahallenin adıyla bir alakası olup olmadığı da tespit edilememiştir.

28-GURCU MAHALLESİ

İçerisindeki Gürcü Melek Hatun türbesi ve Gürcü Hamamından adını alan mahalle⁽²¹¹⁾ bugün Cürcürler mahallesi adını taşımaktadır. 1500'de 13 hâne⁽²¹²⁾ iken, 1520'de 29 hâneye yükselmiştir⁽²¹³⁾. 1701'de 1.5 avâriz hâne⁽²¹⁴⁾, $1.5 \times 10=15$ hânedir. 26 Ocak 1710 tarihli bir belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir oda ve bir ahır ve bi'r-i mâ ve iki kenif ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunmaktadır⁽²¹⁵⁾.

29-MESCİD-I EMREM MAHALLESİ

Adını içerisinde bulunan mescidden almış olmalıdır. 1500'de 7 hâne⁽²¹⁶⁾ ve 1520'de 10 hânedir⁽²¹⁷⁾. Daha sonraki sene-

205 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

206 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

207 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

208 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

209 Kayseri Ser. Sic. No: 129/96-2

210 M. Çayırdağ, Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelmemiş Bazı Mühim Tarihi Binalar, IV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, İstanbul 1986, s.720

211 M.Çayırdağ, Kayseri'de Mühim Binalar, s.725

212 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

213 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

214 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

215 Kayseri Ser. Sic. No: 135/10-1

216 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

217 M. İnbaşı, a.g.e., 45

lerde mahalle hakkında bilgi bulunmamaktadır.

30-MESCİD-İ AHI İSA MAHALLESİ

Bugün İsa Ağa mahallesi adıyla mevcuttur. 1500'de 14 hâne⁽²¹⁸⁾ iken, 1520'de 17 hâneye yükselmıştır⁽²¹⁹⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde hâne sayısı belirlenememiştir. 28 Subat 1709 tarihli bir belgede mahallede "bir sofa ve bir sukyun ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²²⁰⁾.

31-MUREKKEPÇİ MAHALLESİ

1500'de 33 hâne⁽²²¹⁾ iken, 1520'de 35 hâneye yükselmıştır⁽²²²⁾. Cesitli vesilelerle belgelere geçen mahallenin hâne sayısı tesbit edilememiştir. 5 Nisan 1709 tarihli bir belgede mahallede "bir sofa, bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir havlu ve bir havlu haricinde bir ahır ve bir miktar havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²²³⁾.

32-KALENDERHANE MAHALLESİ

Bugün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır. Yerine bugün Serçeönü mahallesi ve Cürçürler mahallesi kurulmuştur⁽²²⁴⁾. Mahalle, adını içinde, Bayram Paşa'nın yaptırdığı Mevlevihânedenden almış olmalıdır⁽²²⁵⁾. 1500'de 49 hâne⁽²²⁶⁾, 1520'de 57 hânedir⁽²²⁷⁾. 1701'de 2 avâriz hâne⁽²²⁸⁾ $2 \times 10 = 20$ hânedir. 14 Nisan 1706 tarihli bir belgede " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve taşrada bir ahır fevkâni bir oda ve bir havlu-yı

218 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

219 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

220 Kayseri Ser. Sic. No: 133/62-2

221 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

222 M. İnbaşı, a.g.e., s.45

223 Kayseri Ser. Sic. No: 133/83-4

224 M. Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.564

225 (Düşüncemiz sadece Mevlevihane ve Kalenderilik arasında kurulabilen alakaya dayanmaktadır.)

226 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

227 M. İnbaşı, a.g.e., s.46

228 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

müstemil" ev bulunmaktadır⁽²²⁹⁾.

33-MESCİD-İ BAYRAM BEĞ

Bugün Gevramoğlu mahallesinde bulunan Sıraceddin Medresesinin önünde olup yıkılmış olan Bayram Bey mescidinden adını almıştır⁽²³⁰⁾. 1500'de 27 hâne⁽²³¹⁾ iken, 1520'de 59 hâneye yükselmıştır⁽²³²⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde hakkında bilgi bulunamamıştır.

34-HONAD CAMI MAHALLESİ

Adını içinde bulunan Mahperi Hatun'un yaptırdığı camiden almaktadır⁽²³³⁾. 1500'de 28 hâne⁽²³⁴⁾, 1520'de 35 hânedir⁽²³⁵⁾. 1701'de 4.5 avâriz-hânedir⁽²³⁶⁾. $4.5 \times 10 = 45$ hânedir. 20 Ekim 1729 senesine ait bir belgeden " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir harem odası ve bir örtme ve bir bi'r-i mâ ve havlu ve tas-rada bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir ahır ve havlu-yı müstemil" evin bu mahallede bulunduğu anlaşılmaktadır⁽²³⁷⁾. Bugün bu adla bir mahalle mevcut değildir.

35-SASUK MAHALLESİ

Bu adla bugün mevcut olmayan mahalle 1500'de 34 hâne⁽²³⁸⁾, Jening tarafından 1583 senesindeki belgelerde Sasak olarak okunmuştur⁽²³⁹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemlerdeki hâne sayısı tesbit edilememiştir. 8 Nisan 1714 tarihli bir belgeden mahallede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve iki oda ve bir örtme

229 Kayseri Ser. Sic. No: 132/22-1

230 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.564

231 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

232 M. İnbaşı, a.g.e., s.46

233 H. Edhem, a.g.e., s.87

234 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

235 M. İnbaşı, a.g.e., s.46

236 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

237 Kayseri Ser. Sic. No: 147/8-5

238 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

239 Jening, Urban Population, s.32

ve bir havlu-yı müstemil" bir evin bulunduğu anlaşılmaktadır⁽²⁴⁰⁾.

36-ESKI BEDESTEN MAHALLESİ

Bugün aynı adla mevcut bir mahalle bulunmaktadır. 1500'de 35 hânedir⁽²⁴¹⁾. Mahalle 1543'de kayıtlarda mevcuttur⁽²⁴²⁾. 1701'de 2 avâriz hânedir⁽²⁴³⁾. $2*10=20$ hânedir. 10 Ocak 1711 senesine ait bir belgeden mahallede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir samanlık ve bir oda ve bir havlu-yı müstemil ve taşrada bir oda ve tahta bir ahır ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunmaktadır⁽²⁴⁴⁾. Adını şehirde bulunan ilk bedestenden almış olmalıdır⁽²⁴⁵⁾.

37-TACEDDİN HALİFE MAHALLESİ

Adını Seyh Taceddin'den almıştır⁽²⁴⁶⁾. 1520'de 28 hânedir⁽²⁴⁷⁾. 1701'de "1,5 ve 1 rub' avâriz hânedir⁽²⁴⁸⁾. $1.5*10=15.8$ hânedir. 21 Mart 1719 senesindeki bir belgede mahallede bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunmaktadır⁽²⁴⁹⁾.

38- BALDOKTU MAHALLESİ

İlk defa 1543'deki vesikada görülen bu mahallenin⁽²⁵⁰⁾ adı 1583'deki kayıtlarda da⁽²⁵¹⁾ bulunmaktadır. 1701'de 1 avâriz hânedir⁽²⁵²⁾. $1*10=10$ hânedir. 14 Ekim 1729 senesin-

240 Kayseri Ser. Sic. No: 137/43-2

241 T. Gökbilgin, a.g.m., s.96

242 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

243 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

244 Kayseri Ser. Sic. No: 135/6-4

245 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.543

246 M. Cayırdağ, Kayseri'de Sosyal Hayat, s.3

247 M. İnbaşı, a.g.e., s.47

248 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

249 Kayseri Ser. Sic. No: 143/56-1

250 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

251 Jening, Urban Population, s.32

252 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

deki vesikada "iki fevkâni oda ve bir sayegâh ve bir ahır ve bir samanlık ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁵³⁾. Bugün aynı adı taşıyan bir mahalle bulunmaktadır.

39-MUKRİMİN MAHALLESİ

Daha önceki senelerde tesbit edemediğimiz bu mahalle 17-01'de 2 ve 1 rub avâriz hâne⁽²⁵⁴⁾dir. $2+1\text{rub} \cdot 10=21.25$ hânedir. 9 Mart 1706 senesindeki bir belgede mahallede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir kiler ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁵⁵⁾. Bugün bu adla bir mahalle mevcuttur.

40-ALACA MESCİD MAHALLESİ

XVI asrın başlarında hakkında bilgi bulunmayan mahalle ile ilgili 1543⁽²⁵⁶⁾ ve 1583 tarihli⁽²⁵⁷⁾ belgelerde bilgi bulunmaktadır. 1701'de, 0.5 ve 1 rub avâriz hânedir⁽²⁵⁸⁾. $0.5+1\text{rub} \cdot 10=6.25$ hânedir. Bugün aynı isimde bir mahalle bulunmaktadır.

41-HACI ABDULLAH MAHALLESİ

Daha önceki senelerde hakkında bilgi bulamadığımız bu mahalle şimdi de mevcut değildir. 1701 senesinde 2 ve 1 rub avâriz hânedir⁽²⁵⁹⁾. $2+1\text{rub} \cdot 10=21.25$ hânedir.

42-MUSA GAZİ MAHALLESİ

Daha önceki senelerdeki durumu hakkında bilgi bulamadığımız mahalle 1701'de 1 avâriz hânedir⁽²⁶⁰⁾. $1 \cdot 10=10$ hânedir. 17

253 Kayseri Ser. Sic. No: 147/77-1

254 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

255 Kayseri Ser. Sic. No: 129/31-1

256 F. Gürzülmar, a.g.m., s.11

257 Jenins. Urban Population, s.30

258 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

259 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

260 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

Kasım 1701 senesinde "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve tahta bir ahır ve bir kenif ve bir havlu-yı müstemil" ev tesbit edebiliyoruz⁽²⁶¹⁾. Bugün aynı adla bir mahalle bulunmaktadır.

43-HACI KILIC MAHALLESİ

Adını II. İzzettin Keykavus zamanında Anadolu Selçuklu emirlerinden Ebu'l-Kasım Tusî'nin 1224'de yaptığı cami ve medreseden almaktadır⁽²⁶²⁾. XVI. asrın başındaki belgelerde geçmeyen mahalle adı 1543'deki kayıtlara geçmiştir⁽²⁶³⁾. 1701'de 4 avâriz hânedir⁽²⁶⁴⁾. $4 \times 10 = 40$ hânedir. 25 Ocak 1729 senesinde belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir oda ve bir sayegâh ve iki havlu-yı müstemil" ev bulunmakta olup⁽²⁶⁵⁾ bugün bu adla mahalle mevcuttur.

44-SINIKCI MAHALLESİ

XVI. ve XVII. asırlarda hakkında bilgi sahibi olamadığımız mahalle 1701'de 4 avâriz hânedir⁽²⁶⁶⁾. $4 \times 10 = 40$ hânedir. 20 Nisan 1705 tarihli bir belgede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir oda ve bir sirehâne ve bir ahır ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁶⁷⁾. Bugün bu adla bir mahalle mevcuttur.

45-BAGCIVAN MAHALLESİ

Bugün bulunmayan bu mahallenin XVI. ve XVII. asırlarda da varlığı hakkında bilgi bulunmaktadır. 1701 senesinde ise avâriz hânedir⁽²⁶⁸⁾. $3 \times 10 = 30$ hânedir 4 Ekim 1701 senesindeki bir

261 Kayseri Ser. Sic. No: 126/91-1

262 H. Edhem, a.g.e., s.114

263 F. Gürzümâr, a.g.m., s.11

264 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

265 Kayseri Ser. Sic. No: 147/92-1

266 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

267 Kayseri Ser. Sic. No: 129/47-4

268 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

belgeden " bir sofa ve bir havlu haricinde bir oda bir sayegah tahta ahur ve bir sahanlık ve bi'r-i mâi ve bir havlu-yı müstemil" evin bulunduğu anlaşılmaktadır⁽²⁶⁹⁾ .

46-GEBE İLYAS MAHALLESİ

XVI. asırdaki vesikalarda Gebe İlyas şeklinde yazılan ve 59 hâne olan mahalle⁽²⁷⁰⁾ tetkik ettiğimiz senelerde Kebir İlyas şeklinde yazılmaktadır⁽²⁷¹⁾. 1583'de bu mahallenin Bostancı Celebi adını aldığını Jening yazmaktadır⁽²⁷²⁾. 1701 senesindeki "7.5 avâriz hânedir⁽²⁷³⁾. $7.5 \times 10 = 75$ hânedir. 28 Mayıs 1711 senesinde "bir sofa ve bir tabh-hâne ve kiler ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁷⁴⁾. Bugün de bu adla mahalle bulunmamaktadır.

47-HAMURCU MAHALLESİ

XVI. asır ve XVII. asırda bu mahalle hakkında bilgi bulunamamıştır. 1701 senesinde 4 avâriz hânedir⁽²⁷⁵⁾. $4 \times 10 = 40$ hânedir. 4 Eylül 1725 tarihinde mahallede, "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir tahta ahır ve havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁷⁶⁾.

48-DEPECİK MAHALLESİ

İlk defa 1543 senesindeki belgelerden⁽²⁷⁷⁾ bilgi bulabildiğimiz mahalle, Jening'in çalışmasında da zikredilmektedir⁽²⁷⁸⁾. 1701 senesinde 3 hâne ve 1 rub' avâriz hânedir⁽²⁷⁹⁾. $3 + 1 \text{rub} \times 10 = 31.25$ hânedir. 3 Kasım 1725 senesinde "bir

269 Kayseri Ser. Sic. No: 126/67-1

270 M. İnbaşı, a.g.e., s.46

271 Kayseri Ser. Sic. No: 134/23-1 ve bir çok belgede geçmektedir.

272 Jening, Urban Populations, s.2

273 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

274 Kayseri Ser. Sic. No: 135/68-1

275 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

276 Kayseri Ser. Sic. No: 143/13-3

277 F. Gürzümâr, a.g.m., s.11

278 Jening, Urban Population, s.32

279 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

sofa ve bir harem odası ve bir örtme ve bir-i mai ve bir nisfı havlu" bir ev bulunmaktadır⁽²⁸⁰⁾. Bugün bu adla bir ev mevcut değildir.

49-HASAN FAKİ MAHALLESİ

XVI. asırdaki belgelerde bu adla bir mahalle bulunmamaktadır. Jening, çalışmasında, İsa Fakih⁽²⁸¹⁾ mahallesinden bahsetmektedir. Bu mahalle ile Hasan Fakı'nın aynı olabilmesi mümkün olabilir. Çünkü aynı çalışmada Ahi İsa mahallesinin adına rastlanılmamaktadır. 1701 senesinde 4 avâriz hânedir⁽²⁸²⁾ dir. $4 \times 10 = 40$ hânedir. 24 Ekim 1701 tarihinde ait belgede "bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir ahır ve bir havlu-yı müstemil ve içinde olan tecemmülathâne"li ev bulunmaktadır⁽²⁸³⁾. Bugün bu adla mahalle mevcut değildir.

50-KARA KURKCU MAHALLESİ

1543 senesinde ilk defa varlığını tespit edebildiğimiz mahalle⁽²⁸⁴⁾ senesinde 3 avâriz hânedir⁽²⁸⁵⁾. $3 \times 10 = 30$ hânedir. 19 Haziran 1705 tarihinde mahallede, "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir ahır ve bi'r-i mâ bir havlu-yı müstemil" bir evin bulunduğu mahalle⁽²⁸⁶⁾ bugün mevcut değildir.

51-KARAKIÇI MAHALLESİ

İlk defa 1543 senesine ait belgelerden tespit edilen mahallenin⁽²⁸⁷⁾ daha önceki senelerdeki durumunu belirleyemedik. 1701 senesinde "1 hâne 1 rub' avâriz hânedir⁽²⁸⁸⁾. $1 + 1 \text{rub} \times 10 = 11.25$ hânedir. 30 Eylül 1701 tarihinde mahallede, "bir sofa ve

280 Kayseri Ser. Sic. No: 143/41-1

281 Jening, Urban Population, s.32

282 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

283 Kayseri Ser. Sic. No: 126/87-1

284 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

285 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

286 Kayseri Ser. Sic. No: 129/101-2

287 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

288 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

bir sirehâne ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁸⁹⁾.
Bugün bu adla mahalle bulunmamaktadır.

52-HACI MANSUR MAHALLESİ

Adını mahallede bulunan mescidden almıştır. Adına ilk defa 1543 senesinde rastladığımız mahalle⁽²⁹⁰⁾ 1701 senesinde 1 avâriz hânedir⁽²⁹¹⁾. $1 \times 10 = 10$ hânedir. 20 Eylül 1725 tarihinde mahallede, "bir sofa ve bir örtme ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁹²⁾. Bugün de bu adla mahalle bulunmamaktadır.

53-HACI ARAP MAHALLESİ

Adını içindeki Hacı Arap mescidinden alan mahalle bugün mevcut değildir. XVI. asırda 1543 senesindeki kayıtlardan belirlediğimiz mahalle⁽²⁹³⁾, 1701 senesinde 3.5 avâriz hânedir⁽²⁹⁴⁾ $3.5 \times 10 = 35$ hânedir. 12 Ocak 1706 tarihinde mahallede, "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme ve bir ahır ve bir oda ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁹⁵⁾.

54-SİLALDI MAHALLESİ

Tetkik ettiğimiz dönemde 10 Subat 1711 tarihinde mahallede, "bir sofa ve iki tabh-hâne ve iki örtme ve bir çardak ve bir havlu-yı müstemil" evin bulunduğu mahallenin⁽²⁹⁶⁾ hâne sayısını belirlemek mümkün olmamaktadır. Mahallenin XVIII. asırdan önceki durumu hakkında bilgi bulunamamıştır. Bugün de bu adla bir mahalle mevcut değildir.

289 Kayseri Ser. Sic. No: 126/59-3

290 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

291 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

292 Kayseri Ser. Sic. No: 143/16-1

293 F. Gürzûmar, a.g.m., s.11

294 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

295 Kayseri Ser. Sic. No: 129/8-1

296 Kayseri Ser. Sic. No: 135/8-3

55-DADIR MAHALLESİ

İlk olarak 1543 senesindeki kayıtlardan hakkında bilgi sahibi olduğumuz mahalle⁽²⁹⁷⁾, Jening tarafından "Dundar" şeklinde okumuştur⁽²⁹⁸⁾. Bizim tetkik ettiğimiz senelerde mahallenin adı "Dadır" şeklinde okunabilmektedir. Hâne sayısını tespit edemediğimiz mahallede 25 Ekim 1721'de " bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir fevkanî sayegah tahta ahır ve bir örtme ve bir ahır ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽²⁹⁹⁾. Bugün de bu adla bir mahalle bulunmamaktadır.

56-BAL DOKTU MAHALLESİ

İlk defa 1543 tarihli Kuyûd-ı Hakânîden Mufassal Vâkıf Defteri kayıtlarında geçen bu mahalle⁽³⁰⁰⁾ 1701 senesinde" bir sofa bir tabh-hâne ve bir ahır ve bir oda ve bir örtme ve bi'r-i mâ bir havlu-yı müstemil" evin bulunduğu mahallenin⁽³⁰¹⁾ hâne sayısını tespit edemiyoruz. Bugün bu adla bir mahalle bulunmamaktadır.

57-SEYDİ BARGAZI MAHALLESİ

1543'de "Seydi Yar Kadı" şeklinde okunan mahallenin⁽³⁰²⁾ adının biz, Seydi Bargazi şeklinde okunabileceği kanaatindeyiz. İlk defa 24 Mayıs 1706 tarihli bir belgeden⁽³⁰³⁾ tespit ettiğimiz mahalle bugün Seyit Gazi adıyla bulunmaktadır⁽³⁰⁴⁾.

58-BAGCIVAN MAHALLESİ

Daha öncesi senelerde adına rastlamadığımız bu mahalle

297 F. Gürzîmar, a.g.m., s.11

298 Jening, Urban Population, s.32

299 Kayseri Şer. Sic. No: 143/12-3

300 N. Kum, a.g.m., s.11

301 Kayseri Şer. Sic. No: 126/57-2

302 N. Kum, a.g.m., s.11

303 Kayseri Şer. Sic. No: 131/4-2

304 M. Cayırdağ, Kayseri Mahalleleri..., s.9

bugün de mevcut değildir. 19 Ocak 1713 tarihinde mahallenin mevkûf-ı nükûd mütevelligine İbrahim'in tayin olmuştur⁽³⁰⁵⁾

59-SARKIYAN MAHALLESİ

Tetkik ettiğimiz senelerde gayrimüslimlerin de oturduğu bir mahalledir⁽³⁰⁶⁾. Daha önceki senelerde mahalle hakkında bilgimiz yoktur. Bugün böyle bir mahalle mevcut değildir.

60-EL-HAC KASIM MAHALLESİ

Gayrimüslimlerin de müslümanlarla beraber yaşadığı bu mahalle⁽³⁰⁷⁾ hakkında tetkik ettiğimiz senelerden önceki belgelerde bilgi yoktur. Bugün de bu adla mahalle mevcut değildir.

61-BEKTAS MAHALLESİ

Gayrimüslüm mahallesi olan Bektas mahallesinin 15 Şubat 1712'de 2 rub'avârız hânesi bulunmaktadır⁽³⁰⁸⁾. 15 Temmuz 1705 tarihinde mahallenin kethüdası Miyas adındaki gayrimüslimdir⁽³⁰⁹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemden önceki senelerde bilgi bulamadığımız mahalle bugün de mevcut değildir.

62-SULTAN MAHALLESİ

Bu gün mevcut olmayan mahalle hakkında 26 Mayıs 1706 senesinde "mahalle mevkûf-ı nükûd mütevellî" liğiyle alakalı bir belgeden bilgi sahibi olmaktayız⁽³¹⁰⁾. Tetkik ettiğimiz senelerden önce de bu mahallenin tespiti mümkün olmamıştır.

305 Kayseri Ser. Sic. No: 136/106-1

306 Kayseri Ser. Sic. No: 129/23-1

307 Kayseri Ser. Sic. No: 126/76-1

308 Kayseri Ser. Sic. No: 136/26-3

309 Kayseri Ser. Sic. No: 129/123-1

310 Kayseri Ser. Sic. No: 132/89-4

63-ODUNCU MAHALLESİ

İlk olarak 1543 senesinde⁽³¹¹⁾ bilgi sahibi olmaya başladığımız mahallenin hâne sayısını tespit edemiyoruz. 25 Ocak 1713'de mahallede "bir sofa ve bir tabh-hâne ve bir örtme-yi müstemil" ev bulunmaktadır⁽³¹²⁾.

64- FIRINCI MAHALLESİ

17 Ağustos 1705 senesinde, "Bir sofa, bir tabh-hâne ve bir örtme ve bi'r-i mâ ve bir havlu-yı müstemil" ev satışından bu mahalleden bilgi sahibi oluyoruz⁽³¹³⁾.

65- BATMAN MAHALLESİ

4 Kasım 1708'de "Bir sofa bir tabh-hâne ve fevkanî ve tahtani iki örtme ve bi'r-i mâ ve bir havlu-yı müstemil" bir ev bulunan bu mahalle bugün bulunmamaktadır⁽³¹⁴⁾.

66-KOYBAKAN MAHALLESİ

8 Ocak 1710 tarihinde mahallede, "Bir sofa ve bir tabh-hâne ve iki örtme ve nisf-ı nim ma'a ve havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽³¹⁵⁾.

67-SAYACI MAHALLESİ

Sicillerde çeşitli sebeplerle geçen mahallede 8 Eylül 1701 tarihli belgede, "Bir tabh-hâne ve bir örtme ve oda ve bir ahur ve bir harem ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽³¹⁶⁾. Bugün bu isimle bir mahalle mevcut değildir.

311 F. Gürzümâr, a.g.m., s.11

312 Kayseri Ser. Sic., 136/16-1

313 Kayseri Ser. Sic., 129/157-3

314 Kayseri Ser. Sic., 133/30-3

315 Kayseri Ser. Sic., 134/16-1

316 Kayseri Ser. Sic., 126/55-1

68-ICKALE MAHALLESİ

Bugün bu adla olmayan mahallede 11 Mart 1708 tarihli bir belgede mahallede "Bir sofa, bir tabh-hâne ve bir kenif müstemil" evin mahallede bulunduğu anlaşılmaktadır⁽³¹⁷⁾.

69-HARBIT MAHALLESİ

Sicilde çok geçen mahallede, 19 Eylül 1905 tarihinde, "Bir sofa, bir tabh-hâne ve bir ahur ve bi'r-i mâ ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽³¹⁸⁾. Bu isimle, böyle bir mahalle şimdi bulunmamaktadır.

70-RUMYAN MAHALLESİ

26 Nisan 1705 tarihinde bir kayıтта mahallede, "Bir sofa, bir oda ve bir örtme ve bir ahur ve bir havlu-yı müstemil" ev bulunmaktadır⁽³¹⁹⁾. Bu adla bir mahalle su anda bulunmamaktadır.

71-MEZATCI MAHALLESİ

Bugün bulunmayan mahalle, tetkik ettiğimiz dönemde çeşitli sebeplerle belgelerde geçmektedir. Ancak mahallenin hâne sayısı hakkında ve mahallede bulunan ev yapısıyla ilgili bilgiye rastlayamadık.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de mahalle sayısı yetmişbire düşmüştür. Bu durumda mahalle sayısının azalmasının Anadolu'da XVII. asır boyunca devam eden iç karışıklıklar ve asâyissizlik ile 1716 senesinde Kayseri'de meydana gelen büyük depremle izah etmek mümkün olsa da mahallelerin belgelerde tam olarak kaydedilmediğini zayıf ihtimal de olsa hatırdan çıkarmamak gerekir.

Kayseri'de mahallenin önemli fizikî unsuru olarak birer

317 Kayseri Ser. Sic., 132/3-2

318 Kayseri Ser. Sic., 129/166-3

319 Kayseri Ser. Sic., 129/70-1

örnek vermeye çalıştığımız evlerin ortak özelliklerini, sofa, havlu, tabh-hâne, ahur, örtme, kuyu ve kenef şeklinde özetleyebiliriz. Bu fizikî esaslara ev sahiplerinin mali gücüne göre, ashâne, kiler, sayegah da ilave edilebilmektedir. Diğer taraftan belgelerimizin arasında "tecemmülathâne" şeklinde okuduğumuz bir bölüm bulunmaktadır. Lügatte, cemal kelimesinden tefe'ul veznine göre türetilen tecemmül kelimesinin çoğuludur zînet ve damat için ihtiyar olunan ağır kıymetli eşya manasına gelmektedir⁽³²⁰⁾. Buna göre tecemmülathâne evin fizikî yapısında, "Harem odası" karşılığı kullanılmış olabilir - diye düşünmekteyiz. Gerçi, "harem odası" kelimesi belgelerde geçmektedir. Ancak bir diğer ihtimal, süs ve zinet eşyalarını imal edildiği yerler diye düşünülebilirse de, birinci görüşümüz daha makul gelmektedir.

2-DİNİ CEMAATLER ACISINDAN MAHALLELER

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki toplulukları etnik esaslara göre yönetmemiştir. Osmanlı devletinde esas olan "Millet sistemi" ve bu sistem esas itibariyle İslâm Hukûkuna dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde millet sistemi içerisinde; Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler olmak üzere bir çok topluluklar bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde millet sistemine göre teşkilatlanmış cemaatler ayrı ayrı mahallelerde oturmaktaydılar. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra gayrimüslimler umumiyetle iç kale ile dış surlar arasına yerleşmişlerdir. Kayseri şehrindeki durum da yukarıdaki zikr ettiğimiz gibidir. Yalnız Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler hiç bir zaman şehirlerde %20'yi geçen nüfus yoğunluğuna ulaşamamışlardır.

a-KARISIK MAHALLELER

Tetkik ettiğimiz senelerde 24 mahallede Müslümanlarla gayrimüslimler beraber yaşamaktaydı. 1700-1730 seneleri arası-

da müslümanlarla gayrimüslimlerin beraber yaşadığı mahalleler şunlardır;

Sılaldı	Hasan Faki
Yalman	Sayacı
Oduncu	Dadır
Emir Sultan	Karabet
Mermerli	Eslem Paşa
Batman	Bektas
Gürcü	Mezatçı
Fırıncı	Sınıkcı
Rumyan	Sarkıyan
Kiçi kapısı	Tavukçu
Karakıçi	Hacet
Gülük	İçkale

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde mülk edinme hakkı olan gayrimüslimler kendi mülklerinde ikâmet etmektedirler.

b-GAYRİMÜSLİMLERİN OTURDUKLARI MAHALLELER

Gayrimüslimlerin yaşadıkları bu mahallelerde sadece gayrimüslimleri yaşamaktadır yoksa az sayıda da olsa müslümanlar da var mıdır? sorusu akla gelse de, en azından büyük çoğunlukla bu mahalleler gayrimüslim mahalleleridir⁽³²¹⁾.

Tavukçu	Bektas
Oduncu	Mezatçı
Emir Sultan	Kiçikapısı
Rumyan	El-Hac Kasım
Sayacı	Harbit
Karabet	

c-MÜSLÜMANLARIN MAHALLELERİ

Bütün bunların dışında, tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de müslümanların yaşadıkları veya büyük çoğunlukla

müslümanların yaşadığı mahallelerde aşağıya çıkarılmıştır⁽³²²⁾.

Cami-i Kebir	Debbağın
Mumcu Halil	Hacıvaz
Tutak	Kürtler
Lale	Mescid-i Emrem
Tusoğlu	Murekkepci (Merkepci)
Konaklar	Kalenderhâne
Varsak	Bayram Beğ
Hürrem Çavuş	Tacettin
Tackızıl	Mükremin
Sütürban	Alaca Mescid
Köskmedrese	Hacı Abdullah
Yenice	Musa Gazi
Kapan	Seydi Bargazi
Seyyid Battal Gazi	Hacı Kılıç
Nesibe Hatun	Bahçıvan
Hasbek	Gebe İlyas
Köse Danışmend	Depecik
Hamurcu	Bağçıvan
Hacı Mansur	Eski Bedesten
Hacı Arap	Sultan
Hanat	Hasanfaki
Baldöktü	Batman
Gürcü	Mermerli
Gülük	Dadır
Yalman	Harbet (Harput)
Fırıncı	Karakıçı
Eslem Paşa	Karakıçı
Silaldı	
Karagürcü'dür.	

Böylece tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de toplam 71 mahallenin 11 tanesi gayrimüslüm mahallesi 25 tanesi karışık ve 33 mahallede müslüman mahallesidir. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'deki mahalleler iç kaleden genişleyerek şehrin

dış surlarını da tasararak genişlemiş durumdadırlar. Gayri müs-
lim cemaatler çoğunlukla surların içinde bir miktarda dışın-
daki mahalleler de yasarlarken, Yalman mahallesi hariç Mus-
luman mahalleleri tamamen surların dışındadır.

IV-DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

XI. asırdan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türk boyları, kısa zamanda yerleştikleri bölgeleri sanat eserleriyle süslemişlerdir. Kuvvetini kendi tarihinin derinliklerinden alan Türk sanatı, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu sanatlarına uzanan köklerden beslenmiştir. Türkler çok kuvvetli maddî ve manevî kültür değerleriyle Anadolu'ya gelmişler ve dünyanın en zengin kültürlerinin mevcut olduğu bölgeye Türk damgasını vurarak kendi kültürlerini bir daha silinmeyecek şekilde yerleştirmişlerdir⁽³²³⁾. Türkler Anadolu'yu imar ederlerken, daha önce burada yapılmış olan eserleri de korumayı ihmal etmemişlerdir.

1-CAMIILER VE MESCITLER

Müslümanlar için camiler ibadet yeri olmanın dışında ayrıca büyük önem taşırlar. Türk şehirciliğinin de esas unsurlarından biridirler. Aynı mahallelinin ibadet merkezidirler⁽³²⁴⁾. Aynı zamanda sanatın en güzel örnekleri de kültür damgasını taşımasından dolayı bu mekânlarda sergilenirler⁽³²⁵⁾. Kayseri'de bu mekânlardan yapıldığı döneme ait güzel sanat örnekleri bulunmaktadır. Kayseri camiileri üç tarihi devreye tekabül eden birbirinden farklı üç gruba ayrılabilir: 1. Danışmendliler Devri, 2. Selçuklular Devri, 3. Osmanlılar Devri⁽³²⁶⁾.

323 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1989, s.101.

324 Özer Ergenc, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s.69-70.

325 Aydın Kezer, *Türk ve Batı Kültürü Üzerine Denemeler*, Ankara 1986, s.62-63, Turgut Cansever, *Şehir ve Mimari*, İstanbul 1992, s.24.

326 Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, (Çev. Ahmet Arif Tütenk) Ankara 1954, s.38.

a-CAMIILER

aa-ULUCAMII

Halk dilinde Ulucami⁽³²⁷⁾ veya diğer söylenişleriyle Cami-i Kebir ve Sultan Camidir. Anadolu'nun, umumiyetle bütün büyük şehirlerinde görülen eski usulde yapılmış camilere benzetilmektedir⁽³²⁸⁾. İnşa edildiği senelerde şehrin en büyük camii olan eser, Hunad Cami'in yapılmasıyla bu özelliğini kaybetmiştir⁽³²⁹⁾. Kare şeklinde 42 adet kemer üzerine oturtulan camii⁽³³⁰⁾, 35x50=1750 m²'lik bir alanı kaplamaktadır⁽³³¹⁾. Eski bir kiliseden çevrilmiş olduğu iddiası doğru kabul edilmemektedir. Kiliseye benzer hiç bir vasfı bulunmadığı⁽³³²⁾ gibi, direkler üzerinde görülen Roma ve Bizans devrinden kalma başlıklar, eserin yapımında kullanılan taslarla açıklanmalıdır⁽³³³⁾. Kible tarafında Melik Gazi'nin medresesinin bulunduğu camii, Danışmendler Emiri, Melik Gazi'nin oğlu Melik Muhammed Gazi tarafından yaptırılmıştır. Üzerindeki kitâbeden okunduğuna göre 1205 senesinde yaptırılmış olduğu kabul edilmektedir⁽³³⁴⁾. İnşa edildikten bir sene sonra 1206'da tamir edilen camii 1129/1716, 1230/1814, 1253/1837, 1273/1856, 1287/1870 tarihlerinde de tamir edilmiştir⁽³³⁵⁾. 1796 senesinde Reisü'l-Küttâb Kayseri'li Raşit Efendi tarafından yanına kütüphâne⁽³³⁶⁾ ve 1782 senesinde camii avlusuna cesmeler inşa ettirilmiştir⁽³³⁷⁾. Camiin Cırlavuk Köyü'nün malikânesi Erbaa'ya bağlı Barzilya köyü malikânesi Zaviyecik mezreasi (daha sonra köyü) Yazır köyü gelirlerinin dörtte biri

327 Evliya Çelebi, *Seyahatname III*, (Yay. Mümin Cevik), İstanbul 1985, s.141.

328 Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, (Hzr. Kemal Göde), Ankara 1982, s.44.

329 A. Gabriel, a.g.e., s.39; Besim Darkot, "Kayseri" I.A.VI, İstanbul 1967, s.488; Ahmet Nazif, *Kayseri Şehri*, (Cev.Mehmet Palamutoğlu), Kayseri 1987, s.14.

330 H. Ethem, a.g.e., s.44.y

331 A. Gabriel, a.g.e., s.38; B. Darkot, a.g.mad., s.488.

332 A.Gabriel, a.g.e., s.39.

333 H.Edhem, a.g.e., y.45.

334 H. Edhem, a.g.e., s.50, (Kitabenin Türkçesi "Bu cami Kılıç Arslan oğlu büyük Sultan Keyhüsrev devrinde-Allah onun yardımını yüceltsin-602 (1206) yılında Yağlıbasan Muzafferüddin Mahmud tarafından onarılmıştır" şeklindedir. B. Darkot, a.g.mad., s.488, O. Aslanapa, a.g.e., s.108.

335 A. Nazif, a.g.e., s.15-16.y

336 Mehmet Çayırdağ, "Raşit Efendi'nin mezarı", *Erciyes Dergisi*, Eylül 1983, S.69, s.4.

337 A. Nazif, a.g.e., s.16.

Suluhâne civarında bir arsa Piri Paşa'nın Kayseri'de yaptırdığı binaların icâresinin senelik geliri Mevlânâ Abdi vakfından 200 akçe Mevlânâ Abdurrahman vakfında 300 akçe vakıf geliri bulunmaktadır. Vakıf gelirleri 1500'de 7193 akçe 1584'de 19534 akçedir⁽³³⁸⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde meydana gelen depremden dolayı tamir edildiğine dair belgeler bulunmaktadır. 16 Ekim 1721'de Cami-i Kebir mütevelisi olan İsmail, camiinin tamiri ve yıkılan minâresini inşa etmek için müsâade istemiştir⁽³³⁹⁾. Bu müsâadenin verilip verilmediği anlaşılammakla beraber istenilen müsâadenin verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Ahmet Nazif eserinde 1722'de camiinin tamir edildiğinden bahsetmektedir⁽³⁴⁰⁾. 16 Ekim 1721 tarihinde vakfın mütevellisi olan İsmail'in Kayseri Kadısı Naib'i Mehmed tarafından vazifesinden azledilerek yerine Seyyid Ali "tevlîyet-i mezbûr hitâbete mesrûr olmağın" tayin edilmiştir. Hemen arkasından bu vazifeye Musa Halife getirilmisse de Seyhü'l-İslam'ın kararıyla İsmail mütevelliliğe tekrar tayin edilmiştir⁽³⁴¹⁾. Camiye 18 Aralık 1701 tarihinde İmam olarak Mustafa tayin edilmiştir⁽³⁴²⁾. 17 Nisan 1722 tarihinde ferraslık vazifesi Seyh Mustafa'ya tevcih edilmiştir⁽³⁴³⁾. 24 Aralık 1721 tarihine ait bir belgede camin imâmlık vazifesini yürüten Mehmed'e "fısk ve fücûr ile mevsûf ve rey-i küfr-i iman ider gelmekdüklerinden, tehassi itmez deyu iftira idüp" vazifesinden aldırılmak istenmiştir. Fakat Kayseri kadısı bu duruma el koyarak böyle bir husûsiyetin olmadığını kabul ederek Mehmed'i imâmlık görevine iade etmiştir⁽³⁴⁴⁾.

ab- GULUK CAMII

338 Yasemin Demircan, Tahrir Defterleri ve Efkaf Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Kayseri Vakıfları, Kayseri 1991, s.66-67. (M.inbaşı vakıf gelirlerinin 1500-1520 senelerinde 1418 akçe olduğunu belirtmiştir. a.g.e. s.52.)

339 Kayseri Ser. Sic. No: 143/155-1

340 A.Nazif, a.g.e., s.15

341 Kayseri Ser. Sic. No: 143/155-1.

342 Kayseri Ser. Sic. No: 126/194-1.

343 Kayseri Ser. Sic. No: 143/135-2.

344 Kayseri Ser. Sic. No: 143/151-2.

Camiin kimin tarafından yaptırıldığı ihtilaflıdır. Ethem, "Guluk Camiin yaptırıcısı olmak üzere, kitâbede adı anılan Adsuz Etli Hatun" demektedir⁽³⁴⁵⁾. Gabriel; "babası Mahmud gibi prenses Adsız Etli'de cedleri tarafından inşa edilen çok eski bir camii tamir ettirmekle iktifa etmiştir" görüşündedir. Bununla birlikte kitâbenin konulmuş olduğu büyük kapıyı yaptırmış olabileceklerini de kabul etmektedir⁽³⁴⁶⁾. Zira mihrapdaki çinilerin, XIII. milâdi asrın ikinci yarısında kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. 32 kemer ayağı üzerine oturtulmuş olan camii 735/1335'de depremde zarar görmüştür. Alameddin oğlu Şemseddin Guluk adında bir kişi tarafından camii tamir ettirilmiştir⁽³⁴⁷⁾. Muhtelif zamanlarda yapılan tamirler ⁽³⁴⁸⁾ camiinin düzenini bozmuştur⁽³⁴⁹⁾. Camiinin vakıfları Talasa bağlı bir köy, Guluk Hacı Mehmed hamamı ve Guluk mahallesindeki bir evdir. Vakfın 1580 senesinde toplam gelirleri 2020 akcedir⁽³⁵⁰⁾. 14 Kasım 1705 tarihinde Guluk Camii mütevellisi olan Osman'a dışarıdan müdahale edilmiş ve bu müdahalenin önlenmesi için de emir gönderilmiştir⁽³⁵¹⁾. 17 Temmuz 1715 tarihli bir belgede Guluk camiinin vakfı olan Guluk hamamının mütevellisi Yusuf Halife'ye de dışardan bazı kişiler tarafından müdahale edilmiştir. Meclis-i Şer' "bu müdahaleyi önlemiş ve vazifenin bu kişi tarafından yürütülmesini temin etmiştir⁽³⁵²⁾. 8 Ağustos 1701 senesinin camiide "va'iz ve nasih" olmadığından cuma günleri bu vazifeyi yapmak için El-Hac Abdulkadir adında birisi atanmıştır⁽³⁵³⁾.

ac-HUNAT CAMII

345 E. Ethem, a.g.e., s.60-61.

346 A. Gabriel, a.g.e., s.45. (Y. Demircan, orjinal binanın Danışmendiler dönemine ait olup 1135-1169 tarihlerinde yapılmış olduğunu söylemesine rağmen kaynak göstermemiştir. a.g.e., s.67.)

347 H. Ethem, a.g.e., s.61.

348 A. Nazif, a.g.e., s.22.

349 A. Gabriel, a.g.e., s.43.

350 Y. Demircan, a.g.e., s.68.

351 Kayseri Ser. Sic. No: 130/21-2.

352 Kayseri Ser. Sic. No: 138/41-1.

353 Kayseri Ser. Sic. No: 126/169-1.

Adı, çeşitli kaynaklarda, Hand, Huand⁽³⁵⁴⁾ ve Hunad sekilde yazılan eser, I. Aladdin Keykubat'ın karısı ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından 635/1237-1238 senesinde yaptırılmıştır⁽³⁵⁵⁾. Araba pazarında fevkâlâde sağlam ve metin bir yapıdır⁽³⁵⁶⁾. Planı dikdörtgen olan binaya batıdan açılan gayet süslü bir taçkapıdan girilir. Namaz kılınan iç kısmının üstü önceleri açık iken sormadan kubbe ile örtülmüş ve cümle kapısının yanına da çirkin görünümlü bir minare sonradan ilave edilmiştir⁽³⁵⁷⁾. Kayseri'deki camilerin en büyüğü olan camii 52 kemer üzerine oturtulmuştur. Birisi eski, diğeri yeni iki kubbesi ile Doğu, Batı ve Kuzey taraflarında üç giriş kapısı bulunmaktadır⁽³⁵⁸⁾. 1716'da önemli bir tamir görmüş olduğu anlaşılan camii⁽³⁵⁹⁾, 6 Ekim 1729 tarihinde camiinin vakfiyesinde yolsuzluklar yapılmıştır; Camii vakfının mütevellisi ve müderrisi Ebu Bekir, vakfiye şartlarına uymayan "mürterizika"nın fazla para aldıklarını ortaya çıkırmıştır. Aynı belgede camiin yanındaki medrese ve su yollarının harap vaziyete düştüğü belirtilmiş ve müteveli Ebu Bekir'in tamir talebine müsaade verilerek medrese ve su yolları tamir edilmiştir⁽³⁶⁰⁾. 18 Ocak 1708 tarihli bir belgede camiinin hatibi olan Cafer Halife'nin "gammaz ve şahid zor" olduğu belirtilerek mahalle halkı "meclis-i Şer'e" bas vurarak hatibin değiştirilmesini istemiş ve yerine Mustafa Halife'nin "Mahallü müstahâk" olduğu belirtilerek vazifeye atanmasına karar verilmiştir⁽³⁶¹⁾. XVI. asrın başında Camii vakıfları; Salur köyünün malikâne gelirinin yarısı olarak 6825 akçe, Zincidere köyünden 2880 akçe, Yabani köyünden 1455 akçe, Erkilet köyünden 6100 akçe, Emirhan mezraasından 780 akçe, Hasan Bey bahcesinden 300 akçe, Hunat hamamından 6840 akçe ve bir fırından 60 akçe toplam 26300 akçedir⁽³⁶²⁾. 1729 senesinde vakıf gelir-

354 Y. Demircan, a.g.e., s.75.

355 H. Edhem, a.g.e., s.28, A. Gabriel, a.g.e., s.47.

356 A. Nazif, a.g.e., s.18.

357 E. Edhem, a.g.e., s.88.

358 K. Özdoğan, a.g.e., s.118.

359 A. Gabriel, a.g.e., s.49-50.

360 Kayseri Şer. Sic. No: 147/79-2.

361 Kayseri, Şer. Sic. No: 132/99-2.

362 M. İnbaşı, a.g.e., s.53.

lerinin daha aşağıya düştüğü, 12 Mayıs 1730 tarihli bir فرمانla yenilenen vakfiyeye göre gelirler 12274 akçe olarak kaydedilmektedir⁽³⁶³⁾. 1900 senesinde tamir gören bu camii bugün sağlam bir yapı olarak ayaktaadır.

ad-HACI KILIC CAMII

Sehrin kuzey tarafındaki iki binadan mütesekkil külliyyenin sağ tarafındaki medrese sol tarafındaki ise camii⁽³⁶⁴⁾dir. 647/249 senesinde I. Alaaddin Keykubad'ın emirlerinden Tus'lu Ebu'l-Kasım tarafından yaptırılmıştır⁽³⁶⁵⁾. Gülercik fabrikasının yanında⁽³⁶⁶⁾ kargirayak kemerler üzerine bina edilmiş ve üstü örtülü camilerden biridir⁽³⁶⁷⁾. 1547 tarihli vakfiyede, vakıf mütevelliliğinin Gesi köyünden Aslan ve onun çocuklarına hasr edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıda göre 4000 kuruş asar mevkuf bedeli ve 3200 kuruş hamam icarı bulunmaktadır⁽³⁶⁸⁾. 1584 senesinde vakfın gelirlerinin 2100 akçe olduğu başka bir kaynakta belirtilmektedir⁽³⁶⁹⁾. Eylül 1707 senesinde bir belgede Yenice mahallesinde Musa Ağa vakfiyesinin mütevellisi Ahmed meclis-i ser'de At Pazarı Carsısında bir dükkân, Abdul Nebi Efendi Carsısında bir dükkân, Bakkallar Carsısında bir dükkânın 2400 dirhemden 150 dirhem hissesi ve bu hisselerin karşılığı 2400 dirhem hisselerin 300 dirhem hissesi Gönhanı yakınındaki iki dükkânın birisinin yarım, birisinin 12 sehinden bir sehmi muhtâbcılar içinde bir dükkânın dörtte biri ve karşısındaki dükkânın da dörtte biri bes sehimi kabul edilip dört sehimi bu camiide cuma günleri va'az edenlere ve bir sehimde camii mütevellesine verileceği belirtilmiştir⁽³⁷⁰⁾.

363 Kayseri Şer. Sic. No: 147/82-2.

364 E. Edhem, a.g.e., s.111.

365 O. Aslanapa, a.g.e., s.127.

366 A.Nazif, a.g.e., s.23, A.Gabriel, a.g.e., s.60.

367 O. Cezmi Tuncer, Mimarlık Tarihi, Ankara 1980, s.80.

368 A. Nazif, a.g.e., s.24.

369 Y.Demircan, a.g.e., s.78.

370 Kayseri Şer. Sic. No: 132/111-1.

ae-KURSUNLU CAMII

Hacı Ahmet Paşa camii serifi adıyla da bilinen camii Meydan Kapısı civarında Dilâver Paşa mahallesindedir⁽³⁷¹⁾. Mimar Sinan'ın yapısı olan bu eser⁽³⁷²⁾ fevkalâde sağlam dayanıklı olduğu gibi kendine has bir yapı tarzına da sahip olup üzerine tamamen kursun dökülmüştür. Bundan dolayı Kursunlu camii de denilmektedir⁽³⁷³⁾. Evliya Celebi, camiin ortasında Sadırvanlı havuz olduğunu kayd etmiştir⁽³⁷⁴⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde camii tamire muhtac durumda olup 13 Mart 1702 tarihinde camiin tamire ihtiyacı olduğunu ve bu maksatla sehrin mimar vekili Hikâr Celebi'de ihtiyaclarını tespit etmek üzere vazifelen- dirilmiştir. Mimâr vekilinin tamir için hazırlamış olduğu le- vâzımât listesi bulunmaktadır. "Kantarı 300 kuruştan 40 kantar kursun ve tanesi birer kuruştan 100 tane örtü ağacına" ih- tiyacı olduğunu belirtmiştir⁽³⁷⁵⁾. 1706 senesinde camiin ta- mirine sarf olunmak için camiye ait olan Tomarza'daki geli- rinden 300 kuruş verilmiştir⁽³⁷⁶⁾. Ayrıca 1709 senesindeki bir belgeden camiin tamire muhtac olan kubbesinin tamir edildiği anlaşılmaktadır⁽³⁷⁷⁾. 12 Ağustos 1722 tarihinde camide hâtib olan Seyyid Mustafa kendi rızasıyla vazifesinden ayrılmış ye- rine Seyyid Abdullah tayin edilmiştir⁽³⁷⁸⁾. 1711 senesi Ekim ayı sonunda müezzin olan Seyh Ahmed'in vazifesine müdahale edilmiş ancak bu durum bir berâtle düzeltilmiştir⁽³⁷⁹⁾. Nisan 1722 senesinde günlük bir akçe ile Cabilik görevinde bulunan Mahmut Halife'ye "hiçbir kusuru yoğ iken" müdahale edilmiş bu durum da düzeltilmiştir⁽³⁸⁰⁾. 21 Mart 1719 tarihinde camiin yarım imâmet yarım da kitâbet ve yarım ruzhavan vazifelerini yürüten Mehmed Halife ölmüş olduğundan, yarım kitâbete, vazi-

371 A. Nazif, a.g.e., s.25. (A.Nazif, Hacı Ahmed Paşa'nın Halit Bin Velid'in soyundan gel- diğini yazmaktadır)

372 Mehmed Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.555.

373 A.Nazif, a.g.e., s.24-25.

374 E. Celebi, Seyahatname III, s.141.

375 Kayseri Ser. Sic. No: 126/136-2.

376 Kayseri Ser. Sic. No: 132/55-4.

377 Kayseri Ser. Sic. No: 134/76-4.

378 Kayseri Ser. Sic. No: 143/122-2

379 Kayseri Ser. Sic. No: 135/134-1.

380 Kayseri Ser. Sic. No: 143/115-1.

feli olarak Yahya Halife'nin haklarına zarar verildiği anlaşılmaktadır⁽³⁸¹⁾. 30 Haziran 1730 tarihinde camiin vakıf mütevellileri, Hayriye ve Aîse'nin vakfın gelirinden hisselerine düşen 481'er kurusa kanaat etmeyip vakıf köyün halkına eziyet etmişlerdir. Bu senede vakfın diğer eserleri gibi camiinde tamire muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır⁽³⁸²⁾. Bugün hâlâ sağlam bir yapı olarak ayakta olan camiin vakfiyesi yayınlanmıştır⁽³⁸³⁾.

af-FATİH CAMII

Camii kale içinde ⁽³⁸⁴⁾ ve kitâbesizdir. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı bilinmektedir⁽³⁸⁵⁾. 20 Ağustos 1711 tarihinde Sütürban (deveci) mahallesinde Hacı Mehmed E-fendi'nin oğlu Seyyid Burhâneddin kale içerisinde bulunan camiin tamire muhtaç olduğunu fakat vakıf gelirlerinin buna yetmediğini belirterek kendisi camiye tamir ettirmiştir. Ayrıca camiin kapısı önünde bulunan arazi üzerine "iki bâb dükkân" yaptırdığını ve camiin batı tarafında bulunan "bir bâb dükkân"ı da vakfa ilâve etmiştir. "Sark tarafındaki dükkânın icâresi imâm ve müezzin olanlara, sol taraftaki dükkânın icâresi de müteveli olanlara vakfedilmiştir"⁽³⁸⁶⁾. Bu belgeye göre müezzinler aynı zamanda ferraslık da yapmaktadırlar. 20 Ağustos 1711 tarihinde camiide cüzhan olan Ahmet Halife ölmüş, yerine Abdullah, günlük iki akçe almak şartıyla tayin edilmiştir⁽³⁸⁷⁾. Camiin 1778 ve 1886 senelerinde iki defa daha tamir edildiği anlaşılmaktadır⁽³⁸⁸⁾.

381 Ibnülemin, Evkaf No: 7079.

382 Cevdet, Evkaf No: 12467.

383 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinde, s.556.

384 Kayseri Ser. Sic. No: 136/155-1.

385 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinde, s.543-544.

386 Kayseri Ser. Sic. No: 135/111-2. (Ahmed Nazif Eserinde bu tamirden bahsetmektedir. a.g.e., s.32).

387 Kayseri Ser. Sic. No: 135/111-2.

388 A.Nazif, a.g.e., s.32.

ag-LALA PASA CAMII

Camii I. Alaaddin Keykubat'ın lalası Bedreddin Muslihiddin tarafından yaptırılmıştır⁽³⁸⁹⁾. Eserin Mimar Sinan'a ait olduğu Evliya Celebi tarafından kaydedilmiş⁽³⁹⁰⁾ ise de bu doğru değildir. Camii Kici kapı semtinde olup tamamen kargir bir binadır⁽³⁹¹⁾. Camiin çok zengin vakıf gelirleri olduğu bilinmektedir. 1585'te 1545 akçedir⁽³⁹²⁾. 11 Mayıs 1712 tarihinde mütevellilik ve hatiplik vazifesinde günlük üç akçe ile Seyyid Mehmed bulunmaktadır⁽³⁹³⁾. 13 Ekim 1705 tarihinde cami-de imâmlık vazifesi yapan Uveys'e dışardan müdahale edilmiş ve bu müdahalenin önlenmesi istenmiştir⁽³⁹⁴⁾. 12 Haziran 1723'de günlük bir akçe ile müezzinlik vazifesine Seyyid Halil tayin edilmiştir⁽³⁹⁵⁾. Devrin adetlerine uygun olarak camiide Muhammediye tilâvetiyle vazifeli olan kisinin ehil olmaması dolayısıyla bunun yerine 29 Ekim 1723 tarihinde Ömer tayin edilmiştir⁽³⁹⁶⁾. 18 Eylül 1723'te camiye günlük bir akçe almak üzere ferraslık vazifesinde bulunan İbrahim vazifesini yapamadığından, alınarak yerine "Mahall u Müstehak" olan İsmail tayin edilmiştir⁽³⁹⁷⁾.

MAHIYETLERİ HAKKINDA TAM OLARAK BİLGİ BULUNAMAYAN CAMİLER

ag-HACI BULAM CAMII

Aynı ismi taşıyan mahallede bulunmaktadır. Bu mahallenin kuruluşu hakkında yeterli bilgi bulunamadığından camiin de ne zaman bina edilmiş olduğunu tesbit edemedik. Camii Hacı Abdullah Efendi adında birisi tarafından yaptırılmıştır. 11 Şubat

389 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.472. (Bu zat için "Hadım Lâla da" denilmektedir.)

390 Evliya Celebi, *Seyahatname III*, s.141.

391 A. Nazif, a.g.e., s.21.

392 Y. Demircan, a.g.e., s.79.

393 Kayseri Ser. Sic. No: 136/148-1.

394 Kayseri Ser. Sic. No: 129/226-1.

395 Kayseri Ser. Sic. No: 136/155-2.

396 Kayseri Ser. Sic. No: 136/155-2.

397 Kayseri Ser. Sic. No: 136/168-3.

1709 tarihinde camiiye günlük bir akçe ile Yahya Halife tayin edilmistir⁽³⁹⁸⁾.

ah-SEYYID BATTAL GAZI CAMII

Seyyid Battal Gazi mahallesinde olan camiin kimin tarafından yaptırıldığını tesbit edemedik. Mart 1709 senesinde günlük bir akçeyle camiin hatipliği vazifesine Ziyaeddin tayin edilmistir⁽³⁹⁹⁾.

ai-HASBEK CAMII

Hasbek Camiin mahallesindeki camiin bina ettirenini tesbit edemedik. Cami'ye 23 Ocak 1706 tarihinde günlük bir akçeyle imâmlık vazifesine Ali Halife tayin edilmistir⁽⁴⁰⁰⁾.

ai-DELIKLITAS CAMII

Aynı isimle bilinen mahallede bulunan camiin kim tarafından yaptırıldığı belirleyemedik. 19 Subat 1713 tarihinde camiin mütevellilğine Mehmed Efendi atanmıştır⁽⁴⁰¹⁾. Aralık 1728'de ise mütevellilik vazifesinin Halil Halifeye verildiği anlaşılmaktadır⁽⁴⁰²⁾.

aj- SARAY CAMII

At Pazarı denilen yerde bulunan camii şehrin idari teşkilatlarının bulunduğu yerlere yakın bir yerde bulunmaktadır. İsmi Mahkeme Sarayı veya yöneticilerin yaşadığı saraylardan almış olması muhtemeldir. Eylül 1721 senesinde camiini imâm ve hatipliği vazifesine günlük 3 akçe ile Mevlana Hacı Yusuf Efendi atanmıştır⁽⁴⁰³⁾.

398 Kayseri Ser. Sic. No: 133/109-3.

399 Kayseri Ser. Sic. No: 133/108-1.

400 Kayseri Ser. Sic. No: 130/15-2.

401 Kayseri Ser. Sic. No: 136/116-1.

402 Kayseri Ser. Sic. No: 144/38-2.

403 Kayseri Ser. Sic. No: 143/114-3.

ak-KASIM DEDE CAMII

Camii tepecik mahallesindedir Kayseri'de Kasım Dede adını taşıyan bir vakfının varlığı da bilinmektedir. Ancak bu vakıf hakkında bilgi bulunamamıştır. 20 Ekim 1721 tarihinde camiin müezzinlik vazifesine günlük bir akçe ile Hacı Süleyman tayin edilmiştir⁽⁴⁰⁴⁾. 27 Kasım 1711 tarihinde hatiplik vazifesine günlük 5 akçeyle vazifeli olan kişinin vazife berâtı yenilenmiştir⁽⁴⁰⁵⁾.

al-SEYH ALİ CAMII

Kalenderhâne mahallesinde bulunan camiin, Seyh Ali Efendi adıyla bir hayır sahibi tarafından yaptırıldığı bilinmekle beraber bu şahsın kimliği hakkında bilgi bulunamamıştır. Temmuz 1711 senesinde vaizlik ve müezzinlik vazifesine Şeyh Mehmed tayin edilmiştir⁽⁴⁰⁶⁾.

an-HACI KASIM CAMII

Camii boyacı kapısındadır⁽⁴⁰⁷⁾. Camiye Seyyid Abdülkerim Ağa adında bir zatın yaptırdığı bir tevcih berâtından anlaşılmaktadır. Ancak camiin inşa tarihi bulunamamıştır. 16 Mart 1702 tarihinde camiye vakfedilmek üzere boyacı kapısında "iki báb dükkân" satın alınmıştır⁽⁴⁰⁸⁾. Aralık 1708 senesinde camiin müezzinliğine günlük bir akçeyle Molla Ali tayin edilmiştir⁽⁴⁰⁹⁾.

ao-ALİ CAVUS CAMII

Ali Çavus adında bir zat tarafından Kebir İlyas mahallesinde yaptırılmıştır. Yaptıran kişinin "çavus" adını taşıma-

404 Kayseri Ser. Sic. No: 143/113-1.

405 Kayseri Ser. Sic. No: 136/138-2.

406 Kayseri Ser. Sic. No: 136/158-4.

407 Kayseri Ser. Sic. No: 126/101-4.

408 Kayseri Ser. Sic. No: 126/137-1.

409 Kayseri Ser. Sic. No: 133/106-2.

sı bânisinin devlet ricâli olma ihtimalini akla getiriyor⁽⁴¹⁰⁾. 13 Nisan 1712 tarihinde camiin mütevelligini Abdurahman adında birisi yapmaktadır⁽⁴¹¹⁾.

ap-EL-HAC BULAM CAMII

Taşkincık mahallesinde bulunan camii Carullah Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 28 Eylül 1701 tarihinde Ferraslık vazifesine "ber-vech-i hasbihi tasarruf" etmek şartıyla Ali tayin edilmiştir⁽⁴¹²⁾.

ar-HIKMET DEDE CAMII

Tepecik mahallesinde bulunan camiin inşa ettireni belli değildir. Camiye 10 Ekim 1722 tarihinde günlük üç akçe almak üzere müezzinliğine Hacı Süleyman tayin edilmiştir⁽⁴¹³⁾.

as-TALAS CAMII

Belgelerden tetkik ettiğimiz dönemde Talas'da bir camii bulunmaktadır. Bu sebepten kıs günleri ihtiyarların camiye gitmekte zorluk çektikleri için hayrat sahibi Seyyid Ali, Seyyid Kasım ve Seyyid Hüseyin, 1729 senesinin Haziran ayında Talas'a bu camiyi yaptırmışlardır⁽⁴¹⁴⁾.

Bu camilerden başka 17 Eylül 1705 tarihinde Kürtler mahallesine El-Hac Hüseyin'in bina ettirdiği bir camiyi tesbit edebiliyoruz. Aynı tarihte cami'in imâm-hatipliğine İbrahim ve Ahmed birlikte tayin edilmişlerdir⁽⁴¹⁵⁾.

410 Bilindiği gibi cavuş unvanı Osmanlı sarayında görevlilerden kapıcıların taşıdığı unvandır. Yanlış buradaki cavuş kelimesi bir lakapda olabilir.

411 Kayseri Ser. Sic. No: 136/132-1.

412 Kayseri Ser. Sic. No: 126/179-2.

413 Kayseri Ser. Sic. No: 143/133-1.

414 Kayseri Ser. Sic. No: 144/48-2.

415 Kayseri Ser. Sic. No: 129/227-3.

b-MESCİDLER

Arapça bir kelime olan mescid "dik durmak, eğilmek, bas eğmek, alnını yere koymak" gibi manalara gelir ⁽⁴¹⁶⁾. Mescid, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin temel ibadet yeri olmakla başlamış ibadet ve idare merkezi oluşumuna kadar yükselen bir önemi haiz bulunmaktadır⁽⁴¹⁷⁾. Aynı mahallelinin ibadet merkezi olmak bakımından cami ile aynı manayı taşımaktadır⁽⁴¹⁸⁾. Bizim belgelerimizde de zaman zaman camii ve mescid birbirinin yerine kullandırılmıştır.

ba- SEYH CELEBİ MESCİDİ

Halk arasında "Sih Mescidi" diye bilinen mescid vesikalarda "Çardak Mescidi" şeklinde geçmektedir ⁽⁴¹⁹⁾. Mescid, Unlu alim ve mutasavvıf Seyh İbrahim Tennuri'ye⁽⁴²⁰⁾ ait olduğu bilinmektedir. Eserin 1473 senesinde inşa edildiğini tebit etmek mümkündür⁽⁴²¹⁾. Ahsap örtülü, önlü açık ve son cemaat mahalli bulunan bu mescid benzerlerine güzel bir örnektir⁽⁴²²⁾. Eserin yanında bu zatın türbesi⁽⁴²³⁾ ve yaptırdığı çeşmesi ⁽⁴²⁴⁾ bulunmaktadır. XVI. asrın başında 5911 akçelikgeliri vardır ⁽⁴²⁵⁾. Mart 1713 senesinde Hasan Halife, günlük bir akçe ile cüzhanlık vazifesinde bulunmaktadır⁽⁴²⁶⁾. İ b r a h i m Tennuri'nin babası Sarraf Hüseyin Efendi adında Sivas'lı bir zat olup, annesi Amasya'lıdır. Aile olarak "Sarraf-zâdeler" diye tanınmaktadır. Doğum yerinin Amasya mı? Sivas mı? olduğu kesin olarak bilinmemektedir. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Konya'ya gitmiştir. Mevlana Sarı Yakub'dan tahsilini tamamladığı bilinmektedir. Hocası Sarı Yakub'un 1438

416 Semavi Eyice. "Mescid", İ.A. VIII, s.1.

417 S. Eyice, a.g.mad., s.5.

418 Geniş bilgi için bkz. S. Eyice, a.g.m., s.1-118

419 Kayseri Ser. Sic. No: 147/54-1.

420 Ali Rıza Karabulut, Meşhur Mutasavvıflar, Kayseri 1984, s.197.

421 M. Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.544.

422 M. Cadırdağ, a.g.m., s.545.

423 A. Rıza Karabulut, a.g.e., s.197.

424 Ömer Yörükoğlu, Kayseri Çeşmeleri, Kayseri 1988, s.47-51.

425 M. İnbaşı, a.g.e., s.54.

426 Kayseri Ser. Sic. No: 138/151-2.

senesinde ölmesinden sonra Kayseri'ye gelerek Hunat Hatun Medrese'sine müderris olmuştur. Medresedeki görevini tam olarak kaç yıl yürüttüğü bilinmemektedir. Göynük'de Ak Semseddin'le tanıştıktan sonra bu büyük veliye intisab etmiş ve ona halef olmuştur⁽⁴²⁷⁾.

bb-HÜRREM CAVUS MESCIDI

Aynı adla bilinen mahallede bulunmaktadır. 1500'de 285 akçelik geliri bulunmaktadır⁽⁴²⁸⁾. Nisan 1730 senesinde günlük bir akçe vazifeli olarak Seyh Mehmed Halife atanmıştır⁽⁴²⁹⁾.

bc-BAYRAM BEY MESSCIDI

Gevramoğlu mahallesinde olduğu bilinen bu mescid bugün mevcut değildir⁽⁴³⁰⁾. XVI. asrın başında 200 akçelik geliri vardır⁽⁴³¹⁾. Kasım 1701'de imâmlığı İbrahim Halife atanmıştır⁽⁴³²⁾. Ağustos 1721 senesinde "vakfiyeye aykırı" olarak günlük 1.5 akçe ile imâmlık ve müezzinlik vazifelerini birlikte yürüten El-Hac Mahmut vazifeden alınmış ve yerine vakfiyeye uygun olarak müezzinlik imâmlıktan ayrılarak, müezzinliğe günlük bir akçe ile Seyh Kasım atanmıştır⁽⁴³³⁾.

bd-HASBEK MESCIDI

Seyyid Ahmed isimli birisi tarafından yaptırıldığını⁽⁴³⁴⁾ tesbit edebildiğimiz mescid, yine kendi adıyla bilinen mahallededir. XVI. asrın başında 50 akçe geliri vardır⁽⁴³⁵⁾. 18 Aralık 1708 tarihinde mescidin mütevellilğine Abdülkadir a-

427 A. R. Karabulut, a.g.e., s.181-208

428 M. İnbaşı, a.g.e., s.55.

429 Kayseri Ser. Sic. No: 147/9-2.

430 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.563.

431 M. İnbaşı, a.g.e., s.56, Y. Demircan, a.g.e., s.106.

432 Kayseri Ser. Sic. No: 126/189-1.

433 Kayseri Ser. Sic. No: 143/113-2.

434 Kayseri Ser. Sic. No: 135/147-2.

435 M. İnbaşı, a.g.e., s.57.

tanmıştır⁽⁴³⁶⁾. 16 Ağustos 1711'de imâmlık vazifesinde bulunan İbrahim Halife'nin "mevkûf-ı nükûdun nemâ"sından aldığı ücret yetmeyince "sıraca" ait "nemâ"nın da imâma tevcihi kararlaştırılmıştır⁽⁴³⁷⁾.

be-HISANILU MESCIDI (HASINLI)

Aynı adla bilinen mahallede bulunan mescidin kim tarafından inşa ettirildiğini tespit edebilmek mümkün olmamıştır. Tetkik ettiğimiz belgelerde, 940/1533 senesine ait bir vakfiyesi bulunduğu ve bu vakfiyeye ilave olarak, Ağustos 1711'de Musa Gazi mahallesinde müteveli Serife Fatıma, Molu nahiyesinde Seferriye mezraasından" 2400 dirhem malikânesinden 920 dirhem gâllesi ve Pamukçular Carsısında bir bâb dükânının icâresinin nisfı ve ayrıca Deliktas keferi mazarlığı yanındaki tarlanın nisfı" mescidin imâm ve müezinine verilmiştir⁽⁴³⁸⁾.

bf-TAVUKCU MESCIDI

Tavukcu mahallesinde bulunan mescidin kim tarafından yaptırıldığını tespit etmek mümkün olmadı 1703 senesine ait bir belgede, Germir köyünde 5 kıta tarlanın mescidin vakfı olduğu, bu tarlaların ösür ve gâllesinin gelirine tasarruf edenlerin bu gelirlerdeki paylarını ödemedikleri ve zımmî olan bu kişilerden paranın tahsil edilmesi istenmiştir. Aynı belgeye göre vakfın mütevellisinin Cafer adında bir kişi olduğu⁽⁴³⁹⁾ ve 28 Mart 1708 de Germir köyünde iki kıta vakıf tarlanın gelirinin" 50 kile iki ölçek" olduğu anlaşılmaktadır⁽⁴⁴⁰⁾.

436 Kayseri Ser. Sic. No: 133/104-2.

437 Kayseri Ser. Sic. No: 135/118-3.

438 Kayseri Ser. Sic. No: 135/107-3.

439 Kayseri Ser. Sic. No: 136/159-2.

440 Kayseri Ser. Sic. No: 132/11-3.

bg- HATEMOĞLU MESCIDI

Yenice mahallesinde bulunduğunu tesbit edebildiğimiz mescide 6 Temmuz 1705'de Ahmed Cabir adında bir şahıs, bir bağ ve At Pazarında bir bâb dükkân vakfeylemiştir⁽⁴⁴¹⁾.

bg-DERVIS BEY MESCIDI

Depecik mahallesinde bulunan mescidin "imâmına mevkûf-ı nükûdun mütevellisi Omer" ölünce yerine 5 Subat 1712 tarihinde Hüseyin bu göreve tayin edilmiştir⁽⁴⁴²⁾. Yine Ocak 1729 senesinde günlük bir akçe ile "cüzhanlık" görevine de Mehmed Halife tayin olmuştur⁽⁴⁴³⁾. Mütevelliliğe tayin edilen Hüseyine daha önceki mütevelliden mevkûf-ı nükûd" olarak 202 kurus devrolmuştur⁽⁴⁴⁴⁾.

bh-EL-HAC- AHI MESCIDI

Bu mescid Hunad mahallesindedir. Temmuz 1712 senesinde mescidin bos olan "ferraslık" vazifesine Musa tayin edilmiştir⁽⁴⁴⁵⁾.

bı-SEYYİD BURHANEDDİN MESCIDI

Kayseri'de medfûn büyük zâtlardan birisi olan Seyyid Burhâneddin'in adını taşıyan bu mescid, aynı şahsın türbesinin yanındadır⁽⁴⁴⁶⁾. Mart 1710 senesinde mescidin imâmlığına müdahalenin önlenmesi için berât gönderilmiştir⁽⁴⁴⁷⁾. Mart 1710 senesinde de mescidin imâmlığına günlük bir akçe ile Mustafa Halife tayin edilmiştir⁽⁴⁴⁸⁾. Temmuz 1721 senesi ortalarında

441 Kayseri Ser. Sic. No: 131/9-6.

442 Kayseri Ser. Sic. No: 136/29-2.

443 Kayseri Ser. Sic. No: 144/30-3.

444 Kayseri Ser. Sic. No: 136/29-2.

445 Kayseri Ser. Sic. No: 136/159-2.

446 Kayseri Ser. Sic. No: 138/156-1, A. Rıza Akbulut, a.g.e., s.18.

447 Kayseri Ser. Sic. No: 134-158-1.

448 Kayseri Ser. Sic. No: 134/157-1.

camii vakfı mütevelliliğine Ramazan adında birisi tayin edilmiştir⁽⁴⁴⁹⁾.

bi-KARAGURCU MESCIDI

Mescit Karagürücü mahallesindedir.⁽⁴⁵⁰⁾ 2 Nisan 1709 tarihinde mescide günlük bir akçe ile Mustafa Halife imâm olarak tayin edilmiştir⁽⁴⁵¹⁾.

bj-DELIKTAS MESCIDI

Deliktas mahallesinde bulunan mescidi, İsmail adında bir şahsın bina ettirdiği anlaşılmaktadır⁽⁴⁵²⁾. Şubat 1709 senesine ait bir belgede imâmlık görevine Seyyid Mustafa Halife tayin olmuştur⁽⁴⁵³⁾. Şubat 1711 senesinde ise Mustafa Halife imâmlık görevine tayin edilmiştir⁽⁴⁵⁴⁾.

bk-BAYRAM PAŞA MESCIDI

Mescid Bayram Paşa Mevlevihânenin yanında olup, kuvvetle muhtemel Mevlihâneyi yaptıran aynı kişi tarafından yaptırılmış olmalıdır⁽⁴⁵⁵⁾.

b1-KADI MUSA MESCIDI

Mescid Musa Gazi mahallesindedir⁽⁴⁵⁶⁾. Mescidi bina ettireni tesbit edemedik.

-
- 449 Kayseri Ser. Sic. No: 143/115-1.
 450 Kayseri Ser. Sic. No: 148/118-3.
 451 Kayseri Ser. Sic. No: 134/157-2.
 452 Kayseri Ser. Sic. No: 131/21-4, 131/67-2, 131/70-1.
 453 Kayseri Ser. Sic. No: 132/67-2.
 454 Kayseri Ser. Sic. No: 135/150-1.
 455 Kayseri Ser. Sic. No: 134/113-2.
 456 Kayseri Ser. Sic. No: 147/8-1.

bm-SEYYID ABDULKERİM MESCIDI

Mescid Seyyid Abdulkerim adında birisi tarafından Boyacı Kapı mevkiinde yaptırılmıştır⁽⁴⁵⁷⁾. 12 Nisan 1730 tarihinde Seyyid Ömer mescidi vaiz olarak tayin edilmiştir⁽⁴⁵⁸⁾

bn-EL-HAC MESCIDI

El-Hac Kemâl adında bir kişinin yaptırdığı anlaşılan mescid Tosoğlu mahallesindedir⁽⁴⁵⁹⁾. Mescid hakkında başka bilgi bulamadık.

bo-TUTAK MESCIDI

Tutak mahallesindeki mescidin adı da "Tutak Mescidi"'dir Mart 1707 senesinde mescidin imâmlığına Seyyid Abdurrahman tayin edilmiştir⁽⁴⁶⁰⁾.

bö-GİCELİLER MESCIDI

Mescid, Hasbek mahallesindedir. Temmuz 1705 senesinde on beş senedir bu mescidde iki vakitle günlük yarım akçe ile imâm olan Mevlana Abdüsselam'a Abdulkadir adında birisinin müdahale ettiği ve bunun önlenmesi için Kayseri kadısına emir göndermiştir⁽⁴⁶¹⁾.

bp-HACI SEFER MESCIDI

Temmuz 1705 senesindeki bir belgeden Hacı sefer mescidinin Hasbek mahallesinde olduğu tespit ediyoruz⁽⁴⁶²⁾.

457 Kayseri Ser. Sic. No: 147/18-1.
 458 Kayseri Ser. Sic. No: 147/18-1.
 459 Kayseri Ser. Sic. No: 135/27-3.
 460 Kayseri Ser. Sic. No: 132/55-2.
 461 Kayseri Ser. Sic. No: 129/227-1.
 462 Kayseri Ser. Sic. No: 129/227-1.

br-ALDIN MESCIDI

Aralık 1705 senesinde Abdulmuttalib'in imâmlık görevine günlük bir akçe ile atanmıştır. Mescid Hasbek mahallesindedir⁽⁴⁶³⁾.

bs-DALCI MESCIDI

Mescidin yeri ve yaptıranı belli değildir. Ağustos 1705 senesinde günlük bir akçelik görevle imâm olan Ebubekir" Taht-ı Osmani'de cülûs sebebiyle berâtı"nı yeniletmistir⁽⁴⁶⁴⁾.

bs-OKSUZ MESCIDI

Köse Danışmend mahallesinde olan mescidin imâmi Ahmed görevine "rağbet" etmediğinden yerine Subat 1727'de günlük bir akçe ile "muhtâr-ı cema'ât" Halil Halife tayin edilmiştir⁽⁴⁶⁵⁾.

bt-TURGUT MESCIDI

Mescid Gullik mahallesindedir. Subat 1708 senesinde mescidde imâm olan Abdullah Halife'ye dışarıdan yapılan müdahalenin önlenmesi için Kayseri kadısına berât gönderilmiştir⁽⁴⁶⁶⁾.

bu-SEYYID MEHMED MESCIDI

Hacı İvaz Mahallesinde olan mescid Seyyid Mehmed tarafından bina ettirilmiştir. 7 Eylül 1728 tarihinde mescidin imâmlığına Mehmet Halife, günlük bir akçe ile tayin edilmiştir⁽⁴⁶⁷⁾.

463 Kayseri Ser. Sic. No: 130/16-1.

464 Kayseri Ser. Sic. No: 129/228-2.

465 Kayseri Ser. Sic. No: 144/11-1.

466 Kayseri Ser. Sic. No: 132/68-2.

467 Kayseri Ser. Sic. No: 144/50-2.

bu-SEYYID AHMED MESCIDI

Mescid Hasbek mahallesindedir. 8 Nisan 1711 tarihinde imâma verilen "Mekûf-ı nükûd nemâ" sından ücret yetmediği için bu mescidin sıracına verilen nemadan imâmlara verilmesi hakkında Kayseri kadısına berât gönderilmiştir⁽⁴⁶⁸⁾. 1711 senesinde İbrahim Halifenin imâm olarak görevli olduğu mescidin 28 Haziran 1720 tarihinde mütevellilğine El-Hac Hüseyin tayin edilmiştir⁽⁴⁶⁹⁾.

bv-AHI MESCIDI

Yerini ve inşa ettireni tesbit edemediğimiz mescidde 28 Kasım'da 1707'de Cafer Halife adında bir kişinin imâmlık görevi yaptığı anlaşılmaktadır⁽⁴⁷⁰⁾.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri camii ve mescidlerinde vazifeli olanların birçok meseleleri bulunmaktadır. Bu meselelerden önemlileri; vazifelilerin "mahall ü müstehâk" olmalarına dikkat edildiği halde, bu vasıfları taşımayanlardan da görev yapanlar bulunmaktadır. 28 Kasım 1707'de Hunad Camii Hatibi Cafer "fesat ü gammaz" olduğu için "Emr-i Serif ve Fetvâ-i Serif"le vazifesinden alınmıştır⁽⁴⁷¹⁾. Yukarıdaki örneğe benzer birçok vazifeli bulunmaktadır. Diğer taraftan cami ve mescidlerdeki vazifelilerin aldıkları ücretlerin yetmemesi üzerine vazifeden ayrıldıkları gibi başka vazifelilerin ücretlerinden de tahsis edildikleri görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mescid ve cami görevlileri "Molla" veya "Halife" sıfatlarını taşımaktadırlar. Ayrıca bütün Osmanlı toplumunda olduğu gibi Kayseri'de de toplumda itibar görür birer kişi oldukları anlaşılmaktadır.

468 Kayseri Ser. Sic.No: 135/147-2.

469 Kayseri Ser. Sic. No: 143/43-3.

470 Cevdet, Evkaf, No: 12870, Kayseri Ser. Sic. No: 132/76-1. (Bu mescidin Ahi İsa veya Ahi Mahmud adındaki mahallelerden birisinde bulunması kuvvetle muhtemeldir).

471 Kayseri Ser. Sic. No: 132/76-1.

2-MEDRESE MEKTEP VE KUTUPHANELER

a-MEDRESELER

Medrese, Arap dilinde ders okunacak yer ve talebenin içinde oturub ders okuduğu bina manasına gelir. İslamın ilk senelerinde dersler camilerde yapılırdı. Camiler herseyden evvel ibadet yeridirler. Zamanla camiler, hem ibadet mekânı hem de ders yeri olmak özelliğini birlikte yürütemez olmuştur. Böylece dersler medreselere kaymaya başladılar. Camilerde de ders yapılmaya devam edilmistir⁽⁴⁷²⁾.

Ders programlarının genişlemesi ve artan İslâmi ilimlerin belli planlarla öğretilme ihtiyacı mâbedler dışında binalarda yapılması ve buralarda öğretim yapılmasıyla da medreseler doğmuş oluyordu⁽⁴⁷³⁾. Fatimilerde, "Darü'l-İlim" adı verilen müesseseler Siilerin propoğanda merkezleri olarak gelisirken ilk İslâm hukûku okutulan ve medresenin çekirdeği kabul edilen müesseseler X. asırda Teberan'da, sonra da Bağdad'da açılmıştır. Daha sonra bu müesseselerde fıkıhla beraber Kelam, Hadis, Tefsir, Kur'an ve öteki ilimlerin okutulduğu müstâkil ilk medrese Nişabur'da açılmıştır⁽⁴⁷⁴⁾. Nizamü'l-Mulk'un kurmuş olduğu ilk medreseler hakiki birer ilim yuvası olmuşlardır. Türkler Anadolu'ya bu müesseselerin de tecrübelileri olarak gelmişlerdir. Anadolu'da ilk medreselerin kurucuları Selçuklular olmuştur⁽⁴⁷⁵⁾. Kayseri sehri Selçukluların mirasçılığı olarak Danismendliler Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde yapılmış medreselere sahiptirler.

aa-MELİK GAZİ MEDRESESİ

Danismendli hükümdarlarından Mehmed Melik Gazi (1134-1143) tarafından Cami-i Kebir'in bitişiginde yapılmıştır⁽⁴⁷⁶⁾.

472 Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.1-5.

473 M. Bilge, a.g.e., s.1.

474 Şahabeddin Tekindağ, "Medrese Dönemi" *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1974, s.4.

475 M. Bilge, a.g.e., s.4-5.

476 M. Halil Yınanç, "Danışmend'liler", *İA*, III, s.471.

Cami'in kible tarafında bulunan binanın eski bir kilisenin yerine yapıldığı iddiasında doğru değildir⁽⁴⁷⁷⁾. Medrese 12 odadan teşekkül etmiştir. Öğrencilerin tedrisatla beraber aynı binada kalmış oldukları bu medrese bugün bulunmamaktadır⁽⁴⁷⁸⁾. Osmanlı Devleti'nin son senelerine kadar eğitim öğretimin yapıldığı bu medresenin 1500'de 6886 akçe vakıf gelirleri⁽⁴⁷⁹⁾, 1584'de 6305 akçeye düşmüştür⁽⁴⁸⁰⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde eğitim öğretimin devam ettiği anlaşılan medresinin 1721 senesinde müderrislerinden birinin Ömer adında birisi olduğunu tesbit edebiliyoruz⁽⁴⁸¹⁾. Çalıştığımız dönemle ilgili medrese hakkına daha fazla bilgi bulamadık.

ab-KÖŞK MEDRESESİ

Bir süre Eratnalılara yurt olmuş olan Kayseri'de bu devlete ait mühim eserler bulunduğu bilinmektedir. Bu eserlerden en önemlisi Köşk Medresesi'dir. Medrese, Köşk Dağı denilen yerde Sultan I. Alaaddin tarafından Hanımı Sulî Paşa için 740-/1339 senesinde Hanikâh, Ribat, ve Medrese olarak yaptırılmıştır⁽⁴⁸²⁾. Taslık ve çıplak bir tepenin üzerindeki medresinin görünüşü bir kasra benzemektedir⁽⁴⁸³⁾. Edhem, bu eser için "Köşk Dağında bulunup sivri külahı ile çok uzaktan görünebilen bir bina Köşk Medresesi adıyla anılır" demektedir⁽⁴⁸⁴⁾. Ünlü Seyyah Evliya Celebi de "Sultan Ziba Medresesi gayet güzel bir sanat eseridir" derken⁽⁴⁸⁵⁾ Kemalettin Karamete de medreseye, "Sultan Ezibâ Medresesi" demektedir⁽⁴⁸⁶⁾. XVI. asrın başında 25993 akçe geliri⁽⁴⁸⁷⁾ 1584'de 15808 akçeye düşmüş-

477 M. Çayırdağ, Kayseri'de Mühim Binalar, s.717

478 A. Nazif, a.g.e., s.18; Osmanlı Medreselininin daha ziyade öğrencilerin yiyip içirildiği yerdire şeklinde açıklanması da bulunmaktadırdır. M. Bilge, a.g.e., s.4.

479 M. İnbaşı, a.g.e., s.60.

480 Y. Demircan, a.g.e., s.85.

481 Kayseri Şer. Sic. No: 143/93-3.

482 K. Göde, a.g.e., s.145-146; Hanikah ve Ribat'ın Zaviye için verilen isimeler olduğu düşünülürse bu eserin Orta Asya'daki zaviyelere benzer bir eser olduğu kabul edilebilir.

483 A. Gabriel, a.g.e., s.76.

484 H. Edhem, a.g.e., s.132.

485 E. Celebi, Seyahatname III, s.143

486 K. Karamete, Kayseri Tarihi, Kayseri 1934, s.40.

487 M. İnbaşı, a.g.e., s.60.

tür⁽⁴⁸⁸⁾. 4 Ocak 1702 tarihindeki bir belgede Eratna vakfı olarak Köşk Medresesi'ndeki müezzin Ali ölmüş olduğu için yerine günlük bir akçe ile Hamza'nın tayin edildiğini tesbit edebiliyoruz⁽⁴⁸⁹⁾. 8 Haziran 1717 tarihinde medreseye müderris olarak Abdurrahman tayin edilmiştir. Ancak Abdurrahman daha sonra İncesu'daki medreseye gönderilmiştir. Onun yerine müderris olarak İbrahim atanmıştır. Müderris olan İbrahim "fısk-u fücûr" olduğunun şikâyet edilmesi üzerine Seyhülislam İshak İsmail Efendi'nin kararıyla Abdurrahman Köşk Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir⁽⁴⁹⁰⁾. Ağustos 1720 senesinde medresede Mevlanâ Osmanzade Abdurrahman'ın müderris olarak vazife yaptığı anlaşılmaktadır⁽⁴⁹¹⁾. Medresenin tetkik ettiğimiz senelerde eğitim öğretime devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak daha fazla bilgi bulunamamıştır.

ac-PERVANE MEDRESESİ

Anadolu Selçuklu vezirlerinden Muiniddin Pervâne tarafından yaptırılmıştır⁽⁴⁹²⁾. Eski Bakırcılar Carsısında olan medresede XIX. asrın başına kadar eğitim öğretim yapılmış ise de bugün bu yapıdan iz kalmamıştır⁽⁴⁹³⁾. 1584'de 18510 akçelik geliri bulunmaktadır⁽⁴⁹⁴⁾. 17 Haziran 1716 tarihinde medrese vakfının mütevellisi ve müderrisi olan Mahmud Efendi Gökzeben Köyü'nden Selim'i dava edip köyün "Nısf-ı akâr ve nısf-ı divâ-nisi mâlikâne" olarak vakfın olduğu köylünün çoğunlukla deve-cilikle uğraştığı, 1699 senesinden bu yana onda bir gelirini vermediği ve "500 hâne mahlûta balığ" olduğu halde 262 hâne deyib vergiyi ödemedikleri ve vekil olan Selim'den bunu talep etmiştir⁽⁴⁹⁵⁾. Mayıs 1722 senesinde medresinin mütevellisi ve

488 Y.Demircan, a.g.e., s.83.

489 Kayseri Ser. Sic. No: 126/187-2.

490 Kayseri Ser. Sic. No: 139/7-3.

491 BOA, Mühimme, No:135, s.134. BOA, Mühimme No:135, s.129'da Dersiam Abdurrahman olarak zikdedilen kişinin damat İbrahim Paşa'nın Kayseri'de yaptırdığı binaların tamirleriyle vazifelendirilen ve ihmali görüldüğü için hakkında araştırma açılan İshak Efendi'nin suistimallerini araştırmakla vazifeli tayin edildiği anlaşılmaktadır.

492 Nejat Kaymaz, Pervane Muiniddin Dönemi, Ankara 1970, s.185

493 M. Çayırdag, Kayseri'de Mühim Binalar, s.721.

494 Y.Demircan, a.g.e., s.83.

495 Kayseri Ser. Sic. No: 1386/104-1.

müdürrisi Mevlanâ Mahmud Meclis-i Ser'e gelib medine-i mezbûra etrafında vaki` olan yerler üzerinde daha önceki mütevellî zamanında mutasarrıf olunan bazı dükkânların vârislerine intikal ettirilmiş ve bazısı da satılmıştır. Ancak dükkân sahiplerine "ahere mislini ta'yin için üzerine varılıp ehl-i cebre ve mimâr ve ahere misl-i temlik ettirilmek için emir" istenmiş ve verilen fetva üzerine mülk edinilmesine müsaade edilmiştir⁽⁴⁹⁶⁾.

ad-SAHİBİYE MEDRESESİ

Anadolu Selçuklu sultanlarından III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 1267 senesinde yaptırılmıştır⁽⁴⁹⁷⁾. Kendi yapı türünün ilklerinden olan bu eser devrinin en güzel örneklerinden biri sayılmaktadır⁽⁴⁹⁸⁾. 1500'den 6855 akçe olan gelirin 1584'te 4760 akçeye düştüğü görülmektedir⁽⁴⁹⁹⁾. 24 Temmuz 1702 tarihinde Sahibiye Medrese'ninin mütevellisi Abdüllâtif Efendi "Seyh-i Müeddebâ es-Seyyid Feyzullah Efendi'nin işaretiyle" ilim ehli "rey-i aded-i te'lifden âsâriyye" olan Abdülselim Efendi müdürrisliğe teklif edilmiştir⁽⁵⁰⁰⁾. Ağustos 1702'de medreseye "dahl itibariyle müdürris" olan Abdullah Efendi "sahn itibar" olunarak atanması için arz gönderilmiştir⁽⁵⁰¹⁾. 4 Ekim 1726 tarihinde medresi'nin harâb olduğu ve müdürris olan Mahmud kendi hevâ ve hevesine uyub "ta'mir ve terhimi ve ta'lim ve tedrisi terk idüb nice ibâdullahın hakkını ibtale gayret ettiği kendi odasında ve aher mecâlisde diyâr-ı `acem ve dâr-ı selâmdâranlara sefer mesrû" degildir deyib, ayrıca "sıbyan ve nisvânımızın istirdâdını ve mallarını ahz câiz degildür" diye fetva verdiği ve bunları yazarak kendi ihdas eylediği mühürle mühürleyib çeşitli yerlere göndermiştir. Daha sonra bu fetvâlar kendine gösterilince "cevaba kâdir" olama-

496 BOA, Mühimme No: 121, s.56.

497 H.Edhem, a.g.e., s. 120.

498 O.Cezmi Tuncer, a.g.e., s.36; A.Gabriel, a.g.e., s.73.

499 Y. Demircan, a.g.e., s.82.

500 İbnülemin No: 5164.

501 İbnülemin, No: 5165.

yınca da infiâl gösterdiği şikayet edilmistir⁽⁵⁰²⁾. 30 Nisan 1729 tarihinde İstanbul'da Mahmud Pasa mahallesi yakınlarında Kayserili Medresi'nin müderrisi ve mütevellisi Divarzade denilen Mehmed Efendi'nin huzurunda Kayseri'deki Sahibiye Medresesi mütevelliliği Mahmud Efendi'ye verilmiştir⁽⁵⁰³⁾. Ancak bu vazife tartışmalara sebep olmuş sonra mütevellilik vazifesi medresede müderris olan Mehmed'e tevcih edilmiştir⁽⁵⁰⁴⁾. Bugün yıkık durumda olan medreseden çok az miktarda duvar kalıntıları bulunmaktadır.

ae-CIFTE MEDRESE

Hacı İkiz Mahallesiinde bulunan medrese'nin her türlü tahribata rağmen giriş kısmı hâlâ ayaktaadır⁽⁵⁰⁵⁾. Birbirine bitişik bulunan iki medreseden birisine Gıyasiye diğere Şifahiyeye denilmektedir⁽⁵⁰⁶⁾. 1205 senesinde inşa edildiği bilinen bu eser Anadolu'nun eski Darüßsifa ve Tıp Medresesidir⁽⁵⁰⁷⁾. Medrese ve Darüßsifa'nın 1500'de 26490 akçe geliri⁽⁵⁰⁸⁾ 1584'de 43633 akçeye yükselmistir⁽⁵⁰⁹⁾. 25 Eylül 1705 tarihindeki bir belgede medresede müderris olarak Molla Hüseyin adında birisinin bulunduğunu tesbit edebiliyoruz⁽⁵¹⁰⁾. Medresede XIX. asrın sonlarına kadar eğitim ve öğretimin devam ettiği bilinmektedir.

af-HACI KILIC MEDRESESI

Medrese aynı ismi taşıyan camiye bitişik ve binanın sağ

502 İbnülemin, Evkaf No: 6518.

503 Kayseri Şer. Sic. No: 147/21-1. (Belgede 380 kuruş belidi makbuz-ı müstehlik mukabelesinde ay ay bana isabet eden vazife müvekkil tarafından yerinde ifası) şeklinde bir şart bulunmaktadır.

504 Kayseri Şer. Sic. No: 147/21-2.

505 H.Edhem, a.g.e., s.20.

506 Abtullah Kuran, Anadolu Medreseleri I, Ankara 1969, s.65; A. Gabriel, a.g.e., s.70.

507 Afet İnan, "Kayseri'nin 749 yıllık Şifahiyeye Tıp Medresesi", Belleten XX,S.78, Ankara 1956, s.217-217.

508 M.Inbaşı, a.g.e., s.60.

509 Y.Demincan, a.g.e., s.73.

510 Kayseri Şer. Sic. No: 129/178-2.

tarafında ve sehrin kuzeyindedir⁽⁵¹¹⁾. İzzettin Keykavus zamanında 647/1249'da yaptırılmış⁽⁵¹²⁾. 1500 sesindeki Tahrir Defterinde "Mevlanâ Tûsî Medresesi" şeklinde yazılmıştır⁽⁵¹³⁾. 1584 senesinde cami ile beraber 2136 akçe geliri⁽⁵¹⁴⁾ bulunmaktadır. 26 Haziran 1711 tarihinde "Hayme-nisin Türkmân ta'ifesinden Begdik cema'âtinden Molla Yusuf" medresede hocalık yapmaktadır⁽⁵¹⁵⁾.

ag-HOCA HASAN MEDRESESİ

Kayseri'de tesbit edilen en eski kitâbe 1193 senesinde bu esere aiddir⁽⁵¹⁶⁾. Medrese, 1326 senesinde tamir edilmiş ve içerisine öğrenci yerleştirilmiştir⁽⁵¹⁷⁾. 1500'de 1300 akçe⁽⁵¹⁸⁾ ve 1584'de 2160 akçe geliri vardır⁽⁵¹⁹⁾. Medresenin Musa Gazi Mahallesinde bir arsa vakfı bulunmaktadır. 4 Aralık 1705'de bu arsaya bir ev bina edilmiştir. Vakfa yapılan bu zulmun önlenmesi, müderris ve mütevelli El-Hac Mehmet Efendi tarafından istenmiştir⁽⁵²⁰⁾.

ag-HATUNIYE MEDRESESİ

Medrese bir Dulkadirli Beyliği eseridir. 835/1431 senesinde Dulkadirli Nureddin Mehmed tarafından yaptırılmıştır⁽⁵²¹⁾. Aynı zamanda "Şâmiler Medresesi" diye de bilinen eser Boyacı Kapsı mevkiinde Kocabey Camii yakınında harap ve metrûk iken, su anda is yeri olarak kullanılmaktadır⁽⁵²²⁾. Medresenin bir diğer adı da Nasiriyye'dir. 1584'de 3902 akçe

511 E. Edhem, a.g.e., s.111; İstasyon caddesinde olan eser külliye'dir. Selçuklu Mimarisinde başka benzeri olmayan bir eserdir, Gönül Öney, Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Belleten XXX, s.119. Ankara 1966, s.377

512 A. Nazif, a.g.e., s.23.

513 M. İnbaşı, a.g.e., s.61.

514 Y. Demircan, a.g.e., s.78.

515 Kayseri Şer. Sic. No: 135/80-3.

516 B. Darkot, a.g.m., s.488; H. Edhem, a.g.e., s.27.

517 A.Nazif, a.g.e., s.61.

518 A.İNBAŞI, a.g.e., s.61.

519 Y.Demircan, a.g.e., s.71.

520 Kayseri Şer. Sic. No: 129/217-2.

521 Hanza Gündoğdu, Dulkadir Beyliği Mimarisi, Ankara 1986, s.48.

522 A. Gabriel, a.g.e., s.80.

geliri bulunmaktadır⁽⁵²³⁾. 17 Ağustos 1705 tarihinde ki bir belgede, Kici Bırüngüz'de bir arazinin medresenin vakfı olduğu medresede müderris ve mütevellî olarak da Ahmed Efendi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır⁽⁵²⁴⁾. 24 Subat 1731 tarihinde Hatuniye Medresesi'nin müderris ve mütevellîsi İbrahim öldüğü için bu vazife boş kalmış⁽⁵²⁵⁾, yerine Yakub ve Halil ortak olarak tayin edilmişlerdir⁽⁵²⁶⁾.

ah-LALA MEDRESESI

Lala Paşa Cami'nin bitisiğindeki Sıbyan mektebi⁽⁵²⁷⁾ nin Lala Medresesi olduğu iddia edilmektedir ve bu medresenin 1500 senesinde 324 akçelik geliri bulunmaktadır⁽⁵²⁸⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde tedrisatın devam ettiği medreseye yeni vakıflar ilâve edilmistir. 1730 senesinin Temmuz ayı başında Hunad Mahallesinden Abdülkadir oğlu Ali, Uzunçavuş Deresindeki sahip olduğu ev, bahçe ve bahçe haricindeki evi Kıflamaz Hanı yanında dört dükkân ve ayrıca bir dükkân Pervane altı mevkiinde 6 kıt'a Germir Köyü altı mevkiinde "altı sehinden bes sehim tarla ve yine Germir Köyü altında ayrı ayrı sekiz kıt'a tarla" evlâdlarının mütevellî olması şartıyla vakf edilmistir. Vakfiyede talebeye Ramazan ayında birer akçelik ekmek ve her ay bir akçelik et ve üçer yüz dirhem beziryağı vermesi ifade de edilmistir⁽⁵²⁹⁾. Aynı şartlar daha sonraki bir belgede de aynen kayd edilmistir⁽⁵³⁰⁾.

a1-AFGUNU MEDRESESI

Mensei ve manası bilinmeyen medrese bugün terk edilmiş ve harab vaziyettedir⁽⁵³¹⁾. Bu medresenin cifte medresenin 30m

523 Y. Demircan, a.g.e., s.93.

524 Kayseri Ser. Sic. No: 129/159-1.

525 Kayseri Ser. Sic. No: 147/45-2.

526 Kayseri Ser. Sic. No: 147/46-1.

527 A. Nazif, a.g.e., s.21.

528 M. İnbaşı, a.g.e., s.61.

529 Kayseri Ser. Sic. No: 148/22-2.

530 Kayseri Ser. Sic. No: 148/26-1.

531 A. Gabriel, a.g.e., s.67.

kadar batısında olup ev halinde kullanıldığı için hakkında yeteri kadar bilgi elde edilememektedir⁽⁵³²⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde medrese hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

ai-ZIYAEDDIN MEDRESESİ

Hakkında fazla bilgi bulamadığımız medresenin tetkik ettiğimiz dönemde 1705 senesinde müderrisliğinin bos olduğu ve bu vazifeye talib olan Ahmed'e "talebesine medrese-i mezbûre mesrûta olmağla size hisse yoktur deyu" cevap verilmiştir. Ahmet Efendi de "Ehl-i verese ber-mûceb-i meşrûta vakıf medrese-i mezbûre-i zabtına kimse mâni olamaz" diye itiraz edince mahkemede " huzurumuzda gelub ders okuyub istima'ını zâhir olmadıkca olmaz" şeklinde bir karar vermiştir⁽⁵³³⁾. Burada müderrisliğe aday olan Ahmet Efendi'nin belirli bir imtihandan sonra ancak müderris tayin edileceği anlaşılmaktadır. Bu medresenin yeri ve bina ettireni hakkında bilgi bulunamamıştır.

aj-TAHIRIYE MEDRESESİ

1500 senesinde 5226 akçe geliri bulunan medrese⁽⁵³⁴⁾ hakkında tetkik ettiğimiz dönemle ilgili bilgiye rastlayamadık.

ak-SERACEDDIN MEDRESESİ

Medrese Kayseri Emirlerinden Seraceddin Bedri tarafından 636/1238 senesinde yaptırılmıştır⁽⁵³⁵⁾. Binanın giriş kapısı üzerinden dört satırlık bir kitâbe bulunmaktadır⁽⁵³⁶⁾. Bugün hâlâ ayakta sağlam bir bina olarak bulunmakta olan medrese ile ilgili tetkik ettiğimiz dönemde belgelerde herhangi bir bilgi bulamadık.

Bunlardan başka kimliklerini tam olarak tesbit edemediği-

532 A.Kuran, a.g.e., s.67.

533 Kayseri Şer. Sic. No: 129/228-1.

534 M.inbaşı, a.g.e., s.61.

535 A.Gabirel, a.g.e.,s.72.

536 A.Kuran, a.g.e., s.73-74.

miz belgelerimizde bulunan medreselerle ilgili de sunları yazmak mümkündür;

Hasan Fakı Mahallesiinde El-Hac Musa'nın yaptırdığı medresenin tamire muhtac olduğu, bu tamir için 1730 senesinde 20 kuruş burada kalan talebelerin mum, sabun, ihtiyaçları içinde 40 kuruş toplam 60 kuruş vakfedilmiştir⁽⁵³⁷⁾. Ayrıca bu medresenin mumuna ve sabun ihtiyacına vakfiyenin mütevellisi olan Molla Yahya yapılan muhasebe sonucu "mevkûf-ı nükûdun nemâ"sından kendisinde herhangi bir miktar paranın kalmadığını mahkeme huzurunda belirtmiştir⁽⁵³⁸⁾. Buradan Molla Yahya'nın 1725-1728 seneleri arasında bu medresenin mütevellisi olduğu kabul edilebilir.

Kimliğini tesbit edemediğimiz bir başka medrese de Cami-i Kebir Mahallesi'ndedir. 1729 senesinde Sabık Erzurum Kadılarından Hüseyin Efendi adında birisinin bir muallimhâne ve bir medrese yaptırdığı anlaşılmaktadır. Medrese dört dükkân üzerine bina edilmiştir. Medresinin müderrisi ve mütevellisi olan Seyyid Seyh Abdurrahman, vakfın 170 kuruşuna 15 kuruş ilave ederek bir dükkânın daha üzerini yaptırmış ve medreseye ilave ettirmiştir⁽⁵³⁹⁾.

b-MUALLIMHALER VEYA SIBYAN MEKTEBLERİ

Tetkik ettiğimiz dönemde muallimhâneler hakkında tefarruatlı bilgi tesbit edilememiştir. Ayrıca hemen her muallimhânenin bir caminin yanında bina ettirilmiş olması muallimhânenin isminin camii adıyla beraber anılmasına sebep olmaktadır. Biz burada belgelerin müsaade ettiği kadarıyla muallimhâneleri genel manada bilgilerle vermekle iktifa edeceğiz.

Kürtler mahallesiinde El-Hac Hüseyin'in bina ettirmiş olduğu "Mekteb-i Serif" in mütevelliliğine 18 Subat 1730 tarihinde Seyyid El-Hac İbrahim'in atanmış olduğunu tesbit edebiliyoruz⁽⁵⁴⁰⁾.

537 Kayseri Ser. Sic. No: 147/22-1.

538 Kayseri Ser. Sic. No: 147/120-2.

539 Kayseri Ser. Sic. No: 147/109-1.

540 Kayseri Ser. Sic. No: 147/99-1.

Yenice Mahallesinde Ahi Nasuh'un yaptırmış olduğu bir muallimhâne bulunmaktadır. Aralık 1709 senesinde muallimhânedeki sıbyan muallimliği yapan Seyyid Abdulvahab'ın yerine Mehmed Halife tayin edilmiştir⁽⁵⁴¹⁾. Muallimhânenin muallimi ve müez-zini olan Mehmet Halife hizmetde kusur etmiş "ve kendi halinde" olmadığı için şikâyet edilmiştir⁽⁵⁴²⁾. Eylül 1711 senesinde Hasan Halife'nin bu muallimhâneye muallim olarak tayin edildiğini tesbit edebiliyoruz⁽⁵⁴³⁾.

Karakürkcü Mahallesi'ndeki Mescid-i Serif'in yanındaki muallimhânedeki 17 Aralık 1720 tarihinde muallim olan ve aynı zamanda mescidde imâmlık da yapmak üzere vakfın mütevellilğine Veli tayin edilmiştir⁽⁵⁴⁴⁾.

Kürtler mahallesinde El-Hac Mehmed'in bina eylediği muallimhâneye 23 Ekim 1708'de El-Hac Mehmet'in oğlu Kasım mütevellilğe tayin edilmiştir⁽⁵⁴⁵⁾.

Ahmet Paşa evkafına dair nerede ve ne zaman yapıldığını tesbit edemediğimiz muallimhâneye 12 Mart 1706'da Mehmed Halife muallim olarak tayin edilmiştir⁽⁵⁴⁶⁾. Bu muallimhâneye Aralık 1727 tarihinde günlük 6 akçe ile daha önce ölen muallim Mahmud'un yerine Mehmet Halife tayin edilmiştir⁽⁵⁴⁷⁾.

Sâdât'tan Satûsa Hâtun'un yaptırdığı, yerini ve yapılış zamanı tesbit edemediğimiz Sıbyan Mektebine 13 Ocak 1730'da "Satûsa Hâtun Mezreasi vakfından almak üzere" ölen Seyyid Hacı Abdurrahman'ın yerine Seyyid Omer ve Seyyid Abdurrahman "kadim sartlarla" tayin edilmişlerdir⁽⁵⁴⁸⁾.

Nazari Baba adında birisinin hanımı için, Hunad Mahallesi'nde yaptırdığı bir muallimhâne bulunmaktadır. 24 Mart 1705 tarihinde burada muallim olan Mehmed Halifeye "hiçbir kusuru yokken" dışarıdan müdahale edilmiş ve bu müdahalenin önlenmesi için Kayseri kadısına emir yazılmıştır⁽⁵⁴⁹⁾.

541 Kayseri Ser. Sic. No: 133/148-2.

542 Kayseri Ser. Sic. No: 135/151-1.

543 Kayseri Ser. Sic. No: 135/152-3.

544 Kayseri Ser. Sic. No: 135/39-5.

545 Kayseri Ser. Sic. No: 132/31-1.

546 Kayseri Ser. Sic. No: 130/19-1.

547 Kayseri Ser. Sic. No: 144/4-3.

548 Kayseri Ser. Sic. No: 147/15-2.

549 Kayseri Ser. Sic. No: 129/32-3.

Cami-i Kebir civarında Hüseyin Efendi'nin yaptırdığı bir muallimhâne bulunmaktadır. 10 Ekim 1707 tarihinde muallimhânedeki "mütevelli ve tedris" yaptıran Hüseyin "cühela" olduğundan vazifesinden alınarak yerine Mehmed Halife tayin edilmiştir⁽⁵⁵⁰⁾.

c-KUTUPHANELER

Kayseri, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden itibaren önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Nitekim Türkler yerleştikleri yerlere camii, medrese, tekke ve zaviyelerle beraber kütüphaneler de yaptırmayı ihmal etmemişlerdir. Ayrıca vakıflar arasında, kitap vakfetmenin önemli yeri olduğu da bilinmektedir. Kayseri'de şu ana kadar yapılan araştırmalarda Selçuklular, Danışmendliler ve Anadolu Beylikleri dönemlerine ait kütüphaneler hakkında bilgi bulunamamıştır. Osmanlılar döneminde ise; 1559 senesinde Kadı Mahmud Kütüphânesi, 1617 senesinde Sadrazam Halil Paşa Kütüphânesi, 1670 senesinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1716 senesinde Moluluzade Mahmud Efendi Kütüphânesi, 1718 senesinde Şadrazam Nisancı Mehmed Paşa Kütüphânesi, 1751 senesinde Matbah Emîni Hacı Halil Efendi Kütüphânesi ve 1796 senesinde de Reisülküttab Raşid Efendi Kütüphâneleri yapılmıştır. Kayseri'de vakıf kütüphaneleri olan bu mümtaz eserler hakkında da bugüne kadar yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu kütüphanelerden Moluluzâde Mehmed Efendi ve Sadrazam Nisancı Mehmed Paşa Kütüphâneleri bizim tetkik ettiğimiz senelerde bina edilmiş olmasına rağmen, haklarında belgelerimizde bilgi bulamadık⁽⁵⁵¹⁾.

3-TURBELER

a-MELİK MEHMET GAZİ TURBESİ

Danışmendli hükümdarlarından olan Melik Mehmed Gazi'nin

550 Kayseri Ser. Sic. No: 132/76-2.

551 Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Vakıf Kütüphaneleri ve Matbah Emîni Hacı Mehmed Efendi Kütüphânesi", VD XX, Ankara 1988, s.265

1134'de ölümünden sonra yaptırılan türbe⁽⁵⁵²⁾, cami'nin kible duvarına bitişik ve yıkılan medresenin avlusundadır⁽⁵⁵³⁾. Türbenin 1500 senesinde geliri 665 akçe⁽⁵⁵⁴⁾ iken 1584'de 697 akçe⁽⁵⁵⁵⁾ ye yükselmıştır. 14 Aralık 1727 tarihinde "Fatih Melik Gazi türbe ve vakfının Türbedârları Seyyid İsmail Halife ile Seyyid Eyyub Halife hizmetlerinde kursur ettikleri ihbar edildiğinde bunların yerine Hafız-ı Kelâm Mehmed atanmıştır⁽⁵⁵⁶⁾. Daha sonra bu kararın te'kit edildiği bir belge bulunmaktadır⁽⁵⁵⁷⁾.

b-CIFTE KUMBET

Bu kümbet Hunad cami'in Kuzey Batı köşesinde medrese ile cami arasında bulunmaktadır. Kümbette Eyyubi Sultanlarından Meliku'l-Adil Ebu Bekir'in kızı I. Alaaddin Keykubat'ın Hanımı Melike Adile Hatun için 645/1247'de yaptırıldığı kitâbesinde yazılıdır. Melike Hatun türbe içinde mihrab tarafında yatmaktadır⁽⁵⁵⁸⁾. Kümbet'in 1500'de 1080 akçelik⁽⁵⁵⁹⁾ 1584 senesinde ise 1690 akçeye⁽⁵⁶⁰⁾ yükselmiş geliri bulunmaktadır. Türbede Selçuklu Hatun da yatmaktadır. Tetkik ettiğimiz dönemle ilgili türbe hakkında herhangi bir bilgiye raslanmamıştır.

c-DONER KUMBET

Bina bütünlüğü ile tam olarak günümüze kadar gelen bu eser Kayseri şehrinin güneydoğusunda şehir ile Talas arasındadır⁽⁵⁶¹⁾. Üzerindeki kitâbede Sah Cihan Hâtun için yaptırıldığı anlaşılan kümbet, tamamen kesme taştan 12 köseli ve üzeri örtülüdür⁽⁵⁶²⁾. Bu kümbet hakkındada tetkik ettiğimiz senelerle

-
- 552 A.Nazif, a.g.e., s.59, O. Arslanpaşa, a.g.e., s.154.
 553 M.Cayırdag, Kayseri'de Mühim Binalar, s.718
 554 M. İnbaşı, a.g.e., s.67.
 555 Y.Demircan, a.g.e., s.66.
 556 Kayseri Şer. Sic. No: 144/4-3.
 557 Kayseri Şer. Sic. No: 144/33-1.
 558 A.Gabriel, a.g.e., s.54; O.Aslanapa, a.g.e., s.157.
 559 M.İNBAŞI, a.g.e., s.67.
 560 Y.Demircan, a.g.e., s.78.
 561 A.Gabriel, a.g.e., s.87; H.Edhem, a.g.e., s.128.
 562 O.Aslanapa, a.g.e., s.165.

de ilgili bilgi bulunamamıştır.

d-SIRCALI KUMBET

Kitâbesiz olan kumbet Kayseri'nin güneydoğusundaki geniş mezarlıkdadır⁽⁵⁶³⁾. Bugün izi kalmamış bir çatı ile örülmüş olan eserin, sol tarafını örten kubbesinin dışı görünmektedir. Daha önce içi cinilerle kaplanmış olan kumbette çini parçaları bulunmaktadır⁽⁵⁶⁴⁾.

e-ALİ CAFER TURBESİ

Kare bir kaide üzerine oturtulmuş türbenin bugün büyük bir kısmı harebedir⁽⁵⁶⁵⁾. Kayseri emirlerinden emir Şahabeddin'e ait olan türbe kitâbesine göre 728/1327-1328 tarihlerinde yaptırılmıştır. Kesin olarak bilinmemekle beraber türbeyi Emir Alaaddin Eratna tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir⁽⁵⁶⁶⁾.

f-EMİRZADE MEHMET TURBESİ

Matlama adı da verilen türbe 746/1345 senesinde yaptırılmıştır. Türbenin üzerinde kitâbesi bulunmaktadır⁽⁵⁶⁷⁾.

g-EMİR ERDOĞMUS TURBESİ

Büyük mezarlıkta 1348'de yaptırılmış türbeye Tatarhâneler türbesi de denilmektedir. Türbeye giriş Seyyid Burhâneddin Türbesi'nin içindedir⁽⁵⁶⁸⁾.

563 H.Edhem, a.g.e., s.130.

564 A.Gabriel, a.g.e., s.91-91.

565 A.Gabriel, a.g.e., s.93.

566 Zeki Sözen, *Başlangıçtan XVI. Asra Kadar Anadolu'da Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1969, s.379. (Halil Edhem; Türbenin Kitâbesiz olduğunu belirtmektedir. a.g.e., s.131).

567 H.Edhem, a.g.e., s.140.

568 H.Edhem, a.g.e., s.140-141; K.Göde, a.g.e., s.146.

h-KUTLU DUGUN HATUN TURBESİ

1349 senesinde yaptırılmış olan türbe Gevramoğlu Mahal-lesindedir. Tek katlı kare planlı türbenin kitâbeside bulunmaktadır⁽⁵⁶⁹⁾. Türbenin 1584'te 5282 akçe geliri bulunmaktadır⁽⁵⁷⁰⁾.

i-SİDDİ SAH HATUN TURBESİ

Türbe Kayseri civarında yaşayan Samagarlılar adındaki Mogol topluluğunun beyi Hızır Bey'in kızı Sıddi Sah Hatun'a aittir⁽⁵⁷¹⁾. 16 Mart 1705 tarihinde Seyyid Mehmed günlük bir akçe ile günde bir defa Yâsin-i Serif okumak ve "envâ-ı u'lûm-ı şerr'idan tâlibine tadrîs ve ta'lim" ettirmek üzere türbedâr olarak tayin edilmiştir⁽⁵⁷²⁾.

i-KASIM CELEBI TURBESİ

Kimliğini tam olarak belirleyemediğimiz bu kişiye ait Kayseri'de camiler de bulunmaktadır. Boyacı kapısında El-Hac Kasım Camii⁽⁵⁷³⁾ ve Tepecik Mahallesi de El-Hac Kasım a-diyla bulunn camilerin bu kişiye ait olduğunu tahmin ediyoruz. 20 Aralık 1708 tarihinde türbenin türbedârı olan Seyyid Abdullah ölmüş, yerine Hafız Mustafa günlük bir akçe almak şartıyla tayin edilmiştir. Türbenin yerini tesbit edemedik. Aynı belgede bu zat için "Kasım Celebi Gazi" ifadesi yer almaktadır⁽⁵⁷⁴⁾.

j-SEYYİD BURHANEDDİN TURBESİ

Türbede Celile Hâtun yatmaktadır. 1707 senesinde türbenin

569 M. Cayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taş İşaretleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi* XVII, Ankara 1982, s.83.

570 Y. Demircan, a.g.e., s.108.

571 Y. Demircan, a.g.e., s.93.

572 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 9422.

573 Kayseri Ser. Sic. No: 126/137-1.

574 Kayseri Ser. Sic. No: 132/109-2.

tamire muhtac durumda olduğu ve mütevelliligi vazifesinde Mevlevihâne Seyhi Mustafa Dede'nin bulunduğu anlaşılmaktadır⁽⁵⁷⁵⁾. Türbede cüz okuyanlara Göli Köyünün "nısf-ı malikânesi" vakfedilmiştir. Bu belgede malikâne miktarının ne kadar olduğu belirtilmemektedir⁽⁵⁷⁶⁾.

4-ZAVİYELER

İslâm aleminde zâviyelerin doğusu, tasavvuf akımının başlangıcıyla paralellik arzeder. Hicri III. asırdan itibaren ortaya çıkmıştır. İcerisinde belli bir tasavvuf görüşünü paylaşan "Seyh" adı verilen otorite ile bunun uygulamasını yapanlar bulunur⁽⁵⁷⁷⁾. Ekseriya şehir ve kasabaların ucra yerlerinde kurulmuşlardır⁽⁵⁷⁸⁾. Hücre ve küçük oda demek olan zaviyelerin bu tarifi XV. ve XVI. asırların sonra aldığı durumla ilgili olmalıdır. S. Eyice özetle, imaretle zaviye arasında girift bir durum olduğunu belirtmiş, başlangıçta muayyen ve büyük saygı gösterilen veliler için müstakil zaviyeler yapılırken daha sonraları Osmanlı Devleti'nin kudreti ve kuvvetiyle paralel olarak bu durum değişmiştir. Osmanlı devletinin başlangıcından itibaren beyleri ve ileri gelenleri devletin kuruluş ve gelişmesinde "hayret verici derecede mânevî ve maddi destekleri" olan veliler için daha büyük müesseseler yaptırmışlardır. İmaret denilen bu müesseseler zamanla küçülerek ve değişikliğe uğrayarak tekkelere dönüşmüştür. Zaviyelere Hanıgah da demektedir⁽⁵⁷⁹⁾. Türklerin Anadolu'ya geliş senelerinde zaviyelerin önemini belirtmesi açısından İbn Batûta'nın su sözü konuyu anlatması bakımından güzel bir misaldir. İbn Batûta, "XIV. yüzyılda Anadolu'da zâviyeden zâviyeye misafir edilerek dolastığını" söylemektedir⁽⁵⁸⁰⁾. Tetkik ettiğimiz XVIII. asrın başında zâviyelerin eski önemini kaybettiği an-

575 Kayseri Şer. Sic. No: 132/110-1.

576 İbnüllemin, Evkaf No:4502.

577 Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", VD XII, Ankara 1978, s.247 vd.

578 Mehmet Zeki Pakalın, "Zaviye", TDTS., III., s.648.

579 Kayseri Şer. Sic. No: 126/188-2.

580 Semai Eyice " İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İFM. XXIII, S.1-2, s.30-31.

lasılmaktadır.

a-HASAN BEY ZAVIYESİ

Danışmend Gazi'nin silah arkadaşlarından olan zâtın adını taşıyan zâviye onun tarafından yaptırılmıştır. XVI. asrın başında 6262 akçe geliri olan zâviyenin⁽⁵⁸¹⁾ 1584 senesindeki gelirleri 12789 akçeye yükselmıştır⁽⁵⁸²⁾

b-ALİ FAKİH ZAVIYESİ

Seyh İbrahim Tennurî'nin torunlarından Seyh Ali Efendi'nin (Olm.1515) adını taşımaktadır⁽⁵⁸³⁾. Bu isme belgelerde Ali Sultan adıyla da rastlamak mümkündür⁽⁵⁸⁴⁾. Zaviyenin XVI. asrın başında 4810 akçe geliri bulunmaktaydı⁽⁵⁸⁵⁾.

c-HOCA KUDBEDDİN ZAVIYESİ

Haydar Bey Köşkü civarında medfûn bulunan Kudbeddin Sincânî'nin adını taşımaktadır. XVI. asrın başında 4150 akçe geliri vardır⁽⁵⁸⁶⁾.

d-HACI DAVUT ZAVIYESİ

Karamanoğlu Halil Bey'in oğlu Hacı Davut'un adını taşımaktadır⁽⁵⁸⁷⁾. Guluk Camii civarında bulunan zâviyenin⁽⁵⁸⁸⁾ tetkik ettiğimiz dönem vesikalarında adı "Hacı Davutbay"⁽⁵⁸⁹⁾ ve Seyh Davut Celebi⁽⁵⁹⁰⁾ şeklinde geçmektedir. XVI. asrın ba-

581 M.Inbaşı, a.g.e., s.64.

582 Y.Demircan, a.g.e., s.69.

583 A.Nazif, a.g.e., s.42.

584 Yazarı Belli değil "Kayseri civarında medfun şahsiyetler", Erciyes Dergisi II, S.1, Kayseri 1979, s.2.

585 M.Inbaşı, a.g.e., s.63.

586 M.Inbaşı, a.g.e., s.63.

587 Şikari, a.g.e., s.57.

588 Y.Demircan, a.g.e., s.104.

589 Kayseri Şer. Sic. No: 126/56-1.

590 Kayseri Şer. Sic. No: 129/188-2.

sında 4930 akçe geliri vardır⁽⁵⁹¹⁾. 1701 tarihli bir vesikada Cavıdar Köyünün gelirinin yarısı 150 kuruş olarak "Sûret-i Defter-i Hakânî mucibince nisf-ı harîn-i Cavıdar" şeklinde vakfın geliri kayd edilmiştir⁽⁵⁹²⁾.

e-AHI ISA ZAVIYESİ

Zâviye Kadı Burhâneddin Ahmed'in Umerâsından olan Ahi İsa tarafından yaptırılmıştır⁽⁵⁹³⁾. XVI. asrın başında 930 akçe⁽⁵⁹⁴⁾ lik geliri 1584 senesinde de 580 akçe⁽⁵⁹⁵⁾ geliri vardır. 21 Ağustos 1721 tarihindeki bir belgede Gesi Köyünde bulunan 8 kıta bağın gelirinin yarısı ile Ebu İshak Zâviyesine ait değirmenin gelirinin yarısı bu zâviyeye aittir. 1702'de zâviyenin seyhi ve mütevellisi İsmail Celebi'ye dışarıdan müdahalenin önlenmesi için Kayseri Kadısına emir gönderilmiştir⁽⁵⁹⁶⁾.

f-ALIMUDDIN ZAVIYESİ

Zaviyeyi III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emirlerinden Alimüddin Kayzer'in (Ölm, 1284) yaptırdığı tahmin edilmektedir⁽⁵⁹⁷⁾. 1500'de 4700 akçe⁽⁵⁹⁸⁾ 1584'de 10500 akçe⁽⁵⁹⁹⁾ geliri bulunmaktadır. 27 Mart 1702 tarihli bir belgede, zâviyenin mütevellisi Esmâ Hatun ölmüş onun yerine kızı Fatma müteveli olmuştur. Ancak Esmâ Hatun'un kız kardeşi Zahide'nin oğulları Mehmed, Hasan ve İbrahim ile kızı Fetiye ve "mürûrca müsavi ammizâdesi" Hüseyin adındaki yeniceri ve oğlu Abdullah'a ve kızları Saliha, Cemile, Rahime'ye ve diğer ammizadesi Abdullah ve kızı Sakine'ye de müstereken intikal ettiğini be-

591 M.Inbaşı, a.g.e., s.64.

592 Kayseri Şer. Sic. No: 126/116-1.

593 İ. Hakkı Uzuncarsılı, "Sivas-Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten XXXII*, s.126, Ankara 1968, s.183

594 M.Inbaşı, a.g.e., s.64.

595 Y.Demircan, a.g.e., s.88.

596 Kayseri Şer. Sic. No: 127/14-1; 127/27-2.

597 O. Turan, a.g.e., s.317; Alamüddin şeklinde de yazılan bu kişinin Bahaddin Veled'in Türbesini de yaptırmış olduğu bildirilmektedir. O. Turan, a.g.e., s.525.

598 M.Inbaşı, a.g.e., s.64.

599 Y.Demircan, a.g.e., s.75.

lirtilerek Fatma'dan hak talebinde bulunmuşlardır⁽⁶⁰⁰⁾. 1703 senesinde de bir belgede, Alimüddin Kayzer vakfının "evlâdiyet ve mürûriyyet üzere" mutasarrıfları Abdüsselam Mehmed ve Hüseyin Ağa'nın Hoca Ağa Zâviyesine müdahale ettikleri belirtilerek bundan hakları olmadığı için men edilmeleri kayd edilmiştir⁽⁶⁰¹⁾.

g-HOCA AĞA ZAVIYESİ

Zâviyenin XVI. asrın başındaki gelirleri Alimüddin Zâviyesiyle beraber zikredilmiştir⁽⁶⁰²⁾. Seyh İbrahim Tennuri evlâtlarına ait olduğunu tesbit ettiğimiz bu zâviyenin Alamüddin Zâviyesi ile hiçbir alakası olmamalıdır. Çünkü 12 Mart 1706 tarihinde Hoca Ağa Zâviyesinin "masihat ve tebliyeti Seyh İbrahim evladına ait olup Alamüddin Zâviyesi mutasarrıfların müdahaleye hakları olmadığı hakkında emir gönderilmiştir⁽⁶⁰³⁾.

h-BOSTANCI ALİ ZAVIYESİ

Belgelerde Bostancı Ali Zâviyebi⁽⁶⁰⁴⁾ veya Bostancı Celebi Zâviyesi⁽⁶⁰⁵⁾ şeklinde geçmektedir. Zâviyenin 1500'de 1131 akçe⁽⁶⁰⁶⁾ 1584'de 2870 akçe geliri bulunmaktadır. 21 Haziran 1703 tarihinde Seyyyid Ahmed Zaviyedârlığın kendisine ait olduğunu bildirerek Osman adında bir kişinin kendisi üzerine beratla tevcih ettirdiğini belirterek tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir⁽⁶⁰⁷⁾. 10 Ağustos 1705 tarihinde zâviyenin muhtaç durumda olduğu mütevellî ve zâviyedâr olan Osman, zâviye için kesif yaptırarak tamir ettirmek için müsâade al-

600 Kayseri Şer. Sic. No: 126/149-2.

601 Kayseri Şer. Sic. No: 129/42-2.

602 M.İnbaşı, a.g.e., s.64.

603 Kayseri Şer. Sic. No: 129/42-2.

604 Kayseri Şer. Sic. No: 129/151-1.

605 Kayseri Şer. Sic. No: 143/109-2.

606 M.İnbaşı, a.g.e., s.64.

607 İbnülemin No:6413 (EK:4)

mıstır. Bu belgede zâviyenin "tu'len yedi buçuk zira' ve 'arzen besbuçuk zira'" olduğu tamir içinde 19.5 kurus lazım geldiği belirtilmiştir⁽⁶⁰⁸⁾.

ı-OSMAN PAŞA ZAVİYESİ

Zâviyenin Osman Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Zâviyede günlük on akçe ile müderrislerin zavidarlık yaptıklarını tesbitedebiliyoruz. Zâviyedarlar ücretlerini Gırcü Vakfı veya Osman Paşa Vakfından almaktadırlar. 15 Aralık 1720 tarihinde zâviyeye "tedris yapmak şartıyla İsmâ'il" tayin edilmiştir⁽⁶⁰⁹⁾.

ii-SUYA KANMIS ZAVİYESİ

Kaynaklarda "Sabur Almış Hâtun Zâviyesi" şeklinde de kaydedilmiştir⁽⁶¹⁰⁾. Sicillerde zâviyenin adı "Suya Kanmış Zâviyesi" şeklinde yazılmıştır. 20 Ekim 1721 tarihinde zâviyenin gelirlerinin üç kısıma ayrıldığı biri vakfın evlatlarına iki kısmı ise ulema fukara ve zaviyadara ait olduğu belirtilmiştir. Zâviyeye mutasarrıf olarak atanan Şeyh Mustafa'ya "ebnâ-i sebilde meşrût" olduğu belirtilmiştir⁽⁶¹¹⁾.

iii-MISKINLER ZAVİYESİ

Kimin tarafından yaptırılmış olduğunu tesbit edemediğimiz zâviyenin zâviyedârlık vazifesi bazan sadece zâviyedarlık bazanda sadece tedris şartıyla verilemediği anlaşılmaktadır. 27 Aralık 1721'de sicile kaydedilen bir beldede yüz senelik "zâviyedâr ve tedris" şartıyla müstereken verildiği görülmektedir. Bu dönemde zâviyenin tamire muhtaç bir durumda olduğu anlaşılmaktadır⁽⁶¹²⁾.

608 Kayseri Ser. Sic. No: 129/152-1.

609 Kayseri Ser. Sic. No: 143/118-2.

610 M. İnbaşı, a.g.e., s.64.

611 Kayseri Ser. Sic. No: 143/112-1.; 135-1.

612 Kayseri Ser. Sic. No: 143/156-3.

k- KOSK ZAVIYESI

Bu zâviyeye ilgili olarak Melik Eratna'nın Seyh Evhadedin Kirmanî'nin sûfilerine yaptırıldığı belirtilmiştir⁽⁶¹³⁾. Bu binanın önce tekke olarak kullanıldığı daha sonra binaya medresenin ilave edildiği belirtilmektedir⁽⁶¹⁴⁾. 19 Temmuz 1712 tarihinde "Melik Eratna nâm-ı diğer Kösk Zâviyesi vakfından yevmi 30 akçe müderris ve 10 akçe talebe"ye verildiği belirtilmiştir. Bu kayıdda müderrislik vazifesine Osman adında birisinin atandığı da kayd edilmiştir⁽⁶¹⁵⁾. 24 Mayıs 1701 tarihinde zâviyenin "mürtezika"sına müderris haric 29925 akçe geliri olduğu kayd edilmiştir⁽⁶¹⁶⁾. Aynı zâviyenin 1723 senesindeki gelirleri ise 60 bin akcedir⁽⁶¹⁷⁾. Yine 1723 senesinde zâviyeye günlük 30 akçe almak şartıyla da Abdurrahman tayin edilmiş ancak Abdurrahman'ın "yevmi 30 akçe tedris vazifesi muhdes-i kadîme mugayyir olmağla" bu durumun düzeltilmesine karar verilmiştir. Vakıf şartına göre dersiyeye olduğundan bundan fazlası "hilâf-ı vakıf" olduğu belirtilerek rededilmiştir⁽⁶¹⁸⁾.

1-HOCA VATAN ZAVIYESI

Kimliğini tam olarak tesbit edemediğimiz bu zâviyenin 1584'de 9922 akçe olan geliri "zâviye seyhine ve gelen giden yolcuya" tahsis edilmiştir⁽⁶¹⁹⁾. 11 Ekim 1716 tarihinde Yahya Naib tayin etmemek şartıyla tayin edilmiştir⁽⁶²⁰⁾. 7 Aralık 1720 tarihinde Mustafa⁽⁶²¹⁾ ve 15 Ekim 1729 tarihinde de Mehmed ve Mustafa birlikte tedris yapmak şartıyla zâviyedâr olarak tayin edilmişlerdir⁽⁶²²⁾.

613 H.Edhem, a.g.e., s.133.

614 O.Aslanapa, a.g.e., s.34.

615 Kayseri Ser. Sic. No:136/148-3.

616 Kayseri Ser. Sic. No: 126/163-2.

617 BOA, Ahkam-ı Maliye Evamir-i Maliye Def. No:3598, s.397.

618 BOA, Ahkam-ı Maliye ve Evamir-i Maliye, Def. No:3594, s.397.

619 Y.Demincan, a.g.e., s.99.

620 Kayseri Ser. Sic. No: 138/155-2'de Zaviyenin Zaviyadara olan Mehmed'in on seneden fazladır İstanbul'da oturub eğitim öğretime gelmediği belirtilmiştir.

621 Kayseri Ser. Sic. No: 143/106-2.

622 Kayseri Ser. Sic. No: 147/13-2.

m-SULTAN SEYDI SERİF ZAVİYESİ

kimliği tespit edemediğimiz zâviye'ye 2 Mart 1706'da zâviyedar olan Şeyh Mustafa'nın elinden bu vazifenin alındığı ancak, yeniden atandığı belirtilmiştir⁽⁶²³⁾.

5-BAYRAM PAŞA MEVLEVİHANESİ

Kayseri'de en unlu eserlerden Osmanlı Sadrazamlarından Bayram Paşa'nın⁽⁶²⁴⁾ yaptırdığı Mevlevihânedir. Bilindiği gibi Mevlevilik Hz. Mevlana'nın ölümünden sonra onun geniş ve düşünceleri etrafında tesekkül etmiş bir tarikattır. Mevlevihâneler, Mevlana'ya intisap edenlerin meydana getirdikleri müesseselerdir. Mevlevihâneler İstanbul ve Konya dışında sadece Kayseri'de bulunmaktadır. Bayram Paşa Mevlevihânesinin bitişinde birde camii inşa ettirilmiştir⁽⁶²⁵⁾. 1500 senesinde vakıf gelirleri 2366 akcedir⁽⁶²⁶⁾. Mevlevihâne vakıflarının neler olduğunu tespit edemiyoruz. 1713 senesinde Mevlevihânenin mütevellisi El-Hac Mustafa Meclis-i Şer'e gelip "Fasih ve Seyyid Ali adındaki kişilerin Mevlevihânenin olan menzillerinin sofası ve duvasının dış tarafına "dört bâb dükân" yaptıkları ve su yollarını tahrip ettikleri ve bu durumun önlenmesini istemiştir. Mevlevihâne vakfının mütevellisi ve Seyhi Salih Dede'nin "hizmetine ehil olmadığı" için 29 Subat 1716 tarihinde görevinden alınarak yerine Ali Dede'nin tayini Seyhü'l-Seyyid Mehmet Paşa tarafından rica edilmiş ve Ali Dede bu göreve berâtle atanmıştır⁽⁶²⁷⁾. Aynı şekilde bir diğer belgede; "nâ-müstehâk olduğu ustesinden gelemediği ecilden te'kid" şeklinde vazife değişikliğinden bahsedilmektedir⁽⁶²⁸⁾. 23 Kasım 1721 tarihinde mütevellilğe Seyh Seyyid El-Hac Mehmed

623 Kayseri Şer. Sic. No:129/19-1.

624 Bayram Paşa, İV. Murad'ın Sadrazamlarındandır. 26 Ağustos 1638 tarihinde ölmüştür. Ölümüne Sultan Murad'ın ağladığı söylenmektedir. Bkz. İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III, İstanbul 1972, s.374

625 Kayseri Şer. Sic. No: 134/162-2.

626 Y. Demircan, a.g.e., s.103.

627 İbnülemin, Evkaf, No: 5991.

628 İbnülemin, Evkaf, No:5991.

tain edilmistir⁽⁶²⁹⁾. 25 Subat 1711'de zaviyeye günlük 16 akceyle mütevellî olarak atanan Seyyid Mehmed'in ücretini "Mukataa Eminleri"nden alması belirtilmistir⁽⁶³⁰⁾. 13 Ocak 1728'de seyhlik ve evkâf mtevelllgn Seyh Ali Dede'nin birlikte yürütmek zre tain edildigi görülmektedir⁽⁶³¹⁾. Burada mevlevihânenin de dâhil olduğu vakıfların mukata eminleri vasıtasıyla emanet usuluyla işletildiği anlaşılmaktadır.

6-KİLİSELER VE MANASTIRLAR

a-KİLİSELER

aa-MERYEM ANA KİLİSESİ

Emir Sultan Mahllesinde olan kilise, Ermeni cemaatine aittir⁽⁶³²⁾. Tetkik ettiğimiz dönemlerde ibadete açık olan kilisenin vakıf klinde idare edildiği anlaşılmaktadır. 1704 senesinde kilisenin "mevkûf-ı nkduna mütevellî" Ebrah adında bir gayrimüslimdir. Mütevellî olan Ebrah'ı dava eden Kci Kapı Mahallesinden gurlu, babası Simadin'den kalan evin kendi mirasları olduğunu bildirmisse de Ebrah mahkeme huzurunda bu evin vakfın mevkûf-ı nkda satın alındığını belirtmistir. Kiliselerin vakıf yöneticileri kendi bölgesinde bulunan cemaat tarafından seçilerek is basına getirilmektedir. 24 Nisan 1709 tarihinde kilise cemaatinin huzurunda kilisenin sıracına ve fukarasına vakfedilen "akar"ın mtevelllgne len Ayur'ın yerine Bali seçilerek tain edilmistir⁽⁶³³⁾. 1715 senesinde mevkûf-ı nkda mütevellî olan Bagap'ın daha önce mütevellî olan Bali'nin zimmetinde doksan kurus kaldığını belirterek bunun verilmesini talep etmistir⁽⁶³⁴⁾.

629 Kayseri Ser. Sic. No: 143/159-2.

630 Kayseri Ser. Sic. No: 135/143-2.

631 Kayseri Ser. Sic. No: 144/82-2.

632 Kayseri Ser. Sic. No: 147/91-1.

633 Kayseri Ser. Sic. No: 131/70-2.

634 Kayseri Ser. Sic. No: 138/133-2.

ab-RUM KİLİSESİ

Kayseri'de İslam Paşa Mahallesi'nde bulunan Rum kilisesi, İstanbul Metropolitliği'nden gönderilen Metropolitlerce idare edilmektedir. 20 Ocak 1710 tarihinde kilisenin Metropolitliğinde Emiye adında birisi bulunmaktadır. Silmen Mahallesi'nden El-Hac Hüseyin Ağa Metropolit Ermiye'yi mahkemede dava ederek daha önceki rahip Armedos'a "kilisenin mutlak ihtiyacı için 300 kuruş borç" verdiğini ve bunun tabep etmesi üzerine Rahib Ermiye borcu men etmiştir. Mahkemede mu'azaradan men` kararı vermiştir⁽⁶³⁵⁾. 1730 senesinde kilisenin tamire muhtac olması dolayısıyla İslam Paşa Mahallesi halkı İstanbul'a başvurarak kilisenin tamir edilmesi için müsaade almışlardır. Tamir için masraf olarak tutan 80 kuruş "galle-yı vakıf"dan ödenmiştir⁽⁶³⁶⁾.

Kayseri merkezinde tesbit edebildiğimiz bu iki Ermeni ve Rum kilisesinden başka kilise bulunmamaktadır.

ac-HİMAYİL KİLİSESİ

Darsiyak Köyünde bulunan kilise Ermeni cemaatine aittir. 25 Nisan 1700 tarihinde "simal divarı yıkılan" kilisenin tamiri için mütevellî Murad zımmî Kayseri Mutesellimi Osman Ağa'ya müracat ederek kilisenin tamiri için müsaade istemistir. Yapılan keşf neticesinde yıkılan duvarın tamiri için müsaade edilmiştir⁽⁶³⁷⁾. Kilisenin geniş bir bahçesi bulunduğu ve bahçe içinde ziraat yapıldığı anlaşılmaktadır⁽⁶³⁸⁾.

ad-HIZIR İLYAS KİLİSESİ

Darsiyak Köyünde olan bu kilise Rum cemaatine aittir. 6 Mart 1721 tarihinde tamire muhtac olan kilisenin, cemaatin

635 Kayseri Ser. Sic. No: 134/115-1.

636 Kayseri Ser. Sic. No: 147/145-1.

637 Kayseri Ser. Sic. No: 126/23-1.

638 Kayseri Ser. Sic. No: 126/172-2.

müracatıyla tamirine müsaade edilmiştir⁽⁶³⁹⁾.

af-BOGOS BEDROS KILISESİ

Tomarza köyünde bulunan kilise Ermeni cemaatine ait olup, 5 Haziran 1730 tarihinde kilisenin tamiri için müsaade edilmiştir⁽⁶⁴⁰⁾.

ag-MERYEM ANA KILISESİ

Balakesi Köyünde olan kilise Ermeni cemaatine ait olup 1701 senesinde tamire muhtac olduğu için tamir edilmesine müsaade edilen bir emir gönderilmiştir⁽⁶⁴¹⁾.

b-MANASTIRLAR

ba-HURAIL MANASTIRI

Talas'da bulunan Manastır Rum cemaatine aiddir. 1716 senesinde Kayseri'de meydana gelen deprem dolayısıyla zarar gören manastırın 22 Mart 1728 tarihinde tamir için müsaade edilmiştir⁽⁶⁴²⁾.

bb-KARABET MANASTIRI

Rum cemaatine ait olan bu manastırın tamire muhtac durumda olması dolayısıyla 5 Ekim 1708 tarihinde yapılan tetkikler neticesinde tamirine müsaade edilmiştir⁽⁶⁴³⁾.

6-SU YOLLARI VE KAYNAKLARI

Osmanlı su mimarisine ait eserlerde Maveraünnehir ve Sel-

639 Kayseri Ser. Sic. No: 143/59-2; 82-1.

640 Kayseri Ser. Sic. No: 147/31-1.

641 Kayseri Ser. Sic. No: 126/167-2.

642 Kayseri Ser. Sic. No: 144/73-4.

643 Kayseri Ser. Sic. No: 132/26-4.

cukî sanatının hususiyetlerini bilhassa cesme, sebil ve sadırvanlarda klasik devrin sâde güzelliğini, Lale devrinin yaldızlı süslerinin, Rönesans'ın Türk Barok ve Anpirinin tarzı ihtisamını görmek mümkündür⁽⁶⁴⁴⁾. Su yolları ile kaynakları bakımından Kayseri "açık hava cesmeler müzesidir"⁽⁶⁴⁵⁾ denilmektedir.

Kayseri'de Selcuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar dönemine ait birçok cesme yapılmıştır. Kayseri Cesmeleri hakkında dikkatli ve ciddi çalışmalar bulunmaktadır⁽⁶⁴⁶⁾. Bilindiği gibi cesmeler halkın su ihtiyacını temin etmek maksadıyla şehrin muhtelif yerlerinde vakıf olarak yapıldırlardı. Cesme bakımından zengin olan Kayseri'nin su kaynakları bakımından da zengin olduğu görülmektedir. XIII. ve XX asırlar arasında Kumlu, Mıhlım ve Siremenli suları künklerle Kayseri'ye getirilerek şehirdeki cesmelerle dağıtılmıştır⁽⁶⁴⁷⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri şehri cesmelerine su dağıtımı konusunda çok hassas davranıldığı ve suyun dağıtılmasıyla ilgili de görevliler tayin edildiği görülmektedir "Berât-ı Sultânî ile mirân olan Osman Celebi nasb ve ta'yin" edilmistir⁽⁶⁴⁸⁾. "Gör veya göz" adında su yolu ve köprü tamiri için vakıfların yapılmış olduğunu tespit edebiliyoruz⁽⁶⁴⁹⁾. Kayseri'de cesmeler için dağıtılan sudan bazan bahçelerde sulandığı için su sıkıntılara sebep olunmuştur. Bundan dolayı su dağıtımıyla vazifeli olan "sâkî" ile halk arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır⁽⁶⁵⁰⁾. 1729 senesinde ulema, suleha ve ayan huzurunda; Ali Efendi su yollarının tamirine mal vakfetmiş ve şehirdeki cesmelerle su dağıtılırken "Kadim usul"e uyulmasını şart koşturmuştur⁽⁶⁵¹⁾. Kayseri cesmelerinin mimari tarzlarını;

a-XIII.asır-1703

b-1703-1730, Lale devri,

644 Ayhan Töre, "Türk'lerde Su Mimarisi", Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1962, s.49.

645 U. Yörükoğlu, a.g.e., s.7.

646 U. Yörükoğlu, a.g.e. s.7 : M.Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinden, s.531-583.

647 U.Yörükoğlu, a.g.e., s.10.

648 Kayseri Şer. Sic. No: 148/28-1.

649 Kayseri Şer. Sic. No: 148/28-1.

650 Kayseri Şer. Sic. No: 132/14-1.

651 Kayseri Şer. Sic. No: 147/44-1.

c-1730-1808, Barok devri,

d-1808-1874 Ampir tarzı devri

e-1878-1930 Yeni klasik devri⁽⁶⁵²⁾. Sunu belirtmek gerekirkı çok farklı yapı tarzlarıyla yaptırılmıs olan Kayseri çeşmelerinin önemli mimari eserler olduğu kabul edilebilir.

a-GEVRAMOGLU CESMESI

Gevramoğlu Mahallesiinde ve Seraceddin Medresesi arkasında bulunan çeşme hâlâ ayaktadır. Kitâbesinde 1508 senesinde "Sahibi Hacı Azizoğlu Piroğlu" tarafından yaptırılmıstır denilmektedir⁽⁶⁵³⁾.

b-HACI HAMZA KILISESI

1529 tarihli vakfiyesiyle bilgi sahibi olduğumuz çeşme bugün mevcut değildir. Çeşme, Cami-i Kebir Mahallesiindedir⁽⁶⁵⁴⁾.

c-GOLLU CESME

Kubaroğlu Mahallesiindeki çeşmenin iki kitâbesi bulunmaktadır. 1551'de yapılan çeşme 1866 senesinde tamir edilmiştir. Çeşme, bugün mevcut durumdadır⁽⁶⁵⁵⁾.

d-PAMUK HANI CESMESI

1390 senesinde Sultan Burhâneddin'in Emirlerinden Seyh Müeyyed tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Bugün bir çeşme abidesi kabul edilen eser XVIII.asırdaki tamirinden sonra bugünkü görüntüsünü almıştır⁽⁶⁵⁶⁾.

652 U. Yörükoğlu, a.g.e., s.15.

653 M.Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinde, s.547.

654 M. Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinden, s.548-549.

655 M.Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinden, s.553.

656 A.Gabriel, a.g.e., s.98-99.

e-HISAYNILU MAHALLESİ ÇESMESİ

23 Aralık 1713 tarihinde cesmenin mütevellilerini vazifelerini yapmadıkları ve vakfın paralarını zimmetlerine gecirdikleri anlaşılmıştır. Vakfın parasını zimmetine geciren yöneticilerden bu paranın tahsis edilmesine karar verilmiştir⁽⁶⁵⁷⁾. 15 Ocak 1723 tarihinde cesmenin vakıf mütevelliliğine Ali Halife tayin edilmiştir⁽⁶⁵⁸⁾. Aynı belgeden çeşme vakfının 2236 kuruş geliri bulunduğu anlaşılmaktadır.

f-HASBEK MAHALLESİ ÇESMESİ

23 Nisan 1711 tarihinde ki bir belgede 1704-1708 seneleri arasındaki gelirlerin 64 kuruş 3 rub` olduğu anlaşılmıştır. Aynı sene Tasar köyünden çeşmeye 20 kuruş daha gelir toplanmıştır⁽⁶⁵⁹⁾.

g-HACI KILIÇ MAHALLESİ ÇESMESİ

19 Subat 1705 tarihinde Hüseyin Bey adını taşıyan çeşmenin akar suyunu Kürtler, Hunad ve Kalenderhâne Mahallelerinden geçerek geldiği ve bu mahallelerdeki bazı evlerin su ile ağac dikdiklerinden suyun halka yetmediği belgeye kayd edilmiştir. Bu durumun önlenmesi için halk kadiya şikayette bulunmuştur⁽⁶⁶⁰⁾.

h-BOZATLI MAHALLESİ ÇESMESİ

Killer çeşmesi diyede bilinen bu eserle ilgili 22 Ocak 1723 tarihinde çeşme vakfının mütevelliliğinde Mustafa bulunmaktadır. Müteveli Mustafa, Eskibezistan'da bulunan Gömleksiz Çeşme diye bilinen çeşmenin mütevellisi Seyyid Mehmed'le beraber çeşmelerinin tamire ihtiyacı olduğunu belirterek tamir

657 Kayseri Ser. Sic. No: 137-27-1; 28-2.

658 Kayseri Ser. Sic. No: 143/103-2.

659 Kayseri Ser. Sic. No: 134/49-3.

660 Kayseri Ser. Sic. No: 129/11-2.

icin müsâade almışlar ayrıca bu cesmelerin vakfı olarak da Kici Kapısı'nda yeni bir çeşme yaptırmak için izin almışlardır⁽⁶⁶¹⁾.

ı-ESKI BEZİSTAN MAHALLESİ CESMESİ

Gömlüksiz Çeşme diye bilinen bu çeşmenin mütevelliliğinde 23 Ocak 1723 tarihinde Seyyid Mehmet bulunmaktadır. Çeşme, tamire muhtac olduğu için müsâade verilmiştir⁽⁶⁶²⁾.

i-HASAN FAKI MAHALLESİ CESMESİ

Mataracı Çeşmesi olarak da bilinen bu çeşmenin 1721 senesinde tamire muhtac olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklı mevkiindeki bir bahçe vakfın çeşmesindedir. 7 Aralık 1721'de bu bahcenin yarısı 100 kurusa satılarak tamir masraflarına harcanmıştır⁽⁶⁶³⁾.

j-TASKINCIK MAHALLESİ CESMESİ

Nasrullahzâde Mehmet Efendi'nin vakfıdır. Çeşme tamire muhtac olduğundan mütevellisi 9 Ekim 1730'da tamir yapabilmek için yetkililerden müsâade istemistir⁽⁶⁶⁴⁾.

k-İC KALE MAHALLESİ CESMESİ

Cifte çeşme denilen bu çeşmenin tetkik ettiğimiz senesinde tamire muhtac durumda olduğu anlaşılmaktadır. 22 Mart 1704 tarihinde Gürcü Mahallesinde Simadin adında birisi "Karakaya mevki'indeki 9 ırgatlık bağının gallâsının satılarak"

661 Kayseri Ser. Sic. No: 143/92-2.

662 Kayseri Ser. Sic. No: 143/92-2.

663 Kayseri Ser. Sic. No: 143/33-2.

664 Kayseri Ser. Sic. No: 147/73-2.

cesmenin ihtiyacına harcanması için verilmiştir⁽⁶⁶⁵⁾. Bu çeşme bugün bakımsız bir vaziyette olup hâlâ ayakta. Biri yeni diğeri eski iki kitabesi bulunmaktadır⁽⁶⁶⁶⁾.

1-HOCA VATAN CESMESİ

Ceşme, Hunat Hatun Mahallesiindedir. 30 Ağustos 1705 tarihinde mütevellî olan Ahmet meclis-i ser'de "mevkûf-ı nûkûdun murabahası'ndan çeşmenin masraflarını karşıladığı ve 70 kuruş gelir kaldığını beyan etmiştir. Bu zatın aynı zamanda Pir Yanıkoğlu camiin sıracına "mevkûf-ı nûkûd"unun da mütevellîsidir⁽⁶⁶⁷⁾.

m-KUMBET CESMESİ

Hasbek Mahallesiinde olan çeşmenin 17 Subat 1705'de eski mütevellîsi El-Hac Ali ile yeni mütevellî Molla Ali arasında yapılan hesaplaşma sonunda 460 kuruş ana para 240 kuruş murabaha toplam 700 kuruş vakıf geliri olduğu kaydedilmiştir⁽⁶⁶⁸⁾.

n-EL-HAC HAMZA CESMESİ

Hace Köse Danışmend ve Hacıvaz Mahalleleri arasında bulunan çeşmenin Eski Penbeciler Pazarı ve İplik Pazarı carşısında bir dükkân vakfiyesi olarak bulunduğunu tesbit edebiliyoruz. 7 Ocak 1711'de bir anlaşmazlık çıkmışsa da Mutasarrıf İbrahim Ağa huzurunda vakıf eser hususunda anlaşmazlık çözülmüştür⁽⁶⁶⁹⁾.

o-CIFTE CESME

Hatuniye Medresesi önündeki çeşme ile ilgili 20 Ağustos

665 Kayseri Ser. Sic. No:129/33-3.

666 U.Yörükoğlu, a.g.e., s.33.

667 Kayseri Ser. Sic. No: 129/174-2.

668 Kayseri Ser. Sic. No: 129/12-2.

669 Kayseri Ser. Sic. No:135/3-2.

1705 tarihinde Kazancılar Çarşısında El-Hac Mehmed tarafından bir dükkânın vakıf için satın alındığını tesbit edebiliyoruz. İcareye verilen dükkânın geliri çeşmenin su yolları bakımına vakfedilmiştir⁽⁶⁷⁰⁾.

ö-ÇEŞME-İ KEBİR

Tekye önu denilen yerde bulunan çeşmenin 18 Temmuz 1711 tarihinde mütevellisi El-Hac Semseddin, çeşme gelirlerinin 221 kuruş iki semen geliri olduğunu kaydetmiştir⁽⁶⁷¹⁾. 1711 senesinde çeşme vakfının nazırlığına Sadat'tan Şeyh Kasım tayin edilmiştir⁽⁶⁷²⁾.

p-DİKİLİ TAS MAHALLESİ ÇEŞMESİ

Bu çeşmenin 28 Subat 1706 tarihinde mütevelliliğine Molla Veli'nin tayin edilmiş olduğu görülmektedir⁽⁶⁷³⁾.

r-KALENDERHANE MAHALLESİ ÇEŞMESİ

Kenas suyunun Til Köyü mezreasından bu çeşmeye kadar getirilib akıtılması için Cavusoğlu Mustafa'nın her sene bahcesinden 50 akçelik gelirini vakfeyletiğini tesbit ediyoruz⁽⁶⁷⁴⁾.

8-HAMAMLAR

Sehrin fizikî yapısının temel unsurlarından birisi de hiç şüphesiz hamamlardır. Türk insanının temizliğe verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Türklerin en eski tarihlerinden buyana bu yapı tarzları hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı hamamları da mimari özellikleri bakımından

670 Kayseri Ser. Sic. No: 129/169-2.

671 Kayseri Ser. Sic. No: 135/196-1.

672 Kayseri Ser. Sic. No: 135/95-2.

673 Kayseri Ser. Sic. No: 129/24-1.

674 Y. Demircan, a.g.e., s.109.

zengin durumdadırlar. Hamamlar tek veya çift sekinde yapıllarlar. Hâlâ Osmanlı hamamları arasında kullanılır durumda olanlar bulunmaktadır⁽⁶⁷⁵⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'de vakıf hamamları⁽⁶⁷⁶⁾ yanında sehrin zengin ve ileri gelenlerinin ev ve konakları içinde yaptırdıkları hamamlar da bulunmaktadır⁽⁶⁷⁷⁾.

a-KADI HAMAMI

İckalede Cami-i Kebir Mahallesiinde bulunan hamamı Kayseri'de kadılık yapmış Bedreddin Mahmud Efendi tarafından yaptırılmıştır⁽⁶⁷⁸⁾. 1542 senesinde yaptırıldığı anlaşılan eser cifte hamamlardan birisidir⁽⁶⁷⁹⁾. Gayet ferah olan bu hamam, 1967 senesinde yeniden tamir edilerek hizmete alınmıştır ve hâlâ faal durumdadır.

b-GURCU HAMAMI

İc kalede bulunan hamam aydınlık ve ferahdır⁽⁶⁸⁰⁾. Osman Paşa Hamamı da denilen⁽⁶⁸¹⁾ bu eser Hunad zâviyesindeki müderislere vakfedilmiştir⁽⁶⁸²⁾. 17 Subat 1701 tarihinde vakfiye şartlarına uygun olmayarak Osman adında birisi vakfa müdahale etmiş bu kişinin men edilmesi için Kayseri Kadısına emir gönderilmiştir⁽⁶⁸³⁾. 7 Temmuz 1708 tarihinde hamamın mütevellisi Karakaş Ali Efendi'nin ölümüyle İsmail yerine tayin edilmişse de Kayseri'den ayrılıp İstanbul'a gidince yerine vekil olarak Abdurrahman'ı bırakmıştır⁽⁶⁸⁴⁾. 25 Kasım 1721 tarihinde müderislik şartı haric Gürcü vakfına müteveli tayin edilen Mev-

675 O.Aslanapa, a.g.e., s.299.

676 Kayseri Şer. Sic. No: 134/138-3; 143/155-2.

677 E. Celebi, Seyahatname III, s.145.

678 A.Nazif, a.g.e., s.122.

679 M. Cayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s. 549; K. Özdoğan, a.g.e., s.95; K. Karamete, a.g.e., s.41. (Ciftehamam, hamamın hem kadınlar hemde erkekler için yaptırılması demektir).

680 E. Celebi, Seyahatname III, s.145.

681 Kayseri Şer. Sic. No: 134/138-2.

682 Kayseri Şer. Sic. No: 126/9-1.

683 Kayseri Şer. Sic.No: 126/9-1.

684 Kayseri Şer. Sic. No:134/138-3.

İana İsmail'in yerine Şifahiye Medresesi müderrislerinden Abdurrahman tayin edilmiştir. Ancak bu müdahale önlenerek tekrar vazife İsmail'e verilmiştir⁽⁶⁸⁵⁾.

c-HUNAD HAMAMI

1226-1228 senelerinde Melike Mahberi Hatun'un emirleriyle yaptırılmıştır. Hunat Hatun Külliyesine dahil çifte hamamlardandır. Mimari özellikleriyle beylikler ve erken Osmanlı devri hamam mimarilerine mense olmuştur⁽⁶⁸⁶⁾. Birçok defa tadilata uğramış olan hamam bugün harebe durumdadır⁽⁶⁸⁷⁾.

d-GULUK HAMAMI

1334 senesinde Guluk Şemseddin tarafından Guluk Cami'ne vakfı olarak yaptırılmıştır⁽⁶⁸⁸⁾. Hamamın 1584 senesinde günlük 5 akçe senelik 1800 akçe geliri vardır⁽⁶⁸⁹⁾. 1708 senesinde Guluk Caminin arkasında bulunan hamamda, belli miktarda hissesi olan Ali'ye "200 akçesi bir kurus raicle" seligi 1880 akçeye camii evkafı mütevellisi Mehmet Ağa tarafından icâreye verilmiştir⁽⁶⁹⁰⁾.

e-CAFER BEY HAMAMI

Eratnalılar döneminden kalan eser 1348 senesinde Eratnalı Beylerden Cafer Bey tarafından yaptırılmıştır⁽⁶⁹¹⁾. 1714 senesinde şartlara uygun olmayarak başkalarına verilmiş olan hamama Mütevelli Yunus Halife müdahale ederek durumun düzeltilmesini istemiştir⁽⁶⁹²⁾.

685 Kayseri Ser. Sic. No: 143/155-2.

686 Erol Yurdakul, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı", Selçuklu Tarihi Araştırmaları Dergisi II, Ankara 1971, s.141-151.

687 A.Gabriel, a.g.e., s.98.

688 K. Özdoğan, a.g.e., s.95.

689 Y.Demircan, a.g.e., s.68.

690 Kayseri Ser. Sic. No: 134/87-1.

691 K. Özdoğan, a.g.e., s.95.

692 Kayseri Ser. Sic. No: 137/41-1.

f- SELAHADDİN HAMAMI

Bir Osmanlı mimarisi olan eser 1590 senesinde yaptırılmıştır⁽⁶⁹³⁾.

g-HUSEYİN PAŞA HAMAMI

Asağı kale mevkiindeki hamam bir Mimar Sinan eseridir⁽⁶⁹⁴⁾. Kanûni'nin 1534 senesindeki İrakeyn seferine giderken Kayseri'den ordusuyla birkaç gün konakladığı sırada bu hamama girdiği belgelerde kaydedilmiştir⁽⁶⁹⁵⁾. Çok sâde ve süsüz olan hamam kargir ve iki kubbelidir⁽⁶⁹⁶⁾.

Bu hamamlardan başka kimliklerini tam olarak tesbit edemediğimiz bazı hamamlar bulunmaktadır. Güzel Paşa ve Pamukcular hamamları⁽⁶⁹⁷⁾ gibi. Bu hamamlar hakkında çalıştığımız dönemle ilgili herhangi bir bilgi tesbit edemedik.

IV-ZENAAT VE TİCARET YERLERİ

Bilindiği gibi bedesten, han ve esnaf çarşıları ticarî ve sanayi faaliyetlerinin yürütüldüğü yerlerdir. Bu müesseselerin yerlerinin bilinmesi şehrin fizikî yapısının tanınmasını sağladığı gibi, şehrin ticarî ve sanayi imkanlarının bilinmesi için de önemlidir. Osmanlı şehir planında hakim olan unsurlar; cami, bedesten ve imâret birbirleriyle düzenli bir bağlantı içindedirler. Asıl merkezi ise bedestenler meydana getirir⁽⁶⁹⁸⁾. Bu durum hemen bütün Anadolu şehirlerinde de böyledir. Bilindiği gibi Kayseri şehri tarihinin her döneminde önemli bir ticaret merkezidir. Coğrafi yeri itibarıyla de buna müsaittir. Çünkü, şehrin yerleşim yeri, tarihî ticaret yol-

693 K. Özdoğan, a.g.e., s.95.

694 M. Çayırdağ, Kayseri'de Mühim Binalar, s.724.

695 Nasihü's-Silahî, Beyan-ı Menâzilname-i İrakeyn Süleyman Han, (Hzr. Hüseyin G. Güraydın), Ankara 1976, s.72

696 A.Gabriel, a.g.e., s.94.

697 E. Çelebi, a.g.e. III, s.143.

698 Ü. Ergenc, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1979, s.106

larının kesistigi kavsaklardan biridir⁽⁶⁹⁹⁾. Bu coğrafi imkanlar şehre hakim olan topluluklar tarafından daima iyi değerlendirilmiştir. Türkler Anadolu'ya geldikten sonra Kayseri'nin bu özelliğinden istifade etmeyi ihmal etmemişlerdir. XIII. asırda yapılmış bulunan Eskibedesten mahallesindeki "Bedesten" bunun delili kabul edilebilir. Selçuklu mimari isçiliğiyle süslenmiş olan binanın taç kapısı ve birkaç hücresi ayakta. Kitâbesi bulunmayan eserin inşa tarihi bilinmemektedir⁽⁷⁰⁰⁾. Bundan başka bu günkü Cumhuriyet mahallesinde Belediye Is Hanının yerinde bir başka bedestenin varlığından da söz edilmektedir⁽⁷⁰¹⁾. Anadolu Selçuklu devrinin "Yabanlu Pazarı"⁽⁷⁰²⁾ diye bilinen milletlerarası bir fuarın çok yakınındaki bir şehirde birden fazla bedestenin bulunması tabii karşılanmalıdır. Anadolu Beylikleri dönemi bütün kargasılıklarına rağmen Kayseri'nin ticarî hayatı canlılığını korumuştur. Osmanlı döneminde de Kayseri'nin ticarî önemini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bunun en güzel misali 1497 senesinde yaptırılan ikinci bedestendir⁽⁷⁰³⁾. Kayseri çarşıları surlar içindedir. Şehre gelen yollar Kici Kapısı, Sivas Kapısı, Meydan Kapısı ve Boyacı Kapısından surların içinde bütünleşirler⁽⁷⁰⁴⁾ ve ticaret ve sanâat merkezi olan çarşı ve pazar yerlerinde noktalanırlar. Kayseri çarşıları 1729 ve 1871 senelerinde iki büyük yangın geçirmişler ve birçok yeri tamir edilmiştir.

a-BEDESTENLER

Ticarî hayatın gelişmiş olduğu Kayseri şehrinde taştan yapılmış⁽⁷⁰⁵⁾ "Bursa ve Edirne'deki gibi iki yerde Kargir Bedesten" vardır⁽⁷⁰⁶⁾. Eskibedesten mahallesindeki I. Bedesten

699 W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Bektas), İstanbul 1960, s.39; Nezahat Baydur, Kültepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Arşatırmalar, İstanbul 1970, s.19.

700 A. Nazif, a.g.e., s.118.

701 M. Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s.547. (Bu görüş kuvvetle muhtemeldirki, Selçuklu devrinin unlu ticaret şehrinde olması çok takidir)

702 Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985, s.4.

703 A.Nazif, a.g.e., s.117.

704 T.Gökbilgin, a.g.m., s. 93; Y.Öğuzoğlu, a.g.m., s.32.

705 Polonyalı Simon, Seyahatname, s.50.

706 E.Celebi, Seyahatname, III, s.143.

kitâbesizdir. Selçuklu mimari isciliğiyle süslenen binanın taç kapısı ve birkaç hücresi hâlâ ayakta'dır⁽⁷⁰⁷⁾. Bedestenin inşa tarihi bilinmemektedir. Ayrıca bugünkü cumhuriyet mahallesinde Belediye İshanının yerinde başka bir bedestenin varlığından da söz edilmektedir⁽⁷⁰⁸⁾. Birinci bedestenin mücevhercilerle kıymetli kumas tüccarlarına tahsis edilmiş olduğu kaynaklarda belirtilmiştir⁽⁷⁰⁹⁾. Evliya Celebi bedestende "çesitli kab kaçak esyaları pek çoktur. Kuyumcular mücevher esyaları işlerler büyük bedestende zengin tüccarlar alıs veris edip çesitli kum-aslar satın alırlar"demektedir⁽⁷¹⁰⁾. Anlaşıldığı kadarıyla XVII. asırda bedestende çok canlı bir alışverişin olduğu söy-lenebilir. II. Bedesteni Kayseri Sancakbeylerinden Mustafa Bey 1497 senesinde yaptırmıştır⁽⁷¹¹⁾. Bedesteni Abdulhayoğlu Meh-met Bey adında Bursa'lı bir ustanın yapmış olduğunu kitâbesin-den öğreniyoruz⁽⁷¹²⁾. Bedesten, güneyden Vezirhanı doğu ve ku-zeyinden Kapalı Carsı (Sipahi Pazarı), batıda Pamuk Hanı ile önünden de geçen yollarla çevrilidir. Bina dört ayağa dayanan kubbeli kare planlı geniş bir orta bölüm ile kuzeyinde ve gü-neyinde bulunan tonozlu kubbeli iki kısımdan meydana gel-miştir⁽⁷¹³⁾. Bedesten itina ile yapılmasına rağmen saheser değil fakat sağlam bir yapıdır⁽⁷¹⁴⁾. Bedesten yakın zamanlarda tamir edilerek mezbahaya çevrilmiştir.

Merkezinde bedestenin bulunduğu şehirler buradan çesitli istikametlere uzanırlar. Bedestenin hemen yanında uzuncarsı denilen geniş bir cadde bulunur. Uzuncarsı, şehirde her türlü üretimin ve her türlü mal ve hizmet erbâbının bulunduğu böl-gedir. Bu carsıya her biri ayrı iş kolundaki esnâfların bulun-duğu sokaklar açılır⁽⁷¹⁵⁾. Kayseri'de Uzuncarsı At Pazarına yakındır⁽⁷¹⁶⁾. Güneyinde Odun Pazarı ve Koyun Pazarı vardır.

707 M.Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinden, s.545.

708 A. Nazif, a.g.e., s.118.

709 K.Karamete, a.g.e., s.40; K. Ozdoğan, a.g.e., s.87.

710 E.Celebi, Seyahatname III, s.143.

711 A.Nazif, a.g.e., s.117. (Mustafa Bey II. Beyazıt'ın Lalasıdır).

712 A.Nazif, a.g.e.,s.117; Ozdoğan, a.g.e., s.87.

713 M.Cayırdag, Kayseri'de Kitabelerinden, s.545.

714 A. Gabriel, a.g.e., 97; K. Ozdoğan, Uc Büyük Kubbe ve sura ilave edilen kubbeciklerden meydana gelmiş demektir, a.g.e., s.87.

715 U. Ergenc, "Osmanlı şehirlerindeki Esnaf..." s.106.

716 Kayseri Ser. Sic. No: 129/142-2.

Bunları takiben attarlar, berberler, köşkerler, bakkallar, kasaplar, tatlı ve pasta yapanlar, bas satıcıları, recel satıcıları sıralanırlar⁽⁷¹⁷⁾. Evliya Celebi, sehrin çarsularının surlarla iç kale arasında olduğunu "Muhsip Aga'nın dükkânını geçince Arpacılar Carsısı, Kazancılar Pazarı ve Samurcular Carsısı gelir. Sol tarafta Mevlevihâne bahcesinin kapısı vardır. Uzun çarşı başında son bulur. Sarahâne ile Haffafhâne Pazarı, aydınlık, düzenli ve çok kalabalık pazarlardır. Debbağlar Pazarı temizdir. Odun Pazarı kale kapısında olup buraya At Pazarı kapısı derler⁽⁷¹⁸⁾ At Pazarı, Pasa Sarayı yanındadır. Koyun Pazarı da o civardır"⁽⁷¹⁹⁾. Polonyalı Simon ise Kayseri'de "hânlar, bedestenler, dükkânlar, çarşı-pazarlar ve kuyumcu dükkânları vardır. Böyle olduğu halde az insana raslanır"⁽⁷²⁰⁾ demektedir.

Kayseri sehrinde XVI ve XVII. asırlarda ticarî hayatın birçok olumsuzluklara rağmen canlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir⁽⁷²¹⁾.

Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'deki ticarî ve zanaat faaliyetlerinin yapıldığı yerler hakkında dolaylı da olsa birçok bilgi bulunmaktadır. Bu yerlerle ilgili belgeler biraraya getirildiğinde ticaret bölgelerinin fizikî sınırlarını çizmek mümkündür. Kale önünden itibaren bakkallar çarsısı ve es-kiciler çarsısı bulunur⁽⁷²²⁾. Buradan itibaren meydan kapısına doğru gidildiğinde kuyumcular çarsısı yer alır⁽⁷²³⁾. Boyacı Kapısı dışında At Pazarı ile kale surları arasında Hallaçlar Carsısı, Abdü'l-Fettah Efendi Carsısı ve Pamukcular Carsısı bulunmaktadır⁽⁷²⁴⁾. Bezzasistan Kapısı yanında Takyeciler Carsısı, Nalbentçiler Carsısı ve Arpacılar Carsısı

717 K.Karamete, a.g.e., s.40; K. Özdoğan, a.g.e., s.87.

718 Kayseri Ser. Sic. No: 147/72-1.

719 E.Celebi, Seyahatname III, s.143.

720 Polonyalı Simon, Seyahatname, s.158-159. (Eserde İnciciyanın ticaret hayatıyla ilgili müesseseleri kaydeder, a.g.e., s.159. Dipnot 6.)

721 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.32. (XVI. asrın sonu ve XVII. asırda başta ticaret yollarının Akdeniz'in dışına çıkması ve Anadolu'daki "Celali İsyanları" sebebiyle birçok olumsuzluklar bulunmaktadır).

722 Kayseri Ser. Sic. No: 126/17-1.

723 Kayseri Ser. Sic. No: 126/86-1.

724 Kayseri Ser. Sic. No: 126/17-1.

vardır⁽⁷²⁵⁾. Ayrıca 3 Şubat 1714 tarihindeki bir belgede Kayseri Carsı-pazarlarının fizikî durumuyla ilgili su bilgiler bulunmaktadır; Sâdâdan Abdü's-samet Celebi Penbeciler Carsının orta kapısı denilen yerden büyük carsıya giden yolla meydan kapısı arasındaki dükkânların harap olduğu ve bunların tamiri için müsaade istemistir. Mutasarrıf ve müteessilimden alınan "mühürlü mesrûta-yı nâtika" ile tamir için istenilen müsaade verilmiştir⁽⁷²⁶⁾. Kayseri'deki carsı ve pazar yerlerinin geniş ve düzenli olması ticaret ve mal üretiminin canlılığına sebep kabul edilebilir. Tetkik ettiğimiz dönemlerde Kayseri'deki zanaatla ilgili üretimin çok fazla olduğu ve Orta Anadolu'nun birçok bölgesine kadar geniş bir alanın ihtiyaçlarını karşıladığı belgelerden anlaşılmaktadır. 3 Ağustos 1710 tarihinde Karaman'ın Bor kasabasından Ramazanoglu Evkafına ait hamamın müstehciri Mustafa Ağa hamamın köhne kazanını değiştirmek istediği kasabada "Ustad bulunmadığı için Kayseri'den her batmanı dörter kurustan 44 batmanlık kazanı tamir ettirmiştir⁽⁷²⁷⁾". Bu belgedende anlaşıldığı gibi XVIII. asrın başlarında Kayseri Anadolu'nun önemli imalat merkezlerinden biri durumundadır. Kayseri'deki carsı pazarlarda bulunan binalar birer vakıf eseridir. Vakıf eserleri Türk sehirciliğinin temel kaynaklarıdır⁽⁷²⁸⁾. Bu vakıf eserlerin birçoğunun tetkik ettiğimiz dönemde tamire muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır⁽⁷²⁹⁾.

Yalnız belgelerimizde yer ve sınırlarını tam olarak tesbit edemediğimiz bazı carsılar da bulunmaktadır. Bu carsılardan en önemlisi Büyük Debbaghânedir⁽⁷³⁰⁾. Bilindiği gibi Kayseri Anadolu'nun her zaman deri işleme merkezlerinden biri olmuştur. Buna rağmen biz bu carsının yerini tam olarak tesbit edemedik. Kayseri denilince akla gelen en önemli üretimden

725 Kayseri Ser. Sic. No: 129/104-3.

726 Kayseri Ser. Sic. No: 134/24-2.

727 Kayseri Ser. Sic. No: 134/105-3.

728 Fuat Köprülü "Vakıf Sistemi Ve Türk Sehirciliği", VD VII, s.31.

729 21 Nisan 1725 senesinde ulemadan Ahmed Efendi ve kardeşi Kasım Efendi'nin sakayetiyle Bezistan'ın mütebellisi Ömer'in Bezistan'da bulunan dükkanın icaresini vermiyor diye Kayseri kadısı Osman Efendi'ye şikayet edilerek "kalebend" ettirilmiştir. Ancak Kayseri'nin ileri gelenleri araya gelerek "işlah-ı nefis ettiğini belirterek bağışlanmıştır. İbnülemin, Dahiliye, No:2701.

730 Kayseri Ser. Sic. No: 126/22-1; 134/9-3.

birisi pastırmacılıktır. Bunun yapıldığı bir Pastırma Pazarının varlığını tespit etmemize rağmen yerini tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır⁽⁷³¹⁾. Yine önemli bir çarşıda Kürkcüler Çarşısıdır⁽⁷³²⁾. Meydan Kapısının yanında olduğunu belirleyebildiğimiz ve yönünü tam olarak tespit edemediğimiz Kececiler Çarşısı⁽⁷³³⁾ da Kayseri'nin mühim çarşısıdır. Yukarıda Arpacılar Pazarına işaret edilmiştir. Fakat şehirde ayrıca bir Hububatçılar Çarşısı bulunmaktadır⁽⁷³⁴⁾. Yalnız Arpa Pazarı ile Hububatçılar Çarşısının fizikî bir alakasının olup olmadığı açıkça belli değildir. Normalde Osmanlı çarşılarının fizikî planında Buğday Pazarı ve Arpa Pazarı ayrı ayrı olsalar da aynı çarşının bölümleri durumundadırlar. Mevnat veya Mevnat Çarşısında şehrin fizikî planı içindeki yerini tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olmamaktadır⁽⁷³⁵⁾. Yine belgelerimizde kale önünde Katrancılar Çarşısını tesbit etmemize rağmen mevkiini tam olarak belirlememiz mümkün olamamaktadır⁽⁷³⁶⁾.

Kayseri'deki çarşı ve pazarlarla ilgili satışlarla alakalı olarak bazı hükümler bulunamaktadır. 1703 senesinde halılaçlık yapan bazı gayrimüslimler Mevlevihâne Seyhi Mustafa Dede ile penbeciler şeyhi Seyyid Ahmet Celebi'yi dava ederek tekye önü denilen mahalde "acûze" kadınların ipliklerini getirib satmalarına engel olunduğunu ve bunun önlenmesini istemişlerdir. Ancak Bayram Paşa'nın mevlevihânenin önünde bina ettirdiği ve vakfı olarak mevlevihâneye bıraktığı dükkânlarda; pamuk ve pamukdan imal edilen ipliğin buralarda satılmaması hakkında bir ferman bulunduğu belirtilerek durumun açıklığı kavuşturulması istenmiştir.

Kayseri'de ticaretin sadece belirli mekânlar olarak dükkânlarda yapılmadığı Mezat çarşısı denilen ve açık pazar diyebileceğimiz yerlerde de alıs verislerin yapıldığını görüyoruz. Eski Bezistan Mahallesinde ölen El-Hac Abdüssamed'in mirası "sûk-ı sultânide Mezât Çarşısında" satıldığını belir-

731 Kayseri Ser. Sic. No: 147/119-1 (EK:2)

732 Kayseri Ser. Sic. No:126/86-1.

733 Kayseri Ser. Sic. No: 147/119-2.

734 Kayseri Ser. Sic. No: 126/20-1.

735 Kayseri Ser. Sic. No: 129/43-2.

736 Kayseri Ser. Sic. No: 129/3-2.

liyebiliyoruz⁽⁷³⁷⁾. Kayseri'de carsılarda bulunan dükkünların fiziki yapıları ya tek katlı yada "bir mahseni ile" birlikte bulunduğunu tesbit edebiliyoruz⁽⁷³⁸⁾.

b-HANLAR

Ticaret yerlerinin önemli unsurlarından birisi hiç şüphesiz Hanlar ve Kervansaraylardır. Han ve Kervansaray kelimeleri bazan birbirlerinin yerlerine kullanılması rağmen aralarında farklar vardır. Kervansaray, Farsca, Karban kelimelerinin birleşik telaffuzudur. Bu eserlerin orijinali ve ilk örnekleri Ribâtlardır. İslam aleminde önceleri din mücahitlerinin harplerde ikmâl ve korunma yerlerine Ribat denilir⁽⁷³⁹⁾. Daha sonraları Ribatlar askerî ve ticarî mahiyet almışlardır⁽⁷⁴⁰⁾. Türk tarihinin kesintisiz müesseselerinden biri olan bu eserlerin ilk defa ne zaman yapıldığı tebit edilememektedir. XI. asırdan itibaren ribatlardan kervansaraylara ve daha sonra hanlara doğru gelişme göstermişlerdir. XVIII. asırda yapımı azalan bu eserler XIX. asarın ortalarından itibaren tamamen terkedilmişlerdir⁽⁷⁴¹⁾. Umumiyetle şehir arasında bulunan bünyesinde hamam, çarşı ve ahır gibi kısımları olanlar kervansaraylar⁽⁷⁴²⁾ olarak adlandırılırken şehirlerde bulunan hanlardaki bu kısımlar ya küçülür veya kaybolurlar⁽⁷⁴³⁾.

ba-KARATAY KERVANSARAYI

Kayseri'den 50 km dışarda Kayseri Malatya yolu üzerindedir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Alaaddin Keykubat tarafından 1240 senesinde tamamlattırılmıştır⁽⁷⁴⁴⁾. 1711 senesinde

737 Kayseri Ser. Sic. No: /6-3.

738 Kayseri Ser. Sic. No: 129/148-1.

739 Fuat Köprülü, " Ribat " VD.II, Ankara 1946, s.277; Ceyhan Güran, Türk Hanlarının Tarihi Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, İstanbul 1976, s.2

740 O.Aslanapa, a.g.e., s.175.

741 F. Köprülü, a.g.m., s.288; C.Günan, a.g.e., s.1-18.

742 C. Güran, a.g.e., s.1; Mustafa Cezar "Türk Tarihinde Kervansaraylar". VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 1979, s.931-940.

743 O.Aslanapa, a.g.e., s.174; C.Güran, a.g.e., s.1.

744 O. Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1971, s.103.

Karasuyda oturan Mustafa Karatay Sultan evlatlarından olduğunu belirterek 1500 tarihli Defter-i Hâkânî'de Seyh Hüseyin'in evlatlarından olduğu ve vergiden muaf olduklarını belirterek eserin Kayseri'deki vakıfları olan tarla ve değirmenden "avâ- rız ve nüzul" alınması için arzda bulunmuştur⁽⁷⁴⁵⁾.

bb-SULTAN HANI

Kayseri'nin 40 km dışında Kayseri Sivas yolu üzerindedir. Harab olduğu için zor okunabilen kitâbesine göre 630-634/1232-1236 senelerinde I. Alaaddin Keykubat tarafından yaptırılmıştır⁽⁷⁴⁶⁾. Kik ettiğimiz dönemde hanla ilgili bilgiye raslanmamıştır.

bc-KAPAN HANI

Evliya Çelebi'nin " çok kalabalık sağlam bir han" diye tasfir ettiği han⁽⁷⁴⁷⁾ At Pazarındadır⁽⁷⁴⁸⁾ ve Kapan Mahal- lesindedir. "Dört tarafı tarîk-ı `âmm ile mahdûd fevkânî ve tahtânî yirmidokuz kapısı" bulunmaktadır⁽⁷⁴⁹⁾. Han Lala Mus- tafa Pasa tarafından Alkun kasabasındaki Cami-i Serif için vakfedilmiştir. 16 Subat 1706 tarihinde hanın mütevellisi olan El-Hac Mustafa'nın, Allahverdi adındaki gayrimüslime 1702 sen- esi Martında senenin sonuna kadar icâre verilmiş ve Oruç adlı gayrimüslimde kefil olmuştur. Ocak 1705 senesinden itibaren senede 150 kurusa Süleymana icâreye verince Oruç kefil olduğu için icâre parasını evadikten talep edice anlaşmazlık çıkmış- tır⁽⁷⁵⁰⁾. 21 Aralık 1705 tarihinde gönderilen bir fermanla Kapan Hanı ve "Kıyık kitâbeti"nden almak üzere her sene Eskün Emini'ne 40 kuruş vermek şartıyla malikâne olarak Cafer'e ve- rilmek üzere Kayseri kadısı naibi Muharreme emir gönderil-

745 Kayseri Ser. Sic. No: 135/77-2.

746 O. Turan, Selçuklular ve İslamiyet, s.105

747 E. Çelebi, Seyahatname III, s.143.

748 Kayseri Ser. Sic. No: 129/87-1.

749 Kayseri Ser. Sic. No: 147/38-1.

750 Kayseri Ser. Sic. No: 129/3-1.

mistir⁽⁷⁵¹⁾. 8 Kasım 1710 tarihindeki bir belgede hanın yarısı Ferhat Pasa yarısı da Bayram Pasa evkâfına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kayseri Mutasarrıfı Kaya Ali Pasa vakfiye şartlarına uygun olmadan hana bir kantar tahsih etmiştir. kantarın ölçüsünde eksik olduğundan esnâfa zulm edilmistir. Ayrıca bu kantar haricinde hiç bir yerde tartıya da müsaade edilmemektedir. Bu durum hanın bazı esnâfı ve Penbeciler seyhi El-Hac Ahmet tarafından Kayseri'ye gelen Karaman valisi Ali Pasa'ya sikayet edilmistir⁽⁷⁵²⁾. 16 Nisan 1716 tarihinde hanın 18 aylık gelirinin 137 kuruş olduğu tesbit edilebilmektedir⁽⁷⁵³⁾. 3 Mart 1730 tarihinde Kapan Hanının yarısına mutasarrıf olan ve Uskûdarda oturan Sabiha Hanım ölmüş ve hakkı oğlu Hüseyin'e kaldığına dair Kayseri kadısına emir gönderilmistir⁽⁷⁵⁴⁾. 10 Eylül 1730 tarihinde hanın katipliğine El-Hac Mehmet 40 kuruşu kitâbet eminliğine vermek üzere tayin edilmistir⁽⁷⁵⁵⁾.

Bilindiği gibi Kapanhanları sehre gelen bütün malların toplandığı ve daha sonrada tevziî edildiği yerlerdir. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'deki Kapanhanının müdahalelerle rağmen kapasitesi oldukça geniş bir şekilde faal durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu handan bugün herhangi bir iz kalmamıştır.

bd-VEZIRHAN

Osmanlı Dönemi sehir hanların en güzel örneklerinden birisidir. Kayseri'deki hanların en büyüğü en önemlisi ve aynı zamanda en sağlam yapılarıdır⁽⁷⁵⁶⁾. Eser Osmanlı sadrazamlarından Nevsehirli Damat İbrahim Pasa (1718-1730) tarafından yaptırılmıştır⁽⁷⁵⁷⁾. Kapalı Carsının yanında yapıldığından sehre gelen tücarlar için en uygun yerdedir. Eserin kitâbesi bulunmamaktadır⁽⁷⁵⁸⁾. Ticaret şartlarına uymamakla beraber

-
- 751 Kayseri Ser. Sic. No: 129/3-1.
 752 Kayseri Ser. Sic. No: 135/46-1.
 753 Kayseri Ser. Sic. No: 138/78-2.
 754 Kayseri Ser. Sic. No: 148/2-1.
 755 Kayseri Ser. Sic. No: 148/24-1.
 756 A.Nazif, a.g.e., s.144.
 757 K. Özdoğan, a.g.e., s.88.
 758 A.Nazif, a.g.e., s.144.

hanın inşaatı bittikten sonra çıkarılan bir emir ile kuyumcu, abacı, kumascı, çuhacı gibi esnâf ve tüccarın handa ikameti emredilmiştir⁽⁷⁵⁹⁾. "Kemâl derecede kesb-i şöhrat tezyid-i rağbet" bulmuş olan han İbrahim Paşa'nın ölümüyle daha önce çıkarılmış olan karara diğer vakıfların mütevellileri karşı geldikleri için 1730 senesinde çıkarılan bir emirle esnâflardan isteyenlerin dilediği yerlere gitmeleri için müsaade edilmiştir⁽⁷⁶⁰⁾. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Sadrazam İbrahim Paşa yaptıracığı hanın yeriyle ilgili Kayseri kadısına gönderdiği bir emir ile Nevşehir'de "binâ ve ihyâ eyledikleri hayrât-ı cemileleri evkâfından Medine-i Kayseri'de vaki` hân-ı cedîdi karinin sûr-ı atîk haricinde karar ittikleri kazûrât geriye ruhsat ve hân-ı mezbûrun insâsına ve etrâfında olan menâzile sınırı muhakkak olup bi-eyy-i hal fenâlar şehirde fezâya ihrâr elzem olmağla" hanın, "sûr-ı atîka varınca kâriz-i kadîmi insâsı asliyesiyle tu'len zira` mevzi-i hamam ve tekrar tahrîr ve sûr-ı atîkden mizân-ı hamâmına varınca 1156 cirâğ ve cinân ve hamâmından hâne-i şehirde ikiz nâm mevziye varınca 600 zira`ki cem`an 1156 zira`" olacak şekilde Kayseri şehir mimâr vekili ve diğer sanattan anlayanların tahminleri ile kesf yaptırılıp 1457 kuruş 51 akçeye ulaşacak masrafı olacağı tesbit ettirilmiştir⁽⁷⁶¹⁾. Bu hanın yapılması diğer hayratların işleriyle vazifeli olarak İshak Efendi tayin edilmiştir⁽⁷⁶²⁾. Ancak İshak Efendi'nin bu işleri katib ederken halka zulmettiği ve lüzumlu araç ve gereçleri alırken de fazla para harcadığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine sadrazamın Çukadarı Hasan mübâsir tayin edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde meclis huzurunda suçlu bulunan İshak Efendi bu vazifesinden alınmıştır⁽⁷⁶³⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde han hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı hanları şehir hanlarının en güzel örneklerinden⁽⁷⁶⁴⁾ olan Vezir Hanı

759 A.Nazif, a.g.e., s.144.

760 A.Nazif, a.g.e., s.144.

761 BOA, Mühimme Def. No:137, s.24.

762 BOA, Mühimme Def. No:135, s.144.

763 BOA, Mühimme, Def. No: 135, s.129.

764 Ceyhan Güran, a.g.e., s.17 (Osmanlı Şehir Hanları İki Katlı Zemin katları depo üs katları ise tamamen yolculara tahsis edilmiştir.)

dış ve iç olarak iki kısımdır. Etrafında üzerlerinde taştan örülmüş kemerleri bulunan binalar vardır. İki katlı olan binanın ikinci katına geniş merdivenlerle çıkılır. Ortasında da havuzu bulunmaktadır⁽⁷⁶⁵⁾. 22 Adet pencerenin kenarları ve dışarıya doğru açılan kapıları tamamen sağlam⁽⁷⁶⁶⁾ bir yapı durumundadır.

be-KIFLAMAZOĞLU HANI

Bu ismin okunuşuyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır. İsim Koklamaz⁽⁷⁶⁷⁾ Kızlamaz⁽⁷⁶⁸⁾ Kaglamaz⁽⁷⁶⁹⁾ Kığılmaz⁽⁷⁷⁰⁾ şeklinde okunmuşlardır. Biz hanın okunuş şeklini Kıflamaz şeklinde tercih ettik⁽⁷⁷¹⁾ çünkü yazıda 3. harf "ğ" şeklinde değil ancak "f" şeklinde okunabilir. Han At Pazar'ı mevkiindedir. 1622 senesinde Hacı Abdi Bey tarafından yaptırılmış ve birçok emlak ve akarı bulunmaktadır. 19 Eylül 1708 tarihinde El-Hac Avrap Mahallesinden "olup Kayseri şehri ve köylerinde sakin yenicilerin ölenlerinin terekelerini miri için zabta memur Cafer Ağa kıflamazolu hanında ticaret üzere bulunan" Tokat'da cami-i serif mahallesinde oturan Yirci Mahmet'in varisi olmadan öldüğünü belirterek mirasına el koymak istemiştir. El-Hac İbrahim Mehmet'in hayatında haktalık olduğunu "yedi cariye ve dört gulam ve bir incili sac bağı ve bir nafiye kürk ve dilki parçası kürk ve tüfenk ve bir kilim ve bir seccade ve 20 kuruş" parası olduğunu belirterek kendisinin varis olduğunu söyleyip bu malları almıştır⁽⁷⁷²⁾. Bu hanlardan bugünkü oteller gibi uzun süreli misafir olarak kalındığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1 Mayıs 1710 tarihindeki bir belgeden Kayseri'de Ahmet Bese adındaki kişiye kalaycılık sanatını öğretmek üzere bir

765 K. Özdoğan, a.g.e., s.89.

766 BOA, Mühimme, Def No:135, s.24.

767 K. Karamete, a.g.e., s.40.

768 Polonyalı Simon, Seyahatname, s.159.

769 E. Celebi, Seyahatname III, s.143.

770 A.Nazif, a.g.e., s.128.

771 Kayseri Ser. Sic. No: 133/15-4.

772 Kayseri Ser. Sic. No: 133/15-4; 16-1

kisinin handa kaldığı anlaşılmaktadır⁽⁷⁷³⁾. 22 Ağustos 1711 tarihindeki bir belgede hanın fizikî yapısıyla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Hanın, "evlâdiyyet ve mesrûiyyet" üzere mütevellisi olan El-Hac Mustafa Ağa hanın tamire muhtac olması üzerine ihtiyaçlarını tesbit ettirmiştir. "Kapı üzerinde vaki` iki kemer ve taki bir kebir gerinden tabanı ayağına varınca ve kible tarafında vaki` fevkanî ve tahtanî dörder göz kemerden cem`an sekiz kemer ve tul tabir olunur. İki kat bargir ve Kayserlik tabir olunur taraftan divar ve yine zikr olunan kayserlik Gürücü Mahallesi ve Mumcu Halil taraflarında olan divarları ve avlu içinin dösemesi ve dükkânların tahliyesi ve han-ı mezbûrun önündeki vaki` altı bâb dükkânın tamir ve terhim olunması için lüzumlu olan kursun, ağac, tas, toprak ve Ustadiye için 1878 kuruş verilmesini talep etmiştir"⁽⁷⁷⁴⁾ buradan hanın Mumcu Halil Mahallesi ile Gürücü Mahallesi arasında olduğu anlaşılmaktadır. Hanın vezir han yapılarına kadar Kayseri'nin en büyük hanı olduğu kabul edilmektedir.

bd-PAMUKHAN

Han Unlu Osmanlı sadrazamlarından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır⁽⁷⁷⁵⁾. Bir avlu ve ona açılan odalardan mütesekkil⁽⁷⁷⁶⁾ ve vezirhandan küçük durumdadır.

be-ABDİ BEY HANI

Kayseri'de bulunan hanlardan birisidir. Hanın kimin tarafından yaptırılmış olduğunu tesbit etmek mümkün olmamıştır. Hanla alakalı olarak tesbit ettiğimiz dönemde Antalyalı olan Ali Besen'in 1701 senesinde bu handa öldüğünü tesbit edebiliyoruz⁽⁷⁷⁷⁾. Varisi yoktur diyerek terekesine el konulan Ali

773 Kayseri Ser. Sic. No: 134/67-1. (Burada bir sanatî öğretmenin ne kadar uzun süre devam edeceği tahmin edilerek bu idiada bulunulmuştur).

774 Kayseri Ser. Sic. No: 135/116-3.

775 K. Özdoğan, a.g.e., s.90.

776 A.Gabriel, a.g.e., s.97.

777 Kayseri Ser. Sic. No: 126/94-3. Hanın adı ile Kıflamazoğlu hanını yaptıranının isimleri aynıdır. Bu durumda bu han ile Kıflamazoğlu hanı arasında herhangi bir ilginin var olup olmadığını tesbit edemedik.

Besen'in hanımı kızı ve vasi-yi muhtarı İsmail Bese yeniceri serdarını dava ederek 298 kurus tutan esyalarını tekrar almışlardır⁽⁷⁷⁸⁾.

bf-GON HANI

Kayseri'de bilindiği gibi en önemli sanatlardan birisi debbaglıktır. Hanın ismi bu sanatla ilgili olmalıdır. Piri Mehmet Paşa'nın zâviyesine ekfak olarak yaptırdığı anlaşılmaktadır⁽⁷⁷⁹⁾. Surların dışında olan han⁽⁷⁸⁰⁾ Nisan 1707 senesinde seneligi 250 kurustan iki seneligi 500 kurusa İbrahim Celebi'ye icâreye verilmiştir⁽⁷⁸¹⁾. 1 Mart 1707 tarihinde Piri Mehmet Paşa evkafının nazırı olan Seyyid Mehmet Cemal merkeze gönderdiği arzuhalinde 20 seneden beri hanın mültezimliği Seyyid Mehmet'e ait olup ancak buradaki vazifelilerin hizmetlerinde kusur ettiklerini belirterek bu durumun düzeltilmesini istemiştir⁽⁷⁸²⁾. 3 Kasım 1710 tarihinde hanın tamire muhtaç durumda olmasıyla ilgili bir begelede, hanın fizikî yapısıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. "Fevkânî odaların ve önlerinde vâki` dehliz ta`bir olunur mevzi`ilerin mushallarının sıvaları dökülüb ve ihcârı menkıyenin sıvaları çürüyüb ve bâkî kalanların dahî istihlâk olmayub ve kemer ayaklarında ve divârlarında tasları çürüyüb harabeye müserref olmak" durumda olduğunu ve bunun tamir ve tadilatı gerektirdiğini bildirmesi üzerine şehrin Hassa Mimar Vekili Hüseyin yapmış olduğu tesbit neticesinde "hân bir dehlizin bina zira` ile tu`len 32.5 zira` ve `arzen 3.5 zira` ve kadi 3.5 zira` olan dört dehliz ve fevkânî yirmi dokuz oda asvaları icun kireç ve kum ve kil bina kemer ayağı ta`miri ve divârların ta`miri ve dehliz-i mezbûrun fevkına kifâyet miktarı toprak ustâdiye ve sâ'ir levâzım-ı sâ'ire 500 kurus ile ancak olub" şeklinde bilir kisi raporu vermiştir⁽⁷⁸³⁾.

-
- 778 Kayseri Şer. Sic. No: 126/99-2.
 779 Kayseri Şer. Sic. No: 132/105-1.
 780 Kayseri Şer. Sic. No:132/15-2.
 781 Kayseri Şer. Sic. No:132/105-1.
 782 Kayseri Şer. Sic. No: 132/108-1.
 783 Kayseri Şer. Sic. No: 134/132-3.

Yukardaki bilgilerden anlaşılaçağı gibi Türkler Anadolu'ya geldiklerinden itibaren kervansaray ve hanlar yaptırmıslardır. XVIII. asrın basında Kayseri sehrine önemli bir han yaptırmannn sebebini Kayseri sehrinin ticarî önemine atfetmek gerekir kanaatindeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYSERİ'DE SEHİR YÖNETİMİ ve İDARİ YAPISI

Osmanlı medeniyet ve müesseseleri etnik özellikleri itibarıyla Türk medeniyetine olduğu kadar uzun bir zamandan beri de İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişmiştir.

Türkiye Selçuklularının varisi olarak Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı; merkez ve tasra teşkilatı olarak iki kısımdan mütesekkildir. Osmanlılarda tasra teşkilatı aşağıdan yukarıya Köy, Kaza, Sancak ve Eyalet şeklinde idari askeri bir taksimata tabi tutulmuştur⁽¹⁾. Tasra teşkilatının en küçük birimi köylerdir. Köylerin birleşmesiyle nahiye⁽²⁾, birkaç nahiyenin birleşmesiyle kazalar ve kazaların birleşmesiyle sancak ve sancakların birleşmesiyle de eyaletler idari taksimatı meydana getirir⁽³⁾.

I- EYALET YÖNETİMİ ve KARAMAN EYALETİ

Osmanlı Devleti'nde, Rumeli⁽⁴⁾ ye geçisten sonra bu-

-
- 1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, s.503 (Osmanlı Devletinde Mezraa-Ekinlik doğrudan bir yerleşme yeri olmayıp bir köyün veya kasabanın ekinliği olan yöredir. Baykara s.42)
 - 2 Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988. (Nahiye: Yöre, memleket, çevre manasına gelen bu kelimenin beylerbeyilik ve sancak gibi manaları vardır. "Vilâyet" kelimesi daha ziyade coğrafi bir birliği ifade etmektedir.)
 - 3 Yusuf Halacoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", DGIT,XII, s.366
 - 4 (Rumeli, Roma kelimesinden gelmiştir. Araplar tarafından Bizanslılar için kullanılmıştır. Türkler Anadolu'yu fethettiklerinde bütün Anadolu için kullanılmaktadır. Daha sonra Avrupa Türkiye'si için kullanılmıştır.

rada fetihler yoğunlasınca, Sultan I. Murad devrinde Lala Sahin Paşa "Rumeli Beylerbeyi" sıfatıyla Osmanlı ordularının baskomutanı olarak atanmıştır⁽⁵⁾. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk eyâlet teşekkül etmiştir. XIV. asırda Beylerbeyi unvanını taşıyanlar, tasra kuvvetlerinin komutanı ve sancaklara dağılmış beylerin amiri durumunda olub; belirli bir bölgenin idarecisi olmaktan ziyade bütün ordunun işlerinden mesul kişi durumundadırlar⁽⁶⁾. Rumeli Beylerbeyi, Sultanın Anadolu'da bulunduğu zamanlarda Rumeli'deki beylerin amiri durumuna geçmektedir^(7a). Fetihlerin hem Rumeli ve hem de Anadolu'da genişlemesi üzerine Anadolu Beylerbeyliği de ihdas edilmiştir⁽⁸⁾. Anadolu Beylerbeyliğinin kuruluş tarihi 1393 senesidir⁽⁹⁾. Yıldırım'ın Sivas-Tokat ve Amasya'yı fethetmesinden sonra ise Rum Beylerbeyliği de teşkil edilmiştir⁽¹⁰⁾. Osmanlı Devleti'nde XV. asrın ortalarında Osmanlı Devleti'nde üç Beylerbeylik teşekkül etmiş bulunuyordu. 1468 senesinde Karaman Osmanlı Devleti'ne bağlanmıssada, Fatih, Otlukbeli savaşından (1473) sonra Gedik Ahmet Paşa'yı göndererek Karaman meselesini halletmesini istemiştir. Kayseri-Niğde arasında bulunan Develihisar'ın Osmanlı askerlerince alınmasıyla fethi tamamlanan bölge, yeni bir Beylerbeyliği şeklinde idari taksimata dahil edilmiş ve Karaman Beylerbeyliğine Sehzade Mustafa getirilmiştir. Sehzade Mustafa'nın kısa süre sonra ölmesiyle bu vazifeye Sehzade Cem getirilmiştir⁽¹¹⁾. Böylece XV. asrın sonuna doğru Osmanlı Ulkesinde eyâlet sayısı dörde yükselmıştır⁽¹²⁾. XVI. asrın başlarında Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydeki fetihleriyle Osmanlı Devleti'ne üç yeni Beylerbeyliği daha ilave edilmiştir. Böylece devletin en geniş topraklarına ulaştığı

5 C. Orhonlu, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977, s.23. (Tuncer Baykara, Rumeli Beylerbeyliğinin 1362'de kurulduğunu yazmıştır. XVI. yy. da idaredeki değişme ile Beylerbeylikler vilayete dönüşecek, Beylerbeyi terimi etkisini ancak XVIII. yy.da kaybedecektir, a.g.e., s.35)

6 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s.26

7 Y. Halacoğlu, a.g.m., s.368

8 İ. Hakkı Uzuncarsılı, a.g.e., I, s.502

9 T. Baykara, a.g.e., s.87

10 C. Orhonlu, "XV ve XVI asırlarda Eyaleti Rum", VD, II, İstanbul 1942, s.51; Ahmet Simsirgil, "Osmanlı Tasra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları*, İstanbul 1992, s.290

11 Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet*, Ankara 1968, s.298

12 M. Kunt, a.g.e., s.27

XVI. asrın sonlarına doğru 34 Beylerbeylik bulunmaktaydı⁽¹³⁾. Osmanlı Devleti'nde, tasra idaresinin en üst teşkilatının yöneticileri olan Beylerbeyiler, kendi bölgelerinde "Umûr-ı siyâsette" hükümdarların temsilcisi durumundadırlar. Divânında askeri hususlara ait meseleleri halletmek, kendi bölgesinde güvenliği sağlamak, tımar tevcihlerini ve terakkilerini yürütmek yetkileri bulunmaktadır⁽¹⁴⁾. 1467 senesinde, Osmanlı Devleti'ne dahil olan Kayseri, Karaman Eyâletine bağlı bir sancak halinde Osmanlı idari taksimatında yer almaya başlamıştır⁽¹⁵⁾. 1850 senesindeki Salnamede yayınlanan "Osmanlı Devleti'nin Kaza ve Nahiyeleri" listesinde Kayseri "Bozok Vilayetine" bağlı sancak olarak kaydedilmiştir⁽¹⁶⁾. 1868 senesinde de Kayseri Ankara vilayetine dahil edilmistir⁽¹⁷⁾. 1923 de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle Kayseri vilayet haline getirilerek yeni idari taksimatta vilayet olarak yer almaya başlamıştır⁽¹⁸⁾.

II- SANCAK YONETİMİ ve KAYSERİ SANCAĞI

XVI. asra kadar Osmanlı Devleti'nde çeşitli manalarda kullanılan "Sancak"⁽¹⁹⁾ kelimesinin "Askeri" bir manası olup, askerleri aynı bayrak altında savaşa giden mıntika"⁽²⁰⁾ şeklinde tarif edilmiştir. Kazaların birleşmesinden meydana gelen "Sancak"⁽²¹⁾ın başında, Türkçede en yaygın ünvanlardan birisi olan, yüzyıllarca hükümdar ailesinden olmayan en üst rütbeli kişiler olarak "Sancak Beyleri"⁽²²⁾ bulunurdu. XVII. asırdan itibaren sancaklardaki idarecilere Sancak Beyi yerine "Mutasarrıf"⁽²³⁾ denilmeye başlandı. Osmanlı idari teşkilatının te-

13 T. Baykara, a.g.e., s.98

14 M. Kunt, a.g.e., s.27; Halacoğlu a.g.m., s.368

15 S. Tansel, a.g.e., s.312

16 Tuncer Baykara, a.g.e., s.128

17 T. Baykara, a.g.e., s.134 (Bu bilginin 1294. yılı Devlet Salnamesinden alındığını T. Baykara belirtmektedir.)

18 T. Baykara, a.g.e., s.142

19 M. Kunt, a.g.e., s.15

20 T. Baykara, a.g.e., s.97

21 İ. Hakkı Uzuncarsılı, a.g.e., s.504; Halacoğlu, a.g.m., s.368

22 T. Baykara, a.g.e., s.36

23 T. Baykara, a.g.e., s.32

meli olan sancakların bağımsız kanunnameleri⁽²⁴⁾ olduğu gibi Sancak Beylerininde büyük yetkileri bulunmaktaydı. Sancak Beylerinin idareleri altındaki bölgenin; emniyetini temin etmek, suçluları cezalandırmak, savaş zamanında sancağında bulunan tımarlı sipahileriyle savaşa katılmak gibi vazifeleri bulunmaktadır⁽²⁵⁾. Hudutdaki sancaklarda vazife yapan Sancak Beyleri ise yabancı devletlerle olan münasebetleri anlaşmalara uygun olarak yürütürlerdi⁽²⁶⁾. Sancak Beylerinin dereceleri "sahip oldukları haslara" göre tayin edilirdi. 400,000 akçeye kadar "hâs" gelirleri olan Sancak Beylerinin oğullarına da 30,000 akçelik zeamet verilirdi. Sancak Beyinin emekli olması halinde 60,000 akçelik maaş bağlandığı görülmektedir⁽²⁷⁾. XVIII. asırda Karaman Eyâletine bağlı olan Kayseri sancağındaki Sancak Beyinin ne kadar "has"sı olduğunu tespit edemiyoruz. Ancak Osmanlı Devleti'nde 1718 senesinden itibaren, Sancak mutasarrıflarının "Kapu halkı"yla beraber masraflarının karşılanması için her sene düzenli toplanmaya başlayan ve "İmdâd-ı Hâzeriye" adlı olan ve sancak halkından toplatılan gelirin 330,000 akçe olduğunu tespit ediyoruz⁽²⁸⁾. Yalnız Sancak Beyinin çocuklarına ait gelirlerle ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Osmanlı Devleti'nde Sancak Beylerine tahsis edilen "has"ın 400,000 akçeye kadar olabildiği esastan hareket ederek Kayseri sancağındaki "Mutasarrıf" olanların yüksek kabul edilebilecek gelirleri bulunmaktadır. Diğer taraftan Sancak Beylerinin dereceleri "sahip oldukları haslara" göre belirlendiği düşünülürse Kayseri Sancak Beyinin derecesinin yüksek olduğu kabul edilebilir. Nitekim, 1700-1730 seneleri arasında Kayseri sancağında vazife yapan mutasarrıflar arasında tespit edebildiklerimizin hepsi "Vezir rütbesiyle" tayin edimistir. Bunların arasında dört tanesi "Beylerbeylik" rütbesiyle tayin edilmistir⁽²⁹⁾. Ayrıca XVI. asrın başlarında

24 Omer Lütfi Barkan, XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I Kanunlar, İstanbul 1943.

25 M. Kunt, a.g.e., s.23

26 Y. Halıçoğlu, a.g.m., s.367; M. Kunt, a.g.e., s.25

27 Y. Halıçoğlu, a.g.m., s.368

28 Belgelerde 2750 kuruş olarak geçen rakamı biz tetkik ettiğimiz dönemde bir kuruşun 120 akçe üzerinden hesaplayarak akçe olarak verdik.)

29 Bu konuda mutasarrıfın Atanması ve Görevleri bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

Kayseri Sancak Beylerinin 276,000 ile 407,000 akce arasında gelirleri bulunmakta olduğunu da tespit edebiliyoruz⁽³⁰⁾. XVIII. asırda Kayseri Sancağına tayin edilen Sancak Beyleri yada Mutasarrıflar "yüksek derecede" görevliler olarak tayin edilmişlerdir. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri Sancağında Nefs-i kaza, Yahyalı ve Karahisar kazaları ve Nefs-i Kayseriye bağlı İslamlı, Köstere, Sahra, Koramaz, Cebel-i Ali ve Cebel-i Erciyes, Karakaya ve Kenarırmak nahiyeleri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz nahiyeleri ve bağlı köyleri 1500-1520 tarihli Tahrir Defterleri'ndekileriyle beraber tablo halinde vereceğiz.

1500-1520

1700-1730

A-SAHRA NAHIYESİ

- 1-Gökçe Hisarı
- 2-Meshed İni
- 3-Arguncuk
- 4-Keykubad
- 5-Venk
- 6-Agca İn
- 7-Madesun
- 8-Cırgalan
- 9-Pasalu
- 10-Salür
- 11-Kızık
- 12-Kumarlı
- 18-Erkilat
- 19-Beyazıd
- 20-Ispidin
- 21-Horsana
- 22-Geluri
- 23-Üyük
- 24-Mahzemin
- 25-Yenice
- 26-Anbar

NAHIYE-İ ISLAMLI

- 1-Molu
- 2-Bayram Hacılı
- 3-Seval (sevar)
- 4-Bozca
- 5-Hırka
- 6-Bostanlı
- 7-Dogarma maa Hacılar
- 8-Kır kesine
- 9-Nahiha Maa Belek
- 10-Gökçekkiran
- 11-Cukur
- 12-Tatagı
- 13-İbiç veya Ebir
- 14-Gemer
- 15-Acılı
- 16-Curıl
- 17-Halahalı
- 18-Hunik
- 19-İmâret
- 20-Tasan
- 21-Anımiler

27-Dadasun
 28-Hasan alp
 29-Alagöz
 30-Karaöyük
 31-Bozgat / Yorgat
 32-Saraycık
 33-Mansucun
 34-Kır
 35-Everek
 36-Seketlice
 37-Yabanı

22-Kırhasır veya Karahisar
 23-Dağ maa Irinli
 24-Mahremin
 25-İmli ve Eymeli
 26-Müregir (Yüregir)

B- Nahiye-i Sahra

1-Hacılar
 2-Kızılviran
 3-Mesuzir
 4-Sefer
 5-Bogalu
 6-Anbarlı
 7-Ketaban
 8-Begice

1500-1520

1700-1730

B- KORAMAZ NAHIYESİ

1-Ulubürüngüz
 2-Gergeme
 3-Bala gesi
 4-Merse
 5-Yaniye
 6-ispile
 7-Mancusun
 8-Kanbar
 9-Barsama
 10-Salkumu
 11-Tölös
 12-Efkere
 13-Niziyiye
 14-Darsiyak
 15-Sarımsaklı
 16-Dimitre
 17-Germür
 18-Tevanasun/Tavlusun
 19-Cırlavuk

9-Uguragac
 10-Murgat maa Elagöz
 11-Hasanalp
 12-Yazma
 13-Agini veya Agire
 14-Argınak
 15-Zursene
 16-Humarlı
 17-Tatasun
 18-Salur
 19-Karaöyük
 20-Kızık
 21-Mancesun
 22-Gomes
 23-Karakaya
 24-Döger
 25-Nevasun
 26-Germir
 27-Sultanhanı
 28-Zirve maa Gemerlik

20-Vekse
 21-Gesi
 22-Uskubi
 23-Kicibürüngüz
 24-Ağırnas
 25-Sultan hanı
 26-Palas
 27-Selasira
 28-Kalahristos
 29-Kırır
 30-Kozla
 31-Kiryat
 32-Sagarka
 33-Savalak
 34-Canbaz

1500-1520

29-Yağmur Bey
 30-Talas
 31-Erkilet
 32-Cırlavik

C- Nahiye-i Köstere

1-Hisarcık
 2-Kranardı
 3-Zincidire
 4-Ağcekaya
 5-Kicibürüngüz
 6-Ağırnas
 7-Delidere

1700-1730

C- CEBEL-I ALI NAHIYESİ

1-isterane
 2-Akçakaya
 3-Talas
 4-Cay

8-Gesi
 9-Asıbtan
 10-Barsama
 11-Simgüzar
 12-Germegi

C- CEBEL-I ERCIYES NAHIYESİ

1-Hacılar
 2-Hisarcık
 3-Zincidere
 5-Kınanardı
 6-Tormarza
 7-Hırka
 8-Andronik
 9-Yazır

13-Ulu burungüç
 14-Sarmısaklı
 15-Giraz
 16-Sevsun
 17-Sılhanlı
 18-Karacan
 19-Hiryancık
 20-Teravsun
 21-Tomarza
 22-Girsehir
 23-Gergusin
 24-Mardin
 25-ispile

D- KARAKAYA NAHIYESİ	26-Darsiyak
1-Karakaya	27-Hatiriz
2-Eyimli	28-Efkere
	29-Balakesri
E- KENAR IRMAK NAHIYESİ	30-Enderlik
	31-Guni
1-Cukur	32-Germir
2-imaret	33-Sarı mehmetli
3-Malu	34-Döger
4-Seyh-yar	35-Busanlı
5-Kemerlu	36-Kaman
	37-Bireril
	38-Akaltutan maa Ardıc

Belgelerimizden Cebel-i Ali, Cebel-i Erciyes, Karakaya ve Kenarırmak nahiyelerine bağlı olan köylerin listelerini çıkarmak mümkün olmamıştır.

II- UMER A veya EHL-I ORF

1- MUTASARRIFIN ATANMASI VE GOREVLERİ

Osmanlı Devleti'nde XVII. asrın ikinci yarısından itibaren sancaklarda bulunan en üst seviyedeki yöneticilere "Mutasarrıf" denilmeye başlanmıştır⁽³¹⁾. "Hakimiyeti elde tutan" manasına gelen mutasarrıfların bulunduğu idari taksimata "Mutasarrıflık" denilmektedir⁽³²⁾. Mutasarrıflar atanırken, Sancak Beyinin atanmasında izlenilen yolun aynısı izleniyordu; önceki vazifesinde başarılı olan kişi görevi gereği vazifeli bulunduğu makam sahibinin arzı üzerine padişah tarafından tayini planlanır ve bu durum kendisine ve atandığı sancağın kadılarına ferman ile bildirilirdi. Yine Osmanlı Devleti'nde XVII. asrın ortalarından itibaren "Vezir rütbeli" pasaların çoğalması "Vazife tevcihlerini"de zorlaştırmış, bu vaziyet karşısında mansıbına uygun tevcih yapılamayanlara birden fazla vazife

31 J. Deny, "Sancak", IA, X, s.188

32 I. Baykara, a.g.e., s.32

tevcih edilmeğe başlanmıştır⁽³³⁾. İncelediğimiz senerlerde Kayseri mutasarrıflık olarak idare edilmektedir. Kayseri'ye tayin edilen mutasarrıflar "Vezir" rütbeli veya "Beylerbeyi" rütbesiyle tayin edilmişlerdir. Sicillerde "Kayseri Vâlisi" veya "Kayseri Mutasarrıfı" şeklinde geçmektedir. Ancak en çok kullanılanı Mutasarrıftır⁽³⁴⁾. Kayseri Sancağındaki idareciler yalnız Kayseri sancağının mutasarrıfı olarak atandıkları gibi birden fazla sancağın mutasarrıflığı veya bazı yerlerin "muhafızlık" görevine ilaveten mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir.

Mutasarrıflar padişahlar tarafından atanırlardı. Atama, sancağın Kadı veya Naibine hitaben yazılan bir fermanla yapılırdı. Yapılan "tevcih"de, tayin edilen kişiye "itaat edilmesi" emredilirdi⁽³⁵⁾. Mesela 15 Kasım 1717 tarihinde Kayseri Ser'iyeye Siciline kaydedilen bir belgede, Kars-ı Maras Mutasarrıfı Murtaza'nın Kayseri sancağına atandığı belirtilirken "Sen yarar ve emekdâr olub müstehâk-ı 'inâyet olduğun ecilden hâliya" diye yazıldıktan sonra "bir vechile zulm te'âddi ve tecavüzden bigâyet ictinâb ve ihtiraz eylesesin" diye de tenbih edilmiştir. Dataması yapılan mutasarrıfın vazifeye gelmesi gerekir. Ancak yeni atama ikinci vazife ise mutasarrıf olan kişi vazifesine gitmeyip yerine "Kapu Kethüda"sını veya kendisine yakın birisini gönderebilirdi. Bu tayin bir "Buyruldu" ile yapılırdı. 5 Mayıs 1721 tarihinde Kayseri mutasarrıflığına atanan Vezir Mustafa Paşa, kendisi gelemeyince yerine bir "arz"la "Mütesellim" olarak "Kapu Kethüdası" Halil'i tayin etmiştir⁽³⁶⁾. 31 Ocak 1729 da Kayseri mutasarrıflığına atanan "Erdebil Muhafızı" Rüstem Paşa'da "Kapu kethüdası" Ahmet'i Mütesellimliğe atanmıştır. Fakat Ahmet İçil Mütesellimi olduğundan bu vazifeye yakın adamı olan Ahmet Ağayı atamıştır⁽³⁷⁾. Bu durum bir "Buyruldu" ile sancaktaki idari yetkililere bildirilmiştir⁽³⁸⁾. İkinci bir vazifesi olmayan muta-

33 R. Özdemir, a.g.e., s.144

34 Kayseri Ser. Sic. No: 135/149-2,126/191 vb

35 Kayseri Ser. Sic. No: 140/14-3

36 Kayseri Ser. Sic. No: 143/133-1

37 Kayseri Ser. Sic. No: 144/41-3

38 Kayseri Ser. Sic. No: 144/41-4

sarrıflar sancağa gelip vazifeye baslar ve sancaktaki yetkililere bildirilirdi⁽³⁹⁾. İdarî teşkilatlanmanın isleyiş şartlarına uygun olarak bizzat vazifeye gelmeyen mutasarrıf yerine "Naib" de atayabilirdi. Nitekim, 18 Eylül 1716 tarihinde Kayseri mutasarrıflığına atanan Ali Paşa, "Vekil-i Bab-ı Niyabet" olarak oğlu Fahru'l-Müderisin Mehmet Emin'i "Naib" olarak göndermiştir⁽⁴⁰⁾. Kayseri sancağına atamaların "Beylerbeyilik" veya "Vezirlik" rütbesiyle olduğunu yukarıda belirttik. 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de iki mutasarrıf "Beylerbeyilik" rütbesiyle tayin edilmislertir. 30 Aralık 1701 tarihinde İbrahim Paşa "Maras Beylerbeyliği" rütbesiyle⁽⁴¹⁾, 10 Subat 1709 tarihinde ise "Özi Beylerbeyliği"nde bulunan Abdulgafur Paşa yine Beylerbeyi rütbesiyle Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı'na atanmışlardır⁽⁴²⁾. 18 Aralık 1720 tarihinde de "Karaman Valisi" Osman Paşa Kayseri Sancağı'na atanmıştır. Belgede Osman paşa'nın atandığı "rütbe" belirtilmemekle beraber "Vezir" veya "Belerbeyi" rütbesiyle olmalıdır⁽⁴³⁾. Çünkü Eyâlet Valiliğinden gelmektedir. Yalnız bu bir tenzîl-i rütbe mi dir anlaşılamamaktadır. Diğer taraftan 1728 senesinin Subat ayı sonunda Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı tevcih edilen Hüseyin Ipsir Paşa "Kale-i Cedîd Muhafızlığı" vazifesine de atanmıştır⁽⁴⁴⁾. Yine 1729 senesi Temmuz ayı ortasında Kayseri Mutasarrıflığına atanan Rüstem Paşa aynı zamanda "Erdebil Muhafızlığı" olarak görevlidir. Rüstem Paşa'da Kayseri sancağına "Beylerbeyi" rütbesiyle tayin edilmiştir⁽⁴⁵⁾.

Kayseri sancağının mutasarrıflıları "ber-vech-i arpalık" olarak tevcih edilmiştir⁽⁴⁶⁾. Kayseri Sancağında mutasarrıflık

39 Kayseri Ser. Sic. No: 126/191-1, 133/10-1, 143/150-1

40 Kayseri Ser. Sic. No: 139/18-2

41 Kayseri Ser. Sic. No: 126/191-1, Küçük Celebizade Asım, Tarih-i Celebizade, İstanbul 1782, s.12

42 Kayseri Ser. Sic. No: 133/110-1

43 Kayseri Ser. Sic. No: 143/150-2(EK:3)

44 Kayseri Ser. Sic. No: 144/9-1

45 Kayseri Ser. Sic. No: 144/41-3

46 Arpalık, Osmanlı Devleti Teşkilatında devlet tarafından muhtelif zamanlarda tatbik şekillerine göre belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricaline vazifelerinde iken maaşlarına ilaveten, vazifelerinden ayrıldıktan sonra ise tekaüf ve mazuliyet maaşı kabilinden verilen tahsisat manasına bir tabirdir. Bu tahsisat önceleri... akce yazar arpalık zeameti" ile muayyen miktarı arpalık" sonraları "bervech-i arpalık tecvih olunan" şeklinde verilmiştir. Tayyip Gök-bilgin, "Arpalık", İA, I, s.592

yapanların listesi aşağıda çıkarılmıştır⁽⁴⁷⁾.

Adı	Atanma tarihi	
Ali Paşa	Mart	1700
İbrahim Paşa	30 Aralık	1701
Ahmet Paşa	Subat	1708
Abdulgafur Paşa		1708
Ebubekir Paşa	Ocak	1710
Omer Paşa	30 Mayıs	1712
Mustafa Paşa	16 Aralık	1713
Derviş Paşa		1715
Ali Paşa	26 Ağustos	1717
Murtaza Paşa	Ekim	1716
Mustafa Paşa	4 Mayıs	1721
Hacı Mirza Yakub	8 Aralık	1721
Osman Paşa	Ekim	1722
İbrahim Paşa	Mayıs	1727
Hacı Hüseyin Paşa	Mart	1728
Rüstem Paşa	Temmuz	1729

Yukarıdaki tabloda mutasarrıfların atanma tarihleri ve-
rilmekle beraber, mutasarrıfların tam olarak hizmet sürelerini
belirlemek zordur. Çünkü atamaların arka arkaya olup olmadığı
anlaşılamamaktadır. Belgelerimize göre mutasarrıfların hizmet
süreleri beş ay ile beş sene arasında değişmektedir.

Sancakların üst idari yöneticisi Mutasarrıf, "Divân-ı
Hümâyûn modeli küçük divânlar meydana getirirler ve sancak
halkının meselelerini çözerlerdi. Mesela, 1719 senesinde Kay-
seri mutasarrıfı Mahmut Paşa, Basatlı köyü yakınlarında kayıp
olan Seyyüdü'l-İmam Abdurrahman'ın ve esyalarının bulunmasıyla
bizzat ilgilenmiş ve Mutasarrıf Mahmut Paşa'nın işleri bizzat
kendi "divânı"nda yürüttüğü belgeye kaydedilmiştir⁽⁴⁸⁾. 1700--
1730 senelerinde Kayseri'de vazife yapan mutasarrıfların hepsi

47 BOA. Mühimme Def. No:134 s.103; Kayseri Ser. Sic. No: 126/16-2/42 Kayseri'ye tayin edilen
diğer mutasarrıflarla ilgili belge numaraları metin içindeki bilgilerin arkasından
verildiği için ayrıca burada verilmemiştir.

48 Kayseri Ser. Sic. No: 137/48-1

vazifelerine bizzat gelmedikleri için vazifelerinde ne kadar başarılı olduklarını değerlendirmek zordur. XVIII. asırda Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Kayseri'de de ehl-i örf yöneticilerinin halka zulmettiklerine dair belgeler bulunmaktadır. Devlet zulmün önünü alabilmek için bir çok emirler yayınlamıştır⁽⁴⁹⁾. Alınan bütün tedbirlere rağmen Ehl-i örf'ün zulümlerinin önüne geçilememiştir. Devletin tasra idarecilerinden bir kısmından "Mütesekkî" olduğuna dair ifadeler sicillere kaydedilmiştir⁽⁵⁰⁾. Nikekim, Temmuz 1712'de Kayseri Mutasarrıfı Ebubekir Paşa'nın halka zulüm yaptığı için "kalbend" yapılmış, cezasını çektiikten sonra serbest bırakılması için emir yazılmıştır⁽⁵¹⁾. 1727 senesinde Kayseri ve Nigde sancaklarında "Ber vech-i Arpalık" mutasarrıf olan İbrahim Paşa, Bozok Mütesellimi Tokmak Hasanpaşazâde ile Tebriz tarafına "500 nefer süvari levendat"ıyla gitmesi emredilmesine rağmen gitmemiştir. Bunun üzerine "sub-ı memurine azimet eylemesi için tenbih ve te'kid"⁽⁵²⁾ için ferman gönderilmiştir. "Beyne'l-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı ser'iyeye olub câri ser'-i müstâkîm-den ince ince cevâz göstermemekle"⁽⁵³⁾ mükellef mutasarrıfların kanun ve nizama uymamaları neticesi zulme uğrayan halk bizzat İstanbul'a gidip hakkını arayabildiği gibi yazdığı "arz"lada haklarını isteyebilmektedirler.

Mutasarrıflar savaş zamanı kapı halkları ile beraber sefere gitmek mecburiyetinde olmaktan başka, Mukataların denetimi ve iltimaza verilmesi, sancagın dini, idari, sosyal meselelerinin çözüme kavuşturulması ve narh tespit etmek gibi başlıca vazifeleri bulunmaktadır⁽⁵⁴⁾.

Kayseri Mutasarrıflarının senelik gelirleri de "imdâd-ı hâzeriye" adıyla toplanmaktadır. Toplatılan "imdâd-ı hâzeri-

49 Kayseri Ser. Sic. No: 134/165-3 (Bu belgelerden bir tanesini örnek olması bakımından buraya almayı uygun gördük. 1710 senesi mayıs ayı sonlarında seriye siciline kaydedilen bir belgede Karaman valisi vezir Osman Paşa'ya bir ferman yazılmış bir ferman bulunmaktadır. Fermanda, " Sancak Beyleri mütesellimler ve havâs Voyvodaları ve sâ'ir ehl-i örf taifelerinin re'âyâ berâyâ ve fukara-yı zu'âfaya hilâf-ı ser'-i serif " zulüm yapılmaması emredilmiştir.)

50 Kayseri Ser. Sic. No: 136/149-2

51 Kayseri Ser. Sic. No: 136/149-2

52 BOA, Muhimme No: 134, s.107(EK:7)

53 Kayseri Ser. Sic. No: 126/183-1

54 Tuncer Baykara, a.g.e., s.32

ye"ler Mutasarrıfın vazifede olduğu yere gönderilirdi. Mesela 1727 senesinde Kala-ı Cedid Muhafızı olarak mutasarrıf Vezir İbsir Hüseyin Paşa'nın 2750 kurus imdâd-ı hâzeriyesinin olduğu bunun toplatılarak gönderilmesi için ferman gönderilmiştir⁽⁵⁵⁾. Kayseri' deki mutasarrıflar "Hürrem Cavus" sarayında oturuyor olmalılar. Çünkü 3 Ekim 1711 tarihinde Kayseri'ye gelen Karaman valisi Ali Paşa ile ilgili bir belgede "Hürrem Cavus sarayına indiginde" ifadesi bulunmaktadır⁽⁵⁶⁾.

2-MÜTESELLİM'İN ATANMASI ve GÖREVLERİ

Bazan kısaca "müsellim" de denilen Mütesellim, bir şeyi teslim alan, birisinin adına bir görevi yürüten manalarına gelir. Bizzat vazifesine gitmeyen mutasarrıf ya bizzat kendi "kapu halkından" olur ki, misal olarak, 10 Nisan 1722 tarihinde sicile kaydedilen bir belgede, Kayseri Vâlisi olup vazifesine gelemeyen Vezir Mustafa Paşa yerine "Kethüdası" Ömer'i tayin etmiştir⁽⁵⁷⁾. Yada sancağın yerlisinden bir mütesellim tayin ederdi, yine 21 Ekim 1722 tarihindeki bir belgede, Kayseri Mutasarrıfı olup Vidin Kalası Muhafızı vazifesi de üzerinde olan Vezir yerine mütesellim tayin etmiş ancak, mütesellim gelinceye kadar şehri "Eskiyâdan hıfz ve hirâset icun" Kalaycı-zâde Mustafa Ağa'yı mütesellim tayin etmiştir⁽⁵⁸⁾. Vazifeye tayin edilen mütesellim dışarıdan birisiyse kendisi görev yerine gelinceye kadar yerine vekil olarak bir baskasını tayin edebilirdi⁽⁵⁹⁾. Mütesellim vazifeye atandığı zaman, mutasarrıf tarafından ona "gerek ihtisâb ve Subasılık ve resm-i arûs ve ösr-i ser'iyeye ve rûsûm-ı bagât ve havâs addolunan cûzi ve külli tarafımıza ait cürüm ve cinâyet ve sulh-ı siyâsete müte'allık" işleri yürütmek üzere "buyruldu" yazılırdı⁽⁶⁰⁾. Bazen daha önce mütesellimlik yapanların yeni mutasarrıfların isteği üzerine

55 Kayseri Ser. Sic. No: 144/9-1

56 Kayseri Ser. Sic. No: 135/46-1

57 Kayseri Ser. Sic. No: 143/133-1

58 Kayseri Ser. Sic. No: 143/111-1 (Kalaycı-zâdeler Kayseri'nin önemli ailelerinden birisidir.)

59 Kayseri Ser. Sic. No: 143/133-2

60 Kayseri Ser. Sic. No: 136/131-1

göreve devam ettikleride olmaktadır⁽⁶¹⁾. 1700-1730 senelerinde Kayseri sancağında tespit edilen mütesellimler sunlardır⁽⁶²⁾.

Adı	Vazife yaptığı seneler
Cafer	1708
Mustafa ağa	1709
Mehmet	1711
Abdulkadir	1714
Mustafa Ağa	1721
Halil	1722
Seyyit Ömer (vekil)	1722
Mustafa ağa (vekil)	1723
Ahmet ağa	1728

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1700-1730 seneleri arasında vazife yapan bütün mütesellimleri tespit etmek mümkün olmamıştır.

Kayseri sancağındaki bazı mütesellimler diğer ehl-i örf yöneticileri gibi halka "zulüm ve teâddiden" geri durmamışlardır. 1711 senesinde mütesellim olan Hasanpasazade Mehmet Bey "Reâyâ fukârasına zulm ve teâddi eyleyüp huzursuzluklara sebep olduğundan görevinden alınmıştır⁽⁶³⁾. Bazan ehl-i örf ve ehl-i şer yöneticiler arasındaki anlaşmazlıkdanda halk zarar görmektedir. Kayseri kadısı Osman, 1729 senesinde mütesellim Ahmet için "Tekâsülünden nâsi etrâf ve eknâfda zuhur-ı eskiyâ i' bādullah Uzerine istida' ve emvâl ve erzâk ve devvâb ve mürâşilerin gasb ve garet idüb tesevvüs-i umûr-ı nâs eyleyüb yevmen fi yevmen fizâye olmağla tevabbi' sahibi olmağla refi"⁽⁶⁴⁾ni istemiş ve yerine Cizyedâr Salih'in atanmasını talep etmiştir. Ancak yapılan tetkikte etrafda böyle bir durumun olmadığı anlaşıncı Ahmet Ağa tekrar mütesellimliğe atanmıştır⁽⁶⁵⁾. Mütesellimlerin gelirleri mutasarrıf için toplanan "mevâddî ve bād-ı havâ" hesap edilerek gönderilir gerisi

61 Kayseri Şer. Sic. No: 140/14-3

62 Kayseri Şer.Sic. No: 134/152-1; 135/69-2; 136/151-3; 138/50-1; 141/4-1; 144/41-2; 143/150-2

63 Kayseri Şer. Sic. No: 143/163-3

64 Kayseri Şer. Sic. No: 147/2-2

65 Kayseri Şer. Sic. No: 147/7-2

kendisine gelir olarak kalırdı. Bu gelir rakamlarının ne kadar olduğunu belirleyemedik. Bazan mütesellimler mutasarrıflara göndermeleri gereken gelirleri göndermekte "ihmal" ettikleri bunun üzerine "tekid" buyrukları⁽⁶⁶⁾ yazıldığı olmaktadır.

3- YENİCERİ SERDARI

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. asırlarda şehirlerin emniyetini "Ases" ve "Paspan"⁽⁶⁷⁾ lar sağlıyorlardı. 1558'de Kanuninin oğlu Şehzade Beyazıt isyanından sonra basta İstanbul olmak üzere şehirlerin emniyet işlerinde "Yeniceri Serdâr" ları da vazife almaya başlamışlardır⁽⁶⁸⁾.

Bu maksatla XVI. asrın sonlarına doğru Yeniceriler ve "Altı Bölük Halkı" şehirlere garnizonlar kurmuşlardır. Zamanla tüccarlık, çiftçilik ve esnâflık gibi işlerle de uğrasır hale gelen yenicerilerin bu gelişmeler karşısında düzenlerinin sağlanması ve işlerinin görülmesi maksadıyla "Kethüda, Yarı" atanmaya başlamıştır⁽⁶⁹⁾. Sancaklara Yeniceri Serdârı atanması "Ağa Mektubu" ile yapılmaktadır⁽⁷⁰⁾. Yeniceri Serdârlarının vazife sürelerinin ne kadar olduğunu tespit etmek zor olduğu gibi belli bir tayin süreleri de bulunmamaktadır.

1700-1730 senelerinde Kayseri Sancağı'na Yeniceri Serdârı tayin edilenler "Kânûn-ı Kadîm gereği ocak emekdârlarından" yapılmaktadır⁽⁷¹⁾. Kayseri'de vazife yapan Yeniceri Serdârları Yeniceri ocağının "otuzüçüncü" bölüğünden olanlardan tayin edilmişlerdir⁽⁷²⁾. Tayinlerde sık sık usûlsüzlükler yapılmıştır. Ocak dışında da yapıldığı anlaşılan tayinlerin "Kânûn"suz olduğundan, bu durumun önlenmesi hakkında emirler yayınlan-

66 Kayseri Ser. Sic. No: 143/112-1

67 Kayseri'de Paspanlar İckaledeki "Yoğunburc" da bulunmaktadır. Nazif, a.g.e., s.68

68 M. Akdağ, "Genel Cizgileriyle XVII. yy. Türkiye Tarihi", TAD, IV, s.6-7, Ankara 1966 s.213

69 Y. Oğuzoğlu, "XVII yy. Türkiye Şehirlerinde Başlıca Yöneticiler", 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi S.1, Samsun 1989, Serafettin Turan, Kanuni'nin oğlu Şehzade Beyazıt Vak'ası, Ankara 1961, s.175

70 Kayseri Ser. Sic. No: 147/17-3; 147/9-1'de, 11 Ekim 1729'da Kayseri'ye Yeniceri Serdârı olarak atanan Musa Ağa'ya yazılan buyruğuda, "Ol tarafta olan Yeniceri ve Cenbeci ve Topçu ve Toparabacısı ve Gilmânü'l-Acem ve mezburlar üzerlerine Serdâr ve Zâbit bilüp sözlünden taşra ve andan haric merzu ve harekede bulunmayub itaât ve inkıyâd üzere olalar" diye emir yazılmıştır.

71 Kayseri Ser. Sic. No: 144/63-1

72 Kayseri Ser. Sic. No: 136/129-1; 144/14-1; 144/63-1

mıstı Mesela 1721 senesi Aralık ayı başlarında sicile kaydedilen belgede, "Kadîmden serdar nasb oluna gelen yerler ocaktan isimleri ve ahvalleri mülûm emekdârlar zabıt ve serdâr ta'yin olunmak kânûn olmağı velâkin ba'zı Devlet-i 'Aliyyemiz ve gayriden ba'zı kimesmelerin şefe'âtleriyle isim yerleri açık mektublarla serdâr tayinleri yapılmış olub" bunların önlenmesi istenmiştir⁽⁷³⁾. Sancaklarda Yeniceri Serdarları yönetim işlerini "Ocak" adı verilen yerlerde yapmışlardır. 1712 senesinde Kayseri sancagında Yeniceri Serdârı olan Cafer Ağa Depçik mahallesinde bir evi "Yeniceri ocağı" için satın almıştır⁽⁷⁴⁾. Yeniceri Serdârı atananlar, "esasında "Yeniceri, topçu ve cebeci gibi altı büyük halkının komutanı" olarak vazife yaparlardı⁽⁷⁵⁾. Ayrıca, sancaklardaki suçluların "ser'i ihkâkı ahz ve habsi lâzım geldikde kazâ-i mezkûrede Yeniceri Serdârı ma'rifetiyle"⁽⁷⁶⁾ yapılmaktadır. Yeniceriler "Kapu kul" olduklarından "metrûkâtlarının toplatılıb Beytû'l-mâle gönderilmesi"⁽⁷⁷⁾ vazifeside Yeniceri Serdârı tarafından yerini getirilirdi. Kazalarda bulunan yenicerilerin sefer zamanında sancığa tevcih edilen "Bildâr ve Sürsât" bedellerinin toplatılıp cepheye gönderilmesi vazifeni yapmakla yetkili Kethüdâ Yeri'ne "nezâret"⁽⁷⁸⁾ iside Yeniceri Serdârı'nın vazifeler arasındadır. Kazaların serdarları aynı zamanda "nefrâtları me'l-esâmi defter"⁽⁷⁹⁾ edilmiş yenicerilerin, defterlerinin bir suretini ellerinde bulundururlardı.

Tetkik ettiğimiz senelerde yeniceriler "Sekâvette bulunup re'âyâya" zulmetmişlerdir. Sakilik yapan yenicerilere "nizâm verlmesini" isteyen Yeniceri Ağasının "Mektûpları" Kayseri Sancığı'na gönderilmiştir⁽⁸⁰⁾. 1710-1711 senelerinde Kayseri'de yenicerilerin "ırz ve nâmusa tasallûtları"⁽⁸¹⁾ nı devam ettirdikleri, vazifeli olarak gittikleri "köylü re'âyâya" zulüm-

73 Kayseri Ser. Sic. No: 143/158-1

74 Kayseri Ser. Sic. No: 134/48-2

75 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.153

76 Kayseri Ser. Sic. No: 134/149-2

77 Kayseri Ser. Sic. No: 135/13-2. 135/13-1

78 Kayseri Ser. Sic. No: 127/121-1. 127/141-1

79 Kayseri Ser. Sic. No: 127/123-1

80 Kayseri Ser. Sic. No: 143/101-2

81 Kayseri Ser. Sic. No: 135/13-1

leride belirten belgeler bulunmaktadır⁽⁸²⁾. Bazan İstanbul'a gidip gelen bazı kişiler "Yeniceriyiz" diye iddiada buldukları olmaktadır. 1709 senesinin Temmuz ayı sonlarında sicile kaydedilen bir belgede, "Re'âyâdan ba'zıları ticâret ve yahud birer tarik ile Asitâneye gelüb Odabasılarına ve Odabekcilerine intisâb ile yedlerine birer mektûb alub vilâyetlerine vardıklarında biz İstanbula varub Yeniceri olduk deyu tebdil-i kıyâfet idüb Yenicerilik iddiasında" bulunanlardan bahsedilmektedir⁽⁸³⁾. Ayrıca, bazanda yeniceri olmadıkları halde sokaklarda "yeniceri kıyâfetleriyle gezen" ve yenicerilik iddiasında bulunanlar da olmuştur⁽⁸⁴⁾. Bunların önüne geçilmesi ve gerektiğinde cezalandırılması hakkında tasraya mektuplar gönderilmiştir. XVIII. asırda Yenicerilerin benzeri davranışları Anadolu'nun bir çok yerinde aynı şekilde görülmektedir⁽⁸⁵⁾. Yeniceri Serdarlığı hakkında sunlarıda belirtmek gerekir ki, Yenicerilerin Ulkede ki asayissizliğin sebepleri arasına girmelerinden sonra XVIII. asrın sonlarına doğru bu müessesenin kaldırılması hakkında istekler görülmeye başlamış⁽⁸⁶⁾, ancak yeniceri teşkilatının kaldırılması 1826 senesinde olduğu bilinmektedir. Sunu da ilave etmek lazımdır ki, herseyden evvel Anadolu'da Enderunlu'nun nüfûzunun kırılmasından sonra bu müessesenin kaldırılmasını isteyenlerin daha da cesaretlendikleri kabul edilebilir.

4-KETHUDA YERİ

Şehirlerde bulunan Altı Bölük Halkının başında bulunan kethuda yeri, Altı Bölük Ağalarının ortak imzalı mektuplarıyla

82 Kayseri Şer. Sic. No: 134/119-3

83 Kayseri Şer. Sic. No: 132/59-1

84 Kayseri Şer. Sic. No: 132/60-1'de 1706 Temmuz ayı sonlarında sicile kaydedilen bir belgede "askeri kışvesi ile evâmîr-i 'aliyye ile vârid olan tekaliften ve zâbitlerine hukûk ve rusûmdan nefislerin tahlis için İstanbul'a gelüb Odabaşı ve Bekçibaşından mektub alub" bu iddialarıda bulunmaktadır.

85 Bkz. M. Karagöz, 1714-1720 M. (1127-1133 H) Tarihli Malatya Ser'iyeye Sicilleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1989, s.123; Çağatay Uluçay, 18 ve 19. yy.larda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, s.218-223; Bu çalışmalarda konu ile ilgili bir çok belge bulunmaktadır.

86 Y. Özkaya Anadolu'da Yenicerilerin Düzensizlikleri ile İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniceriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge, DTCPD, c.23, s.1-2, s.75-91

tain edilirdi⁽⁸⁷⁾. 1701 senesi Kasım ayının sonlarında Kethüda Yeri atanmasıyla ilgili bir belgede, "Kayseriye ve tabi' nevâhiyesinden sâkin altı bölük yoldaşlarının Uzerlerine Zâbit ve Kethüda Yeri nasb ve ta'yin olunmak dâ'ib-i kadîm olunmağın" ve " ebnâ-i sipahiyândan otuz dokuzuncu bölükten" olanlardan tain edileceği bildirilmiş tain edilecekleri "Uzerlerine Zâbit ve Kethüda Yeri bilüb niza' ve da'vânızı izn-i ser'-i serif ma'rifet-i merkûm ile görölüb " care bulmaları emredilmiştir⁽⁸⁸⁾. Kethüda Yeri, sefer zamanlarında "Altı Bölük Halkının eksiksiz" sefere gitmelerini temin ederlerdi 1711 senesi Subat ayı başında "Sâdır olan Fermân-ı Hümâyûn mucibince evlerinden ve yerlerinden ihrac ve sizki Kethüda Yerleri bayraklarınız acub önlerine düşüb ferd ve ahd geri kalmamak Uzre cümlesini sürüb getirüb Ordu-yu Hümâyûna mülhâk " ettirmeleri emredilmiştir⁽⁸⁹⁾. Kethüda Yer'leride diğer yasakçılar gibi suçluların yakalanması ve mahkemeye getirilmesinde vazife alırlardı. Kethüda Yer'leri'de 1558 Beyazıd isyanından sonra Anadolu'daki şehirlere atanmışlardır. XVII. asırdan itibaren Yeniceri Serdârları gibi esnâflık, çiftçilik ve ticaret yapmaya başlamışlardır⁽⁹⁰⁾.

Tetkik ettiğimiz senelerde kethuda yerleri bütün Anadolu'da sakilikler yapmakta olan Levendât ve sipahilerin bu hareketlerinin önlenmesinde vazifelendirilmişlerdir. 1708 senesinde Altı Bölük Halkı üzerine zabıt tain edilen Ahmet Halil'e Levendâtların faaliyetlerine dikkat etmesi istenmiştir⁽⁹¹⁾. Kethüda Yerleri kazalardaki "neferâtların ale'l-esâmi defter idüb" bir "suretini" Yeniceri Serdârına bir suretini de "Der--saadete" gönderirlerdi. 1710 Kasım ayı ortalarında Kayseri Kethüda Yerine yazılan bir emirde, "Kazâların serdâr ve neferâtın dahî ale'l esâmi defter idüb mahzahâ ve mahtûm defterlerinin bir suretini Serdârların yedlerine teslim ve bir suretinide mektûmun ile Der-Saâdetime irsâl eylesenki" diye emir yazıl-

87 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., 154

88 Kayseri Ser. Sic. No: 126/190-2

89 Kayseri Ser. Sic. No: 135/144-3, 135/145-1

90 Ş. Turan a.g.e., s.177

91 Kayseri Ser. Sic. No: 132/91-1

mıdır⁽⁹²⁾. Kayseri Kethüda Yerinin "yevmi 85 akçe" geliri bulunduğunu tespit edebiliyoruz⁽⁹³⁾. Ancak Kayseri'de 1700-1730 seneleri arasında vazife yapan Kethüda Yer'lerinin hepsini tespit edemiyoruz.

5-SUBASI

Sancak Beylerinin yönetimlerinde önemli ikinci adamlar Subası'lardır⁽⁹⁴⁾. Asayişin temini ile vazifeli olan Subasılar Osmanlı idari taksimatında asayişin sağlanmasında kadılardan sonra gelirler⁽⁹⁵⁾. Orduların sınır boylarında yaptığı muhafaza vazifesini şehirlerde Subasılar ve Kadı'lar yaparlardı. XVI. asrın ikinci yarısına kadar Kadıların "Kaza dairelerinde idari ve askeri" vazifeler yüklenen Subasılar bundan sonra Sanakbeylerine bağlı ve onlar tarafından atanmaya başlanmıştır⁽⁹⁶⁾. Subasılar Üçer aylık atandıklarından, bir çok defa aynı kişi bu vazifeye atanırlardı⁽⁹⁷⁾. Ayrıca şehir halkı da kendi başlarına Subası seçebilirlerdi⁽⁹⁸⁾. Köylerde de asayişle ilgili işleri seçimle vazifeye getirilen Subasılar yürütürlerdi. 7 Haziran 1711 tarihinde Mancesun Köyü ahalisi Südde-i Saâdete gönderdikleri arzuhalde "Sipahileri olan Mehmed nâm sipahi müstakim kimesneyi Subası nasb itmeyüb zü'âmadan Seyyid İbrahim nâm kimesneyi Subası itmekle" diye kayıt bulunmaktadır⁽⁹⁹⁾. 1701 senesinde Kayseri'de şehir Subası Halil Bey adında birisidir⁽¹⁰⁰⁾. Halil Bey'in aynı zamanda, Kayseri Valisi Ali Paşa'yı "da'vâya vekil" olarak temsil ettiği de anlaşılmaktadır⁽¹⁰¹⁾. Yukarıdaki ifade sancakta Subasının önemini göstermektedir. 1 Eylül 1717'de Subası Ahmet Ağa'ya Hunad mahallesinde Ummü Gülsüm'un yabancı erkeklerle düşüp kalktığı

92 Kayseri Şer. Sic. No: 127/123-1, 135/141-1,

93 Kayseri Şer. Sic. No: 132/93-2

94 Oğuzoğlu, a.g.m., s.148

95 İ. Baykara, a.g.e., s.32

96 İlgürel, a.g.m., s.1276

97 Oğuzoğlu, a.g.m., s.148

98 Kayseri Şer. Sic. No: 135/156-2

99 Kayseri Şer. Sic. No: 133/8-3

100 Kayseri Şer. Sic. No: 126/52-1

101 Kayseri Şer. Sic. No: 126/116-2

icin mahalleden çıkarılması için emir verilmiştir⁽¹⁰²⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de Subasılık yapanların tamamını tespit edemiyoruz.

5- ŞEHİR EMİNİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş senelerinden itibaren "sehirlerde mâlî ve idarî işlerle vazifeli memurlardır. "Şehir Kethüdası"da denilen bu memurlar, Ayanlığın karşılığıdır. Kanuni zamanından II.Mahmut zamanına kadar tedricen kuvvetlenen "Ayanlık" bu görevin yerini almıştır⁽¹⁰³⁾. Şehirlere gönderilen fermanlarda "Ayan-ı vilâyet" şeklinde yazılmışlardır⁽¹⁰⁴⁾. Tetkik ettiğimiz 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de Şehir Eminliği yapan kimseye rastlanılmamıştır. Ancak, 1721 senesinde sicile kaydedilen bir belgede "Sâbık Şehir Emîni" ifadesi ile Ali adındaki kiseden bahsedilmektedir⁽¹⁰⁵⁾. Bu dönemde Kayseri'de Ayanlığın kuvvetli olduğu düşünülürse, bu makamın vazifesini Ayanlığın yüklenmiş olduğu kabul edilebilirse de Şehir Eminliği makamı da bulunabilir. Bu makama Ayanların tayin edilmeleri fikri daha doğru olur.

6- MAHALLE İMAMI

Şehrin, fiziki yapısını meydana getiren mahalle bir cami veya mescid etrafında meydana gelirdi. Bu manada mahalle aynı cami veya mescidde ibadet edenlerin aileleriyle birlikte oturduğu şehir kısmıdır⁽¹⁰⁶⁾. Mahalledeki cami veya mescidin imam-ları, sadece namaz kıldırın memurlar durumunda degillerdir. Aynı zamanda mahalledeki doğumların, ölümlerin, evlenenlerin, boşananların, ev degistirenlerin, icki icen, sazlı-sözlü alem yapan ve umumi ahlaka uygun tesettüre uymayanların engellen-

102 Kayseri Ser. Sic. No: 134/5-1

103 M. Z. Pakalın, T.D.T.S., III, s.317

104 Kayseri Ser. Sic. No:143/99-3, BOA Mühimme No: 129, s.52 (Bu belgeler birer örnek olarak verilmiştir)

105 Kayseri Ser. Sic. No: 143/154-1

106 U. Ergenc, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 1979, s.1271

mesi gibi vazifeleri yaparak idarecilere yardımcı olurlardı⁽¹⁰⁷⁾. Mahalle imamlarının gözünde, mahallelinin camiye devamlı gelip gelmeleri, mahallelinin "güvenilir" olup olmadığının ölçüsü kabul edilmiştir⁽¹⁰⁸⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde mahalle imamları ile ilgili oldukça fazla atama kararı bulunmaktadır. Bunları kaydetmeyi lüzumlu görmedik. Aynı dönemde imamlık vazifesine dışarıdan bir çok müdahalelerin bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Misal olarak, 12 Ağustos 1705 tarihinde Kici Kapısındaki bir mescidde günlük bir akce ile Imam olan Ali Halifeye "muceb-i azli yoğiken aherden Omer nâm kimesne Mustafa Efendiye olmak Uzre ahz külli gadr itmeleriyle" diye ifade bulunmaktadır⁽¹⁰⁹⁾. Biz burada camii ve mescid imamları ile "mahalle imamlarını" ayırt etmemiz mümkün olmamaktadır. Çünkü bir mahallede birden fazla cami veya mescid bulunabilmektedir. Tetkik ettiğimiz dönem bazı imamlarla ilgili şikayetler de bulunmaktadır. Buna göre mahalle imamı mahallenin en eski camii veya mescidinin imamı olabilir. 9 Aralık 1706 tarihinde "Yenice mahallesi halkı" Ahi Mescidi İmamı Cafer'in "gammaz ve fesâtçı" olduğu için şikayet edilmiştir⁽¹¹⁰⁾. Aynı zamanda Hunad caminde hatipde olan bu kişi "Emr-i Serif ve fetvâ mucebince" vazifeden alınmıştır⁽¹¹¹⁾. 12 Ocak 1722 tarihinde Cami-i Kebir'in İmamı Mehmet için "fısk-ı fücûr ile mevsûf ve rey-i küfr-i iman" olduğuna dair şikayette bulunmuş⁽¹¹²⁾ anca yapılan tetkiklerde bunun iftira olduğu anlaşılmıştır.

7-MUTEVELLİ

Mahallenin önemli bir müessesesi olan "Avârız ve Nüzûle mevkûf-ı nükûd" mahallenin ortak harcaması için kurulmuş fon niteliğindedir⁽¹¹³⁾. Mahalledeki camii, mescid, çeşme, mektep,

107 R. Özdemir, a.g.e., s.173

108 U. Ergenc, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri", Osmanlı Araştırmaları, IV, İstanbul, 1982, s.72

109 Kayseri Ser. Sic. No: 129/227-2; 134/148-2; 136/145-1; 143/148-2,

110 Kayseri Ser. Sic. No: 132/76-1

111 Cevdet Evkaf, No: 12870

112 Kayseri Ser. Sic. No: 143/151-2

113 U. Ergenc, "Osmanlı Şehrinde Yönetim", s.1271

su yolu gibi yapıların bakım ve tamirine harcanan paraların yöneticileri olan mütevelliler dolayısıyla şehir yönetiminde de yer almaktadırlar⁽¹¹⁴⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde mütevellilerle alakalı sicil kayıtlarında çok sayıda belgeler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı "Mütevelli" atamasıyla ilgilidir. Belgelerde; 22 Kasım 1701'de Yalman mahallesi "Avâriz ve Nüzûlune mevkûf-ı nükûd mütevellisine Mustafa atanmıştır."⁽¹¹⁵⁾ şeklinde veya "Hamurcu Mahallesinin avâriza mevkûf-ı nükûd mütevellisine" mahalle ahalisi Mustafa'yı seçmiştir⁽¹¹⁶⁾ şekilde bilgiler mevcuttur. Bunlara göre belgelerden mütevellilerin iki usulde de göreve geldikleri anlaşılmaktadır. Burada Mütevellilerle alakalı çeşitli mahiyetli bir kaç örnek vermekle yetineceğiz. 10 Haziran 1729'de Hısaynılı Mahallesinin Avâriz ve Nüzûl Mütevellisine senede 20 kuruş ücretle Molla Ahmet atanmıştır;⁽¹¹⁷⁾ 26 Mart 1711 tarihinde El-Hac Kasım Mahallesinin Mevkûf-ı Nükûd Mütevellisi El-Hac Ali, Murad zimmiye 100 kuruşun "onu bir kuruşa" ve 75 kuruşun onu birbuçuk kuruşa "iltizâm-ı ribh" olarak verilmiştir⁽¹¹⁸⁾. 6 Mart 1712 tarihinde Deliklitas Mahallesinin Mevkûf-ı Nükûd Mütevellisi Şaban mevkûf-ı nükûdun 60 kuruşunu zimmetine geçirmiştir⁽¹¹⁹⁾. Yalnız, burada biz Vakıf Mütevelliliği konusunda bilgi vermedik. Çünkü vakıf mütevelliliği daha ziyade vakıf mevzuuyla alakalıdır. Yukarıdaki örnek belgelerden anlaşıldığı gibi 1700-1730 seneleri arasında Kayseri sancağında bütün yöneticiler gibi mütevellilerinde meseleleri bulunmaktadır.

8- ESNAF YONETICILERI

Esnâf kelimesi, Arapça "sınıf" kelimesinden türetilmiştir. Bir iş veya meslekle uğraşan demektir⁽¹²⁰⁾. Esnâflığı, Dericilik, Bakırcılık, Oymacılık v.b. gibi küçük ticari faali-

114 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.154

115 Kayseri Ser. Sic. No: 126/75-2

116 Kayseri Ser. Sic. No: 147/140-1

117 Kayseri Ser. Sic. No: 147/137-4

118 Kayseri Ser. Sic. No: 134/37-3

119 Kayseri Ser. Sic. No: 135/27-2 (Benzer örneklerden çok sayıda bulunmasına rağmen bir tanesini örnek olarak aldık.)

120 Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1992, s.280

yetlerle uğraşan zümreler olarak tarif etmek mümkündür⁽¹²¹⁾. Esnaflar yalnız nafakalarını temin eden insanlar değildir. Aynı zamanda üretime katılan, idarî, mâlî, sosyal fonksiyonları olan teşkilatlı meslek gruplarıdır. Her meslek grubunun, şehirlerde yaygın ve kuvvetli esnaf teşkilatları bulunmaktadır⁽¹²²⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri şehrinde, daha önceki senelerde devam edip gelen canlı ve gelişmiş seviyede esnaf kuruluşları bulunmaktadır. Belgelerden tespit edebildiğimiz esnaflık kuruluşları şunlardır:

Attarlar	Cullahlar
Kavukcular	Tascılar
Debbağlar	Kaftancılar
Pastırmacılar	Boyacılar
Bezzazlar	Kazancılar
Bakırcılar	Mumcular
Hattatlar	Kürkcüler
Berberler	Civciler
Moybatlar	Demirciler
Semerciler	Hallaçlar
Terziler	Kuyumcular
Bakkallar	

Kayseri şehrinin Anadolu'da mühim bir ticaret merkezi olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Kayseri şehrinde kuvvetli Ahi ve Lonca teşkilatı da bulunmaktadır. İbni Batûda XIV. asırda Kayseri'ye seyahatinde bu şehri yöneten

Bir Ahi liderinden bahsetmektedir⁽¹²³⁾. Ayrıca Kayseri'de Ahi İsa ve Ahi Mahmut adlarını taşıyan iki mahallenin bulunması bunun açık delili kabul edilebilir⁽¹²⁴⁾. Esnaflık müessesesinin kendine has bir işleyiş tarzı bulunmaktadır; esnafların ham madde ihtiyaçlarının karşılanması, yeni bir kişinin meslek sahibi olması ve yeni bir iş yeri açarak esnaflara katılması özel şartlara tabidir. Esnâflara yapılan müdahalenin önlenmesi ve üretilen malın kalitesinin kontrol edilmesi, fi-

121 Özdemir, a.g.e., s.175

122 Ergenc, "Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumları," s.1272

123 Mehammet Et-Tancı, İbni Batûta Seyahatnamesi, I-II, (Cev Mûmin Cevik), İstanbul 1983, s.203

124 Mahalleler bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

yatların belirlenmesi ve devletle esnaf arasındaki münasebetlerin düzenlenmesini belli bir teşkilatla yapılmaktadır⁽¹²⁵⁾.

Bir sanat kolunun mensupları, belli sayıda bir grup teşkil ederler. İçerisinden birinin ölmesi veya ayrılması halinde yerine alınacak yeni üye belirlenir ve bu düzen devam ederdi⁽¹²⁶⁾. Her sanat kolunun başında bir Seyh, bir Kethüda ve bir Yigitbaşı bulunurdu ve o sanat kolundaki ustalar tarafından seçilirdiler⁽¹²⁷⁾. Osmanlı ülkesinde esnâf olmak, bir iradi tercihle değil, bir disipline uymakla gerçekleşirdi. 5 Nisan 1701 tarihinde Bektâş mahallesinde Kavukcu El-Hac Mehmet, şahitler huzurunda "onyedi sene cıraklık" yapan Omer'in usta olduğunu ilan etmiştir⁽¹²⁸⁾. 22 Nisan 1721 tarihinde on seneden beri İbrahim'e "Sakirtlik" yapan Sarı Musa, Ahi Babası Ali tarafından dua ile civicilik sanatını öğrendiğine dair bir tastikle usta olduğuna dair izin almış ve Osman adında bir iş yeri sahibinin yanında "usta" olarak çalışmaya başlamıştır⁽¹²⁹⁾. Yine 1701 senesinde Kavukculuk sanatında usta olan Omer kendine ait bir iş yeri açmıştır⁽¹³⁰⁾. Esnâflıkta meslek sahibi olmak için Müslüman veya gayrimüslim olmak şartı yoktur. Herkes esnâf olabilmektedir. Kayseri'de de örneklerini bulmak mümkündür. 3 Aralık 1701' de Kayseri'de Pazarbaşılık vazifesini ismi belli olmayan bir zimmi yapmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre daha önce bu vazifeyi yapan bu kişiye Pazarbaşılık vazifesini yenileyen "Berât" verilmiştir⁽¹³¹⁾. Kayseri halkının sosyal yapısında % 15'e kadar ulaşan Ermeni çoğunlukta olmak üzere Rum ve çok az sayıda olmak üzere Yahudi bulunmaktadır. Bu topluluğun büyük çoğunluğu esnâflık ve tüccarlık yapmaktadır⁽¹³²⁾. Zimmiler yalnız başına esnâflık sanatını devam ettirdikleri gibi ahenkli bir sosyal yapının ve hoşgörünün şartları içerisinde Müslüman-gayrimüslim or-

125 Stanford J. Shaw-Ezel Kurat Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I*, (Cev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982, s.221.

126 U. Ergenc, "Osmanlı Şehrinde Esnaf...", s.107

127 U. Ergenc, *Osmanlı Şehrinde Yönetim*, s.1273, Y. Uzkaya, XVIII. yy. Esnaf Sorunları, s.1037

128 Kayseri Ser. Sic. No: 126/13-1

129 Kayseri Ser. Sic. No: 143/71-2

130 Kayseri Ser. Sic. No: 126/13-1 (EK:6)

131 Kayseri Ser. Sic. No: 126/187-1

132 Tüccarlıkla ilgili İktisadi Durum bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

taklıklarında esnafliklar da yapılmaktadır. 1 Mayıs 1708 tarihinde, Kasap taifesinin Seyhi Mehmet Celebi ve ortağı Evanik ve diğer ortağı Sarıoğlan zimmilerdir⁽¹³³⁾. Burada Müslüman-gayrimüslim ortak esnaf idareciligi yaptıkları da görülmektedir.

Esnaf teşkilatlarının her bir kolu, kendi içinde o kesimin adını alan bir başkan etrafında teşkilatlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde esnaf yöneticileri "Berât" ile atanırlardı. Kasapbaşı, Bakkalbaşı, Kuyumcubası gibi. 1706 senesi Eylül ayı ortalarında Kayseri şehrinde Bazarbaşılık vazifesine yeniden bir beratla Osman tayin edilmiştir⁽¹³⁴⁾. 11 Mayıs 1707 tarihinde Mehmet Celebi Kasapbaşılığa tekrar tayin edilmiştir⁽¹³⁵⁾. Yine sicile, 1721 senesinin Ekim ayı ortalarında kaydedilen bir belgede, Bakkalbaşılığa Ali tekrar atanmıştır⁽¹³⁶⁾. 1717 senesinde Debbaglar esnafının Seyhi olan Seyyid Ali, kendisine dışarıdan müdahale edildiği ve bunun önlenmesini isteyen arzına, kadıya gönderilen emirde durumun halledilmesi istenmiştir⁽¹³⁷⁾. Yanlız burada "Debbaglar Seyhi" ifadesi "Debbagbaşı" olması gerekmektedir. Ya da Kayseri'de Debbaglığın önemli bir meslek olmasından dolayı "Seyh" ifadesi kullanılmış olabilir. Yukarıdaki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Esnafbaşılık vazifesine bir kişi bir kaç defa atanabilmektedir. Esnaf kollarının başında, vazifelilerin ne kadar zaman süre vazife yaptığı tam olarak tespit edilememektedir. Kayseri şehrinde esnaf teşkilatlarının bulunduğu mekanların çoğunun vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 29 Ekim 1707 tarihinde Saray-ı Cedid Ağası ve Evkafı Selâtin Nazırı olan El-Hac Mustafa Ağa nezaretinde olan Hancılı Sultan Evkafı mahsûlünden almak üzere günlük 4 akçe vazife ile Bezistan Câbibi (Tahsildar) Bayram Mehmet ölmüş, yerine Seyyid Omer atanmıştır⁽¹³⁸⁾.

133 Kayseri Şer. Sic. No: 132/40-3

134 Kayseri Şer. Sic. No: 132/74-2

135 Kayseri Şer. Sic. No: 132/40-3

136 Kayseri Şer. Sic. No: 143/163-2

137 Kayseri Şer. Sic. No: 140/14-1 (Yalnız, Debbaglığın Kayseri'de önemli bir esnaf teşkilatı olduğu düşünülürse, Debbagbaşı ifadesi, bu esnaf kolunun önemine binaen kullanılmış olabilir)

138 Kayseri Şer. Sic. No: 132/79-1

III-ULEMA ve SEHIR YONETIMI

Osmanlı idarî yapısında ehl-i örfün yanında önemli bir idareci zümrede ehl-i ser` denilen Ulemâdır. Osmanlı Devleti'nin idaresinin esasları örfle beraber şariat kaideleri olduğundan bu zümre mensuplarının seriatı temsil etmelerinden dolayı umera zümresinden daha fazla itibar sahibi oldukları görülür.

1- KADI VEYA NAİB

Kadı, kelime olarak "yapan" ve yerine getiren manalarına gelir⁽¹³⁹⁾. Osmanlılarda ser'i ve hukûkî hükümleri tatbik eden ve devletin emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahiptir. Bundan dolayı hukûkî olduğu kadar idarî bir memuriyettir⁽¹⁴⁰⁾. Kadılar, sadece bir mahkeme değil, aynı zamanda idare, asayiş ve belediye hizmetlerinde de padişah adına yetkilidirler⁽¹⁴¹⁾. Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı Tursun Fakih'tir⁽¹⁴²⁾. Devletin ilk kuruluş senelerinde kadıların idarî teşkilatla alakası yoktur⁽¹⁴³⁾. Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatının gelişmesiyle asıl önemine kavuşmuştur. XVI. asıra kadar kadıların ücreti düşük olduğundan fazla rağbet eden olmamıştır⁽¹⁴⁴⁾. XVI. asırdan itibaren tercih edilen vazifeler arasına girmiştir.

Kadıların kaynağı medreselerdir. Medreseden mezun olanlar Kadıaskerlik Divânında bir nevi staj yaparlardı. İstanbul'da bir senelik "Mülâzemet" sürelerini dolduranlar tayin beklerler ve boşalan kadrolara tayin edilirdiler⁽¹⁴⁵⁾. Kadıların bekleme süreleri önceleri belli bir esasa dayanmaz iken Ebussuut Efendi tarafından tanzim edilmiş ise ve çoğunlukla buna uyulmamıştır. 1687 Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'ne göre, küçük

139 Ebu'l-Ala Mardin, "Kadı Maddesi", IA, VI, İstanbul, 1967, s.42

140 Y. Halacoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", D.G.I.T., XII, s.429

141 İ. Baykara, a.g.e., s.37

142 Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Nsr. H. Nihal Atsız), Ankara, 1985, s.18

143 Osman Nuri, Netayfü'l-Vukuat I-II (Nsr. Neset Çağatay), Ankara, 1987, s.320

144 Y. Halacoğlu, a.g.m., s.429

145 İsmail Hakkı Uzuncarsılı, Osmanlı İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.45

dereceli bir kadılık vazifesine atanan kişi bu makamda 20 ay süreyle kalırdı⁽¹⁴⁶⁾. XVII. asırda yazılan Kitâb-ı Müstetâp adlı eserde⁽¹⁴⁷⁾ kadılık müessesesi üzerine devlet adamlarının dikkatini çekmiştir, Kadılığın devlet hayatı içindeki önemiyetini belirterek bu teşkilatın düzen ve intizamına önem verilmesi istenmiştir⁽¹⁴⁸⁾. Bu eserden sonra Koci Bey'de Kadılık müessesesi hakkında dikkat çekmiş⁽¹⁴⁹⁾ ve XVII. asırda Kadılık müessesesinde suistimallerin görüldüğünü belirterek, bu müesseseye dikkat edilmesi gerektiğini yazmıştır. XVIII. asırda medrese mezunlarının sayıları artınca, hakkı olmayanlara da "Mülâzımlık" verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak ulema çocuklarına da doğrudan mülâzemet verilmesi kabul edilmiştir⁽¹⁵⁰⁾.

Kadıların şer'i hasılâtlarına göre az veya çok maiyetleri bulunurdu. Kadılar mahkemelerde bizzat bulunurlar ve davayı dinleyerek çözmeye çalışırlardı. Mahkemede kadının yanında Kethudası, bilgileri sicile kaydeden Kâtip ve Muhzır bulunurdu⁽¹⁵¹⁾. "Mevleviyet" danilen büyük kadılıklara XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren atananlar bizzat gitmemiş, yerlerine "Kadı Naib" leri göndermişlerdir. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri kadılığı "mevleviyet" mansıbidir ve bu vazifeye atananlar "Mevlanâ" rütbesini taşımaktadırlar. 1709 Kasım ayı başında Kayseri şehrinde kadılığa "Mevlanâ" rütbesiyle Kozacızade Fethullah atanmıştır⁽¹⁵²⁾. Belirli bir süre görev yerlerinde kalan kadılar başka yerlere tayin olurlar veya tekrar aynı yere tayin edilebilirlerdi. XVIII. asırda aynı yerdeki görevlerine tekrar tayin edilen kadılar az da olsa mümkün olmaktadır. Nitekim Kayseri'de Nisan 1710 senesinde Mevlanâ Abdülkadir daha önce sürdürdüğü Kadılık görevine tekrar atanmıştır. Bu durum XVIII. asırda Osmanlı idari teşkilatında bozulmaların Kadılıklara da sirayet ettiğini göstermektedir.

1700-1730 senelerinde isimlerini belirleyebildiğimiz Kay-

146 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.149

147 Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Ankara, 1988

148 Y. Yücel, a.g.e., s.3-5

149 Koci Bey Risalesi (Haz. Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s.143-144

150 Y. Özkaya, XVIII yy.da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.209

151 İ. Hakkı Uzuncarsılı, İlmîye Teşkilatı, s.109

152 Kayseri Şer. Sic. No: 134/148-1

seri Kadılarının listesidir⁽¹⁵³⁾.

Adı	Vazifeye atandığı veya vazifede olduğu seneler
Ahmet	1707
Kozacızade Fethullah	Aralık 1710
Abdulahdi (Tekrar)	Nisan 1711
Kemaleddin	27 Haziran 1712
Süleyman	8 Ocak 1722
Abdurrahman	4 Aralık 1727
Osman	1728
Ismail	1729

Yukarıda görüldüğü gibi umumiyetle Kayseri'ye tayin edilen Kadıların tayin süreleri birer yıldır. Bu süreden az veya çok görevde kalan kadılar da görülmektedir. XVIII. asırda idari teşkilatların bir çoğunda olduğu gibi kadılarda Kadılıkta bulunamaz hale gelmiş ve Kadıların vazife süreleri azaltılmış ve yapılan azillerle yeni Kadılar tayin etmek yoluna gidilmiştir⁽¹⁵⁴⁾. Bununla beraber rütbesine karşılık mansıp bulunmayan Kadılar yeni rütbeleriyle tenzil bir mansıba atanmaktadırlar. Nitekin Temmuz 1711 senesinde Kayseri Kadılığına atanan Kemaleddin Mevleviyet rütbesiyle atanmıştır fakat sabık Erzurum kadısıdır⁽¹⁵⁵⁾. Yine 4 Aralık 1727 tarihinde Erzurum kadısı olan Mevlana Abdurrahman "Diyarbakır rütbesiyle" Kayseri Kadılığına tayin edilmiştir⁽¹⁵⁶⁾. 6 Subat 1721 tarihinde Kayseri Kadılığına Gazi Hudâvendigâr Medresesi⁽¹⁵⁷⁾ müderrisi Süleyman atanmıştır⁽¹⁵⁸⁾. Bu tayinde mansıbına karşılık olmayan bir tayindir. Ancak vazifeye gelemeyen Süleyman yerine müderris Abdullah Efendiyi Kadı "Nâib-i ser`i"si olarak göndermiştir. Nâibliğe atananlar umumiyetle o şehrin yerlilerinden olmaktadır. Yerlilerden "Nâib-i ser`" atanması bazan hu-

153 Kayseri Ser. Sic. No: 132/89-1, 134/148-1, 135/160-1, 136/150-1, 143/157-2, 144/3-1, 144/42-2

154 Üzkaya, a.g.e., s.210

155 Kayseri Ser. Sic. No: 136/150-1

156 Kayseri Ser. Sic. No: 144/3-1

157 Gazi Hudavendigâr Medresesi Osmanlı Devletinin büyük medreseleri arasındadır. I. Murad tarafından Bursa'da yaptırılmıştır.

158 Kayseri Ser. Sic. No: 143/157-2

zursuzluklara da sebep olmuştur. 23 Mart 1707 tarihli bir belgeden Kayseri halkı "Divân-ı Humâyûna `arz-ı hâlde" bulunarak kazada Nâiblerin yerli halktan olduğunu belirterek bunların "Ehl-i örf" yöneticileri ile "yekdil" olup halktan rüsvet aldıklarını ve halka zulmettiklerini bildirmişlerdir⁽¹⁵⁹⁾. XVIII. asırda ülkenin bir çok yerinde buna benzer durumlar meydana gelmiştir. Zira devlet bunun önlenmesi için fermânlar yazmıştır⁽¹⁶⁰⁾.

Kadıların, "icrâ-yı ahkâm-ı ser`iyye ve infâz-ı evâmir-i aliyye" yi yerine getirmek için padişahların fermânlarıyla tayin edilirdiler. 1742 senesi Temmuz ayı sonunda Kayseri'ye Kadı tayin edilen İsmail için, "Siz ehl-i `ilm ve sâhibi fâzilet müteseri' ve dindâr olub her vechile müstehâk olduğun ecilden hâliya hakkında mezid-i inâyet-i `aliyye-yi sahânem zuhura getirüb" şeklinde fermân yazılmıştır⁽¹⁶¹⁾. Kadıların azillerinde ise ancak, "kendilerinden şikâyet edilen kadılar takibata uğrar, suistimalleri görülünce" yine fermânla olurdu⁽¹⁶²⁾. Hatta suçlu olurlarsa idam edilebilirlerdi.

Kadıların gelirleri "Hüccet-i ser`iyye ve `arûs ve sici-lât ve mürâsalât ve akd-i enkihâ ve ilt-nâme ve muhâsebât-ı evkâf ve kısmet akçesi" nden meydana gelmektedir⁽¹⁶³⁾. "Mevleviyet" rütbesiyle atanan kadıların günlük 300-500 akçe gelirleri olmaktadır. Yanlız bu rakamlar itibaridir. Daha az veya daha fazla geliri olan kadılar da olabilirdi⁽¹⁶⁴⁾. XVIII. asırda kadılar ve naibler "emr-i seriflere" uymayarak ve "hilâf-ı kânûn" üzere olduklarından ki halk, buna benzer konularla ilgili "ba`zı mevâd için fazla akçe tâlebp" etmeleri hakkındaki "`arz" lar çoğalınca III. Ahmet zamanında, "Emr-i Serif"in dışında kadıların "fazla akçe talep etmeleri" ve ken-

159 Kayseri Ser. Sic. No: 132/54-2

160 Kayseri Ser. Sic. No: 132/52-1 (Üzkaya, Kütahya, Konya, Halep, Sam ve Kudûs şehirlerine de fermanlar zikretmiştir. XVIII yy. Osm. Top. Yaş.), s.210

161 Kayseri Ser. Sic. No: 147/1-1

162 Y. Halacoğlu, a.g.m., s.431

163 Üzkaya, a.g.e., s.320

164 Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.151; Y. Halacoğlu, a.g.m., s.430; (Kadılar ve diğer ulemânın ekonomik seviyelerini belirleyen belgelerden, nakdi servet ve mal-mülk zenginliği bakımından, umera tabakasından aşağı olmadıkları görülür. Y. Yücel, Desantralizasyon..., 664)

di "ücretleriyle iktifa etmeleri için fermânlar yazılmıştır⁽¹⁶⁵⁾. 18 Temmuz 1711 tarihinde Kayseri Sancağının Develi Kazasında "Nâib-i Ser`i" Sabanoğlu Mahmud halk tarafından, "fazla akce" talep ettiği için şikâyet edilmiştir. Kendisine, "kânûn-ı hilâf" üzere hareket etmemesi emredilince de firar etmiştir. Yakalanması için Kayseri Mutasarrıfı ve Kadısına emir yazılmıştır⁽¹⁶⁶⁾. Kayseri Sancağında kadı, "Eski Mahkeme Sarayı" denilen yerde oturmaktadır. Tetkik ettiğimiz senelerde ise Kayseri'de "Mahkeme Sarayı" bulunmamaktadır. Bundan dolayı Abdusselam adında bir kişinin evinin "Mahkeme Binası" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır⁽¹⁶⁷⁾.

Mahkemede davâlar "Meclis-i Ser`" denilen bir nevi jüri diyebileceğimiz bir heyetin önünde yapılırdı. "Meclis-i ser" üyeleri daha sonra verilen kararın altına "Suhûdü'l-hâl"dir. Suhûdü'l-hâl'in üyeleri mahallenin Esraf ve Ayan İmâm ve ilim ehli kisileridir⁽¹⁶⁸⁾. Mahkeme halkın her türlü meselelerini hallettiği, hak aradığı yer olarak gece ve gündüz açık bulunurlardı⁽¹⁶⁹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde gece yapılan herhangi bir mahkeme kararı bulunmamaktadır ama gece ve gündüz açık olma halinin devam ettiği kabul edilebilir.

Kadıların hak ve yetkilerini mahkeme kayıtlarından ortaya koymak mümkündür. Kadıların temel vazifesi yargıdır ve kaza vazifesidir. Dava mahkemeye yapılan bir şikayetle açılır. Davacı, davalı veya "vekilleri" "muhtırlar" tarafından mahkemeye davet edilirler. Gelmemeleri halinde cebren getirilirler. Kadılar sadece adli yetkililer durumunda değildirler. Vakıfların kontrol edilmesi ve vakıfların yaptığı bütün sosyal hizmetlerin yürütülmesinin denetlenmesinde sorumluluklarındandır. Bir başka ifadeyle vazife yaptıkları idari birimdeki belediye hizmetlerinin de yürütülmesi ve aksatılmamasında kadının vazifesi arasındadır. Yapılacak vakıflar, Kimsesiz ve yetimlerin mülk dahil vekaletlerinin temini, kayyumların ta-

165 Kayseri Ser. Sic. No: 135/154-1

166 Kayseri Ser. Sic. No: 135/154-1

167 BOA, Muhimme 134, s.190

168 Kayseri Ser. Sic. No: 126/1-1 (Her belgede suhûdü'l-hâl bulunduğundan sembolik olarak defterin ilk belgesini yazdık)

169 R. Özdemir, a.g.e., s.185

yini hatta velisi olmayan kızların evlendirilmesi dahil vazifeleri arasındadır⁽¹⁷⁰⁾.

a- MUHZIRBASI VE MUHZIRLAR

Mahkemede Kadıların önemli yardımcılarında birisi Muhzirbaşısıdır. Muhzirbaşılar mahkemeye getirilmesi gereken kişi yada kişileri mahkemeye getirirlerdi. Yaptıkları ise karşılık "İhzariye ücreti" alırlardı. Kanun şartı olarak Muhzirbaşılık "kapu kulları"ndandır. Muhzirbaşılığın görev süresi bir yıl olmasına rağmen XVIII. asırda bu görevi bir yıldan fazla yürütenler de bulunmaktadır. Ayrıca Muhzirbaşılık iltizama verildiği için görevine gelmeyen muhzirbaşılar yerlerine "vekil" gönderirlerdi⁽¹⁷¹⁾. Nitekim Ocak 1717 senesinde Kayseri'de Muhzirbaşılık görevi Mehmet Bey'e iltizâmla verilmiştir⁽¹⁷²⁾. Fakat belgede iltizam miktarı belirtilmemiştir. Aralık 1706'da Kayseri'de Muhzirbaşılık "kanunen % 2 lik vergisiyle günlük 9 akcelik ulûfeye mutasarrıf Musa bin İvaz'a "temessuk"le verilmiştir⁽¹⁷³⁾. Muhzirbaşılık iltizâma verildiği için, paraların toplanmasında suistimaller ve anlaşmazlıklar da olmaktadır. Muhzirbaşı vekilleri yerli halktan seçildiği için anlaşmazlıkların XVIII. asırdada devam ettiği görülmektedir. 1764'de Kayseri muhzirbaşısı, dergah-ı mualla bölükbaşısından 13. bölükbaşısı Mehmet, Kayseri halkından Hacı Ali'yi bir yıllığına vekil tayin etmiştir. Hacı Ali Muhzirbaşılığa ait gelirleri göndermemiştir⁽¹⁷⁴⁾. XVIII. asırda bir çok vazifelerde olduğu gibi Muhzirbaşılığında da müdahaleler yapılmaktadır. 1706 senesinde Kayseri'de Muhzirbaşı olan İvazoğlu Musa'ya Musa adındaki bir baskası müdahale etmişse de durum düzeltilmiştir⁽¹⁷⁵⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de ki muhzirbaşılardan sadece ikisinin ismini tespit etmek mümkün olmuştur.

170 Ebu'l Ula Mardin, a.g.mad., s.42-46

171 Y. Üzkaya, a.g.e., s.224

172 Kayseri Ser. Sic. No: 140/16-1

173 Kayseri Ser. Sic. No: 132/56-1

174 Y. Üzkaya, a.g.e., s.225

175 Kayseri Ser. Sic. No: 132/56-1

Seneler	Isimler
1706	Musa
1716	Mehmet

Isimlerini belirleyebildiğimiz muhızlıların vazifelerine bizzat gelmişler, yerlerine vekil göndermemişlerdir. Muhızlıların halkın mağdur edilmesinde ehl-i örfle birlikte hareketlerini de görmüyoruz.

b- MAHKEME KATIPLERİ

Mahkemedeki katipler kadıların "arz"ı ile tayin edilirdi. Berât-ı Şerif ile tayin edilen kâtiplerin yerli halktan olmamasına dikkat edilirdi. Bunun nedeni yolsuzluk yapılmasına engel olmaktır. Ancak bununla beraber yolsuzlukların önüne geçildiğini iddia etmek zordur. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de bir Baskâtip ve üç de kâtibin mahkemede vazife yaptıklarını ve üç kâtibin bulunmasının "Emr-i 'Ali" olduğu görülmektedir Haziran 1729 senesinde Diyarbakır rütbesiyle Kayseri kadısı Numan, "Kayseri mahkemesi kâlemmiyesi müsahham sülûs itibariyle üç neferden rütbede kâtip olmayup" lüzum hâsıl oldukça kendi reyleriyle tedârik-i müsahhâm itmekle kitâbetde istihdâm" ettikleri, Seyyid Süleyman adında birinin Baskatip Hafız Seyyid Mustafa öldü diyerek "mahlûldür" diye hariçten berat aldığı ancak Baskatip Mustafa ve Sebahattin ve seyyid İsmail adında katiplerin halihazırda vazife yaptıklarını belirterek "Üç neferden fazla olunmamak üzere emr-i 'ali" bulunduğunu belirterek bu durumun düzeltilmesini istemiştir⁽¹⁷⁶⁾. Ancak bütün mahkemelerdeki katip sayısının üç kişi olup olmadığını bilemiyoruz. Kâtiplerden halk şikâyetçi olduğu zaman görevden alınmaktadır. Nitekim 2 Mayıs 1740'da Kayseri kâtibi Abdurrahman'dan halkın şikâyet etmesi üzerine bu vazifeden alınmıştır⁽¹⁷⁷⁾.

Kayseri'de mahkemede temizlik işleriyle vazifeli kişiler

176 BOA Muhiimme, 137. s.132

177 Y. Üzkaya, a.g.e., s.226

bulunması gerekirken bu manada bilgiler bulunmamaktadır. Diğer taraftan 17 Mayıs 1730 tarihinde Mâhkeme-i Serif de günlük 4 akçe ile cuma günü asr-ı serif okuyan Hâfız Ali adında birisinin kadı İsmail Efendi'nin arzı ile tayin edildiğini görüyoruz⁽¹⁷⁸⁾. Mâhkemede vazife yapan muhzirbaşı, muhzir ve kâtiplerle alakalı ücret örnekleridir.

2- MUFTİLER

Kazalarda kadılardan sonra gelen "ehl-i ser" yöneticileri müftilerdir. Müftiler, Seyhülislâm tarafından tayin edilirler. Müftülük fetva makamıdır. Halkın herhangi bir konudaki müşkülâtı ve mahkemelerde meydana gelen anlaşmazlıklar bu makamdaki kişilerin verdiği fetva ile çözülmüştür. Müftilerin uygunsuz hallerinde Seyhülislâm tarafından ikaz edilirdi ve gerektiğinde de cezalandırılırdı. XVIII. asırda idari yapıda meydana gelen aksaklıklarla müftilerde, Ehl-i örfle birlik olup halka yapılan zulümde bulunmuşlardır⁽¹⁷⁹⁾. 11 Ağustos 1701 tarihinde sicile kaydedilen bir belgede, "Fetvâya mü'ezzin" olanların vazifelerinde dikkatli olmaları "Fermân"la istenmiştir⁽¹⁸⁰⁾. 3 Ekim 1730'da Hasan Efendi Kayseri'de "İftaya müezzin" olarak gönderilmiştir. Müslümanlar bir toplumda, İslâmî esaslara uygun yaşamada ve meydana gelen sıkıntıların çözümlenmesinde İslâm dinine uygun olmanın ölçününde kararlar veren müftilerin dikkatli davranmaları için zaman zaman fermânlar yayınlanmaktadır⁽¹⁸¹⁾.

3- NAKİBU'L-ESRAF KÂİMÂKAMI

İslam aleminde Hz. Peygamber soyundan gelenler daima müteber ve muhterem kabul edilerek onlara hürmet ve ikramda bulunulur. Osmanlı Devleti'nde de Hz. Peygamber soyundan gelenler aynı hürmeti görmüşlerdir. İstanbul'da bulunan Nakibu'l-es-

178 Kayseri Ser. Sic. No: 147/24-1.

179 Y. Özkaya, a.g.e., s.222

180 Kayseri Ser. Sic. No: 148/25-1

181 Kayseri Ser. Sic. No: 126/171-2

raf'ın hükümet bünyesinde önemli rolü bulunmaktadır. Kendilerine "Seyyid" denilen kişilerin tespitini Nakibü'l-Esrâf yapardı. "Hüccet" ve "Secere" verilen kişiler yeşil renkli "Alamed" de giyerlerdi. Bir yeni Seyyid doğunca İstanbul'a bildirilerek "berat" alınırdı⁽¹⁸²⁾. Seyyidlik meselesi İslam tarihinde zaman zaman istismar edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de aynı durumlar olmuştur. Köprülü Mehmet paşa zamanında titiz bir çalışmayla "Seyyidlik" beratları tetkik edilerek, seyid olmayam çok sayıda kişinin elinden berâtları alınmıştır⁽¹⁸³⁾. Seyyid olmadıkları halde olduklarını iddia edenlerde yapılan tetkiklerle cezalandırılmışlardır.

Nakibü'l-Esrâf Ka'imakamı, İstanbul'da bulunan Nakibü'l-Esrâf tarafından "mektûb" la atanırdı. 22 Ekim 1701 tarihinde Kayseri'ye tayin edilen Seyyid Mustafa Celebi ile ilgili emirde "Kayseriyede olan Sâdât üzerine sizi Ka'imakam nasb ve ta'yin itmişizdir gerektirki sahîh-i neseb olanlara ikrâm ve seyid-i zâhir ve Kadı hücceti ve Ka'imakam temessuku ile dahil olub `alâmet-i i`stimâl idenlerin ihtimam idub ser`an Uzerlerine icâb iden ahkâmda sâ'ir hükkâmda müdahale ittirmeyüb" diye buyrulmuştur⁽¹⁸⁴⁾. Nakibü'l-Esraf ka'imakamı olarak atananlardan yapacağı vazifeler ve bu vazifeler de dikkatli ve titiz olması istenirdi. Nakibü'l-Esrâf Ka'imakamlarından en çok "`Alâmet-i hadra" takmak isteyenlere müsaâde etmemeleri istenmiştir. 20 Mart 1729 tarihinde, Seyyid Yakub Efendi Kayseri'ye Ka'imakam tayin edildiğinde, "`alâmet-i hadra i`stimâl idenlerin zecri ve münâllerine ihtimâm ve kendiniz kat`a bir kimesneye `alâmet vasi`ne izin virmeyüb iddia-yı sıhhât-ı neseb idenleri tarafımıza havâle ve ihbâr" etmeleri emredilmiştir⁽¹⁸⁵⁾. Çünkü bu alâmet takma meselesi tartışmaların asıl sebebidir. XVIII. asırda Seyyidlik iddia edenlerin huzursuzlukları olduğu gibi Sâdât Ka'imakâmlarının da huzursuzlukları olmaktadır. 1714 Ekim ayı başında Kayseri'ye yazılan bir emirde, Bor Kazasına tayin olunan Nakibü'l-Esraf Ka'i-

182 I. Hakkı Uzuncarsılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Ankara 1988, s.172

183 Y. Üzkaya, a.g.e., s.228

184 Kayseri Şer. Sic. No: 126/195-2

185 Kayseri Şer. Sic. No: 145/46-1

IV- SEHIRDEKI IMAR HIZMETLERI

a- MIMARLAR

Osmanlı Devleti'nde "yapı isleri" devletin umumi yönetim biçimine uygun olarak ferdiyetcilige dayanır. İmar faaliyetleri; Kisilerin kendileri için yaptıkları "mesken"leri bir tarafa bırakılacak olursa toplumun faydasına "fi sebil- illah" herseydir. Herhangi bir gelir getirmeyen halka hizmet olarak yapılan camiiler, cesitli okullar, kütüphâneler, hastaneler, zaviyeler, imarethaneler, kervansaraylar gibi dini, kültürel, sosyal nitelikli müesseselerle, han, hamam, bedesten gibi gelirleri artırmak için yapılan ticari eserlerde imar faaliyetleri çerçevesinde yaptırılırdı⁽¹⁹⁰⁾. Her yeni yapılan bina imarı istenen eski şehrin bir parçasını meydana getirmektedir⁽¹⁹¹⁾. Fiziki yapısı itibarıyla şehir, kasaba ve köyü birbirlerinin nüfus olarak büyükten küçüğe doğru sıralanışı kabul etmek gerekir. Şehrin belkemiğini meydana getiren yapıları umumiyetle sultan, vezir ile devletin önemli vazifelerinde bulunanlar yaptırılırdı. Bu inaatlar "hassa mimarları" yönetiminde gerçekleşirdi. Bütün bu inaatlar "hassa mimarları ocağı" nın başlıca vazifeleri tarafından planlanır, tamir ve tadilatları yapılır ve kesif bedelleri hesaplanarak inaatların yapılışında kontrolü yürütürlerdi⁽¹⁹²⁾. İstanbul'daki Hassa mimarlarının şehirlerdeki vazifelerini de şehir mimarları yaparlardı⁽¹⁹³⁾.

Şehir mimarları, bir mimar tarafından yapılan "arz" la ve Hassa Mimarbaşının teklifiyle beratla atanırlardı. Meselâ Kayseri'ye Hassa mimarı olarak tayin edilen bir kişi için atama, "13 Ağustos 1717 tarihinde hassa mimar başı el-Hac İbrahim zîde mecdehu sūdde-i saadetime ârz-ı hâl gönderüp nefsi-i Kayseriyede neccâr ve ona tevâbi` ehl-i örf taifesinin üzerlerine mimâr olan Mehmed umur-ı mimârîde ehil olduğun rafi`-i tevki`-

190 Yavuz Cezzar, "Osmanlı Klasik Dönemi İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kong. Bel., III. s.1402

191 C.Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Şehirlik ve Ulaşım, (Derleyen, Salih Özbaran), İzmir 1984, s.3

192 Selçuk Mulayım, "Osmanlı Mimarları", DGIT, XII, s.494

193 C. Orhonlu, a.g.e., s.11-14

i refi` u's-sani hâkani için mahall u müstahâk deyü ref`inden tevcih olunub berât-ı serifim bâbında `inâyet-i ricâsına `arz itmegin" şeklinde sicile kaydedilmiştir⁽¹⁹⁴⁾. Mimarlık teknik bir iş olduğu için atanan kişilerin işinde "mahal ve müstehak" olmalarına dikkat edilirdi. Ancak vekil olarak atananlar için "ehil" ifadesi belgelerde açık ve net değildir⁽¹⁹⁵⁾. Kayseri'-de 1728 Temmuz ayı sonunda şehir mimarı bizzat görevinin başında iken⁽¹⁹⁶⁾ diğer senelerde mimarlar "vekil" olarak vazife yapmaktadırlar⁽¹⁹⁷⁾ şehir mimarları, kendi muhitlerindeki dülgere, neccar, taşçı gibi inşaat esnafı vazifeli olarak üzerine tayin edilirdiler⁽¹⁹⁸⁾. Herhangi bir bina yeni başlayacak inşaatı veya binanın tamiri için, inşaat yaptıracak kişinin veya binanın mütevellisinin "Müsaâde `arz"ıyla inşaat mahallinde kesifler yapar ve bilgiler İstanbul'a "i'lam" edilirdi. İnşaat veya tamirat müsaadesi "berât"ı geldikten sonra işe başlanabilir. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de mimarların çalışmaları hakkında mühim bilgiler bulunmaktadır. Kayseri şehri jeolojik yapısı gereği tarihinde bir çok defa deprem olmuştur⁽¹⁹⁹⁾. Mart 1716 senesinde "zelzele-i azime" meydana gelmiştir. Bu depremden halkın zarar gördüğü anlaşılmaktadır⁽²⁰⁰⁾. Diğer taraftan lale devrinin unlu sadrazamı Nevsehirlili Damat İbrahim Paşa'nın kayseri'de "bina ve İhya" etmek istediği eserler ile alakalı belgeler Kayseri'de mimarlığın durumu için önemlidir. Damat İbrahim paşa hem kayseri'de yaptırdığı "ebniye-i hayriye" hemde yeni kurduğu "Nevşehir"de mimari faaliyetlerde tetkik ettiğimiz dönemle alakalı bilgiler bulunmaktadır. Sadrazam İbrahim Paşa imar işlerini yürütmek üzere Salim adında birine "bina emini" olarak tayin etmiştir⁽²⁰¹⁾.

Tayin edilen bina emrine inşaat işçileri "taşçı, hamamcı

194 Kayseri Ser. Sic. No: 140/5-1

195 Kayseri Ser. Sic. No: 144/18-1

196 Kayseri Ser. Sic. No: 140/5-1

197 Kayseri Ser. Sic. No: 136/142-1

198 Kayseri Ser. Sic. No: 140/5-1; Gökbilgin, a.g.e., s.17

199 A. Nazif, a.g.e., s.15

200 Kayseri Ser. Sic. No: 139/1-3

201 BOA, Mühimme No: 135, s.344

ve neccar temin edilmesine yardımcı olması için de kayseri'de yöneticilere de emirler gönderlmistir⁽²⁰²⁾. Kayseri bölgesinde çıkan taşlar ve bölgenin yapısı ve bu bölgede "kalifiye eleman olarak; amele, neccar, tasçı, kirışci, damcının" Osmanlı Devleti'nde daima Kayserililerden tercih edilmesine ve Kayseri'den toplatılmasına sebep olmuş olmalıdır⁽²⁰³⁾. Ayrıca inşaatlar için lüzumlu ihtiyaçlarda mimarlar tarafından temin edilmiştir⁽²⁰⁴⁾. İnşaat iscilerinin başında "emin" adı verilen mesul kişiler bulunmaktadır. Ocak 1727 senesinde "sizki mumaileyhsiz ücretleri mükeddema vazı` olunan fiyat uzre"⁽²⁰⁵⁾ işci toplatılması istenmiştir. Mart 1727 senesinde belgede "taş eminleri tarafından ücretleri verilub" taş arabacıları bulması⁽²⁰⁶⁾ ifadesi bilgilerimizi doğrulamaktadır. İscilerin ücretleri "Bina Emni" tarafından verilmektedir. Kesife giden mimarların yalnız olmadığı "ehl-i ser" den bir kişi veya "Ustadlar" bulunurlardır. Efkere köyündeki manastırı Rahib Karakas'ın arzıyla kesfe giden hassa mimarı Hüseyin Bey'in yanında ehl-i ser'den mevlana Abdullah kilisenin "mühedim" olduğuna dair bilgi vermiştir⁽²⁰⁷⁾. Temmuz 1727'de kiliseyi kesfe giden mimar vekili seyyid Hacı Mehmet, inşaat işlerinden anlayan "Ustadlar"la gitmişlerdir⁽²⁰⁸⁾.

1700-1730 senelerinde kayseri'de vazife yapan mimar ve mimar vekillerinin aldıkları ücret tespit edilememiştir. Ayrıca iscilerin aldığı "Keseriyye" denilen ücretlerinin ne kadar olduğu tespit edilememiştir.

202 BOA, Mühimme No: 135, s.419

203 BOA, Mühimme No: 135, s.383

204 BOA, Mühimme No: 135, s.344

205 BOA, Mühimme No: 134, s.56

206 BOA, Mühimme No: 134, s.56

207 Kayseri Şer. Sic. No: 133/26-4

208 Kayseri Şer. Sic. No: 144/18-1

UCUNCU BOLUM

KAYSERI SEHRININ NUFUSU

Ulkemizde tarihi demografik araştırmalarının yeterli olduğunu söylemek şimdilik mümkün gözükmemektedir. Bunun bir çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepleri teferruatlı şekilde burada ortaya koyabilmek hem şahsen selahiyetimizi aşmakta hem de mevzuumuzu asmaktadır. Biz sadece çalışmamızın sınırları içerisinde kalarak çerçevesinde elde edebildiğimiz bilgileri değerlendirmekle yetineceğiz.

Şehir tarihlerinin iyi anlaşılabilmesi için, şehrin nüfus yapısının bütün teferruatıyla bilinmesinin zarureti inkâr edilemez. Nüfus yapısının bilinmesi, sadece nüfus sayısının bilinmesi demek olmadığı herkesin malûmudur. Çünkü ictimai, iktisadi, idari meseleler ancak nüfus durumunun iyi bilinmesiyle anlaşılır hale gelebilmektedir. Ülkemizde demografik yapı ile alakalı titiz ve dikkatli çalışmalar yapmakla tanınan Ömer Lütfi BARKAN; "Teskilat ve müesseselerin mahiyet değistirmesi; ictimai sınıfların arasındaki münasebetler, zirai rejimin bozulması, isyanlar, ekonomik gelişmeler ve teknik terakkiler ilah, bugün olduğu gibi tarih boyunca da demografik mütalaalar ve mülahazalar olmadıkça izahsız kalmaya mahkûmdur" demektedir.

dir⁽¹⁾. Bundan dolayı iktisadî, içtimaf, askerî, siyasi meselelerin iyi bilinmesi ve ona göre çözüm yollarının ortaya konulması, nüfus kütleleri, dinamikleri ve nüfus yoğunluklarının bilinmesine bağlıdır.

Osmanlı Devleti'nde nüfusun tespitleri ile ilgili çalışma yapabilmenin bir çok zorlukları bulunmaktadır. Bu zorlukların başında doğrudan nüfus sayımı ile ilgili kaynakların XIX. asrın ortalarına kadar bulunmayışdır. Devletin kuruluş yıllarından itibaren yapılan tahrirler ise sadece vergi toplamaya yönelik iktisadi ve mali kaynaklardır. Osmanlı Devleti'nin klasik çağı XVI. asıra kadar yaptırılan tahrirler de bir coğrafi bölge için ancak, bir defa veya en fazla iki defa yapılmıştır. Tahrir Defterleri esas alınarak nüfusla ilgili bütün konuların halledilmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde ilk resmi nüfus sayımı 1831 senesinde yapılmışsa⁽²⁾ da bu kaynakların da tam ve yeterli olduğunu söylemek zor görünmektedir. Çünkü, bu sayımlarda sadece erkek nüfusu sayılmıştır. Bunlara rağmen XVI. asrın sonu ile resmi nüfus sayımının yapıldığı 1831 seneleri arasındaki dönemin nüfus mevzuunun aydınlatılmasında kullanabileceğimiz kaynaklar, "Resm-i Tekâlif", "Resm-i Avarız" ve "Resm-i Saliyâne" gibi defter kayıtlarıdır. Bu defterler arasında Avarız Defterleri kayıtlarının, XVI. asırdaki tahrir defterlerinin yerini aldığı kabul edilmektedir⁽³⁾. Bundan dolayı biz tetkik ettiğimiz Kayseri'nin 1700-1730 seneleri arasındaki dönemde nüfus yapısını ortaya koyarken yukarıda belirttiğimiz defterlerin kayıtlarından yararlanmaya çalıştığımızı ve özellikle de "Resm-i Avarız" defterlerini kullandığımızı belirtmemiz gerekir.

KAYSERİ 'NİN TOPLAM NUFUSU

Osmanlı Devleti'nde resmi nüfus sayımının yapıldığı ve

1 U. Lütfi Barkan, "Tarihi Demokratik Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", Türkiyat Mecmuası, X, 1951, s.1 vd.

2 E. Ziya Karal, Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943

3 Bruce Mc Gowen, "Osmanlı Avarız-Nuzul Teşekkülü", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III, 1986, s.1330

1831'e kadar, nüfus kayıtlarının tutulmadığına yukarıda isaret edilmisti. Bundan dolayı Osmanlı sancaklarıyla ilgili yapılan ilk çalışmalarda XVI. asır Tapu Tahrir Defterleri esas alınmıştır⁽⁴⁾. XVII. XVIII. ve XIX. asrın ilk çeyreğinde nüfus durumunu belirten eserlerde ise, "Avâriz Hâne Defterleri" ve "Cizye Defterleri"nden istifade edilmiştir. Bizim de çalışmamızda temel kaynaklar olarak kabul ettiğimiz bu defterlerle ilgili bazı bilgilerin kısaca bilinmesi gerekir. Bu defter kayıtlarındaki "Hâne" mefhumunun ne manaya geldiğinin açıklığa kavuşturulması gerekir. Her seyden önce Tahrir Defterlerindeki "Hâne" mefhumu belli başlı tarifleriyle bir ailenin yaşadığı "Ev" evden farklı manalara gelmektedir⁽⁵⁾. Aynı şekilde Avâriz-hâne deyimi de açık bir mefhum değildir. Bu defterler "vergi toplanması" esasına göre tanzim edildiklerinden biraz farklı manalar taşımaktadırlar. Çünkü Avâriz hâne belirlemeleri yapılırken mahallen iktisadi imkânları, coğrafi yapısı, halkın mesken yerlerinin şehir, kaza, köy ve mezraa olması, kisilerin mülk sahibi olması veya evli bekâr olması gibi karmaşık esaslar üzerlerine tespitler yapılmaktadır. Bir Avâriz hânede üç, bazen bes ve hatta on bes hakiki hâne bulunmaktadır⁽⁶⁾. Kayseri'nin nüfus durumu ile ilgili XVI. asra ait çalışmalar Jening tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda nüfus sayısı, nüfus artışı ve nüfus hareketliliği konularında geniş bilgiler verilmektedir. Bu tetkiklerde 1500' de % 86 Müslüman, % 14'u gayrimüslim olarak belirlenmiş ve gayrimüslimlerin oranı da % 82 Ermeni, % 18'i Rum⁽⁷⁾ olduğu iddia edilmiştir. 1583' de bu oran gayrimüslimlerin lehine olarak değişmiş % 78'i Müslüman, % 22'si gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin ise % 89'u Ermeni, % 11'inin Rum olduğu ortaya çıkarılmıştır⁽⁸⁾ değişmeler izah edilirken de, XVI. asırda bütün Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hızlı bir nüfus artışının yaşandığı

4 N. Göğünc, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969; F. Emecen, XVI. Yüzyılda Manisa Kazası, Ankara 1989; İsmet Miroğlu, Kevah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990,

5 Nejat Göğünc, "Hane Deyimi Hakkında", İUEF TD, İstanbul 1979, s.32

6 O. Lütfi Barkan, "Avarız", IA, II, s.15

7 Ronald C. Jening, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal Middle East Study VII, USA 1976, s.27

8 Ronald Jening, a.g.m., s.33

kabul edilmiştir⁽⁹⁾. Bu bilgilere göre, bu asırda Anadolu'da en hızlı büyüyen şehirlerden biri de Kayseri'dir. Yine XVI. asrın başında bir serhat şehri olan Kayseri Bursa'dan sonra Anadolu'nun ikinci büyük şehri olmuştur⁽¹⁰⁾. Kayseri'de nüfusun cemaatlere göre yerleşiminde; Rum cemaati muhtemelen, şehir surları içinde, Ermeni cemaati surların içinde ve dışında, Müslümanlar ise, Yalman mahallesi haric çoğunlukla surların dışında yerleşmişlerdir. Ancak İç kalede oturan Müslümanlar da bulunmaktadır⁽¹¹⁾. XVI. asırda Kayseri hakkında bilgiler veren Yusuf Oğuzoğlu'nda 20,000'i geçen bir şehir nüfusundan bahsetmektedir. Avâız hânelerden istifade eden bu kişi Kayseri şehrinde, bir avâız hânenin "10 gerçek hâne" den meydana geldiğini tespit etmiştir⁽¹²⁾. Biz de çalıştığımız dönemdeki hâne hesaplamalarımızda bu rakamı esas aldık. XVIII. asırda Kayseri hakkında yapılan bir çalışmada, nüfusla ilgili bilgiler de verilmiştir. Bu çalışmada, Kayseri'nin nüfusunun 20,000 ile 21,000 arasında⁽¹³⁾ değiştiği belirtilmektedir. Biz tetkik ettiğimiz 1700-1730 seneleri arasındaki nüfus sayısını elimizdeki belgelerin ışığında teferruatlı olarak ortaya koymaya çalışacağız. Burada esas kaynağımız "Avâız hâne defterleri" nin olduğunu hatırlatmak gerekir. Bir avâız hâne, 10 gerçek hâne ve her hâne 5 kişinin yaşadığı kabul edilerek hesaplamalar yapılmıştır. Aralık 1701'de 380.5 varız hâne⁽¹⁴⁾, 13 Ağustos 1705'te 377 ve bir rub avâız hâne,⁽¹⁵⁾ 4 Temmuz 1708' de⁽¹⁶⁾, 29 Mayıs 1709'da⁽¹⁷⁾ 19 Subat 1711'de⁽¹⁸⁾ 17 Ocak 1713'te⁽¹⁹⁾ ve 9 Subat 1716'da 377 ve bir rub avâız hâne⁽²⁰⁾ dir. 30 Kasım 1718 senesinde 362 ve bir sulüs,⁽²¹⁾ 17

9 Bernard Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.269

10 Ronald C. Jening, a.g.m., s.31

11 Ronald C. Jening, a.g.m., s.30

12 Y. Oğuzoğlu, 17. Yüzyılda Kayseri, 1.KKSHK, Kayseri 1987, s.32

13 Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Kayseri, I. KKSHK, Kayseri 1987, s.36

14 Kayseri Ser. Sic. No: 126/168-1

15 Kayseri Ser. Sic. No: 130/22-1

16 Kayseri Ser. Sic. No: 133/100-2

17 Kayseri Ser. Sic. No: 134/164-1

18 Kayseri Ser. Sic. No: 135/149-1

19 Kayseri Ser. Sic. No: 136/167-1

20 Kayseri Ser. Sic. No: 138/141-1

21 Kayseri Ser. Sic. No: 140/5-2 (Bu sene büyük deprem olduğu için vergi 175 Avâızhane üzerinden toplanmıştır.)

Kasım 1721 senesinde 287.5⁽²²⁾ ve 8 Eylül 1728 senesinde 377 hâne⁽²³⁾ dir.

Yukarıdaki bilgileri, 1717 senesindeki deprem dolayısıyla meydana gelen vergi azaltılması bir tarafa bırakılırsa 1700--1730 seneleri arasında 35 avâriz hânelik bir değişme meydana gelmiştir ki bunu her zaman normal kabul etmek gerekir. Bu bilgileri aşağıdaki şekilde tabloya dökmek mümkündür. 1700--1730 senelerinde Kayseri şehrinde avariz hânelere dayanılarak yapılan tahmini nüfus rakamlarıdır⁽²⁴⁾.

Sene	Avâriz hâne	Gerçek Hâne	Hâne Katsayısı	Toplam -
1700	380,5	10	5	19025
1704	377 ve 1 rub	"	"	18862,5
1706	" "	"	"	"
1709	" "	"	"	"
1710	" "	"	"	"
1712	" "	"	"	"
1715	" "	"	"	"
1717	362 ve 1 sülüs	"	"	18117
1722	287,5	"	"	14375
1741	377	"	"	18850

Ortalama: 18937

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de 1000 kişi civarında bir nüfus değişmesinin meydana geldiği ortaya çıkmaktadır ki, bu da Kayseri'de bu dönemde nüfus durumunun istikrarlı olması demektir. Nüfusun istikrarlı olmasını halkın ekonomik refahıyla açıklamak mümkün olduğu gibi; XVIII. asrın başında bütün Anadolu'yu saran eskiyalık hareketlerinden diğer şehirler kadar etkilenmediği de kabul edilebilir. Diğer taraftan halkın fazla vergiden dolayı avâriz hâne azaltılması için yapılan müracaatları da pek bu-

22 Kayseri Ser. Sic. No: 143/107-3

23 Kayseri Ser. Sic. No: 146/20-2

24 Dipnotlar yukarıda verildiğinden tekrara gerek görmedik.

lunmamaktadır. 8 Kasım 1707 senesinde 3,5 avâriz hânesi olan GÜLÜK mahallesi halkı "mahalle halkının fâkir olduğu" için mahallenin bir "Avâriz hâne"sinin azaltılması için kadiya bas vurmuşlar, Kayseri kadısı Ahmet Efendi de merkeze teklif etmiştir⁽²⁵⁾. Bunlara rağmen XVIII. asırdaki bütün Anadolu'yu saran Eşkiyalık hareketlerinin de az da olsa tesirleri olduğu unutulmamalıdır. Nitekim bu hareketlerin halkı "parâkende ve perisan" ettiğine dair belgelerde bilgiler bulunmaktadır⁽²⁶⁾. Bu arada sunu da belirtmek gerekir ki "Avâriz hâne" azaltılması nüfus azalmasından ziyade vergi azaltılmasıdır. Bundan dolayı Avâriz hâne Defterlerine dayanarak yaptığımız nüfus tahmini rakamlarına da itiyatla bakılmalıdır.

Kayseri şehrinin tamamının nüfus durumu ile alakalı olarak çeşitli tarihlerde tahmini rakamlar da bulunmaktadır. Bu rakamlar umumiyetle Müslüman ve gayrimüslim toplam rakamlardır. 1500'de 30.822, 1520'de 38.798 kişi⁽²⁷⁾ 1583'de 30.000 kişi⁽²⁸⁾ 1640'da 22.500 kişi⁽²⁹⁾ 1700'de 19.000 kişi⁽³⁰⁾ XVIII. asrın sonlarında 47.500 kişi⁽³¹⁾, 1813'te 25.000 kişi, 1834'de 40.000 kişi, 1835'te 40.000, 1837'de 50.000 kişi, 1838'de 40.000 kişi⁽³²⁾ olarak tahmini rakamlar belirtilmiştir. Bu rakamlar tabloya dökülecek olursa:

Sene	Tahmini nüfus
1500	30.822
1520	38.798
1583	30.000
1640	22.500

25 Kayseri Şer. Sic. No: 132/86-1

26 Y. Halacıoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988, s.110-116

27 Mehmet İnbası, XVI. Asrın Başlarında Kayseri, Kayseri 1991, s.132

28 Ronald C. Jening, a.g.m., s.31

29 Y. Oğuzoğlu, XVIII. Yüzyılda Kayseri, I.KKSHK, s.32

30 Kayseri Şer. Sic. No: 126/168-1 (Buradaki Avâriz-hânelerden yapılan tahmini hesaplama)

31 Simon, Seyahatname, s.158, (Dipnot 7'deki rakamlar İnciciyan'dan alınmıştır.)

32 Emre Madran, Seyahatnamelerde Anadolu Kenti, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirisi (21-25 Eylül 1982), Ankara 1988, II, s.1321, (1813'de Keiner, 1834'te Wrant Schenko, 1835'te Brant, 1837'de Hamilton, 1838'de Vincke'den alınan bilgilerdir.

1700 (Yaklaşık)	19.000
XVIII (umumi rakam)	47.500
1813	25.000
1834	40.000
1837	50.000
1838	40.000

Yukarıdaki tabloya göre XVI., XVII., XVIII. ve XIX. asırlar içerisinde verilen rakamlar çerçevesinde Kayseri şehri devamlı olarak bir nüfus hareketliliğine sahne olmuştur. Nüfus artışı XVI. Yüzyılda bir önceki asıra göre % 100'e varan artış⁽³³⁾, çeşitli sebepler tasırken XVII.asırdaki nüfus azalmasının temel sebeplerinden biri "Celâli İsyanları" sebebiyle göçlerdir⁽³⁴⁾. XVIII. asırda da farklı oranda olmamak üzere belirli oranda nüfus azalması devam etmiştir. Buna sebep, XVIII. asırdaki "Eskiyâlık hareketleri" ve isyanlar söylenebilir⁽³⁵⁾. XIX. asırdaki artışları da normal nüfus artışları olarak kabul edilmelidir.

Bizim tetkik ettiğimiz dönemde nefsi Kayseri'nin de tahmini nüfusunu hesaplamak mümkün olmaktadır. 15 Temmuz 1701 tarihli Avâriz Hâne Defterinde 104 ve 3 rub` avarız hâne⁽³⁶⁾ kaydı bulunmaktadır. Bunun mahallelere göre tasnifi de yapılmıştır. 1701 senesinde avâriz hâne kayıtlarına göre nefsi Kayseri'nin mahalleleri ve tahmini nüfusları şöyledir.

Mahallenin adı	Avâriz hâne	Gerçek hâne	Katsayı	Tahmini nüfus
Kürtler	3,5 1 rub	10	5	188
Kalenderhâne	2	"	"	100
Hacıkılıç	4	"	"	200

33 B. Braudel, a.g.e., I, s.270

34 M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, İstanbul 1975, s.446-449

35 Yücel Üzkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s.161; Y. Halacoğlu, a.g.e., s.2

36 Kayseri Ser. Sic. No: 126/166-1

Yenice	3	"	"	150
Hasbek	4,5	"	"	238
Yılman	1	"	"	50
Sınıkcı	4	"	"	200
Bozatlı	5,5	"	"	275
Bağcıvan	3	"	"	150
Guluk	3,5	"	"	175
Eski Bezistan	2	"	"	100
Kebir İlyas	7,5	"	"	375
Hamurcu	4	"	"	200
Depecik	3 ve semen 1	"	"	157
Hasan Fakı	4	"	"	200
Karakürkcü	3	"	"	150
Mürekkepci	1 ve 1 rub	"	"	63
Hacı Mansur	1	"	"	50
Tus	1,5 ve 1 rub	"	"	88
Tutak	1,5 ve 1 rub	"	"	88
Varsaklı	-- 3 "	"	"	38
Konaklar	0,5	"	"	25
Lala	2,5	"	"	125
Hısaynılı	10,5 ve 1 rub	"	"	538
Hacı Arap	3,5	"	"	175
Seyyid Bergazi	1 ve 1 rub	"	"	63
Seyh Tacettin	1,5 ve "	"	"	88
Mükrimin	2	"	"	113
Hacı Abdullah	2	"	"	113
Musa Gazi	1	"	"	50
Baldöktü	1	"	"	50
Alacamescid	0,5	"	"	38
Hunad	4,5	"	"	225
Emir Sultan	2	"	"	100
Hürrem Çavus	0,5 ve 1 sümün	"	"	32
Taçkızıl	0,5	"	"	25
Mumcu Halil	-- 1 rub	"	"	13
Cami-i Kebir	1	"	"	50
Hacı İvaz	0,5 ve 1 sümün	"	"	32
Hacet	1,5	"	"	75

Danismendlu	---	1 rub	"	"	13
Kapan		0,5 ve 1 sümün	"	"	32

Toplam **5210**

Tabloya göre nefs-i Kayseri'nin 1701'deki tahmini 5210 kisidir. Ancak Osmanlı şehirlerinde bu rakamlara bazı ilavelerin yapılması gerekmektedir. Çünkü Kayseri şehrinde 1700--1730 senelerindeki mahalle sayısı 71 dir. Burada sadece 42 mahallenin adı kaydedilmiştir ki gayrimüslimlerin mahalleleri ve vergiden muaf mahalleler bulunmamaktadır. Diğer taraftan vergiye tabi olmayan cami, mescid, medrese, sıbyan mektebindeki görevli sayıları da bu rakamların dışındadır. Kayseri Kalesinde bulunan Dizdâr, Kethüda, Mustahfız ve diğer topçu neferlerinin sayısı tahminen 75x5:375 kişi dolayındadır⁽³⁷⁾. Şehir yöneticileri Mutasarrıf, Mutesellim, Kadı, Yeniceri Serdârı, Alay Beyi, Subası ve aileleri de tahmini 10x5:50 kişi kadardır. Köle ve cariyelerle bunlara Sadat'ı ve muaf vakıf ailelerini de ilave ettiğimizde şehrin tahmini nüfusu 7000--7500 kişiye kadar ulaşmaktadır.

II. ŞEHRİN NUFUS HAREKETLERİ

Nüfus hareketlerinin sebeplerinin başında halkın yaşadığı yerde huzur içinde yaşaması gelir. Bu da ülkede asayis ve düzenle temin edilir. XVIII. asıra gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde âsâyissizlik önemli bir meseledir⁽³⁸⁾. Ayrıca, devlet vazifelerinin halkı soymaları, adaleti teminedememeleri, kanun dışı hareketleri, kanunsuz rüşvet talepleri ve "tekâlif-i sak-kâ" toplamaları neticesinde halkın ev göçlerine ve asiretlerin yerlerini değiştirmelerine ve çeşitli nüfus hareketlerine sebep olmuştur⁽³⁹⁾. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, 1683-1699 seneleri arasında yaptığı, 16 sene süren savastan mağlup olarak çıkmıştır. Uzun süren savaş devletin bünyesinde ağır yaralar

37 Kayseri Şer. Sic. No: 126/34-1 (5 Mayıs 1702 tarihli belgede kalede 72 tane nefer bulunmaktadır. Buna bir kale dizdârı 1 kethüda ve bir kale imamı ilave edilirse yetmişbes rakamı ortaya çıkar)

38 İsmail Hakkı Uzuncarsılı, a.g.e., IV/1, s.7; Y. Uzkaya, a.g.e., s.161

39 Y. Uzkaya, a.g.e., s.159

acmıstır. Devletin sefer masraflarını karsılamak için vergileri artırma yoluna gitmesi "nefir-i `amm"⁽⁴⁰⁾ usûlü asker toplanması halkı zor duruma düşürmüştür. Sekâvet için fırsat kollayanlar, devlet erkânın seferde olmalarından istifade ederek Anadolu'da eskiyalıklara başlamışlardır⁽⁴¹⁾. Savaşlar devam ederken, "Cift bozan" taifesinden bir kısmı inzibatı temin ile mükellef yarı resmi "Saruca" ve "Sekban"lara karışmışlar ve Anadolu halkına korkulu seneler yasatmışlardır⁽⁴²⁾. Devlet bu defa da kendi inzibat kuvvetlerine "nefir-i `amm" usulünü kullanmak zorunda kalmıştır⁽⁴³⁾. Bu hadiseler Anadolu ve Rumeli'de büyük asayissizliklere sebep olmuştur⁽⁴⁴⁾.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sadrazamlığa getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, Devletin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulması için bir takım ıslahatlara başlamıştır⁽⁴⁵⁾. İdarî, malî ve askerî alanlarda yapılan ıslahatlarla devletin içine düştüğü durumdan kurtarılmaya çalışılmıştır⁽⁴⁶⁾. Devletin aldığı en önemli tedbirler; asayişin temini, göçlerin önlenmesi ve iskân siyasetidir. Anadolu'da bir sancak olarak Kayseri'nin durumu Osmanlı Devleti'nin umumundan farklı değildir. 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de nüfus hareketlerinin sebeplerini bazı esaslarla daha iyi anlatmak mümkün olduğu kanaatindeyiz.

Bu esaslar şunlardır:

- a- Asiretler,
- b- Leventler,
- c- Mütegâllibe ve Ayânlar,
- d- Yöneticilerin tavırları (Ehl-i örf ve Ehl-i ser`)

a-ASİRETLER

Anadolu'nun Türkleşmesi ve bir Türk vatani haline gel-

40 Nefer-i amm Harp mntıkasında bulunan herkesin harbe götürülmesidir

41 M. İlğurel, *Türkler (Osmanlılar XVIII. asır)* IA, XII/2, s.327

42 C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Asiretleri İskân Teşebbüsü.*, İstanbul 1987, s.5

43 C. Orhonlu, a.g.e., s.3

44 M. İlğurel, II. *Mustafa DGiI*, c.XI, s.107

45 O. Fuat Köprülü, "Hüseyin Paşa Amcazade", IA, V, s.649-650

46 İ. Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982, IX/1. Kısım, s.1

mesini asiretler sağlamışlardır. Anadolu'daki her şehirde olduğu gibi Kayseri'de de asiretler halkın büyük çoğunluğunu meydana getirmişlerdir⁽⁴⁷⁾. XVII.asrın sonlarında Osmanlı Devleti'nde görülen buhranların esas sebeplerinden birisi vergi meselesidir. "Tekâlif-i sakka"⁽⁴⁸⁾ talebiyle Sancak Beyleri, Voyvodalar, Subasılar ve Tımarlı Sipahilerin kanunsuz vergi taleplerinden dolayı rahatsız olan asiretlerin bir kısmı yerlerini terke derlerken⁽⁴⁹⁾; yerlerinde kalan asiretler de ya kendi başlarına sekâvetlerde bulunuyorlar veya "Saruca" ve "Sekbânlara"da karışabiliyorlardı⁽⁵⁰⁾. 1691-1696 senelerinde Anadolu'daki asiret isyanlarına katılan Kayseri ve civarında yaşayan Mamalu ve Receplu Afsar'ı Asiretleri "Harap ve sahipsiz yerleri" yeniden ziraata açmaları şartıyla Kayseri'ye yerleştirilmişlerdi⁽⁵¹⁾. Ancak Osmanlı Devleti'nde, Karlofça Antlaşmasından sonra da asiretlerin sekâvetleri artarak devam etmiştir.

Biz burada 1700-1730 seneleri arasında Kayseri ve civarında yaşayan asiretlerin sekâvetlerini konumuz çerçevesinde Kayseri şehrini ilgilendiren boyutlarıyla ele alacağız. Konunun iyi anlaşılabilmesi için asiretlerin yaptıkları sekâvetleri ve bunlara karşı alınan tedbirleri kronolojik bir esasa ele almayı faydalı gördük. Çünkü asiretlerin sekâvetlerinin hududunu tayin etmenin zorluğu ve bazen birden fazla eyaleti ilgilendirmesiyle alınan tedbirlerin de geniş boyutlarda olması, bize bu başlık altında asiretler ve eşkiyalıkları ele almaktan ziyade konunun kronolojik bir esasa ele alınmasının mevzuu daha vazih ortaya konulmasını kolaylaştıracağı düşüncesini vermiştir. 4 Haziran 1701 senesinde konar-göçer Yörükân Türkmeninden Adana, Sivas Konya civarında yaşayan asiretlerden bazıları⁽⁵²⁾ Kayseri'nin Kırkaya köyü ve Sarıkaya mezraasına

47 Kayseri'deki Türk Boyları ile ilgili çalışmalar için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Cevdet Türkay, *Oymak Asiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979

48 C. Orhonlu, a.g.e., s.102-112; Y. Halacoğlu, a.g.e., s.110-116,

49 Y. Uzkaya, a.g.e., s.166

50 C. Orhonlu, a.g.e., s.41

51 C. Orhonlu, a.g.e., s.108; ayrıca Bkz. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Asiretleri*", İstanbul 1989, s.106-202

52 Bu yörede Mamalu, Cirit, Pehlivanlı asiretleri ve bunlara bağlı topluluklar yaşamaktadır. A. Refik, a.g.e., s.127, C. Türkay, a.g.e., s.364

kadar gelmiş ve köyden bazılarını öldürmüşlerdir⁽⁵³⁾. Diğer taraftan Yörük taifesinden Günceli Bayadı'na dahil Kubad, Doğanlı ve Torbalı cemaatinden bir kısım sakinin 11 Haziran 1701'de Kırkaya köyü civarına kadar gelerek sekâvetlerde bulunmaları halkı huzursuz etmiştir⁽⁵⁴⁾. Kayseri'ye bağlı Develi ve Yahyalı arasında "Ziraat eden otundan ve suyundan istifade edile gelen" yerlerde yaşayan Bozdoğan taifesinden Karahacı Cemaati, Yahyalı ahâlisinin "ziraatlerini fesad ve at, katır ve akcelerini ahz" etmişlerdir. Bölgede oturanlar ise buraları "Hüccet ve ferman"la kendi yaylaları olduğunu belirtmişler ve bu asi retlerin buralardan kaldırılarak sekâvetlerinin önlenmesini istemişlerdir⁽⁵⁵⁾. Bu hadiseler gelişirken, Misis (Kozan) bölgesinde Derbendci olan Danışmendlı Türkmenlerinden "Sarklı ve Kuşçulu cemaatleri ile Yeniil Türkmeninden Karagündüzlü cemaatinden Reçplü Afsarı ve ifraza tâbi Çakal ve Murçlu cemaatları" ve Halep Türkmeninden "İncili cemaati" Alaiyye (Alanya) ve İçil'e iskânları ferman olunan Karahacılı cemaati ve Rakka iskânı firarilerinden "Bin yüz miktarı evleriyle" Yahyalı bölgesine, gelip "fuzulen mera ve yaylaları zapt ettikleri fesatları ve mazarratlarının" kaldırılması için iskân yerlerine gönderilmeleri hakkında 26 Mayıs 1701 senesinde Adana Karaman, Konya ve Kayseri'ye fermân gönderilmiştir⁽⁵⁶⁾. XVIII. asrın başlarında Devletin iskân siyasetinin uygulanmasına dikkat ettiği ve iskânı emredilen asiretin her mensubunun bizzat iskân yerine gönderilmesine gayret edildiği görülmektedir. 8 Mayıs 1702 tarihine ait bir belgeden Adana, Tarsus civarında yaşayan Yörük taifesinden Karatay oymağına⁽⁵⁷⁾ dahil Abdullah cemaatinden Hüseyin'in iskânına yardımcı olunması için Kayseri Kadısı Ahmet Paşa'ya emir gönderilmiştir⁽⁵⁸⁾. 1700 senesinde eskiyalık hareketlerinin ülkenin her tarafında artması üzerine devlet eskiyâlığı önlemek için sık sık fermanlar yayınlamıştır. Aralık 1701 senesinde sicile kaydedilen bir belgede "ol

53 Kayseri Ser. Sic. No: 126/39-2

54 Kayseri Ser. Sic. No: 126/40-1

55 Kayseri Ser. Sic. No: 126/41-1, 126/44-1

56 Kayseri Ser. Sic. No: 126/157-1

57 Bkz. Karatay Oymağı, Karatay Evkafına Dahil Türkmen topluluğudur, A. Refik, a.g.e., s.61

58 Kayseri Ser. Sic. No: 126/145-1

havalide semt semt eşkiya zuhur idub katl-i nûfûs ve gasb-ı emvâl ile tahrib-i bilâd ve tahrib-i abâda cesaret eyledikleri istima' olunub 'avn-ı halka cism-i 'avn müfsideleri ile bilâd ve abâdın temin ve tatminleri lazime-i devlet-i 'aliyye ve mühimme-i saltanat seniyyeden olub"⁽⁵⁹⁾ eşkiyâlığın önlenmesi ve halkın huzurunun sağlanması için idarecilerin yardımları istenmiştir. Kayseri'de 1703 senesinde Türkmen sekâvetinin az da olsa görülmektedir. Belgelerimizden 1703 senesinde Salkım köyü civarında Veli isimli birisinin asiretler tarafından katledildiğini tespit ediyoruz⁽⁶⁰⁾. 23 Ağustos 1707 senesinde Pehlivanlı cemaatinden eskiyalar Kayserili Osman'ın "iki erkek ve bir dişi devesini gasp etmişler"⁽⁶¹⁾ ve 1 Ekim 1707 senesinde farz-ı Zulkadriye Türkmeninden olan ve Gerin Köyünde oturan Hüseyin Kayseri yakınında Metkeniz köyünde Mustafa'nın yolunu keserek birçok kıymetli esyasını gasp etmiştir⁽⁶²⁾. 27 Kasım 1708 senesinde Akcakoyunlu Türkmeninden olup Adana dolaylarında oturan Dursunlu cemaatinden⁽⁶³⁾ Veli Abdi Ağa Cırlavik köyü yakınlarında Süleyman adında bir kişiyi öldürmüştür⁽⁶⁴⁾. XVIII. asırda sık rastladığımız iskân yerlerinden firar edenlerden Kayseri'de de bulunanlar varsa bunların Rakka'ya gönderilmeleri hakkında 25 sefer 1709'da Kayseri Kadısına bir fermân yazılmıştır⁽⁶⁵⁾. Iskânla alakalı bir dikkate değer belgede 27 Mayıs 1711 senesinde Kayseri'de Hacı Abdullah mahallesinde Anteplioglu denilen Osman Efendi'nin "Rakka reaya"sında olduğu ihbar edilmiş ve iskân edilmesi için Muslucalu Cemaatinden Mir asireti Ağası Hasan Ağa mübaşir olarak gönderilmiştir. Ancak Osman Efendi dedesinin 100 sene evvel Kayseri'ye geldiği ve kendisinin Kayseri'de doğduğunu bildirerek iskândan vazgeçilmesini istemistir⁽⁶⁶⁾. Kayseri bölgesinde bulunan Receptlü Avsarı, Pınarbaşı'na bu bölgenin yeşil olmadığı ve buralarda zira-

59 Kayseri Ser. Sic. No: 126/196-1, 197-1

60 Kayseri Ser. Sic. No: 127/38-2

61 Kayseri Ser. Sic. No: 131/7-3

62 Kayseri Ser. Sic. No: 132/18-2

63 Bkz. C. Turkey, a.g.e., s.740

64 Kayseri Ser. Sic. No: 131/39-2

65 Kayseri Ser. Sic. No: 134/158-2

66 Kayseri Ser. Sic. No: 135/64-1

at edip yeşillendirmek ve kimseye zarar vermemek ve yolları kesenler olursa onları bizzat tutup devlete teslim edeceklerine dair 15000 kuruş nezirle yemin etmeleri üzerine iskânlarından vazgeçilerek yerlerinde bırakılmışlardır⁽⁶⁷⁾. 30 Haziran 1711'de Horasan köyü yakınlarındaki cayırlarda konaklayan Danışmendlı Türkmeninden Suculu cemaati köyü basmış ve 9 kadın ve erkeği yaralayıp, köylünün birçok mal ve develerini gasp etmişlerdir⁽⁶⁸⁾. Danışmendlı Türkmeninden Sereflü Cemaati ile "yekdil" olan çevreden bazıları "ita'at-ı ser'i itmeyüb mâl-ı maktû' dahi virmezüz deyü haber gönderüb"⁽⁶⁹⁾ huzur ve sükunû bozmuşlardır. Fakat isyanları uzun sürmemiş ıslah-ı nefis idince "Rakka'ya iskân olunmaları terhis" olunmuş ve haklarında gönderilen berâtla iskân cezaları kaldırılmıştır. Kayseri'de aşiretlerin eskiyalıkları sadece şehrin civarını etkilemekle kalmamıştır. Eskiyalık yapan aşiretlerden bazı topluluklar şehrin merkezine kadar inmiş ve şehir halkının asayiş ve huzurunu da bozmuşlardır. 1713 senesinde Kayseri Mutesellimi Yusuf, Kayseri'nin çeşitli mahallelerinde "kıt'a-ı tarîk" eskiyası ortaya çıktıkları yollardan gidip gelen insanların yollarına çıkıp katli ve mallarını gasp ettiklerini devletin merkezine yazmıştır. 1712 senesi Aralık ayı sonlarına doğru kadiya ve askeri yetkililere yazılan emir ile aşiretlerin halka tecavüzlerinin önlenmesi istenmiş ve bu sırada "Re'âyâyâ bir türlü te'addi ve tecâvüz olunmaktan begâyet ihtirâz ve ictinâb"⁽⁷⁰⁾ edilmesi emredilmiştir. Bütün yöneticilerin bu duruma yardımları da istenmiştir⁽⁷¹⁾. Kayseri civarında bir çok defa sekâvette bulunan ve Kayseri, Niğde ve Adana üçgeninde yaşayan ve "Deve yetistiriciliği" yapan Danışmendlı aşiretinden "Sarklı cema'ati oturdukları yerden kalkarak kendi hallerinde olmayub fukaranın mallarını gasp ve ahaliyi katletmişlerdir". Hadiselerin vahameti üzerine tedbirler alınmıştır. Bu aşiretin Rakka'ya yerleştirilmesi hakkında ferman yazılmış, Yeniil Hassı

67 Kayseri Ser. Sic. No: 135/76-3

68 Kayseri Ser. Sic. No: 135/81-3

69 BOA, Kuyud-ı Ahkâm-ı Beravat Defteri No 3439, s.163

70 BOA, Muhimme No: 122, s.75

71 Kayseri Ser. Sic. No: 138/161-1, 138/163-1, 138/164-4, 138/167-2

Voyvodası Mustafa'da mübaşir tayin edilmiş ve Kayseri'deki yöneticilerin de bu iskân emrine yardım etmeleri bildirilmiştir⁽⁷²⁾. Bu arada 1691- 1696 senelerinde eskiyalık hareketlerinde bulunan ve bir daha huzursuzluk çıkarmamak şartıyla yerlerinde bırakılan Reçelü Asiretinin de Kayseri bölgesinde sekâvete tekrar başlamaları üzerine Rakka'ya iskânları için 1721 senesinde, Kayseri Kadısına fermân gönderilmiştir⁽⁷³⁾.

1720 senesinde Aralık ayı başında, Kayseri ve Kırşehir sancaklarında Konar-göçer taifesinden her bir Türkmenin "kıta-ı tarîk eskiyasından" oldukları "kıtâl-ı te'addi ve gâret-i emvâl" ettikleri için buralarda yaşayan halkın "ebnâ-i sebil mâl ve canlarından emin olmadıkları" için bu asiretten olanların Rakka'ya iskân edilmeleri hakkında çıkarılan emirle tayin edilen mübâsire Kayseri'deki yöneticiler tarafından yardım edilmesi istenmiştir⁽⁷⁴⁾. 24 Temmuz 1727 senesinde göçebe Türkmenlerden Imamkulu, Bahrilu ve Lekvanik Kürtlerinden Fasaklu⁽⁷⁵⁾ cema'atleri kışın Bozantı dağları civarında kışladıkları yazın Niğde, Kayseri arasındaki bölgede ve Erciyes taraflarında yayladıkları ancak bu sene kendi mirileri ile iktifa itmeyub Kayseri'nin, Köstere, Harmancık, Develu, Karahisar ve İncesu kazalarına varub halkın "mallarını yağma ve iyâllerine zarar ve re'âyâlarını esir etmişlerdir". Sayıca çok kalabalık olan asiretler üzerine Develioğlu Seyyid Mustafa gönderilmiştir. Develioğlu kuvvetleriyle bu sakî asiretleri mağlûp ederek zarar ve ziyanlarını defetmiştir⁽⁷⁶⁾. 1729 senesinde Rakka'ya iskân edilen ve firar eden asiretlerin tekrar iskânı hakkında Anadolu'daki bir çok yöneticiye olduğu gibi Kayseri'deki yöneticilere de fermânlar gönderilmiştir⁽⁷⁷⁾. XVIII. asrın ilk çeyreğinde asiretlerin isyanları ve halka verdikleri zarar ve ziyanın önüne geçilememiştir. Isyan eden asiretlerin iskân yerlerine gönderilmeleri çok zor olmaktadır. Iskânı gerçekleştiren asiretler ise yerleştirildikleri yerlerde uzun süre tu-

72 Kayseri Ser. Sic. No: 132/14-1, 139/14-2

73 BOA, Muhimme No: 130, s.63-1, s.63-2

74 Kayseri Ser. Sic. No: 143/113-3

75 BOA, Muhimme No: 130, s.22

76 C. Turkey, a.g.e., s.365

77 Kayseri Ser. Sic. No: 144/13-3

tunamamakta "firar" etmektedirler⁽⁷⁸⁾. Osmanlı Devleti'nin idarecileri bir taraftan yeni "sekâvete" başlayan asiretlerle uğraşırken diğer taraftan da iskân yerlerinden firar eden asiretlerin "tedip ve iskân"ı için tedbir almak mecburiyetinde idi. 1729 senesinde Rakka eyaletine iskân edilen bir çok asiretler firar ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelmiş ve sekâvetlerini sürdürmüşlerdir. 1729 senesinde Rakka'ya iskân eden ve firar eden asiretlerin tekrar iskânı hakkında Anadolu'daki bir çok yöneticiye olduğu gibi Kayseri'deki yöneticilere de fermanlar gönderilmiştir.⁽⁷⁹⁾ 1729 senesinin Aralık ayı sonlarında Sivas Eyaletinde Direklibel denilen mahalde oturan Türkmen taifesinden Akcakoyunlu Cemaatinin eskiyalıkları devam ederken, Halep'ten İstanbul'a gitmekte olan Halep Valisi Osman Pasanın Cukadarı'nın Akcakoyunlu Türkmenlerinden bir grup tarafından yolu kesilerek esyasını gasp etmişlerdir. Kıymetli esyaları ve 225 kurusluk para Kayseri'de Kesisoğlu Malkoç'a teslim edilmiştir. Kesisoğlu Malkoç'un da bu hadisede parmağı vardır düşüncesiyle yakalanması ve Akcakoyunlu Cemaatinin eskiyalığının önlenmesi için Kayseri Mutesellimi ve Kadısına ferman yazılmıştır⁽⁸⁰⁾. 1729 senesinde Receplü Avsarlı'nın kışlak ve yaylaklara inip çıkarken halkı "perişan ve perâkende" ettikleri ve reâyânın zulümden kurtulması için 1729'da Kayseri'ye fermân gönderilmiştir⁽⁸¹⁾. Ancak bu asiretin bölgedeki "zulm ve te'addileri" devam etmiştir. 1730 senesinin Mayıs ayı sonuna doğru "Receplü Avsarlı"nın eskiyalıklarını sürdürürken halkın malları gasp ve canlarına kastettikleri üzerlerine düşen vergilerini ödemedikleri ve emirlere mugayir hareket ettiklerinden dolayı bu sekâvete katılanların "münasibi uzre bir kal'ada kalabend" edilmeleri veya Rakka'ya iskân edilmele-ri hakkında fermânlar yazılmıştır⁽⁸²⁾.

Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Kayseri sancagında da asiretlerin isyanları genişleyerek devam etmiştir. Dev-

78 Y. Halacoğlu, a.g.e., s.115-116

79 Kayseri Ser. Sic. No: 144/32-1, 144/32-2

80 BOA, Muhimme No: 135, s.471, Kayseri Ser. Sic. No: 147/12-1, 147/12-2, 147/14-3, 147/15-1

81 Kayseri Ser. Sic. No: 147/20-2

82 BOA, Muhimme No: 136, s.283

letin, Batı, Güney, Güneydoğu ve Orta Anadolu'da asiretleri iskân tesebbüsleri en önemli meselesi olacak fakat her seye rağmen asiretler meselesi XVIII. asır boyunca çözümlenemeyecektir⁽⁸³⁾.

Yukarıda görüldüğü gibi Kayseri sehrinde âsâyiş ve huzurun bozulmasına ve nüfus hareketliliğine sebep olan önemli bir esas asiretlerdir. Osmanlı Devleti asiretlerin sebep olduğu huzursuzlukları ortadan kaldırmak için basta iskân⁽⁸⁴⁾ olmak üzere, "tekâlif-i sakka"nın kaldırılması, adâletnâmelerin yayınlanması gibi tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerin tam manasıyla yeterli olduğu kabul edilemez. Fakat asiretlerin isyanlarının ordunun savasta olduğu dönemlerde arttığı da bir gerçektir. Asiretlerin sebep olduğu nüfus hareketliliğini ev göçleri, köylerden köylere göç şeklinde de görmek mümkün olduğu gibi sehre göçte de önemli ölçüde asiretlerin zulmünden daha emin yerlere gitmek düşüncesiyle halkın yaptığı yer değiştirmelerdir.

b-LEVENDLER

Levend, başlangıçta asker, harbe kâdir insan, bilâhare yiğit, gözünü budaktan esirgemeyen adam manasında kullanılmıştır⁽⁸⁵⁾. XVIII. asra gelindiğinde levendler için "kalabalık saki grupları" denilmektedir⁽⁸⁶⁾. Özellikle "tekâlif-i sakka"nın⁽⁸⁷⁾ ağırlastığı vergi yükü Anadolu'nun bir çok yerinde ahalinin yer ve yurtlarını terk ederek "haram-zâde", "kapusuz-bacasuz levend", "yaramaz", "bası bos levend", "saruca sekban"⁽⁸⁸⁾ adlarıyla bilinen bu saki gruplarına katılmalarına sebep olmuştur. Bu şekilde çok geniş kalabalık kitleler haline gelen topluluklar sekâvette bulunup halkın huzurunu bozmuşlardır. Anadolu'nun bir çok yöresinde olduğu gibi Kayseri'de de

83 Küçük Celebizade İsmail Asım, *Tarih-i Celebizade Asım*, İstanbul 1282, s.112

84 İ. Hakkı Uzuncarşılı, a.g.e., IV/1, s.7; Ayrıca bkz. Halacoğlu, a.g.e., s.110-116

85 Yavuz Cezzar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965, s.17

86 Halacoğlu, a.g.e., s.36

87 "Tekâlif-i Sakka", Şer'i cevaz bulunmayan ve tekalif kaldelerine de uymayan vergilere denir. M. Zeki Pakalın, *İDTS*, III, İstanbul 1983, s.439

88 C. Orhonlu, a.g.e., s.3-10

levend gruplarının sekâvetleri önemli ictimai neticelere sebep olmuşlardır⁽⁸⁹⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde levend gruplarının sekâvetlerinin bizzat Kayseri şehrinin merkezinde ne derece etkili olduğunu belirtmek zor görünmektedir. Ancak, büyük topluluklar halinde gezen bu saki topluluğunun Kayseri'nin köylerinde etkili oldukları ve halkın can ve mal emniyetini tehdit ettikleri anlaşılmaktadır. Bu huzursuzluklar dolayısıyla şehir merkezini de etkilemiştir. 1701 senesi Mayıs ayı sonuna doğru sicile kaydedilen bir belgede, Anadolu'daki levendlerin Türkmen ve Ekrad taifeleriyle birlikte eskiyalık faaliyetlerinde buldukları ve bu sekâvetin önlenmesi ve sakilerin cezalandırılmaları hakkında idarecilere ferman gönderilmiştir⁽⁹⁰⁾. Kayseri'ye gönderilen emirde halkın huzurunu sağlamak için görevlilere yardım etmeleri istenmiştir. 1707' de "Kapusuz Levend" topluluğundan 30 kadarının Kayseri civarlarına kadar geldikleri ve halkı huzursuz ettikleri tespit edilmektedir. Şam Valisi Süleyman Pasanın Kiler Ağası Ahmet Ağa, levendât üzerine gönderilmiş⁽⁹¹⁾ ve Kayseri Mutesellimi ve Kadısının levendât eskiyasına karşı Süleyman Paşa'ya yardım etmeleri emredilmiştir. Temmuz 1711 senesinde Kayseri'nin köylerine kadar gelen levendler köylülerin mallarını gasp ve kendilerine "zulm ve te'addi"de bulunmuşlardır⁽⁹²⁾. 1711 senesinde levendlerin Anadolu'nun bir çok yerlerinde topluluklar halinde gezdikleri ve zulümlerine devam etmeleri üzerine kapıcıbaşılardan Ali Ağa müfettis tayin edilmiştir⁽⁹³⁾. Levendât köy köy gezerek "müfettis kapısına intisab itmeye gidiyoruz deyu", "Bayrak Akçesi" ve "Kurban Bahası" adıyla köylünün takatinin üzerinde paralar toplamışlardır⁽⁹⁴⁾. Levendâtın "katl ve garet-i emvâl" lerinin önlenmesi için Kayseri Mutesellimine Ağustos 1711 senesinde emir yazılmıştır⁽⁹⁵⁾. Ağustos 1712 senesinde Kayseri'nin Asipton köyüne gelen levendât eskiyası köylülere "zulm ve te'ad-

89 Mehmet Raşid, Tarih-i Raşid IV, İstanbul, 1282, s.16,123

90 Kayseri Ser. Sic. No: 126/160-1

91 Kayseri Ser. Sic. No: 132/70-2, 132/71-1

92 Kayseri Ser. Sic. No: 135/95-4

93 Kayseri Ser. Sic. No: 136/135-1

94 Kayseri Ser. Sic. No: 136/141-2

95 Kayseri Ser. Sic. No: 136/154-2

dide" bulunmuş bunun üzerine, Kayseri mütesellimi levendât eskiyalığını önlemek için vazifelendirilmiştir⁽⁹⁶⁾. Bu senelerde, Levendât Kayseri, Sivas arasındaki bölgede hakim olmuştur ve 700-800 kişilik topluluklar halinde "yolları kesip gasp ve kıtal'lerde "bulunmaktadırlar"⁽⁹⁷⁾. Levendât eskiyâlıklarının vahim durumlara sebep olmaları üzerine 1713 senesinde Rakka Valisi Osman Paşa tayin edilmiş⁽⁹⁸⁾ ve Kayseri'de idarecilerden de bu eskiyalığın önlenmesi için yardım talep edilmiştir⁽⁹⁹⁾. Aralık 1720 senesinde levendât "nice türlü bedi'i ve bahane ile akçe mutâlebesi ve ehl-i iyâllerine ta'arruz ile sena'ât ve fesât ve sekâvet" çıkardıkları ve seferlere gitmedikleri için de sekâvetlerini yaygınlaştırmışlardır. Bunların önlenmesi içinde Anadolu'daki bütün valilere ve Kayseri Mutasarrıfına emir yazılmıştır⁽¹⁰⁰⁾. 11 Şubat 1722 senesinde ülkenin her tarafında zuhur eden bir takım insanların sekbân ve süvari kıyafetleri ile dolasmakta olup bunların tenkili için sekbân kıyafetleriyle her kim yakalanırsa "ale'l-hay ahz u cezayı tertip için Sancak Beyleri" yetkili tayin edilmişlerdir⁽¹⁰¹⁾. Levendâtın sekâvetini önlemek için Osmanlı Devleti'nin bütün Anadolu taraflarında tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin en dikkat çeken, suvari ve saruca kıyafetinde kim olursa yakalanması ve cezalandırılması hakkındaki hükümdür. Osmanlı Devleti 1725 senesinde Tebriz'in muhafazası için bir takım tedbirler alırken "İhtiyac-ı külli zahir ve nümâyan olup ancak Levendât ma'kulesinin hizmet-i muhafazada bir karar ve sabit ve payidâr olmayacakları"⁽¹⁰²⁾ düşüncesiyle kendi ordusunun dahi bir bölümüne güvenememektedir. Levendâtın sefere götürülmesi üzerine devlet yeni tedbirler almak mecburiyetinde kalmaktadır⁽¹⁰³⁾.

96 Kayseri Ser. Sic. No: 138/153-3, 138/155-1, 138/153-3

97 Kayseri Ser. Sic. No: 139/3-2

98 Kayseri Ser. Sic. No: 139/13-1 (Venedikle yapılan savaş günlerinde aşiretlerle birlikte Levendâtında sekaveti artmıştır. İçil Mutasarrıfı Mentese sancağı Muhassılı Numan Paşa levendât üzerine gönderilmiştir. Kayseri Ser. Sic. No: 138/149-3

99 Kayseri Ser. Sic. No: 139/16-1

100 BOA, Muhimme No: 130, s.47

101 Kayseri Ser. Sic. No: 143/102-3

102 Küçük Celebizade İsmail Asım, a.g.e., s.77

103 Küçük Celebizade Asım, Rasid Zeyli, İstanbul, 1282, s.4

Anadolu eskiyasını ve levendâtin cezalandırılması, Levendât ve Saruca ve Şekbânların cezalandırılması için "memâlik-i mahrusemde vüzerâ-yı 'azâm ve mir-i mirânlar ve umerâ ve mütesellimler kapılarında deli ve gönüllüler ve Arab ve Faristan bayrakları açılıb tağyîr-i zî ve kıyafet ve evza-ı sâbıkasına izhâr ve tevbe ve nedâmet edenlerin cürümlerinden gizrân ve izhâr-ı isrâr idenlerinin fetevâ-yı serife mucibince serefyâb sudûr olan hatt-ı hümayun adalet makrun ile müzeyyen-i fermân-ı alisân buldukları mahalde tertîb-i cezaları ferman olunmakla" diye Anadolu'ya emir yazılmıştır⁽¹⁰⁴⁾. Bütün tedbirlere rağmen levendâtin eskiyalık yapan asiretlerle birlikte Anadolu'nun asayissizliğinde mühim rol oynamaktadırlar⁽¹⁰⁵⁾. Devletin bütün tedbirlerine rağmen huzursuzlukların tam olarak önü alınamamıştır.

Görüldüğü gibi kapısız kalan Levendler zaman zaman kendilerine katılan köylülerle kalabalık sayılara ulaşip kır bölgelerini tehdit edip "kıtâl ve gasp"lar yapmaktadırlar. Bu hadiseler sehirlî insanların endiseli yaşamalarına sebep olmaktadır. Ancak yine de en emniyetli yerler olarak sehirlere göçler devam etmektedir. Devletin 1720-1721 senelerinde levendler için aldığı tedbirler yetmemiş ancak 1775 senesinde verilen fetva ve emir gereğince imha edilerek ortadan kaldırılmıştır⁽¹⁰⁶⁾.

c-AYANLAR VE MÜTEGALLİBELER

Ayan, Arapça göz manasına gelen ayn'ın cem'i ise de lisanımızda "uyum" ve "ayün" şeklindeki cem'ileri müstâ'mel ve ayan lafzı ise hasseten esrafı kavme yani tebar ve neseb cihe-tiyle halkın gözü menziline bulunan kibar-ı millete itlâk olunur", şeklinde tarif edildiğini tespit ediyoruz⁽¹⁰⁷⁾. Osmanlı idaresinde halk temsilcileri ve devlet tarafından seçilen meclis azaları diye iki ayrı şekilde kullanılmıştır.

104 Küçük Celebizade Asım, a.g.e., s.102 Aynı eserin 137. sayfasında sekbanların da asayissizliklerinden bahsedilmektedir.

105 Y. Uzkaya, a.g.e., s.60

106 Y. Halacoğlu, a.g.e., s.37

107 M. Z. Pakalın, TDTSI., s.120

Bizim çalışmamızda bu tarifi birincisi geçerlidir. Şehir yönetimlerinde mutasarrıf ve mütesellimin yanında şehrin idaresinde kazada halkın seçtiği birde Ayanlar bulunurdu. Ayanlar, ahalinin zapturaptı, narh ve idari bölgeye masrafların tevziinde vazife alırlar ve ahalinin vekili olarak idareciler ile ahali arasında vasıta olurlardı⁽¹⁰⁸⁾. "Ayan-ı vilayet" diye adlandırılan zümrenin mevcudiyeti XV. ve XVI. asırlardan beri bilinmektedir. Fakat bu asırlarda çok kuvvetli nüfusları bulunmamaktadır. XVI. asırdan sonra Ayan ve Eşrâf denilen zümre "ehl-i örf" un aksine halkın üzerinde ictimai ve iktisadi nüfuzları giderek kuvvetlenmiştir. Ehl-i örf devlet tarafından tayin edildikleri için yaptıkları herhangi yanlışlıklar sonucu idam edilip malları müsadere ediliyordu⁽¹⁰⁹⁾. Ancak Ayanlara bu türlü cezalar verilemiyordu. Çünkü merkeze karşı idari sorumlulukları bulunmamaktadır. XVII. asrın başından itibaren eskiyalık yapan levendlerin bir çoğu "Ayan ve Eşrâf"ın himayesine girerek kuvvetlerini artırıyorlardı. Diğer taraftan tımar rejiminin bozulmasıyla dağıtılan gelisi güzel tımarların bir çoğu "Ayan-ı vilayet"ten olanlar tarafından ele geçirilmiştir. XVII. asrın sonlarına doğru "kayd-ı hayat" şartıyla verilen malikânelerin çoğuna da Ayan ve Eşrâf sahip oluyordu⁽¹¹⁰⁾. Bütün bu gelişmeler Ayan ve Eşrâfın iktisadi güçlerini artırıyordu. Bu durumda Ayan ve Eşrâfın ehl-i örf ve ehl-i ser' yöneticiler üzerine baskı kurmalarına sebep oluyordu. XVIII. asra kadar, şehirlerin idari yönetimlerinde nüfuzları az olan Ayanlar⁽¹¹¹⁾ şehir kethudâlarına olan yakınlıkları sebebiyle zamanla şehir yönetiminde nüfuzları artmıştır. Devlet ile ahali arasında asker sağlanması vergi dağıtımını zahire toplanması hayvan teminine vasıta olan Ayanların "halkın isteğiyle" secilmesi gerekirken XVIII. asrın başlarından itibaren şehir-

108 Üzer Ergenc, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerinde Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul, 1982, s.106

109 Y. Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara, 1977, s.22-23; Osmanlı Devletinde gayrimüslimler arasında da ayanlara benzer sayılabilen gruplar vardır. Bunlara Kocabası ve Çorbacılar, Ayanlar gibi secilir ve halka adli ve idari makamlar arasında yardımcı olurlardı. Özcan Mert, Çapanoğulları, Ankara 1980, s.16

110 Y. Özkaya, a.g.e., s.24-25

111 Bkz. M. İlğürel, Türkler (XVIII asır Osmanlılar) IA, XII/2, s.332

lilerin zenginleri bu vazifelere gelmeye başlamışlardır⁽¹¹²⁾. Ayanların şehir hayatında ön plana geçmelerinin temel sebeplerinin birisi de Osmanlı vergi usûlündeki temel değişiklik olarak "iltizâm" usûlünün⁽¹¹³⁾ yerleşmesidir. Ayanlarla beraber mali durumları zengin bazı kişiler de yerli halka zulüm etmeye başlamışlardır. Bu usulde iltizamın verildiği kişilere "Mültezim" denilmiştir⁽¹¹⁴⁾. Mültezimler idari gücün zayıf olduğu zamanlarda bazı kanunsuzluklarda bulunduğu gibi iktisadi yönden kuvvetli oldukları için de yöneticiler üzerinde nüfuz kurabilmektedirler⁽¹¹⁵⁾. Ayan ve Esrâfın bu nüfuzu Anadolu'da ilk defa Kayseri'de resmî bir vazife halini almıştır. Ocak 1710 senesinde Kayseri'de Ayan olarak bulunan Seyyid İshak "Mutasarrıf Naibliği"ne tayin edilmiştir. İktisadi kuvveti bulunan bir kişinin devletin idari yetkilerini de kullanmak gibi bir sıfatı da takınırsa bunun halk üzerindeki tesirlerini neticelerini iyi değerlendirmek gerekir. Nitekim halk "yerliden naib olmak memnû"dur kaidesinde bu vaziyeti hoş karşılamışlardır. Ayrıca "Nâib" olan Ayandan Seyyid İshak'ın kاتبی Mustafa ile beraber "te'addi uzre" olduklarını "meclis-i ser"e bildiren halk bu kişilerin "davaya vardıklarında nahâk olan kimseden ahz ile ol tarafı himaye" ettiklerinden dolayı şikâyet etmişlerdir⁽¹¹⁶⁾. Bu gelişmelerle Anadolu'da XVII. asrın sonlarına doğru başlayan "Türedi Eskiyağı" hareketleri adı verilen Anadolu yerli halkının yönetimde söz sahibi olma mücadelesi⁽¹¹⁷⁾ bir dönüm noktasına gelmiştir. Bundan sonra Ayanların idari nüfûzları da artarak devam edecektir. XVIII. asrın başından itibaren Ayanlık vazifelerini ellerine geçirenler buldukları yerlerin zenginleri olduklarından yöneticileri de kendi yanlarına çekiyorlardı. Şehir yönetimlerinde

112 Y. Uzkaya, a.g.e., s.198-199

113 Bu konuda geniş bilgiler için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türk İktisat Semineri*, İstanbul 1975, s.242vd.

114 *Lugatte 1: İltizam eden bir şeyi veya bir kimseyi lüzumlu sayıp tarafık gösteren, 2: İltizama kesenekçi, kesimci devlete ait bir geliri götürü olarak üstüne alıp toplayan* (F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s.861-862)

115 M. Genç, a.g.m., s.242-243. Mültezim: Osmanlı İktisadında bir köy veya kasabanın devlet varidatını deruhle ve iltizam edip buna mukabil hazineye mektuan para veren kimse hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, *TDTSH*, s.613-614)

116 Kayseri Şer. Sic. No: 101-2

117 Mustafa Akdağ, "Genel Cizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *TAD*, IV, s.6-7, Ankara 1966, s.235

Mütesellim veya Mutasarrıf olarak merkezden tayin edilenler idaredeki kuvvetlerini kaybedince Ayan olma yoluna gitmişlerdir. Çünkü böylece "ehl-i örf ve ehl-i şer" zümreleriyle anlaşılıp "Tevzi Defterleri"ne kendileri için akce koyduruyorlardı. Bu durum Anadolu'nun bir çok bölgesinde bu şekilde olmaktadır⁽¹¹⁸⁾. Osmanlı Devlet düzeninde, Türk toplumunun hükümet hayatını kökünden değiştiren bu gelişmelerle yeni müesseseler de doğmaktadır. Osmanlı Devleti'nde XVII. asrın sonlarında başlayan ve XVIII. asrın ilk çeyreğinde iyice olgunlaşan yerli halkın idaredeki nüfuzları 1726 senesindeki bir kanunla noktalanacaktır. Bu kanun "Eyâletlere vâli yollanması usulünün değiştirilmesi"dir. Osmanlı Devleti'nde Beylerbeyliği, Sancakbeyliği ve diğer idari görevlere "Kapukulları"ndan tayin yapılması usulünden vazgeçilerek, her vilâyet ve her sancağın halkı içinde en itibarlı ve kudretli kişiler arasından seçilen kişiler "cevresi halkını daha iyi idare eder" düşüncesiyle kendi bölgelerine idareci yapılmaya başlanmıştır⁽¹¹⁹⁾. Bu kişilere "kanûnsuzluk" yaptıkları ve "zor kullandıkları" için zorba takımı anlamına gelen⁽¹²⁰⁾ "Mütegâllibe" denilmektedir. Tetkik ettiğimiz senelerinde Kayseri ve civarında mütegâllibelerin önemli hadiselerle sebep oldukları görülmektedir. Mütegâllibeler hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden ortaya çıkmışlardır. 29 Ocak 1701 tarihli bir belgeden Kayseri'de Fincanı Büyük Mehmet diye bilinen mütegâllibe bir çok sekâvetine rağmen şehirde bazı kişiler tarafından korunduğundan bu kişinin yakalanıp ceza verilmesi mümkün olmamıştır. Bu kişinin yakalanıp cezasını verilmesi için "Kadı Nâibine buyruldu" yazılmıştır⁽¹²¹⁾. 17 Ekim 1707 tarihindeki bir belgede, oğlundan kalan miras mallarına bazı kişilerin el koydukları ve kendisine vermediklerini şikâyet eden bu mütegâllibelerden "İhkâk-ı Hâk" ettirilmesi hakkında şikâyeti üzerine Kayseri Kadısına bu meselenin halledilmesini isteyen bir

118 Y. Özkaya, a.g.e., s.199

119 M. Akdağ, a.g.m., s.244

120 Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat s.914

121 Kayseri Ser. Sic. No: 126/198-1

emir göndermiştir⁽¹²²⁾.

1712 senesinde Hunad mahallesinde Imam es-Seyyid Carullah "ehl-i 'ırz" olanların "Irz ve hallerine ihânet" ettiği ve "mütegâllibe"den olduğundan Carullah'ın mahalleden uzaklaştırılması için Kayseri Mutasarrıfına emir gönderilmiştir⁽¹²³⁾. Yine 1712 Mart ayı ortalarında Kayseri'de Deli Mehmet ve eniştesi Yusuf'un mütegâllibelik yaptıkları ve bir çok defa yol kestikleri ve esya gasp etmeleri üzerine Kayseri "ulemâ ve sülehâsı" bu kişilerin yakalanması ve üzerlerine ser'an lazım gelenin yapılması ve onların merkezden gönderilen mübasire teslimi için Mutesellime ferman gönderilmiştir⁽¹²⁴⁾. Aynı senede Mehdi adındaki bir mütegâllibe de Yahya ile yaptığı alıs verişte fazla parasını ödememiş Abdurrahman Efendinin parasını fuzûli alıp inkâr etmiştir. Yine aynı kişi Ebzun adındaki gayrimüslimin bir miktar parasını ve esyasını da gasp edip vermemiştir. Bu mütegâllibenin yakalanıp Kayseri Kal'asına "Kalebend" yapılması için emir yazılmıştır⁽¹²⁵⁾. Kayseri şehrinin en önemli Ayan ailesinden olan Zenneciogullarının Enderlik köyünün divân-ı tımarı ve Mâlikânesi ve Köşk Mukataasına bağlı yerlerde 1707 senesinden beri "harman dövmek için döven 'itası diye 80 akçe ve sedir hakk' için 10 akçe diye 200 kurusu ve beher kürekden" kürek akçesi diye 4'er altunlarını alıp, bağ bozumunda her mahalleden 20 batman üzümü bir kurusa alıp, bunlara "4 batmanı bir kurusa cebren virub almAyanların kapısını döğüb zulm ve habs ediyorlar" ayrıca vergileri zorla alıyorlardı⁽¹²⁶⁾. 5 Eylül 1721 senesinde Kayseri'de Hacı Nasrullah el-Hac Mehmet vakfının mütevellisi Omer'in ölümü üzerine bu vakfın mütevelliliğini Seyyid Yahya zorla gasp etmiştir. Mütegâllibeden Seyyid Yahya'nın bu hareketinin önlenmesi hakkında bir ferman gönderilmiştir⁽¹²⁷⁾. Mütegâllibeden olan Yahya'nın yukarıdaki Seyyid Yahya ile aynı şahıs olup olmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak aynı şahıs olması kuvvetle

122 Kayseri Ser. Sic. No: 132/93-1

123 BOA, Muhimme No: 121, s.6 (EK:4)

124 BOA, Muhimme No: 120, s.9

125 BOA, Muhimme No: 121, s.357

126 Kayseri Ser. Sic. No: 143/150-2; Ayrıca bkz. I. Özkaya, a.g.e., s.106

127 İbnü'l Emin, Evkaf No: 4518

muhtemeldir. 28 Ekim 1723 senesinde Kayseri Cizyedarlığı vazifesini Hamza deruhte etmekte iken Zenneci Ahmet adında bir mütegâllibe Niğde, Bor, Incesu, Develi kazalarına "Cizye Evrakı" göndermiştir. Mütegâllibeden Zenneci Ahmet'in "Müfredât Defterlerinde i'lâm" olunduğu gibi topladığı cizyeleri Hamza'ya verilip bu kanunsuzluğun düzeltilmesi hakkında ferman gönderilmiştir⁽¹²⁸⁾. Şehir merkezindeki bu mütegâllibelik hadiseler köylerde de görülmektedir. Kayseri'nin Ekfere köyündeki zimmiler, mütegâllibe Dunik "Nicelerinin ehline ve i'yaline darp ve taarruz eylemiştir" diye kadının huzuruna getirip cezasını çekmesini istemişlerdir. Ancak serbest kalıp kanunsuz davranışlarını devam ettirmiştir. 19 Eylül 1725 tarihindeki bir belgeden bu şahsın İstanbul'da Mahmutpaşa mahkemesinde de çeşitli suçlardan yargılanmış olduğunu tespit ediyoruz⁽¹²⁹⁾. 21 Haziran 1728 senesinde Enderlik köyü ahalişi Divân-ı Humâyun'a arzuhal sunup, Kiranardı köyünden Cinbiyığı lakabıyla tanınan Mustafa, Kayseri Kala'sında oturan Sağcıoğullarından Ahmet ve Mehmet ve Celebioğulları Murad ve Ömer ve diğer mütegâllibe kimselerin sakin oldukları yerlerden ayrılıp "Hâne İcâre" edip oturdukları gece ve gündüz köşe köşe gezip darp ve "ehl- i iyâlin" mallarını gasp ettikleri ve bunların önlenmesi için idarecilere emirler gönderilmiştir⁽¹³⁰⁾. Kayseri'de mütegâllibelik XVIII. asır boyunca devam edecektir. Mütegâllibelik Kayseri gibi Anadolu'nun hemen bütün şehirlerinde devam etmiştir⁽¹³¹⁾. XVIII. asrın başlarından itibaren mütegâllibeler halkın huzurunu bozan önemli sebepleri hazırlıyorlardı. Devletin bunlara karşı XVIII. asır boyunca aldığı tedbirler etkili olmasına rağmen tam olarak mütegâllibeliği ortadan kaldıramamıştır. Ancak Ayan ve mütegâllibeler, her ne hal olursa olsun artık şehir hayatında Enderunlu yerine yerli ailelerden oluşan ve Türk özüne dayalı bir yönetici zümre oluşturmıştır⁽¹³²⁾.

128 İbnü'l Emin, No: 18753

129 Ali Emiri, III. Ahmed No: 901

130 Kuyud-ı Kadim Beravat Defteri, No: 2882, s.39

131 Uzer Ergenc, a.g.m., s.106

132 Y. Üzkaya, a.g.e., s.199

d-YONETICILERIN TAVIRLARI

Osmanlı Devleti'nde XVII. asırdan itibaren tasraya tayin edilen idarecilerin yeteri kadar yetenekli kişiler olduğunu söylemek güctür. İdareciler bir göreve atanmak veya atandıkları görevde kalabilmek için saraydaki önemli vazifelilere rüşvet verdikleride oluyordu. Ayrıca yöneticiler gerektiği gibi vazifelerini yapamamışlar ve yerli Ayanların isteklerine boyun eğmişlerdir. Dirayetli ve muktedir olan Ayan yöneticiler gittikleri yerlerde halka "zulm ve te'addi"ye başlamışlardır. Halkın idarecilerin zulümlerine baş kaldırmaları üzerine tasraya yöneticilerin yerli halka zulüm etmemeleri hakkında emirler yayınlamışlardır⁽¹³³⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de bir çok şehirde olduğu gibi yöneticilerin halka bazı zulümlerini tespit edebiliyoruz. Yöneticilerin halka zulümlerinin önlenmesi için emirler gönderilmiştir. 1718 senesinde Kayseri Valisi Ebubekir Pasanın yaptığı zulümle ilgili belgelerde dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Kayseri valisi Ebubekir Pasanın "zulüm ve te'addisi Devlet-i Aliyye'ye" mütesekki olunmakla paşa-yı mumâ-ileyhin kal'asına kalebend ve emvâl ve esyası ahz ü defter ve hıfz olunub üzerine ser'an sübût bulan havâdis sûret-i sicilleriyle keyfiyet-i ahvâl-i der devlet medâra i'lâm olunmak kabında fermân-ı alisân ile mubâşir" tayin olunmuştur. Valinin yaptığı zulümler de deftere kaydolunmuştur. "Kurâ Kethüdası Şa'ban ve şehrin Müslüman kethüdası El-Hac Halil ve keferi Kethüdası Harin nâm kimseler paşa-yı mumâ-ileyh mahzarında da'va idub paşa-yı mumâ-ileyh bes sene mukaddem medine-i Kayseri'ye geldikde Selâmiye nâmıyla şehir ve kurallarından zulmen 4500 gurus zahire pahası ve saman ve odun pahası 810 kuruş alub yigirmi gün devr-i sene-i imdâdiye nâmıyla zulmen 9000 gurusumuzu dahi olub yine kethüdası Ali nâm kimse 150 miktar levendât ile kura üzerine çıkarub nakd ve meccanen ve bayrak akcesi nâmıyla 2000 kuruş miktarı i'bâdullâha celb-i mâl ittirdiklerinden ma'ada paşa-yı mumâ-ileyh için ahz ü teslim itduğu 638 gurus kıslâkiye aher

kazadan gelub kışlâyan için rûsûm iken hilâf-ı ser`-i kanûn kurâ ahâlisinden 1500 gurus ve sehir zimmilerinden hamriyye ve yasak akçesi 198 guruski min haysu'l-mecmu paşa mumâ-ileyh 16646 gurusumuzu almıştır sual olunsun didiklerinde mumâ-ileyh fi'l-hakika cevabında maru'z-zikr selamiye, zahire ve odun ve saman baha 5310 gurus aldığıni itiraf ve imdadiye nâmıyla zulmen 900,000 gurus ve kışlâkiye nâmıyla 1100 guruski cem'ân 15010 gurusun hükm-i ser`-i ihkâk ve hüccet-i ser'riyye olunmağın diye yaptığı zulüm kaydedilmiştir⁽¹³⁴⁾. Sehrin en yüksek derecedeki yöneticisi mutasarrıfından başka 18 Mart 1705 Kayseri Mutesellimi olan Ebubekir Ağa, Bozatlî mahallesinde İbrahim'i haksız yere tutuklamış ve 23 gurus da parasını almıştır. İbrahim'in ögey kardeşi olan diğeri İbrahim durumu Divân-ı Humayun'a şikayet edince, tutuklu İbrahim serbest bırakılmış, haksız alınan 23 gurus da iade edilmiştir⁽¹³⁵⁾. Yine 1703 senesinde Kayseri'de Kethüda Yeri Mustafa halka zulm etmiş ve zulumunun önlenmesi için merkezden mübasir tayin edilmiştir⁽¹³⁶⁾. 1704'te sehirde Kethüda ve Ayanlar "Bazı mürtesilerle yekdil" olup halkdan fazla para talep edip halka haksızlıklar yapmışlardır. Kayseri Alaybeyi ve Kura Zabıtlarına gönderilen 20 Ağustos 1705 tarihindeki fermanla halka yapılan zulmün önlenmesi haksızlıkların ortadan kaldırılması istenmiştir⁽¹³⁷⁾. 7 Ocak 1709 senesinde Mükrimin mahallesinde oturan Hüseyin ehl-i örf yöneticilerine gammazlanmış ve ehl-i örf tarafından dövülmüştür⁽¹³⁸⁾. Yine 4 Ağustos 1729'da sehir kethüdası Tavrasun köyünün "Bir rub' avârız hânesi" varken "Hilâf-ı kanûn" fazla vergi talep etmiş ve köylüye haksızlık etmiştir. Bu kanunsuzluğun düzeltilmesi hakkında emir gönderilmiştir⁽¹³⁹⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de Sipâhi⁽¹⁴⁰⁾ ler ve köylerde ehl-i örf yöneticilerinde halka

134 Kayseri Ser. Sic. No: 136/149-2

135 Kayseri Ser. Sic. No: 129/30-1

136 Kayseri Ser. Sic. No: 129/230-1

137 Kayseri Ser. Sic. No: 130/23-2

138 Kayseri Ser. Sic. No: 133/54-2

139 Kayseri Ser. Sic. No: 147/4-1

140 Kayseri Ser. Sic. No: 129/35-2; BOA, Muhimme No: 121, s.12

zulümleri de halkın huzur ve rahatını kaçırmıştır⁽¹⁴¹⁾. XVIII. asrın başında ehl-i örf idarecilerin zulümleri bütün tasradaki kazalarda ve köylerde yaygın vaziyettedir⁽¹⁴²⁾.

Yukarıda görüldüğü gibi Anadolu'nun bir çok yerinde görüldüğü gibi Kayseri'de de asiretler, levendât, mütegâllibeler ve Ayanlar yöneticilerle beraber haklın huzurunu bozmuş ve ülkede asayis ve düzenini ortadan kaldırmışlardır. Leventler bazen yalnız olarak halkın huzurunu bozdukları gibi bazen de aşiretlere katılıyorlardı. Mütegâllibe ve Ayanlar halka zulüm ve baskı yapıyorlar, zulüm ve baskıdan sikâyetçi olan halkı da "ehl-i örf'e" gammazlayarak onlar tarafından da ezilmelerine sebep oluyorlardı. Coğu zaman "yekdil" olan bu zulüm ve baskı grupları halkın huzurunu kaçırmaktadırlar. Huzuru kaçan halk bir veya birkaç ev sekinde bir yerden diğere yere gidiyor ve orada "tavattun" ediyorlardı. Bir yere yerlesen topluluklar eğer "10 yıldan" az zamandır bu yerlerde yaşıyor iseler tekrar eski yurtlarına gönderilmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu ev göçlerine ve aşiret huzursuzluklarına karşı birçok tedbirler alınmıştır. Ehl-i örf ve diğere yöneticiler zulüm edenlere yardım etmeyerek halkı korumaları istenmiştir. Emirler olmadan kimseden "haksız ve kanûnsuz" vergi alınmamasını sık sık tekrarlamıştır. Yönetici ve mütegâllibeler tarafından suçsuz cezalandırılanların hakları "İhkâk-ı Hâkk" edilerek adâlet temin edilmeye çalışılmıştır⁽¹⁴³⁾. Padisahların umûmi "Adâletnâmeler" yayınlamaları devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen XVIII. asırda asayissizliğin tam olarak kaldırıldığı söylenemez.

III- SEHİR NUFUSUNUN TAHLİLİ

1- DİNİ GRUPLAR

a-GAYRİMUSLİM CEMAATLER

Osmanlı Devleti'nin Hukukî yapısını da göz önünde bulun-

141 Kayseri Ser. Sic. No: 139/18-4; 143/145-1; 132/69-1; 135/156-2

142 Y. Üzkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s.159

143 Y. Üzkaya, a.g.e., s.160-161

durarak müslim ve gayrimüslim olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu itibarla Kayseri Şehrinin nüfusunun tahlilini yaparken bu bahiste dinî gruplara göre bir tahlilin yapılmasını uygun gördük.

Türklerin Anadolu'ya seferler başlattığı XI. asrın ilk çeyreğinden sonraki dönemde Anadolu'da Bizans hâkimiyetinde yaşayan Ermeniler, Rumlar ve az sayıda Yahudiler bulunmaktaydı. Bu topluluklar Bizans'ın zulüm ve baskısından yılmış bir halde idiler. Anadolu'ya Türk seferlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte Ermeniler Bizans'a isyan ederek bölgedeki gücü zayıflatmışlar ve Türk fetih hareketlerini kolaylaştırmışlardır⁽¹⁴⁴⁾. Türklerin Kayseri'yi fethettikleri senelerde siyasi teşekkülleri olmayan Ermeniler Türklerin engin hoş görüsünden istifade ile cemaat hayatlarını kuvvetlendirerek hayatlarını devam ettirmişlerdir. Ermeni cemaatinin rûhâni merkezi Ecmiyazin'dir. Moğolların istilasından sonra Ecmiyazin ruhani merkez olma özelliğini devam ettirmesine rağmen Ahtamar ve Sis'de iki yeni Ermeni "Katigosluğu" kurulmuştur⁽¹⁴⁵⁾. Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra İstanbul'un ihyası için birçok gayrimüslim İstanbul'a getirilmiştir. Fatih'in İstanbul'u fethini müteakip tayin ettiği Fener Patriği de bütün Rum cemaatinin işlerini yürütüyordu. Ermeni cemaatini Ermeni Patrikhânesi, Musevi cemaatinin işlerini de Hahamhâne yürütüyordu⁽¹⁴⁶⁾.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'deki gayrimüslimlerle alakalı nüfus tespiti yapmak mümkün olmamaktadır. Bu konuda istifade ettiğimiz cizye ile ilgili belgeler de yeterli değildir. Bunlara rağmen belli yorumlara dayanarak neticeye ulaşmaya çalışılmıştır. 5 Nisan 1719 senesinde Kayseri'ye 6700 cizye evrakı gönderilmiştir⁽¹⁴⁷⁾. Bu evraklardan Kayseri'deki gayrimüslim nüfusu tespit edemiyoruz. Diğer taraftan nüfus hesaplamasında esas aldığımız "Avâriz hâneler"de ki belgeler de bu konuda bize yetmemektedir. Çünkü Kayseri'de gayrimüslim-

144 Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmesi", Malazgirt Armağanı, Ankara 1972, s.239

145 B. Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi, İstanbul 1990, s.56

146 B. Eryılmaz, a.g.e., s.39; Ayrıca bkz. Y. Uzkaya, a.g.e., s.156.

147 Ali Emiri, III. Ahmet No: 18529

lerin yalnız oturdukları mahalleri bulunduğu gibi Müslümanlarla karışık oturdukları mahallelerde bulunmaktadır. Yalnız çeşitli vesikalardan gayrimüslimler içerisinde Ermenilerin daha kalabalık olduğunu anlamak mümkündür⁽¹⁴⁸⁾. Bilindiği gibi gayrimüslimler bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Kayseri'de de Osmanlı hukuku karşısında Müslümanlarla aynı haklara sahiptirler. Çeşitli meselelerin çözümü için mahkemeye gelip mahkemenin verdiği kararlara uymaktalar ve aynı zamanda Müslümanlarla anlaşmazlıklarını da mahkemeye getirip çözümlediklerine dairde sicillerde çok miktarda belgeler bulunmaktadır⁽¹⁴⁹⁾.

Kayseri'de Müslümanlarla beraber yaşayan gayrimüslimler aynı mahallede yaşıyorlar, komsuluk yapıyorlar, alış verişte bulunabiliyorlar ve ortak şirketler kurabiliyorlardı⁽¹⁵⁰⁾. Gayrimüslimlerle Müslümanların medenî yaşantısında beraberlik evliliğe kadar uzayabilmektedir. 14 Eylül 1701 tarihli bir belgede Oduncu Mahallesi'nde Mardrus Nasranî'ye ile "Seref-i Islâm olan Mehmet" evlidir⁽¹⁵¹⁾. Diğer taraftan Müslüman olan gayrimüslimlerin ailelerine varis oldukları da görülmektedir. 1708 senesinde Emir Sultan mahallesi'nde ölen Sahak'ın mirası "Seref-i Islâm olan "oğlu Mehmet'e kalmıştır⁽¹⁵²⁾.

1700-1730 senelerinde Kayseri'deki gayrimüslimlerin dini hayatları engin Türk-Islâm hoşgörüsüyle devam etmektedir. Kiliselerini tam bir emniyet tamir ve tadil edebilmektedirler ve dini ayinlerini sürdürmektedirler. Ermeni cemaatinin Kayseri Murahhası İstanbul Ermeni Patriği tarafından⁽¹⁵³⁾ Rum cemaatinin Metropoliti ise Fener Rum Patrikhânesi tarafından tayin edilmektedir⁽¹⁵⁴⁾. Kayseri'nin merkezinde diyebileceğimiz Eslem Pa-sa mahallesi'nde bir Rum kilisesi⁽¹⁵⁵⁾ Emir Sultan mahallesi'nde de Ermeni kilisesi bulunmaktadır⁽¹⁵⁶⁾. Her kilise-

148 M. İnbaşı, a.g.e., s.48; Ayrıca bkz. Jening, a.g.m., s.134. Geniş bilgi için bkz. Nejat Göğünc, Osmanlı İdaresinde Ermeniler, İstanbul 1984, s.26

149 Kayseri Şer. Sic. No: 131/7-3, 132/49-2 (Sadece örnek olarak verilmiştir.)

150 Kayseri Şer. Sic. No: 133/60-1

151 Kayseri Şer. Sic. No: 126/61-2

152 Kayseri Şer. Sic. No: 132/59-6 (Buna örnek çoğaltmak mümkündür.), 135/72-1, 129/23-1

153 Kayseri Şer. Sic. No: 126/177-1

154 Kayseri Şer. Sic. No: 144/66-1

155 Kayseri Şer. Sic. No: 143/37-2, 147/91-1

156 Kayseri Şer. Sic. No: 133/70-2, 129/20-1, 138/113-2

nin cemaatiyle birlikte kilise merkezine ödemek mecburiyetinde oldukları maktuaları bulunmaktaydı. 11 Eylül 1701'de İstanbul'daki Ermeni Patrikliği tarafından istenilen vergilerle alakalı Kayseri Kadı naibine bir ferman gönderilmiştir. Bu belgede "patrikliğe dâhil kazâlarda oturan papazlar, kesişler ve diğer zimmilerin üzerlerine lazım gelen senevî mir-i rûsum ve zarâr-ı kasâbiye ve tasdik akceleri ve imdâdiye ve zenniye akceleri ve panâyırları ve manâstırları ve nikâhları ve ayazmaları rûsumun her zımmî evinden on ikiser akçe ve her papazdan bir altun ve patriklik mahsulün ve yine her zımmî evinden on ikiser akçe ve her papazdan birer altun metropolitlik mahsulün kiliselerine göre ve sa'ir küllî ve cuzî mahsulât ve rûsumâtın ve hala üzerlerinde Metropolit olan Giryanus rahibin toplaması ve buna ehl-i örfün hoşgörüyü davranmaları istenmiştir⁽¹⁵⁷⁾. Toplatılması istenilen miktar belirtilmemiştir. Burada "mu'tâd ve kadîm üzre patriğe a'id bes binden ekal olan metrûkâtlarda rahip mesfur patrik için ahz u kabz" edildiği belirtilmektedir. İstanbul ve ona bağlı yerlerin patriği, tasradaki kazalarda bulunan Ermeni papazlarının ve kesişlerinin ve din adamları dışındaki devlete Ermenilerin vermesi gereken vergilere nezaret ederdi⁽¹⁵⁸⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'nin "seksen sikke-i hasene"si bulunmaktadır⁽¹⁵⁹⁾. Patriğin bu vergileri toplaması sırasında, kazalara mektup yazar ve ehl-i örfün Sancak Beyi, Voyvoda, Subası, Sipahi, Yeniceri ve diğerleri karışmazlardı. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin kendi aralarında anlaşmazlıklarını Osmanlı başkentine getirdiklerinde çözümlenirdi⁽¹⁶⁰⁾.

1708 senesinde Ermeni Patriği Avanos Rahip Divan-ı Humâyun'a 'arz-ı hâl sunup, Kayseri ve ona bağlı yerlerdeki Ermenilerin üzerine Murahhasa olan Useyeb'in bu göreve yeteneği olmadığını ve cahil olduğunu bu göreve Sahak'ın layık olduğunu belirterek Berât-ı serîf verilmesini istemistir⁽¹⁶¹⁾. 1711 se-

157 Kayseri Ser. Sic. No: 126/177-1

158 Kayseri Ser. Sic. No: 135/146-3

159 Kayseri Ser. Sic. No: 132/65-1, 135/146-3, 138/58-2, 143- 102-1, 143/103-1, 144/21-2

160 Y. Üzkaya, A.g.b., s.151; Ayrıca bkz. Y. Üzkaya, a.g.e., s.150-151

161 Y. Üzkaya, a.g.e., s.151

nesinde İstanbul Ermeni Patriği Sahak Kayseri ve ona bağlı olan yerlerin Murahhası olan Sahak Rahibin "kendi hevâ ve hevesinde olduğu" bunun için yerine Kirkor Rahibin tayini için arzda bulunmuş ve berât-ı serif'le atanmıştır⁽¹⁶²⁾. 24 Nisan 1729'da da Kayseri ve çevresine Bedros rahip tayin olmuş ve bir "Mübasirle" beraber Kayseri'ye gönderilmiştir⁽¹⁶³⁾. 1730 senesinde Kayseri Murahhası olan rahip Evanis "müşrif" olduğu ve huzursuzluklara sebep olduğu için yapılan şikâyetler üzerine Kıbrıs adasına Magosa kalesine kalebent yapıldığı ve yakalanıp gönderilmesi için Kayseri Kadısına emir yazılmıştır⁽¹⁶⁴⁾. Patrikler vazifeye tayin edildiklerinde Padisaha peskes öderlerdi. Peskeslerin miktarı cemaatin miktarına göre değişirdi. XVIII. asırda Kayseri'ye tayin olan Murahhasların peskesi 2100 akçedir⁽¹⁶⁵⁾. Kayseri'deki gayrimüslim cemaatten Rumlar hakkında bilgilerimiz fazla değildir. Bu cemaatin durumunun Ermenilerden farkı yoktur. Bu cemaatte huzur ve sukûnet içindedir. Kayseri'de Rum Metropolitliği İstanbul ve ona bağlı Rumların Patriğine bağlıydı. Berât-ı serif ile tayin olan Rum metropolitler de Ermeni rahipleri gibi peskes vermek mecburiyetinde idi. 17 Kasım 1707 senesinde Kayseri Metropolitliğine tayin olunan kişi 2040 akçe peskes ödemistir⁽¹⁶⁶⁾. 9 Mayıs 1729'da ise Kayseri metropolitliğine vekil olarak Aydoğduoğlu tayin edilmiştir⁽¹⁶⁷⁾. Rum cemaati basta Rumyan mahallesi olmak üzere Silaldı, Sınıkcı, İslâm Paşa, Kici Kapısı, Sayacı, Harbit mahallerinde yoğun diğer mahallelerde ise Müslümanlarla karışık halde yaşamaktadırlar.

Kayseri'de yaşayan gayrimüslimler Ermeni ve Rumlardan da Tetkik ettiğimiz senelerde "mütegâlibeler" ortaya çıkmaktadır. Ekim 1727'de Kayseri'nin merkezinde ve köylerinde yaşayan Rum halkı "meclis-i şer'-i envere gelüb Kayseri'de sâkin Rum zimmilerden Sarı Bayram, karındaşı Murad ve Yasef bundan akdem kendi hallerinde" olmayıp halkın huzurunu bozdukları halkın

162 BOA, Muhimme No: 121, s.174, Kayseri Şer. Sic. No: 136/129-2

163 Kayseri Şer. Sic. No: 144/21-1

164 Y. Üzkaya, A.g.b., s.152

165 Kayseri Şer. Sic. No: 148/16-2, 148/15-1

166 Y. Üzkaya, a.g.e., s.152

167 Kayseri Şer. Sic. No: 144/66-1

ırsına tecavüz ettikleri "ehl-i örfe gammaz ile tercim ve ilğa-i himmet mütehemimim ve taciz eyleyub nizam ve intizama mani" oldukları daha önce verilen cezalara rağmen bu hallerinden vaz geçmemişler ve ahaliyi parekende "yaptıkları için cezalarının tertib" edilmesi istenmiştir⁽¹⁶⁸⁾.

b-NUFUS BAKIMINDAN GAYRİMUSLİMLER

Kayseri'de tetkik ettiğimiz senelerde "kefere mahallesi" şeklinde ifade edilen gayrimüslim mahallelerinin sayısını tespit etmek mümkün olmaktadır. Yalnız gayrimüslimlerin sadece bu mahallelerde taşamadıkları da bilinmektedir. Bilindiği gibi gayrimüslimlerden bahseden belgelerde "zımmı" veya kadınlar belirtilirken "nasranniye" diye sıfatlandırılmaktadır. Gayrimüslimlerin nüfusunu hesaplarken "Avârız hâne" "salma" "cizye" ile alakalı belgelerden istifade edeceğiz. 1705 senesinde 1706 senesine ait cizyelerin toplatılması hakkında yazılan bir belgede Kayseri'deki yasayan gayrimüslimlerin yaşadıkları mahalleler kaydedilmiştir. "Kefere mahallâtından" diye başlayan belgede Silaldı, Yalman, Oduncu, Rumyan, Emir Sultan, Mermerli, Batman, Gürçü, Fırıncı, Kici Kapısı, Karakici, Gülük, Hasan Fakı, Sayacı, Dadır, Karabet, Eslem Pasa, Bektas, Mezatçı, Sınıkcı, Sarkıyan, Tavukçu mahalleleri⁽¹⁶⁹⁾ kaydedilmiştir. Bu mahallelerden sadece gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler ise Oduncu, Emir Sultan, Rumyan, Sayacı, Tavukçu, Bektas, Mezatçı, Kici Kapısı, Hacı kasım, Harbet, Karabet mahalleleridir⁽¹⁷⁰⁾. Gayrimüslimlerin nüfusu hesaplanırken "Saliyane" kayıtlarından istifade edeceğiz. 14 Şubat 1711 senesinde "kefere mahallâtına" saliyane tevzi edilirken hâne sayısında anlaşmazlık çıkmıştır. "Kefere mahallâtından Bektas mahallesine iki rub` hânesi" olduğu halde "üç rub` hâne" üzerinden saliyane tevzi edilmiştir. Bunun düzeltilmesi için ke-

168 İbnülemin, No: 2225

169 Kayseri Şer. Sic. No: 129/123-1

170 Kayseri Şer. Sic. No: 137/45-1

fere mahallâtından bazısı harab ve ahalisi parekende olduğu belirtilerek, 1706 senesinde cizye kayıtlarında "31 hâne ve bir rub`" hâneleri olduğunu belirtmişlerdir⁽¹⁷¹⁾. Buradaki hâne normal ev hânesi olmayıp "avâriz hâne" olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle Kayseri için esas aldığımız bir "avâriz hâne" nin "on gerçek hâne" esasıyla 31 ve bir rub` X 10:31,25 gerçek hâne eder. Bu rakamı da Kayseri nüfusunu esas alırken kullandığımız "bes katsayısı" ile çarptığımızda 1562,5 kişi nüfus sayısı ortaya çıkar. Elde ettiğimiz yaklaşık rakam sadece "kefere mahallâtı" içindir. Bunlara diğer Müslüman mahallesindeki "müstecir"⁽¹⁷²⁾leri ilave edersek yaklaşık 2000-3000 arasında gayrimüslim nüfus hesaplamak mümkündür.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'nin tamamına dair nüfus toplamıyla alakalı olarak yaklaşık ortalama rakamları şu şekilde tabloya dökülmüştür.

Sene	Avâriz hâne	gerçek hâne	katsayı	toplam
1700	438,5	10	5	21925
1728	331	10	5	16050
Ortalama				18780,5

Tabloya göre Kayseri'nin toplam nüfusunu yaklaşık 20,000-25000 gayrimüslim, sâdât, mu'af aileler, 400 civarında kale vazifelileri ve Yeniceriler ehl-i ser' ve ehl-i örf yöneticileri ve köle ve cariyeler olarak yaklaşık 25,000-30,000 dolaylarında saymak mümkündür.

2- KÖLE VE CARIYELER

Köle ve cariyelik müessese olarak tarihin çok eski devirlerinden beri bulunmaktadır. İslâm devletlerinde köle ve cariyeye bulunduğundan İslâm Hukûkunda mevzu ile ilgili hükümler bulunmaktadır. İslâm Hukûku esasta köle ve cariyeyi bir mülk

171 Kayseri Ser. Sic. No: 136/26-3

172 "Müstecir" kiracı demektir. Müslüman mahallelerinde oturan gayrimüslimler emlak sahibi olmayıp kiracı oldukları için bu ifade kullanılmaktadır. Kayseri Ser. Sic. No: 135/10-1

ve emtia olarak görmeyip bir insan kabul etmektedir. Dolayısıyla da haklarını ve hürriyetlerini belirleyen kaideleri tespit etmiştir. Köle ve cariye sahiplerine, iyi muamele etmeyi, yediklerinden yedirmeyi, giydiklerinden giydirmelerini hatta köle ve cariyeleri hürriyetlerine kavuşturmalarını emretmiştir⁽¹⁷³⁾. Diğer taraftan bazı ibadetlerde (oruç gibi) ibadetlerin bozulma biçimi "kazâ" ve "kefâret"i gerektirir. Kefâretin hükümleri arasında müslüman veya gayrimüslim bir köle veya cariyeyi azat etmek gerekir⁽¹⁷⁴⁾.

Osmanlı Devleti'nde köle ve cariyelerin sosyal ve ekonomik hayattaki önemleri hakkında tam manasıyla çalışmalar yapıldığını söylemek zordur. Ancak konuların sınırları içinde ciddi çalışmalar yapıldığı kabul edilebilir⁽¹⁷⁵⁾. Köle ve cariyelerin kişilerin özel hizmetçisi olarak düşünülürse sosyal ve ekonomik hayatta fazla rolleri olduğu söylenemez. Ancak bir şehir veya bir devletteki köle ve cariyeler dikkate alınırsa durum değişir.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de köle ve cariyelerin durumu ülkenin umumi durumundakinden farklı değildir. Bir defa bir köle ve cariye sahibi olmak ekonomik bir güç gereklidir. Bunun için sosyal yapı içerisinde "Ayân, İsrâf ve idareciler" olarak sayabileceğimiz kesimler ancak bu ekonomik güce sahiptirler. Yalnız, köle ve cariye sahibi olmak için erkek olmak şart değildir. Kadınlarda köle ve cariye sahibi olabilirlerdi. Kayseri'de köle ve cariye sahipleri Seyyid Abdullah, El-Hac Omer, Seyyid Süleyman, El-Hac Osman, Kılıczade El-Hac Mehmet Ağa, Seyyid Abdi Çelebi, Müderris İshak efendi gibi erkekler zikredildiği gibi Canan Hatun, Fatma Hatun adındaki Müslüman, Müslüman Minnet zimmiye, Sayacı zimmiye şeklinde kadın köle ve cariye sahipleri tespit edebiliyoruz⁽¹⁷⁶⁾. Köle ve cariyelerden umumiyetle hizmetçi olarak istifade edilmiştir. Efendile-

173 İmam-ı Gazali, İhyau Ulumid-din III. (ter. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul 1975, s.555-558.

174 O. Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlimihali, İstanbul 1975, s.304; Geniş bilgi için bkz. (Bu bahiste, bir kaza neticesi katil olan ve yeminini bozanın da kefareti için bir köle veya cariye azad etmesi gerekir. s.306)

175 Mesela, bkz. H. Sahillioğlu, "XV. Yüzyılın sonu ile XVI. Yüzyılın başında Bursa da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri" Geniş bilgi için bkz. ODTU Gelişme Dergisi II (1979-1980 özel sayı) Ankara, s.17-83

176 Kayseri Ser. Sic. No: 126/108-2, 129/7-1, 129/7-3, 29/58- 1, 129/133-2, 133/83-1, 134/71--4, 134/51-2

rine kesinlikle itaat etmeleri gerektiğinden azat edilmeden hür insanların haklarına sahip olamamaktadır. Bundan dolayı bir köle ve cariyenin firar etmesi halinde, ülkenin neresinde bulunursa bulunsun getirilip efendisine teslim edilirdi. 1727 senesinde Kaptan-ı Derya Vezir Atıf Paşanın Kayserili kölesinin "Ayartılarak götürüldüğü" eğer Kayseri'ye gelmişse gönderilmesi istenmiştir⁽¹⁷⁷⁾. 1729 senesinde Bozatl mahallesinde Mehmet Zeynep adındaki cariyelerin "iki sene evvel gece kactığı su anda Incesu'da Ömer'in yanında bulunduğunu bildirerek dava açmıştır⁽¹⁷⁸⁾. Köle ve cariyelerini evlendirenler bulunduğu gibi cariyeleri ile evlenenler de bulunmaktadır. 1709 senesinde Erkilet'te Islâm'la sereflenen Yusuf, Sayacı zımmiyeyi dava edip, Sayacının babasının kölesi olduğunu ve kendisini azat ettikten sonra da kızıyla evlendirdiğini belirterek sayacı zımmiyenin kendisini kölesi olduğunu iddia ettiği bildirmiştir⁽¹⁷⁹⁾. 1712 senesinde Tackızıl mahallesinden Kâmile Hatunu dava eden Hümayun Hatun, Ahmet Ağanın cariyesi olduğunu sonra da zevcesi olduğunu bildirerek varisi Kâmile Hatundan miras talebinde bulunmuştur⁽¹⁸⁰⁾. Köle ve cariyeler mirastan da pay almaktadırlar. 6 Aralık 1701 senesinde ölen Canan Hatunun cariyesi de mirastan pay almıştır⁽¹⁸¹⁾. 30 Nisan 1705 senesinde ölen Kılıczâde Mehmet Ağanın kölesi Ahmet de mirastan pay almıştır⁽¹⁸²⁾.

Köle ve cariyeler mahkemede kaydedilirken bazı fiziki ve ırki özellikleriyle kaydedilirlerdi. "Sarısın Rusü'l-asl"⁽¹⁸³⁾, "orta boylu gök gözlü"⁽¹⁸⁴⁾, "orta boylu açık kaşlı sarı sakallı sağ kasının yanında beni olub Eflâkü'l-asl müslümü'l-mülk"⁽¹⁸⁵⁾ vb. burada dikkate alınacak bir husus da köle ve cariyelerin Osmanlı Devleti'nin kuzey komşularından olmasıdır. Rus, Gürcü, Eflâklı, Macar bu insanların Osmanlı

177 Kayseri Şer. Sic. No: 144/15-2

178 Kayseri Şer. Sic. No: 147/139-1

179 Kayseri Şer. Sic. No: 134/71-4

180 Kayseri Şer. Sic. No: 134/56-1

181 Kayseri Şer. Sic. No: 126/108-2

182 Kayseri Şer. Sic. No: 129/58-1

183 Kayseri Şer. Sic. No: 129/61, 129/61-2

184 Kayseri Şer. Sic. No: 133/73-2

185 Kayseri Şer. Sic. No: 134/85-1

Ulkesine gelişleri tüccarlar vasıtasıyladır. Aslında Anadolu Sinop'tan Mısır'a önemli bir esir ticareti yoluna sahiptir⁽¹⁸⁶⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'de, 1711 senesinde Hasbek mahallesinde Mustafa ve Osman mal-ı sirket kurmuşlar ve Tebriz'den esir satın almakla uğraşmaktadırlar. Tebriz'den getirdikleri "dört cariyeyi" Kayseri'de satmışlardır⁽¹⁸⁷⁾. Önemli bir ticaret şekli olarak Kayserililerin esir ticaretiyle uğraşmaları normal kabul edilmelidir. Tetkik ettiğimiz senelerde ser'iyeye sicillerindeki kayıtlardan köle ve cariyeye fiyatlarını da bulabiliyoruz. Köleler 60 ile 80 kuruş arasında fiyatla satılırken, cariyeler 100 ile 150 kuruş arasında satılmaktadır. 1705 senesinde merkepçi mahallesinde Abdulvahap, Yekta isimli cariyeyi 370 kuruşa Seyyid Abdi Celebi'ye satmıştır⁽¹⁸⁸⁾. Bu cariyenin satış miktarı diğer cariyeye fiyatları ortalamasından çok farklıdır. Tetkik ettiğimiz senelerde köle ve cariyeler ile ilgili belgelerin çoğu hürriyete kavuşma belgeleri "İtknâme"dir. Köle ve cariyelerin hürriyete kavuşmalarında belirli esaslar bulunmaktadır. Bu usullerden bir kaçını buraya alacağız.

1- Azatlık: Köle ve cariyenin, belirli bir miktar para karşılığı veya karşılıksız hürriyete kavuşturulmasıdır.

2- Mukâtebe: Efendisi ile köle ve cariyeleri arasında belirli şartlar muvahacesinde yapılan anlaşma ile hür olmalıdır. Bu şartlar belli bir süre hizmet etmek veya belli miktarda para ödemek olabilir.

3- Tedbir: En çok yaygın olan usul budur. Efendisinin ölümü üzerine köle ve cariyenin hürriyetine kavuşması için köle ve cariyeye ile efendisi arasındaki mukâveledir⁽¹⁸⁹⁾. Yukarıdaki usullere hürriyete kavuşma örneklerine tetkik ettiğimiz belgelerde bulunmamaktadır⁽¹⁹⁰⁾. Köle ve cariyeler, şehir nüfusu içerisindeki sayılarını tespit etmemiz zordur. Bundan dolayı daha ziyade sosyal fonksiyonları ve hukuki statüleri hakkında

186 Bu ticaretin dünya tarihinde en önemli neticelerinden biri Mısır Memluklu devletidir.

187 Kayseri Ser. Sic. No: 147/102-3

188 Kayseri Ser. Sic. No: 129/133-2

189 R. Özdemir, a.g.e., s.130-131

190 Kayseri Ser. Sic. No: 134/50-2, 129/58-2, 129/86-1, 129/77-3, 129/61-2, 134/40-2, 134/51-2

bilgi vermeye çalıştık.

SEHRİN SOSYAL DURUMU

Bu başlık altında, 1700-1730 seneleri arasında Kayseri şehrindeki sosyal tabakalaşma, Müslüman ve gayri müslimlerin aile yapıları, aileyi meydana getiren çocuk sayıları, farklı sosyal yapıların, karşılıklı münasebetleri, ad verme, ve lakaplandırma gelenekleri izah edilmeye çalışılacaktır. Sosyal yapının temeli kabul edilen aile, Türk aile geleneğinin Osmanlı dönemi 1700-1730 senelerinde "Kayseri örneği" diyebileceğimiz bir biçimde ele alınmaya çalışılarak şehrin umumi sosyal durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

IV-SOSYAL TABAKALAŞMA

İnsan cemiyetlerinin benzer özelliklerine göre tasnife tabi tutulması çok eski tarihlere kadar uzanır. Bu tasnifleri "Sosyal tabakalaşma" diye adlandırırsak, sosyal tabakalaşmayı çok çeşitli tarif edenler olmuştur. Ünlü Sosyolog Weber'e göre, "bir cemiyette; ekonomik, sosyal ve politik üç düzen vardır ve tabakalaşma bu düzen içinde hiyerarşik bir sıralamadır. Genellikle üç düzenden birisinde belirli bir hiyerarşiye ulaşan kimse, diğer düzenlerde de aşağı yukarı aynı durumu muhafaza eder."⁽¹⁹¹⁾ Bu tarif tam olarak Osmanlı toplumuna uymasa bile, Osmanlılardaki sosyal tabakalaşma ile ilgili önemli ip uçları vermektedir. Her şeyden önce bir toplumda sosyal itibarın temelinde ekonomik ve politik itibarın önemli yeri olduğu unutulmamalıdır⁽¹⁹²⁾.

Bütün Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Osmanlı şehir toplumunda da sosyal tabakalaşmaya tesir eden önemli sebepler bulunmaktadır. Osmanlı şehir toplumunda sosyal itibarı belirleyen önemli sebeplerin başında politik, ilmi ve ekonomik sebeplerin geldiği kabul edilebilir. Bütün bunlara göre şehir

191 Enis Üksüz, *Sosyal Gelişme-Sanayileşen Türkiye İlişkileri*, (Yayınlanmamış Docentlik tezi), İstanbul 1980, s.19

192 E. Üksüz, a.g.e., s.2

- toplumundaki sosyal tabakaları şu şekilde tasnif edebiliriz.
- 1- Askeri kökenli olup, vazife aldıkları yerlerde devleti temsil eden ve sultan tarafından atanan "Ehl-i Orf" zümresi
 - 2- Ehl-i Orfe yardımcı olan ve medreseli oldukları için "Ehl-i ser" veya "Ehl-i ilm" kabul edilen zümre.
 - 3- Yöneticilerle halk arasındaki münasebetlerde aracı olan "Esrâf ve Ayan" zümresi,
 - 4- Bu zümrelerin dışında kalan şehir halkı⁽¹⁹³⁾.

1-EHL-I ORF YÖNETİCİLER

Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri sancağında en üst seviyedeki Ehl-i Orf yöneticiler mutasarrıflardır. Kayseri, "Ber--vech-i arpalık" olarak "Beylerbeyi" veya "Vezir" rütbesiyle mutasarrıflara tevcih edilmektedir⁽¹⁹⁴⁾. Mutasarrıflar, vazife yerine gitmek mecburiyetindedirler. Ancak ikinci bir görevleri olan mutasassıflar görevlerine gitmeyerek, yerine "Mütesellim" görevlendirirlerdi. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri sancağına bizzat gelip görev yapan mutasassıflar bulunduğu gibi, görevlerine gelmeyerek yerine "Mütesellim" atayan mutasassıflarda bulunmaktadır. Padişahın bizzat fermanıyla atanan mutasassıf sosyal tabakadaki yerini siyasi itibarından almaktadır. Mutasassıflar, vazife yerlerine yalnız başına gitmeyip "Kapu halkı" denilen ve mutasarrıfın işlerinde yardımcı olan kalabalık sayıda bir grup insanla gitmektedirler. Bizim tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri mutasarrıflarının "Kapu halkı" sayısını belirleyememekle beraber bu sayının 300-500 kişiyi bulduğu tahminen kabul edilebilir.

Mutasassıfların kapu halkıyla beraber ihtiyaçları vazifeli atandıkları sancaktaki halk tarafından temin edilirdi. Bu gelirler önceleri "Sancak Beyi Hasları" olarak verilirken sonraları sancak halkından "İmdâd-ı Hazerriye" adıyla toplanmaya başlanmıştır. 1717 senesinde Kayseri sancağı mutasassıfının ihtiyacı için "175 sağ hâne" kabul edilen sancağın

193 R. Üzdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986 s.133

194 Kayseri Ser. Sic. No: 132/81-1, 144/41-3

herbir hânesinden 15,5 kuruş toplanacağı belirtilmiştir ki 2712,5 kuruş eder⁽¹⁹⁵⁾. İmdâd-ı hazerriyeler üç taksitte toplanırdı. 1720 senesinde Kayseri Sancağında Mutasarrıf olan Mustafa Paşa'ya her bir taksidi 917 kuruştan üç taksit halinde $917 \times 3 = 2751$ kuruş toplatılıp gönderilmesi istenmiştir. Taksitlerin, Muharrem, Cemaziye'l-evvel ve Zi'l-hicce aylarında toplatıldığı anlaşılmaktadır⁽¹⁹⁶⁾. Mutasarrıf sancağın dışında ise, mütesellimler "İmdâd-ı hazerriyeleri" toplatıp gönderirdi. 1730 senesinde Tebriz'de seferde olan Kayseri sancağı mutasassıfı Rüstem'e üç taksit halinde ve her bir taksidi 750 kuruş olarak gönderilmesi emredilmiştir⁽¹⁹⁷⁾. Ehl-i örf yöneticileri olarak sancaklarda, Mütesellim, Yeniceri Serdarı, Şehir Kethüdası, Kale Dizdârı, İhtisap Nâzırı, Mimar-bası bulunurdu. Şehirde çok zenginler bir kenara bırakılırsa gelir seviyesi en yüksek ve refahları iyi durumda olanların başında yöneticiler gelmektedir. Böylece ehl-i örf yöneticisinin siyasi itibarı ekonomik itibarı ile de kuvvetlenmektedir.

2- EHL-I SER

Bu zümrenin mensupları medrese mensuplarıdır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde medrese mezunları, eğitim, fetva ve kaza vazifelerinde isdihdam edilirdiler⁽¹⁹⁸⁾. Bu zümre insanların yönetiminde ehl-i örfün en önemli yardımcılarıdır. En üst kadılık rütbesi "Mevleviyet"tir. Mevleviyet rütbesiyle tayin edilenler çoğunlukla yerlerine gitmeyerek yerlerine "Nâib" gönderirdiler. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri Kadıları Mevleviyet rütbesi ile tayin edilmişlerdir⁽¹⁹⁹⁾. XVIII.

195 Kayseri Ser. Sic. No: 132/81-1, (Ancak bu gelir rakamı belgelerde 2750 kuruş olarak geçmektedir. Sancakbeylerinin dereceleri sahip oldukları has gelirlerine göre tayin edilirdiler. Bunlar kanunnamelerde belirtildiği üzere dörtüüzbin akçeye kadar has olarak verilebilirdi. Sancakbeyleri protokolde bütün ağaların üstünde bir yere sahiptirler. Yusuf Halacoğlu, "Osmanlı Devlet Teskilatı," DGI, XII, s.367)

196 Kayseri Ser. Sic. No: 143/88-2, 143/99-2, 143/101-2

197 Kayseri Ser. Sic. No: 147/11-1, 147/32-1, (İmdad-ı hazerriyenin toplatılmasıyla görevlilere değişik miktarlarda para toplatılmaktadır.)

198 İ. Hakkı Uzuncarsılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teskilatı, Ankara 1988, s.5-11

199 Kayseri Ser. Sic. No: 134/148-1, (XVII. asırdan itibaren Mevleviyet kadılığı alan Kayseri kadıları, Ya Bosna, Sofya kadısı olurlar veya tekrar kendi kadılıklarına atanırlardı. İ. Hakkı Uzuncarsılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teskilatı, Ankara 1988, s.99

asra kadar, Halep, İzmir, Kudüs, Selanik, Yenisehir, Fener, Galata kazaları kadılıkları müderrislere verilirdi⁽²⁰⁰⁾. Kadıların sayılarının artmasıyla, müderrisler diğer kazalara da atanır olmuşlardır. Nitekim 8 Ocak 1721 de Kayseri kadılığına bir müderrisin atandığını tespit ediyoruz⁽²⁰¹⁾. Kadılar, Pa-dışah fermanıyla atanırlardı. Vazifeye gitmeyen kadılar yerlerine "Naib" ler tayin ederlerdi. Kadıyla beraber Müderrisler, Muftular, Nakibu'l-Esrâf Kaymakamları ile cami, mescid ve tekkelerdeki vazifeliler de "Ehl-i ilm" kabul edilmişlerdir. İlim ehli geçimini, bağlı buldukları devletten yada vakıflardan temin ederlerdi. Anadolu'nun önemli ilim merkezlerinden biri olan Kayseri'de ehl-i ilm içinde eğitim ve öğretimle uğrasanlardan bazılarının gelirlerini tespit etmek mümkündür. 28 Haziran 1712 tarihinde Köşk Medresesinin müderrisi Mevlana Abdullah "yevmi 40 akçe" ile vazife yapmaktadır⁽²⁰²⁾. 4 Aralık 1720 senesinde Osman Paşa Zaviyesi olarak da bilinen Gürcü Zaviyesine tayin edilen müderris İsmail "yevmi 10 akçe vazife" ile atanmıştır⁽²⁰³⁾. Yine Bayram Paşa Mevlevihânesinde seyhlik ve evkaf mütevelliligi yapan Seyh Ali Dede "yevmi 8 akçe" almaktadır⁽²⁰⁴⁾. İmamların ücretleri de günlük yarım akçe ile üç akçe arasında değişmektedir. Bazen birden fazla görevi beraber yürütenler olmaktadır. İmamlık ve müezzinlik üzerinde olanlar günlük 1,5 akçe almaktadırlar. Müezzinlik ve ferraslık yapanlar günlük 12 akçeye kadar ücret alabilmektedirler. Ehl-i ilim insanların atamaları devlet tarafından bir "berâtle" yapılmaktadır. Bu zümrenin halk üzerinde önemli derecede tesirleri bulunurdu. Tetkik ettiğimiz dönemde bazen aldıkları ücretin yetmediğini iddia ederek ücret artışı talebinde bulunanlara da raslanmaktadır.

200 Yücel Üzkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplum Yaşantısı ve Kurumları, Ankara 1986, s.207

201 Kayseri Ser. Sic. No: 143/157-1

202 Kayseri Ser. Sic. No: 136/148-3

203 Kayseri Ser. Sic. No: 143/118-2

204 Kayseri Ser. Sic. No: 144/82-2

3- AYAN, ESRAF VE MÜTEVELLİLER

Sehrin sosyal yapısında Ayan, Esraf ve Mütevellilik yapan zümre de kalabalık olmamakla beraber sosyal tabakanın önemli unsurlarıdır. Halk ile yönetim arasında "vasıta" rolü oynayan bu insanlar fermanlarda dahi "Vilâyet-i Ayan" şeklinde devletin merkez idarecilerinin de muhatabıdılar. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren tasra yönetiminde Ayan ve Esrâfın ağırlığı iyice hissedilmeye başlanmıştır⁽²⁰⁵⁾. XVIII. asrın başlarından itibaren, "Mütesellim ve Nâiblik" vazifelerine yerlilerin atanmalarından sonra itibarları dahada artmıştır. 1713 senesinde Kayseri'de Burhâneddin ve İshak efendiler kânunlarına uygun olmamakla beraber nâiblik yaptıkları gibi daha sonra Ayanlık iddiasında bulunmuşlardır⁽²⁰⁶⁾. Ayrıca Zenneciogulları, Kalaycıogulları ve Emiroğulları gibi aileler Kayseri'de Ayan ve Esrâf olarak önem kazanmışlardır⁽²⁰⁷⁾. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu ailelerin Kayseri'de sehrin idaresinde nüfuz mücadelesi yapmışlardır. Bu zümre insanların en önemli özellikleri, politik ve ekonomik itibarlarının güçlü olmasıdır. Mütevellilik, vakıf hukuku içerisinde "Evlâd-ı evlâdına" şartıyla verildiğinden, vakıfların başına atanmaları vakfiye şartlarına uygun olarak "berâtle" yapılmaktadır. Mütevelliler sayı ve iktisadî güç olarak Ayan ve esrafa ilave edilince, Sehrin sosyal tabakasında mühim bir unsur daha ortaya çıkmaktadırlar.

4- SEHIR HALKI

Osmanlı şehirlerinde halk dinî inançları bakımından "millet" yapısına göre tasnif edilirdi. Belgelerimize göre Kayseri şehrinin nüfusu Müslüman, Hıristiyan⁽²⁰⁸⁾ ve Yahudilerden oluşmaktaydı. 1700-1730 senelerinde şehir halkının %80-

205 M. Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", TAD., IV, s.5-6-7, Ankara 1966, s.240

206 Kayseri Şer. Sic. No: 135/101-2, (Nüfus hareketleri bahsinde geniş bilgi verilmiştir.)

207 Y. Uzkaya, "XVIII. Yüzyılda Kayseri" 1. KKSBB, Kayseri 1987, s.36, Kayseri Şer. Sic. No: 143/150-2

208 Hıristiyanlar, Ermeniler ve Rumlardan meydana gelmiştir.

-85 ini Müslümanlar, %13-15 ini Hıristiyanlar ve %1 civarında yada daha az olarak Yahudi bulunmaktadır⁽²⁰⁹⁾. Kayseri halkının sayı olarak önemli bir bölümü ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Daha sonra sanatkarlar ve tüccarlar gelmektedir. Kayseri sehrinde sanat ve ticaretin öneminin tarihi boyunca devam ettiği bilinmektedir.

XVIII. asrın başında Kayseri şehir halkının ekonomik refahının iyi olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nde XVIII. asırda ilgili şehir tarihi çalışması bulunmadığından bir mukayese yapmak mümkün değildir. Biz halkın refah seviyesi ile ilgili bilgileri tetkik ettiğimiz "Tereke Defterleri"ndeki kayıtlara dayandırarak ortaya koymaya çalıştık. Tereke defterlerindeki kayıtlar "para" olarak ekonomik gücü belirttiği gibi, kullanılan etnografik malzemenin zenginliği de ekonomik refahın işaretleri olarak kabul edilebilir. Yine sicil kayıtlarına geçen ticarî hayatla alakalı çok sayıda belgeden, şehir halkının ticarî imkanları ticaret yapılan şehirler, ticareti yapılan imal ve hazır malların isimlerinin tespit edilmesi de kolay olmaktadır. Ticaret şirketleri, şirketlerin türleri ve kredi kaynaklarının belirlenmesi mümkündür. Nitekim Kayseri'nin tarihin her döneminde "yüksek ticaret potansiyali" olan bir şehir olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca sicil kayıtlarından esnaf grupları, esnafın ekonomik güçlerini rahatlıkla ortaya koyabiliyoruz. Bütün bunlara dayanarak iddiamızı delillendirmemiz mümkündür.

Sosyal tabakalaşma ile ilgili olarak Unvanlardanda istifade etmemiz mümkün olmaktadır. Zira El-Hac, Ağa, Esbah, Bey gibi kelimeler belirli sosyal statü için kullanılmaktadır. Umumiyetle sosyal statü veya itibar ifadeleri olarak bu unvanlar toplumda hali vakti yerinde ve muteber insanlara izafeten kullanılır. Halife unvanı esnaf temsilcilerine de kullanılmakla beraber daha ziyade molla, müderris unvanlarıyla beraber ilim ehlini belirtmek de kullanılırlar. Halkın isimleri bir gelenek olarak baba ismiyle beraber zikredilirler.

Kayseri sehrindeki sosyal tabakalar bütün Osmanlı Dev-

209 Şehrin Nüfusu bölümünde geniş bilgi verilmiştir. (bu oran XVIII. ve XIX. asır aynı kalmıştır denilebilir.)

leti'nde olduğu gibi bir sınıflaşmanın karşılığı değildir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde sınıflaşmaya engel olan prensiplerde bulunmaktadır. Mesela devlet ricalinin mallarının müsâderesi ile⁽²¹⁰⁾ ekonomik tekelleşmeyi önlediği gibi tıvardaki intikalde esas alınan "kılıç hakkı" da toprak ağalığına müsade etmemiştir. Zaman zaman ihlallerine rağmen iş ve meslekte kabiliyet ve liyakatin esas alınması da sınıflaşmaya engel olan düsturlardır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin genelinde XV. ve XVI. asırlarda görülen "devsirme kökenli" lerin siyasi ve ekonomik kuvvetleri de 1683 den sonra tamamen kırılmıştır. Anadolu'nun idarî nüfuzu sosyal itibarı olan Türk yöneticilerine geçmiştir⁽²¹¹⁾. Sosyal tabakasmada, "sosyal itibarları" yüksek olan fakat Osmanlı Ülkesinde çok az sayıda bulunan bir topluluk ise "Sâdât" tır. Hz. Peygamberin soyundan gelen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in çocukları "pâk nesil" olarak İslâm dünyasında devamlı itibar görmüşlerdir. Osmanlıda bir sosyal tabaka olarak kabul edilmesi mümkün olabilir.

M- KAYSERİ'DE AİLENİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Evlenme, bir erkek ve bir kızın baba evlerinden ayrılarak yeni bir "ev" meydana getirmesi şeklinde tarif edilebilir. Çok umumi yaptığımız evlenme tarifinin temel unsurları değişmeden çeşitli toplumlarda tarih içerisinde farklı şekillerde teşekül etmiştir. Eski Türk cemiyetinde sosyal bünyenin çekirdeği olan aile, kan akrabalığı esasına dayanmaktadır. Türkçede izdivac için kullanılan "evlenme" veya "evlendirme" tabirleri evlenecek erkek ve kızın baba ocaklarından ayrılarak yeni bir ev meydana getirmeleri demektir⁽²¹²⁾. Dışarıdan kız alma geleneğine dayanan Türk ailesi, aileyi meydana getiren fertlerin kendi iradeleriyle yaptıkları serbest seçimle meydana gelir.

210 Musadere, vezirlerle devlet erkanının ve mealeket zenginlerinin ecelleriyle veya herhangi bir sebeple idam edildiklerinde mallarının hükümet namına zabt edilmesidir. 1816'da kaldırılmıştır. M. Z. Pakalın TDİS II, s.624-626

211 M. Akdağ, a.g.m., s.241; Y. Üzkaya, a.g.e., s.199

212 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara, 1977, s.200-201, (23) B. Ügel, Türk Kültürünün gelişme çağları, İstanbul, 1988, s. 238-239

Türk ailesinde umumiyetle tek evlilik esastır⁽²¹³⁾. Aile aynı zamanda bir toplumun sosyal, siyasî, hukukî ve ahlakî yapısının da "modeli" şeklindedir. Bu bakımdan Türk ailesinin esasları Türk sosyal, siyasî ve hukukî sistemine de yansımıştır. Bu bakımdan Türklerde devletin "baba" kabul edilmesi, aile modelinin siyasî yansımasıdır. Türk devletlerinde iki sosyal birliğin birisi aile diğeri de devlettir⁽²¹⁴⁾. Türklerde aile ve devlet yek vücut gibidir. Hiç bir zaman bir birinden ayrı düşünülemez. Bundan dolayı Türklerde gençler ailelerini korumak için savaşa giderdi. Böylece anne ve babanın emniyeti, devletin güvenliğine ve başarısına bağlı olarak düşünülmekteydi⁽²¹⁵⁾. Osmanlı Devletini Türk-İslam kültürünün sahibi bir devlet olarak kabul edecek olursak, burada bir Osmanlı şehri olarak Kayseri'de 1700-1730 senelerinde "ahlakî, sosyal ve hukukî" cephesiyle "aile"yi belgelerle ortaya koymaya çalışacağız.

Diğer taraftan XVIII. asrın başlarında Kayseri şehrinde % 15 civarında Müslüman olmayan topluluklar yaşamaktadır. Farklı ırklardan, kültürlerden ve dinî inançlardan tesekkül etmiş olan bu toplulukların farklı aile anlayışlarının olması tabiidir. Mensup oldukları dinlerine göre, Müslüman-gayrimüslim diye tasnif etmenin mümkün olduğu Kayseri şehrindeki halkın etnik yapısını belirtmek de zor olmamaktadır.

Ser'iyeye siciline kayd edilen "Mevkûfat Defteri Sûreti", "Saliyâne Defterleri", "Tevzî ve Taksim Defterleri"inde Müslüman ve gayrimüslim topluluklar hakkında zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu defterlere dayanılarak Müslüman ve gayrimüslim toplulukların nüfus oranlarını tespit etmek mümkündür. Sicillerdeki kayıtlara göre, 49 mahallede Müslümanlar, 11 mahallede de gayrimüslimler yaşamaktadır. Gayrimüslim mahallesi arasında "Rumyan" adını taşıyan mahalle kuvvetle muhtemel Rumlara ait olmalıdır. Diğer mahalleler de Ermeni ve Rumlara ait olmalıdır. Diğer mahalleler de Ermeni ve Rumlara ait olmalıdır. Diğer mahalleler de Ermeni ve Rumlara ait olmalıdır. Ancak bu mahallelerde Rum ve Ermenilerin yanında az sayıda Yahudilerinde yaşadığını gör-

213 B. Ügel, Türk Kültürünün gelişme çağları, İstanbul, 1988, s. 238-239

214 I. Kafesoğlu, a.g.e., s.202

215 B. Ügel, a.g.e., s.239-242

mekteyiz. Ayrıca Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallelerde karışık yaşadıkları da tabii olarak görülmektedir. Burada sunu da belirtmek gerekir ki, uzun süre bir arada yaşamış toplulukların kültürel olarak birbirlerinden etkilenmeleri gayet tabidir. Yanlız baskın kültür olarak Türk-İslâm kültürünün gayrimüslimleri etkilediği ve bir çok Türk kültür kıymetlerinin gayrimüslimlerde de görüldüğünü tespit edebiliyoruz.

1- KAYSERİ'DE AİLE ve EVLİLİK GELENEKLERİ

a- NİKAH AKDI VE AİLENİN TEŞEKKULU

İslam hukukuna göre mukaddes bir yapı kabul edilmiş olan "ailenin" Osmanlı toplum yapısında da durumu aynıdır. Osmanlı idarî teşkilatında ki kaza görevini de yürüten Kadı bu mukaddes yapının teminatı kabul edilmiştir⁽²¹⁶⁾. Ailenin teşekkül edilmesi için evlenmenin, evliliğin mesru olması içinde "nikâh akdi"nin aleni olarak yapılması gerekir⁽²¹⁷⁾. Evlenecek olan kadın ve erkeğin kendi "hür iradelerini" kullanmalarında İslâm dininin nikâh akdinde emrettiği şartlandandır⁽²¹⁸⁾. 1700-1730 senelerinde Kayseri'de evlenme ve nikâh usulleriyle ilgili olarak,

a- Evlenecek kız ve erkeğin kendi hür iradeleriyle verdikleri kararı mahkemelerde şahitlerin huzurunda kararlaştırılıp sicile kaydedilmesi şekli vardır.

b- Evlenecek kız ve erkeğin aileleri anlasarak kadının mahkeme huzuruna gelmeden sadece erkek tarafı ve kadının vekili mahkemeye gelerek nikâh usûlu

c- Kadının ve erkeğin nikâhlarını evlerinde kıydırmaları usulü ile ilgili bilgiler vardır. Bu usullerin üç şekli ile alakalı da Kayseri Şer'iyeye sicillerinde çok sayıda örnekler bulunmaktadır⁽²¹⁹⁾. Bu usullerle ilgili birer örnekle yetineceğiz 1 Kasım 1707 tarihinde "Hısanlı" mahallesinde bundan akdem fetv

216 R. Özdemir, "Tokatta Ailenin sosyo-Ekonomik yapısı" Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, s.102

217 R. Özdemir, a.g.m., s. 102

218 Mehmet Akif Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 1985, s.15

219 Kayseri Şer. Sic. No: 133/28-2, 130/8-4 vb.

olan El-Hac Osman bin Hüseyin nam müteveffanın sulb-i sagire kızı Aişe nikâha kadir isbattan velisi olmayup ve sagire-i mezbureyi işbu rafi'ü'l-kitap El-Hac Musa ibni El-Hac Abdullah nam kimesne sulb-i sagir oğlu Abdullah da tezevvüce talip ve rağib olup" bundan sonra "meclis-i ser`" huzurunda "sagir-i mezbur Abdullah'a tezvic eyledikte merkur El-hac Musa dahi bi'l-velaye oğlu sagir merkûm Abdullah için tezvic ve kabul eyleyub akd-i nikâh tamam" olmuştur⁽²²⁰⁾. Aynı belgede "Aişeyi mihrî yuzaltmış akçesi bir kurus raic ile 20,000 akçe "mihr-i müccel" ile ifadesi bulunmaktadır ki, her nikâhta muhakkak mihrin belirlenmesi de İslam hukunun gereğidir. Mihr, güvey adayı tarafından, gelin adayına verilen belirli bir paradır⁽²²¹⁾. Mihr, mihr-i mu`accel ve mihr-i müccel diye iki kısma ayrılır. Mihr-i muaccel, İslâm hukukuna göre nikâh akdinden önce ve nikâh akdi sırasında şahitler huzurunda güveyi tarafından gelin adayına verilmesi gereken paradır⁽²²²⁾. Mihr-i müccel ise, gelin adayının hakkı olarak, mahkemede şahitler tarafından tespit edilir,⁽²²³⁾ veya tespit edilmeyebilirdi. Bir kadın mihrini ölen zevcinin terekesinden talep edebilir veya " sagir Abdullah zevcesinin hayatta iken 19,000 akçe mihrini kendisine hibe ettiğini mahkemede" bildirebilirdi⁽²²⁴⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri de mihrlerin miktarları 5,000 ile 100,000 akçe arasında değişmektedir⁽²²⁵⁾. Mihrler karşılıklı rıza ile belirlenirdi. Mihrler aynı zamanda kadın için "sigorta" olarak da kabul edilebilir. Nitekim Kur'an'da "kadınlara mihrlerini cömertçe verin"⁽²²⁶⁾ denilmekle beraber mihrilerin tespit edilmesinde örfünde etkili olduğu unutulmamalıdır. 1707 senesine ait bir belgede "Mu'tâd-ı beled" ifadesi geçmektedir. Bu belgeden

220 Kayseri Ser. Sic. No: 133/28-2 (Fk:9)

221 M. Aydın a.g.e., s.103

222 Kayseri Ser. Sic. No: 134/107-1 (1705 senesinde Kınıklı Viran Köyünde Ali ve Esma 5000 Akçe Mihr-i muaccel ve 10000 Akçe mehr-i müccel ile nikahlanmışlardır. Kayseri Ser. Sic. No: 131/26-4)

223 Kayseri Ser. Sic. No: 134/119-2 (Arap mahalesinde Mustafa zevcesi Fatuma'ya "15.000 akçe mihr-i müccel" ve "bir altun bilezik " ve "bir sim kusak" Şahitler huzurunda vermeyi taahhüd etmiştir.)

224 Kayseri Ser. Sic. No: 126/109-1

225 Kayseri Ser. Sic. No: 132/35-4

226 Kuran-ı Kerim, 4/4

sonra evlenmeyi söyle tarif edebiliriz. Evlenmek için fiziki ve dini engelleri olmayan kadın ve erkek mahkeme huzurunda, mihirleri tespit edilerek sicile kayıtlarıyla "aile" yi tesek-kul ettirirler ve evlilik gerçekleşmiş olur.

b- MUSLUMANLARDA EVLİLİK GELENEKLERİ

Evlenme şartlarına⁽²²⁷⁾ sahip olan erkek bir kadına talip olduğunda aralarında anlaşarak bir müddet "nisanlı" kalırlardı. Aralarında anlaşan adaylara "namzet" denirdi. 2 Ağustos 1710 tarihinde, "Germir köyünde Mehmet, Fatıma akl-ı balıga olduğu halde babası merhum Ahmet muvacehesinde bana namzet takdir edüb şekerpareleyüb nisan vazı~ itmeleriyle"⁽²²⁸⁾ bir müddet nisanlı kalmıştır. Daha sonra her iki adayın evlenmeye hazır olmaları⁽²²⁹⁾ halinde, Mihr-i muaccel ve mihr-i mücceli tespit edilerek şahidler huzurunda "Nikâh" akdedilip sicile kaydedilir ve nikâh tamamlanmış olur. Evliliklerde kişilerin kendi iradeleri esas olduğundan dolayı kendi istekleri dışında evlilik olmamaktadır. Bazen erkek ve kadınların "nisanlı" kalıp evlenmemeleri de mümkün olmaktadır. 29 ocak 1706 tarihinde Mancesun köyünden Seyyid Mustafa Celebi, Kesi köyünden Abdurrahim Celebi'yi mahkemeye vermiş aynı köyden nisanlı olduğu Raziye'nin Abdurrahim'le evlendiğini bildirmiştir⁽²³⁰⁾. Burada nisanlı oldukları halde bir kadının bir başka erkekle evlendirilmesinde kadının da rızası olmuş olabilir. Evlenmede bir kadınla bir erkeğin erkek veya kadının ailelerine ait bir evde veya yeni açılan bir evde bir araya gelmeleri şarttır. Bunun dışında evlenme nikâh akdine rağmen vaki olmayabilir. 16 Ağustos 1705 tarihinde babasına vekaleten amcası tarafından nikâhlanan "Ayse bkr-i balığa nikâhlandığı zevcinin evine gitmediğinden takılan ziynetleri" geri istemişler ve evlilik olmamıştır⁽²³¹⁾. Burada sunu da ilave etmek gerekir ki, "Nişân-

227 M. Akif Aydın, Evlenmenin şartlarını; ikad, sıhhad, nefaz, lüzum şartları başlıklarıyla tasnif edilmiştir.a.g.e., s.17-21

228 Kayseri Şer. Sic. No: 134/106-4

229 (Evlenmeye hazır olmak daha ziyade "maddi imkanları" kast edilmiştir.)

230 Kayseri Şer. Sic. No: 130/2-3

231 Kayseri Şer. Sic. No: 129/163-2

lanma devresinde kadın tarafına erkek tarafı kıymetli ziynetlerden "takı takmaları" eski Türklerden bu yana süregelen bir adettir⁽²³²⁾.

Bilindiği gibi Türklerde en eski çağlardan beri tek kadınla evlilik geçerlidir⁽²³³⁾. Osmanlı toplumundaki evlilik geleneği Türk evlilik geleneğinden farklı değildir. XVI. asırda Osmanlı toplumunda⁽²³⁴⁾ ve XVII asırda kadın konusunda Kayseri Ser'iyeye Sicillerine dayanarak yapılan tetkiklerde de aynı esasların geçerli olduğu ve çok kadınla evliliğe rağbetin olmadığı belirtilmektedir⁽²³⁵⁾. Bizim tetkik ettiğimiz senelerde de çok kadına rağbet olmadığı söylenebilir. Nitekim, sondajlama usulüyle sectiğimiz 50 tereke kaydından sadece 8 tanesi iki kadınla evli ailelere aittir. Bunu yüzde hesabıyla oranlarsak sadece % 16 lık bir ölçüde bir değer ortaya çıkar ki, bu da fazla bir rakam kabul edilmemelidir. XIX. yüzyılda aile konularında yapılan araştırmalarda da erkeklerin % 84,26 sının tek evli olduğunu tespit edebiliyoruz⁽²³⁶⁾. Bütün bu bilgilere dayanılarak Türklerde tek kadınla evlilik geleneğinin devam etmesine rağmen ikinci evlilik yapanların çoğunluğunun "neslin devamı" veya "erkek çocuklarının" olmaması sebebiyle buna tevessül ettikleri kabul edilebilir.

c- GAYRİMUSLIMLERDE EVLİLİK GELENEKLERİ

Osmanlı Devleti'nde hukûkun hoş görüşü içinde yaşayan gayrimüslimler bütün hayatlarında olduğu gibi kendi dinlerine, örf ve adetlerine uygun olarak evlilik geleneklerini de devam ettirmişlerdir. Tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerinde Kayseri'deki gayrimüslimlerin kendi dinî mabetleri olan kiliselerinde yaptıkları herhangi bir evlilik hadisesine rastlan-

232 Bahaddin Ügel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s.266-267

233 İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.201, Ügel, a.g.e., 238

234 İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI.Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s.37

235 Mesela bkz. Jening, *Women in early 17 Th Century Ottoman Judicial records. The sharia, court of Anatolian, Kayseri*, *Journal of the economic and social history of the orient*. Vol XVIII

236 R. Özdemir, a.g.m., s.106

mamıstır. Ancak bunun yanında "nikâh akdini sicillere kaydet-tiren gayrimüslimler de bulunmaktadır. Kasım 1707 senesinde "Ferhad zımmî" bundan akdem mezbure Rezbine benim namzedim olup velakin beynimizde tezvic ve tezevvüce akd-i nikâh vaki olmayıp ve mezbure Rezbine nefsinı bana tezvicden aba ve im-tina üzre olmağla ba`de'l-yevm mezbureyi tezvicden feragat itdüm" demektedir. Türk evlilik geleneğinde bulunan "başlık parası"nı gayrimüslimlerde görüyoruz. 9 Eylül 1705 senesinde Sıladı mahallesinde Agop, Kereh in kızı Marta'ya oğlu Serkis le evlendirmek maksadıyla talip olduğunda 25 kuruş başlık pa-rası istemistir. Lakin araya başkalarının girmesiyle başlık parası 4 kuruşa düşürülmüştür⁽²³⁷⁾. "Namzet" le "nisanlı" kal-ma geleneğinin zımmilerde de olması dikkati çeker. Nisanlı dönemin ardından evlenmeme halinde "nisanla ilgili takılar" ın geri verilmeside bir Türk evlilik geleneği olduğu bilinmek-tedir. 23 Temmuz 1730 tarihinde Emir Sultan mahallesinde Hür-semi nasrani bıkır-i bâliğa bir zincir kilid altun ve nısf-ı naluz altun ve bir çanki ve yüzük nisan için nisanlısına ver-miştir, ancak evlilik gerçekleşmediği için verdiği ziynetleri tekrar istemistir⁽²³⁸⁾. Bazı gayrimüslimlerin nikâhları mah-keme huzurunda yaptıklarını söylemistik. 11 Ocak 1711 tarih-inde Anistas ve Turunde gayrimüslimler evlenmişlerdir. "Meclis-i Ser'-i hazıru'l-tevkîrde tâlib olan hamili's-sifer Anistas veledi Karaki nâm zımmî muvâcehesinde bi't-tav-i ikrâr ve`takriri kelam olup Allahü'azimüs-sânın emr-i serîfi Üzre li-akrabam olan lieb karındaşım Ayan veledi Murad ma`rifeti ve izn-i ser'i ile suhût mahzarında 8,000 akçe mu`accel üzere nefsimi Anistas veledi Karaki zımmîyle tezevvüc eyledim didikde merkum Anistas zimmi minval-i mesruh üzere merkume Turunde binti Murad nam bıkır-i balıga-i nasraniyye ile lieb karındaşıs isbu Ayan zımmî ma`rifetiyle 8,000 akçe mehr-i muaccel üzere tezvic ve kabul eyledim didikde sıhhat-ı akd-i nikâh yapılmıstır⁽²³⁹⁾. Gayrimüslimlerin %10-15 nüfus oranına ulaştığı Kayseri'de Müslüman gayrimüslim evliliklerine şahit

237 Kayseri Ser. Sic. No: 147/148-3

238 Kayseri Ser. Sic. No: 147/148-3

239 Kayseri Ser. Sic. No: 134/144-3

olmaktayız. 15 Haziran 1701 tarihindeki bir belgede Yılman mahallesinde Kısmet nasraniyye ile zevci Ali'den bahsediliyor⁽²⁴⁰⁾. Yine Talas'da 3 Ağustos 1711'de Sultan bîkr-i balığa nasraniyye kendi rızasıyla 30 kuruş mu'accel ve 10,000 akce müccel mihir ile Müslüman taifesinden Osman'a nikâhlanmıştır⁽²⁴¹⁾. Buna benzer evliliklerle alakalı belgeler daha fazla bulunmaktadır. Ancak bu konuda bu belgelerle yetineceğiz. Bilindiği gibi İslâm hukukuna göre, Müslüman bir erkeğin "Ehl-i kitâp" bir kadınla evlenmesi mümkündür. Bunun dışında Müslüman bir kadının gayrimüslüm erkekle evlenmesine "cevaz" verilmemiştir.

Gayrimüslimlerin kiliselerinde kıydıkları nikâhları hakkında veya varsa başka bir şekilde nikâh şekillerine belgelerimizde rastlamadık. Ayrıca gayrimüslimlerde birden fazla kadınla evlilik yapan gayrimüslim sayısı az da olsa bulunmaktadır.

Müslümanlarda İslâm hukuku içinde çocuk hakkı olarak nafaka meselesi dikkatle takip edilmistir. Nafaka çocukların anne ve babalarından birisi veya ikisinde ölmesi halinde çocuk için mutlaka bir "vâsi nasb" ı yapılır. Vasi de çocukların ihtiyaçlarını karşıladığından "nafaka ve kisve baha" talep ederdi. Vasiler çocuğun birinci derece yakınları olan anne, baba, amca, vb. arasından tayin edilirdi. Bu mevzu ile ilgili bir örnek vermekle yetineceğiz. 29 Ekim 1701 de Eskibezistan mahallesinde ölen el-hac Mustafa'nın küçük iki oğluna ve bir kızına amcazadesi Çopur Ali vasi tayin edilmiştir⁽²⁴²⁾. Vasi tayini Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerde rastlanılmaktadır. 26 Nisan 1710'de Sarkıyan mahallesinde ölen Zeki gayrimüslimnin küçük bir kızı ve bir oğluna amcası Serkis'in vasi tayin edildiğini⁽²⁴³⁾ belirleyebiliyoruz. Bakıma ve yardıma muhtaç çocuklar için tayin edilen vasi "nafaka ve kisve baha" yı narc-i bul-vakt" olarak talep eder Kadı tarafından belirlenirdi. 6 Nisan 1710'de El-hac Mansur

240 Kayseri Ser. Sic. No: 135/94-1

241 Kayseri Ser. Sic. No: 126/49-1

242 Kayseri Ser. Sic. No: 126/76-1

243 Kayseri Ser. Sic. No: 134/63-2

mahallesinde ölen Molla Hüseyin'in küçük oğluna "râic-i fi'l-
-vakt iki pâre" nafaka tayin edilmiştir⁽²⁴⁴⁾. Yine 5 Ocak 1710
tarihinde pepecik mahallesinde ölen El-hac Kasım ın bir cocu-
guna "râic-i fi'l- vakt yevmi yedi akce" nafaka tayin edilmiş-
tir⁽²⁴⁵⁾. Anne baba veya her ikisi gibi birinci derece yakın-
ları ölmüş olan kişilere vasi ve nafaka tayin edilirken birin-
ci derece yakınları bulunmayanlara ikinci derece yakınları
tayin edilirdi. 26 subat 1709 Kebir İlyas mahallesinde Kemal
kardesi Hatice nin "ricâl ve nisvândan kimsesi olmayıp yevmi
iki pâre ile kendine verilmesini talep etmiş ve bu talep mah-
kemede uygun görülmüştür⁽²⁴⁶⁾. Belgelerimize göre tetkik et-
tiğimiz senelerde nafaka ve kisve baha talepleri iki pare ile
altı pare arasında degismektedir.

Türk aile geleneğinde çocuklarla ilgili olarak nafaka ve
kisve baha gibi maddi imkânlar talep edilirken iyi terbiye
edilmeleri şartı da ihmal edilmemistir. Nitekim Çocuk için
tutulan "mürebbi" lerle çocukların iyi terbiye edilmesi temin
edilmiştir. Çocuklara mürebbi tutulurken, çocuk sahipleri co-
cuklarının, anne sefkâtini almaları için mürebbilerin kadın-
lardan tutulmasına dikkat edilmiştir. Mesela, 27 Haziran 1705
tarihinde Yenice mahallesinde İbrahim küçük oğluna mürebbi
tutarak onun iyi yetistirilmesine yardımcı olmaya gayret et-
miştir⁽²⁴⁷⁾. Buna benzer bilgiler sicil kayıtlarında fazla ol-
masına rağmen biz konunun anlaşıldığı düşünceyle örneklerin
sayısını çoğaltmadık.

Nikâhla tamamlanan ve mukaddes kabul edilen ailenin da-
ğılmasına "Boşanma" denir. Boşanmanın İslâm Hukûk lisanındaki
karsılığı "Tâlâk" dir. Evlenmenin belli bir hukuku olduğu gibi
boşanmanın da bir hukûku vardır⁽²⁴⁸⁾. Yanlız boşanma hiç bir
toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da hos görülmemektedir.
Osmanlı Hukûkuna göre talâk, talâk-ı bain ve talâk-ı rici`
seklindedir. Talâk-ı bain de kadın erkek hemen ayrılırken,

244 Kayseri Şer. Sic. No: 134/55-3

245 Kayseri Şer. Sic. No: 134/13-4

246 Kayseri Şer. Sic. No: 134/23-1

247 Kayseri Şer. Sic. No: 129/115-3

248 M. Akif Aydın, a.g.e., s.109-110

talâk-ı rici de iddet müddeti beklenir⁽²⁴⁹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde, bosanma ile tespit ettiğimiz belgelerden birkaç örnek vererek konunun aydınlatılmasına çalışacağız. 15 Kasım 1707 tarihinde Depecik mahallesinde Ayşe, zevcinin kendisini üç talâkla boşadığını mahkemede dile getirmiştir⁽²⁵⁰⁾. Ancak burada bosanmanın sebebi belirtilmemiştir. 1707 de El-Hac Kılıç Mahallesinde Hatice ile Hüseyin mahkemeye gelerek "altı ay evvel evlendiklerini ve birbirlerine "imtizacımız olmamağla" diye belirterek şahitler huzurunda boşanmışlardır⁽²⁵¹⁾. 2 Mart 1730 tarihinde Yenice mahallesinde Ummi Gülsüm'le Osman "hüsn-ü zendeganımız olmamağla" şeklinde bir mazeretle mahkemeye gelmişler ve şahitler huzurunda ayrılmalarına karar verilmiştir⁽²⁵²⁾. 11 Ocak 1712 tarihinde Kebir İlyas mallesinde Salih essinden bosanma sebebini "birbirimize rağbetimiz olmamakla" şeklinde beyan etmiş ve bu sebep bosanma için yeterli kabul edilmiştir⁽²⁵³⁾. Aynı zamanda gayrimüslimlerde de "talâk" la bosanma olmaktadır. 25 Mart 1707 senesinde Mermerler mallesinde Dardilat nasraniye kocasının kendisini "sülüs talâk" la boşadığını mahkemede beyan etmiştir⁽²⁵⁴⁾. Yukarıdaki bosanma şekillerinde, "bir birleriyle imtizac" edememenin esas olduğu söylenebilir ve "üç talâk" la bosanma hem Müslümanlarda hem de gayrimüslimlerde geçerli olduğu görülmektedir. Tetkiklerimizde belirlediğimiz bir başka bosanma şeklide "muhale'a" dır. Muhale'a, kadın ve erkeğin kendi aralarında anlaşarak, Kadının "mehr-i müccel" ve "nafaka-i iddet" istememesine karşılık kocanın da "muhale'a" yı kabul etmesiyle evlilik sona ermektedir. Yani kadının herhangi bir talebi olmamasına karşılık kocanın kadını serbest bırakmasıdır. Yanlız talâkın aynı zamanda muhalea'yı da içine aldığı bilinmelidir⁽²⁵⁵⁾. 25 Mart 1730 senesinde Saliha ile evlenen Mustafa, yedi ay diyar-ı ahire gittiği ve tekrar döndüğünde Saliha'nın başka birisiyle

249 M. Akif Aydın, a.g.e., s.39-40

250 Kayseri Ser. Sic. No: 133/27-3

251 Kayseri Ser. Sic. No:

252 Kayseri Ser. Sic. No: 147/107-3

253 Kayseri Ser. Sic. No: 136/15-4

254 Kayseri Ser. Sic. No: 134/36-3

255 M. Akif Aydın, a.g.e., s.36

evlendiğini duymuş ve "muhale'a" ile boşanmışlardır⁽²⁵⁶⁾.

İslam hukukunda boşanmanın esas sebeplerinden birisi de "Zina"dır⁽²⁵⁷⁾. Zina bir akd-i ser'iyyeye müstenid olarak kadın ve erkeğin kendi iradeleri ile yaptıkları cimadır. Bunu yapan erkeğe "zâni" kadınlara "zâniyye" denir. Zina yapanların kendi iradeleri ile yapmaları ve akıl, baliğ olmaları gerekir⁽²⁵⁸⁾. Zina İslâm hukukunda kesinlikle haram kılınmıştır⁽²⁵⁹⁾. Aynı şekilde İslam hukukunun uygulandığı Osmanlı toplumunda da zina diğer Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi kesinlikle yasaklanmıştır. Nitekim, zina Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden evvelde Türk toplumunda ve töresinde hoş karşılanmamıştır. İslâm hukukunda zina yapanlara "recm"⁽²⁶⁰⁾ ve "hadd" cezaları uygulanıyordu. Ancak zina suçlarına recm ve hadd cezalarının çok nadir verildiği de bilinmektedir. Bunun sebebi "zinanın subut ettiği, dört erkek şahitle aynı anda ve aynı mecliste tespit edilmesi, veya zina yapanların hakim huzurunda ayrı ayrı dört mecliste zina yaptıklarını itiraf etmelerinin zorluğu ile ilgilidir⁽²⁶¹⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'de zina suçuyla alakalı bir hadd ve iki "katl" cezası verilmiştir. 28 Haziran 1705 tarihinde Mutasarrıf'ın emri ile Subası Ahmet Bey, Hasan ve Döne adındaki kişileri mahkemeye getirmiş, Amasya şehrinin Veray kazasına bağlı Estavil köyünden olan bu kişiler "diyar-ı ahire akd-i nikâh yapmak maksadıyla çıktıklarını fakat nikâh yapıp evlenmediklerini ve Mustafa yemin ederek tav'an zina yaptıklarını ikrarları ile "Döne'nin mezbûr, Hasan bana cebren ve kerreh idub zina eyledü dedikde merkûm Hasan'ın hadd-i zinası ve mezbûre Döne'nin takrir-i ba'del-tenbih" hüküm verilmiştir⁽²⁶²⁾. 18 Ekim 1721 tarihinde Kebîr İlyas mahallesinde Arap Mehmet'in

256 Kayseri Ser. Sic. No: 147/113-1

257 M. Akif Aydın, a.g.e., s.47

258 R. Özdemir, a.g.m., s.116

259 Kur'an-ı Kerim, 24/6,8,9.

260 İ. Ortaylı, (Miladi 1680 yılında İstanbul'da Aksaray'da kocası seferde olan kadının ipekçilikle geçinen bir zımmî gencle zina halinde yakalandığı iddia edildi. Mahkeme kadının recm edilmesine, delikanlının da idamına hükmetti. Rumeli Kazaskeri hükmü istemeyerek kabul etmiş bu hükmün ve olay ulema tarafından nefretle karşılanmıştı. Bir daha böyle ceza verilmedi., a.g.m., s.39)

261 R. Özdemir, a.g.m., s.117

262 Kayseri Ser. Sic. No: 129/107-2

geceleri mahalleleri gezerek, "ırza tecavüz ettiğini" meclis-i ser`'de şahitlerin huzurunda ikrarı üzerine "siyaseten katline" fetva ve hüküm verilmiştir⁽²⁶³⁾. Yine, 17 Subat 1722 tarihinde Hasan Fakı mahallesinde oturan Ayse mahkemeye gelerek, Kebir İlyas mahallesinden Topal Osman, Bahçıvan mahallesinden Yüzcelioğlu Mehmed ve arkadaşları Tabakızoğlu Mehmed ve İsmail Yusuf, Çerkezoğlu Derviş ve Kubaroğlu Ahmed'in kendisini götürüp Tabakızoğlunun evinde cebren zina ettiklerini şikayet etmiştir. Mahkeme huzurunda yapılan sorgulamadan sonra "Topaloğlu Osman ve Yüzcelioğlu Mehmedin siyaseten katli mesruh olmağla mücebince ba'de'l-hükm karar" verilmiştir⁽²⁶⁴⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde zina için verilen kararların yerine getirilmesini ferdi hukukun korunması kadar cemiyet düzeninde korunmasıyla açıklamak gerekir. Çünkü zinanın ferd ve toplum hayatını zedeleyen bir gerçek olduğu reddedilemez.

d- KAYSERİ'DE MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM AİLELERİN EVLİLİK DURUMLARI VE ÇOCUK SAYILARI

İslâm hukukunda ve onun bir uygulama biçimi olan Osmanlı hukukunda birden fazla kadınla evlanmenin belirli hukuki şartları olduğu bilinmektedir. İslâm hukukunda esas olan bir erkeğin bir kadınla evlenmesidir. Eğer şartlar gerektiriyorsa birden fazla kadınla evlilik hoş karşılanmaktadır. İslâm dini çok sayıda evliliği "teaddüd-i zevcat" la sınırlandırmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de "hoşuna giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsin, sayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsan bir tane almalısınız."⁽²⁶⁵⁾ diye bir ayet bulunmaktadır. Bu hükmün Müslüman erkeklerin tek kadınla evlenmelerinde etkili olmuştur. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri şehrinde evlilik durumları ve çocuk sayıları hakkında kullandığımız belgeler Ser'iyeye Sicillerinde önemli yer tutan "Tereke Defterleri"dir. Tereke defterlerinde ölen kişinin mal miktarı, varislerin isimleri ve sayıları ile

263 Kayseri Ser. Sic. No: 143/11-1

264 Kayseri Ser. Sic. No: 143/95-3

265 Kur'an-ı Kerim, 4/3

beraber alacakları ve borçları teferruatlı biçimde kaydedilirdi. Bu bakımdan bu defterler konunun izahında düzenli ve sıhhatli kaynaklar durumundadırlar. Bilindiği gibi Sicillerde varislerin miraslarını kullanmayacak yasta olmamaları halinde "vasi-yi naspları" ve eğer varislerden o yerde bulunmayan, mevcut olmayanlar varise onlarada "Kayyûmlar" tayin edilirdi. Eğer kisinin varisleri yok ise o halde miras "Beytül-mâl" a bırakılırdı. Tereke kayıtlarında varislerin hepsi bulunduğundan daha sonra varis çıkma ihtimali bulunmazdı. Bunda dolayı Tereke Defterleri güvenilir kaynaklardır. Çalışmalarımız sırasında bu defterlerin hepsinin tek tek tetkiki yerine sondaj usulü belli sayıda belge almayı uygun gördük ve çalışmamızda bu belli sayıdaki belgenin ölçü olarak alınması çalışmanın sıhhatini azaltmaz kanaatindeyiz. Zira tetkik için aldığımız 80 adet Tereke defteri rastgele secilmistir. Diğer taraftan Tereke defterlerinden 60 tanesi Müslüman 20 tanesi gayrimüslümlere aittir. Buradaki 60 Müslüman ve 20 gayrimüslim rakamları Kayseri sehrinde nüfusun % 80-85 ini Müslümanlar, % 10-15 ini de gayrimüslimlerin meydana getirdikleri tespitimizden hareket ölçü olarak alınmıştır.

1700-1730 senelerinde Kayseri sehrindeki evlilik durumu ve çocuk sayısını belirlemek için çalıştığımız yirmi bir defterden dokuzundan seçilen kayıtlara dayandırılmıştır. Böylece farklı senelere ait aldığımız belgeler mukayese imkanımızı da genişletmektedir ve kolaylaştırmaktadır. Tetkik ettiğimiz derfterlerden ⁽²⁶⁶⁾ 126 nolu derfterden (1701 senesine ait) 6 Müslüman, 2 gayrimüslim, ⁽²⁶⁷⁾ 129 nolu defterden (1703-1704 senelerine ait) 6 Müslüman 5 gayrimüslim, ⁽²⁶⁸⁾ 134 nolu defterden (1709-1710 senelerine ait) 4 Müslüman, 4 gayrimüslim ⁽²⁶⁹⁾ 135 nolu defterden (1710-1711 senelerine ait) 13 Müslüman, 5 gayrimüslim ⁽²⁷⁰⁾ 130 nolu defterden (1705 senesine

266 Defterlerin numaraları, Millî Kütüphane tarafından verilmiştir.

267 Kayseri Ser. Sic. No: 126/31-1, 71-1, 92-2, 97-1, 108-1, 119-2, 156-1, 179-3,

268 Kayseri Ser. Sic. No: 129/21-5, 26-2, 63-2, 34-2, 75-2, 22-2, 57-2, 63-1, 87-3, 90-2,

269 Kayseri Ser. Sic. No: 130/10-1, 10-2, 10-4, 13-1, 15-1, 19-3,

270 Kayseri Ser. Sic. No: 133/150-1, 156-1, 159-1, 167-1, 156-2, 162-4, 162-5, 166-2,

ait) 6 Müslüman⁽²⁷¹⁾ 136 nolu defterden (1711- 1712 senelerine ait) 5 Müslüman, 1 gayrimüslim⁽²⁷²⁾ 143 nolu defterden (1721-1722 senelerine ait) 9 Müslüman⁽²⁷³⁾ 146 nolu defterden (1729 senesine ait) 7 Müslüman, 3 gayrimüslim⁽²⁷⁴⁾ lere ait olarak seçilmiştir. Bu belgeleri şu şekilde tabloya dökümleriz.

1700-1730 tarihleri arasında Kayseri şehrinde Müslüman ailelerin çocuk sayıları ve çocukların cinsiyetlerine göre dağılımları:

	Aile Toplamı	Erkek	Kız	Top.cocuk
Çocuksuz aile	1	---	---	---
Bir çocuklu	6	3	3	6
iki "	16	20	12	32
Üç "	11	20	13	33
Dört "	14	35	21	56
Bes "	9	16	29	45
Altı "	1	2	4	6
Yedi "	2	8	6	14
	60	104	88	192

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, sondaj esasıyla aldığımız Müslüman ailelerin çocuk sayıları dağılımında hiç çocukları olmayan bir aile bulunurken yedi çocukları olan ise iki tanedir. En ağırlıklı olarak iki ve dört çocuklu aileler bulunmaktadır. Ortalama olarak aile başına 3,2 çocuk düşmektedir. Bu da herbir hâne için ilmi çalışmalarda esas alınan "5 katsayısına" uygun düşmektedir. Tabloya göre iki, üç ve dört çocuklu ailelerde erkek çocuklar daha fazla, bes, altı ve

271 Kayseri Şer. Sic. No: 135/105-1, 105-2, 124-2, 133-2, 136-1, 137-1, 139-1, 143-1, 154-2, 154-3, 158-2, 106-3, 133-1, 137-3, 138-1, 140-3,

272 Kayseri Şer. Sic. No: 134/13-2, 21-1, 22-1, 23-2, 139-2,

273 Kayseri Şer. Sic. No: 143/105-2, 110-1, 146-2, 149-2, 151-1, 153-1, 157-1, 160-1, 166-2, 167-1, 36-1,

274 Kayseri Şer. Sic. No: 147/6-1, 62-1, 73-3, 83-1, 89-1, 27-1, 86-1, 100-3, 125-3,

yedi çocuklu ailelerde ise kız çocukları daha fazladır. iki, üç ve dört çocuklu ailelerde erkek çocuk oranı % 61, kız çocuk oranı ise % 39 olur. Bes, altı ve yedi çocuklu ailelerde ise oran % 64 kız ve % 36 erkek şeklindedir. Buna göre Kayseri'deki erkek çocuklar, çocuk sayısının 2,18 ini, kızlar ise 1,84 ünü meydana getirmektedir. Netice olarak nüfus sayısı içinde erkek çocukların oranı, kız çocuklarından daha fazladır. Bu durumu Osmanlı Sosyo-ekonomik yapısıyla açıklamak gerekir.

1700-1730 senelerinde Kayseri'de gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları ve çocukların cinsiyetlerinin dağılımı da aşağıdaki şekildedir.

	Aile toplamı	Erkek	Kız	Cocuk top
Cocuksuz aile	1	---	---	---
Bir çocuklu	2	2	---	2
iki "	5	4	6	10
Üç "	7	10	11	21
Dört "	3	6	6	12
Bes "	1	4	1	5
Altı "	1	3	3	6
	20	29	27	56

Yukarıdaki tabloya göre hiç çocuğu olmayan ve altı çocuğu bulunan birer gayrimüslimin aile bulunurken ailelerin çocuk sayısı ağırlıkları iki, üç ve dört rakamları üzerindedir. Ortalama aile başına 2,8 çocuk düşmektedir ki bu durum Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerin çocuk sayılarında gayrimüslimlerde hâne katsayısına uygundur. iki ve üç çocuğu olan ailelerde kızların sayısı fazla iken % 54 ü kız, % 46 sı erkek iken, dört ve bes çocuklu ailelerde erkeklerin sayısı daha fazladır, % 63 erkek, % 37 si kızdır. Bütün aileler genelinde ise durum % 51 erkek, % 49 kız olarak ortaya çıkmaktadır. Gayrimüslimlerde erkek ve kız sayıları oranları birbirine çok

daha yakındır.

1700-1730 senelerinde Kayseri de Müslüman ve gayrimüslimlerin evlilik durumları. Burada konuyu izah etmek için sondajlama seçilmiş 80 tane Tereke defteri esas alınmıştır. Bu tasnifte;

	Müslüman	%	Gayrimüslim	%
Bir kadınla evli erkek	58	% 96	20	% 100
iki kadınla evli erkek	2	% 4	---	---

Yukarıdaki tabloyu değerlendirdiğimizde, sondajlama usulüyle esas aldığımız 60 Müslüman aileden 58 tanesi bir kadın ile evli, iki erkek de iki kadınla evlidir. Oranlamada % 96 sı tek kadınla evli bulunan bir aile yapısı ortaya çıkar. Bu tablonun yaklaşık netice verdiğini kabul etsek bile birden fazla kadınla evli erkek sayısının oranı % 10-12 yi geçmeyeceği kabul edilebilir. Bir tek kadınla evliliğin yüksek oranda olmasını Türk kültürüne ve İslâm dininin tek kadınla evlenmeyi tavsiye eden hükümlerine bağlanabilir. Diğer yandan toplumların sosyo-ekonomik yapılarında aile hayatlarına tesir ettiği bilinmektedir. Ziraat ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda insan gücüne ihtiyaçtan dolayı birden fazla kadınla evlilik artarken sanat ve ticaretle uğraşan toplumlarda, ailenin fazla etkilemediği kabul edilebilir. Çünkü birden fazla kadınla evlilik ekonomik şartlardan ziyade kültürel ve toplum yapısına bağlıdır. Bu arada Gayrimüslimlerde birden fazla kadınla evlenmemeyi de dinlerinin bir emri olarak kabul etmek lazımdır. Çünkü yalnız iktisadî imkanlara bağlı olarak çok kadınla evlilik olsaydı, gayrimüslimler de birden fazla kadınla evlenmenin yüksek oranda olması gerekirdi. Halbuki tespitlerimiz bunun zıttıdır. Bundan dolayı Müslüman ve gayrimüslimlerdeki evlilik anlayışına, kültürlerinden kaynaklanan sosyal yapının gereği olarak bakmak gerekir.

IV. BÖLÜM KAYSERİ'NİN EKONOMİK DURUMU

I. GELİR KAYNAKLARI

1. ZİRAAT VE HAYVANCILIK

Bir şehrin bilinmesi için gereken önemli özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz şehirdeki ekonomik faaliyetlerdir. Şehirler "insan ve meta hareketlerinde önemli halkalar ve geniş ölçekli faaliyetlerin mekânıdır"⁽¹⁾. Bir şehrin ekonomik faaliyetlerinde; şehrin yerleşme yeri, demografik yapısı, şehrin dahil olduğu devletin mülkiyet hukûku ve iktisadî mekanları belirleyici unsurlardır. Şehirler için seçilen yerleşme mahalleleri "O kadar kat'i ve dakik coğrafi hesaplara dayandırılmıştır ki, bütün tarih boyunca Anadolu kentlerinin pek ufak bir bölümü dışında, hemen hepsi ilk kuruluş yerlerini ısrarla korumuşlardır"⁽²⁾. Orta Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümünde yer alan Kayseri bölgesi topraklarının önemli bir bölümü plato biçimindeki yüksek düzlüklerle kaplıdır. Uzunyayla ve Zamantı havzalarıyla Malatya-Maras, Kızılırmak havzasıyla Sivas, Seyhan havzasıyla da Adana'ya uzanan toprakları Kızılırmak Sarmı-saklı suyu ve Zamantı ırmaklarıyla iyice sulanır. Bu yüksek plato ve ovalarla kaplı mekanda önemli miktarda ziraat ve hayvancılık yapılır⁽³⁾.

Küçük Asya da denilen Türkiye tarih içinde hem jeopolitik hem de, sosyo-ekonomik olarak çok farklı bir yapı arzeder.

1 Uzer Ergenc, Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler, Belleten, L II, s.203, Ankara 1988, s.619

2 Necdet Tuncdilek, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul 1986, s. XVI

3 Yurt Ans. "Kayseri" VI, İstanbul 1981, s.4690

Türkiye'nin bu özelliğinin bir parçası kabul ettiğimiz Kayseri, Anadolu'nun dört bir tarafından akan ticaret yollarının düğüm noktasıdır⁽⁴⁾. "Şehir olarak hiçbir fevkâladeliği olmayan Kayseri için «Tarihte hiçbir cihangirin eliyle değil, Anadolu'daki insanlığın tabii, devamlı ihtiyaçlarından doğmuştur» denilmektedir⁽⁵⁾. Kayseri, Asur ticaret kolonileri çağından beri, zaman zaman önemi azalsa dahi Anadolu'da önemini koruyan bir şehir olarak karsımıza çıkar.

Ticaret denilince başlıca iki tür faaliyeti düşünmek lazımdır. Birincisi başka yerlerden gelen tüccarların mallarını satmaları, ikincisi de o yerin insanların üretim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin neticelerinin tüketiciye ulaştırılmasıdır. Kayseri, ticarî öneminin yanında şehrin tarihinde Türk-İslâm döneminde "hırfet ehli" dediğimiz sanatkârların meydana getirdiği önemli bir sanat merkezidir. Biz bu başlık altında, Kayseri şehrinin 1700-1730 seneleri arasındaki iktisadi durumunu, şehrin iktisadî imkânları, üretim faaliyetleri ve halkın gelirleri ve devletin vergi toplamasını ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti geniş bir toprak, çeşitli iklim şartlarının etkilediği coğrafya, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin bulunduğu, coğunluğu şehirlerde yerleşmiş, eğitim ve umumî kültür seviyesi yüksek kalifiye iş gücüyle güçlü bir potansiyeli olan ülkedir⁽⁶⁾. Osmanlı idari taksimatına göre; eyaletler "Hâs Eyaletler" ve "Saliyaneli Eyaletler" şeklinde ikiye ayrılmışlardır. İktisadî-idarî taksimatda Anadolu'daki eyaletler "Hâss Eyâletler"dir⁽⁷⁾. Fethedildikten sonra Karaman Eyâletine bağlı bir sancak şeklinde idarî yapıda yer alan Kayseri Sancağına XVII. asra gelindiğinde "Beylerbeyi ve Vezir" rütbesiyle mutasarrıflar atanmışlardır⁽⁸⁾. Osmanlı idaresindeki topraklar; mîrî, mülk ve vakıf araziler olmak üzere üç ana esasa ayrılarak mütalaa edilmektedir. Bir toprağın "rakabesi"

4 R. Oğuz Arık, *Türk Sanatı*, İstanbul 1975, s.144

5 R.C. Jennings, "Kaysariyya", *Ein*, Leiden 1978, s.843

6 Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara, 1979, s.233

7 A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.48-50

8 Kayseri Ser. Sic. No: 126/191-1; 133/110-1

tamamen devlete ait veya devlet adına şahıslar tarafından ekip biciliyorsa "mirî arazi", eğer toprağın tasarruf ve rekabesi şahıslarda bulunuyorsa "mülk" ve "vakf" arazidirler⁽⁹⁾. Devlet mirî topraklarını "Hâss", "Ze`âmet" ve "Tımar" olarak gecimlerine ve hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere memur ve askerlere verirdi⁽¹⁰⁾. İslâm devletlerinden ve Selçuklu Devleti'nin varisi Osmanlılarda "Tımar" gelir seviyelerine karşılık olarak üç kısımdır. Senelik hasılatı 20.000 akçeye kadar olan topraklara Osmanlı toprak sisteminin de adı olan "Tımar" denilirdi. Osmanlılarda tımar, "Ulaştırma imkânlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metod ve vasıtaların kifayetsiz bulunduğu ve millî hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı zirai bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orjinal ve başarılı dayanağın adıdır⁽¹¹⁾. Bu sistemde hasılatın 20.000-100.000 akçe arasındaki gelişi olan topraklara "Ze`âmet" ve hasılatı 100.000 akçe ve üzerinde ise bu topraklara "Hâss" denilirdi⁽¹²⁾. Ayrıca toprağın "tasarruf ve rakabe" hakkını kullananların "re`âyâ"ya yükledikleri mükellefiyet bakımından da özel toprak sistemi tasarrufu bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tipik örnekleri daha ziyade Rumelide bulunan ve Anadolu'da da Karaman vilâyetinden doğudaki yerlerde görülen "iki baslı tasarruf" diye tabir edilen "Malikâne-Divânî" sistem bulunmaktadır⁽¹³⁾. Malikâne-Divânî sistemin uygulandığı bölgelerden birisi de Kayseri sancağıdır. Bu sistemde "vakıf" ve "mülk" olan sey, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden her türlü vergiler olmayıp sadece toprağın kuru mülkiyet hakkıdır. Bu sistem içerisindeki mülk ve vakıf topraklarından arazinin biri malikâne ve diğeri divânîsi olarak tasarruf edilmektedir. Bir onda bir veya iki onda bir malikâne hissesi malikâne sahibine verildiği gibi, ayrıca bir onda bir veya beste bir divânî

9 Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı Devletinde Aldığı Şekiller" Türkiye'de Toprak Meselesi I, s.250

10 Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", IA, XII/I, s.287

11 Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", IA, s.288; A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.332

12 Ö. Lütfi Barkan, "Malikâne-Divânî Sistemi", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, S.2, İstanbul 1939, s.121

13 Ö. Lütfi Barkan, a.g.m., s.122

hissesi diye sipahiye verilmektedir"⁽¹⁴⁾. Malikâne-divanî sistemi Kayseri'de Osmanlı hakimiyetinden önce de uygulanmıştır. Bu durum 906/1520 tarihinde yapılan Tahrîr Defterinden anlaşılmaktadır. Deftere göre;

"Vilâyet-i Kayseriyye,

Vilâyeti mezkûre kâdimü'l-eyyâmdan iki baş mutasarrıf olunub bir başı dvânî tımara ve bir başı mâlikâne zapt olunur imis mâlikâne hissesin ba`zısı vâkîf ve ba`zı mülk olub memleket feth olalıdan evkâfa ve emlâke tasarruf olunur imis Pâdisah-ı a'lem-penâh dahi ber-kârar-ı sâbık mükerrer eyledi deyu (defter-i köhne) de mestûr el'an ber-karar-ı sâbık mukarrer" denilmektedir⁽¹⁵⁾. Malikâne Divanî sistemi, Osmanlı toprak sisteminin bir uygulama biçimi olarak tımar sisteminin kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Tabii olarak tarihi gelişimiyle Osmanlı toprak sistemiyle paralel bir görüntü de arz etmektedir. XVIII. asra gelindiğinde tımar tevcihlerinde ve tımar sahiplerinin "re`âyâ" ya karşı tavırlarında olumsuzluklar artarak devam etmiştir.

Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de Malikâne Divanî sistemin uygulamaları devam etmektedir. Yalnız, kaynaklarda "Hâshâ-yı Padisâh-i `Alem-penâh" veya "Havâs-ı Humâyun" şeklinde yazılan "Sancak Beyleri tımarları" ve kale vazifelileri için verilen "Mustahfaz Tımarları" nı tam olarak tespit edemiyoruz. tımarların tam olarak durumlarını aydınlatmanın tek yolu "Tahrîr Defteri" çalışmalarıdır. Bilindiği gibi Kayseri tahrîrleri XVI. asırda yapılmış olup bunlardan 1500 ve 1520 senelerine ait olanları yayınlanmıştır⁽¹⁶⁾. Bizim çalıştığımız dönemle ilgili olarak sicillerde geçen "Tımar tevcihleri" ve "Mülk ve Vakıf" toprakları hakkındaki kayıtlardan istifade ederek Kayseri'de Malikâne-Divanî sistem ve umumî toprak durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Konu önce geniş manasıyla "zirai üretim" çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir.

14 U. Lütfi Barkan, a.g.m., s.134

15 T. Gökbilgin, "XVI. Asrın Başlarında Kayseri Şehri ve Livası," 60. Doğum Tılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan'a Armağan, İstanbul 1955, s.94

16 M. İnbaşı, "XVI. Asrın Başlarında Kayseri, Kayseri, 1991.T. Gökbilgin, XVI. Asrın Başlarında Kayseri Şehri ve Livası," 60. Doğum Tılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan'a Armağan, İstanbul 1955

a- ZIRAI ÜRETİM

Burada Kayseri'de üretim faaliyetlerinin önemli bir bölümü olan zirai faaliyetler ele alınacaktır. Kayseri'de zirai üretim sulu ve kıraç arazilerde yapılmaktadır. Sulu tarım, Kayseri'nin köylerinde Kızılırmak ve bu ırmağa dökülen Karasu ve Sarmısaklı sularıyla yapılırken, Kayseri merkezi ve civarındaki yerlerde de Pervâne suyu ve Hisarcık sularından istifade edilmektedir. Belgelerimizden Pervâne ve Hisarcık sularının vakıf sular olduğu anlaşılmaktadır. Kayseri'nin bağ, bostan ve bahçeleri "Melik Eradna nâm-ı diğer Köşk zaviyesi evkâf-ı mukataasından" Pervâne Suyundan istifade etmektedirler. Bu sudan istifade edenlerden, "kadimden olageldiği Uzre emir ve defter mucebince öşür ve resmimizi alub zikrolunan Pervane suyundan toprak suyu için bes kurus ve ikinci suyundan dört kurus ve üçüncü suyundan üç kurus verilegelmek" adet olduğu belirtilmiştir⁽¹⁷⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Pervâne suyunun tarım için yeterli olmadığı gibi suyun dağıtımı ile vazifeli olanlarla sudan istifade edenler arasında meseleler bulunmaktadır⁽¹⁸⁾. "Suya mirânlık eden Ali kendi halinde olmayup Köşk voyvodalığına fukarayı gammazladığı" ve ellerinden fazla akcelerini alması üzerine bu sudan istifade edenlerin "divân-ı hümayun"a yaptıkları şikâyetlere karşılık olarak, 18 Nisan 1711⁽¹⁹⁾ ve 11 Kasım 1720⁽²⁰⁾ tarihlerinde halka yapılan zulmün önlenmesi hakkında fermanlar gönderilmiştir.

Yine Erciyes dağından çıkıp Kayserililerin istifade ettikleri "haftada ahd ve isna günlerde cereyan eden âb-ı Hisarcık merhûm ve mağfurleh Sultan Ala'addin vakfı olub tevliyeti vakf ve mezbûr evlâdın eslâh ve afhâdına mesrûta"⁽²¹⁾ su ile ilgili de meseleler bulunmaktadır. Zira suların zaman zaman düzensizliği tarım hayatını menfi yönde etkilemiştir. "Erciyes Dağında baharda suların erimesiyle buradan gelen su ve

17 Kayseri Ser. Sic. No: 143/19-1

18 Kayseri Ser. Sic. No: 135/45-3

19 Kayseri Ser. Sic. No: 135/45-3

20 Kayseri Ser. Sic. No: 143/19-1

21 İbnülemin Evkâf No: 6519; İbnülemin Evkâf No: 6328

mile çayın mecrası yetmemekte burada çayın kıyısındaki yerlere sed yapılarak bu işe hazırda tayin edilmiş seddi yapmayanların zararına sebep olmuş" dur⁽²²⁾. Kayseri'de sulu tarımın bir başka kaynağı olan "Talas'da Kocadağ'dan çıkan ve köyleri sulayan su da "kadımden beri 4.5 gün bir gece Talas'a gelüb suyun üzerine değirmen kurdukları" ve suyu değirmene akıttıkları için köylüler mağdur olmuşlardır. Köylüler 1676 ve 1659 tarihlerinden beri ellerinde bulunan "hüccetleri" bulunduğu ve bu hüccetlerine göre "kadımi üzre" olmasını talep etmişlerdir⁽²³⁾. Ayrıca bir diğer su ile ilgili, 23 Mart 1724 Darsiyak ve Talas köylerine mahsus olup "Çayır suyu demekle ma'ruf nehr-i sağırin suyuna halt tari olmağla iktisam murad idub ve zikr olunan Darsiyak karyesinin Talas karyesinin arazisi kalil olmağla arazilerine göre taksim ve mahiyeti hâkimü'l-ser'i" ruhsat verir ve "beher sene mâh-ı Ebril'in yigirmisinden yigirmiüçüne varıncaya üç gün gicesiyle ve Mayıs'ın üçüncü gününden onüçüncü gününe varınca üç gün üç gicesiyle Haziran'ın ibtidâsından bir gün ve bir gece Talas karyesi arazisine cârî olub eyyâm-ı mezkûrdan gayri saik-i eyyâm ve le-yâlinde zikri mürûr iden Darsiyak karyesi arazisine cârî olub ve ondan ma'âda Darsiyak karyesinin nevbetlerine birbuçuk mâsure savağı suyu olmak Üzre Talas karyesine cereyan itmek Üzre nizâm virilüb" denilmek suretiyle suyun istifade biçimi açıklanmıştır⁽²⁴⁾.

Görüldüğü gibi düzenli bir sulu tarımın Kayseri'de yapıldığını söylemek zordur. Kıraç arazideki tarımın da iklim şartlarına bağlı olarak istikrarlı olmadığı düşünülürse zirai üretimin yeterli olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim Ahmet Nazif "halkın önemli kısmı Yozgat ve Sivas tarafından gelen zahire ile ihtiyacını gidermektedir." demektedir⁽²⁵⁾ ise de biz tetkiklerimizde dışarıdan getirtilen zahirelerle ilgili belgelere rastlamadık.

Kayseri'de toprakları kendilerine yetmeyen bazı kişilerin

22 Kayseri Şer. Sic. No: 126/58-1

23 Kayseri Şer. Sic. No: 147/41-1

24 Ali Emiri III. Ahmet, No: 547

25 A. Nazif, a.g.e., s.13

kendi topraklarının dışında başka topraklarda da tarım yapmaktadırlar. Asıptan köyünde 2000 akçe timara mutasarrıf Seyyit Mustafa kadesi adına vekâleten, bazı re'âyânın toprağı bırakıp, "Saluryeri, Karayükyeri ve Kesuyeri ve Gayriyeri mezra'alarında ziraat yaptıklarını" ve gelirlerini köy mahsulatına karıştırdıklarını şikayet etmiştir. Re'aya ise, köy arazisinin "sahih-i mümbit" olmadığını ve muhtaç olduklarını cihetle bunu yaptıklarını köylerin "eskiya ve kat`-ı tarikden emniyetli olmadığı için sekiz köy arasında zira'ât ettikleri ve abâ anced böyle yaptıklarını kimseye hiyânet" etmediklerini bildirmişlerdir⁽²⁶⁾.

Kayseri'de tarım imkânlarının fazla olmamasına rağmen, birçok tarım ürünlerinin ziraatinin yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. XVI. asra ait kayıtlarda Kayseri'de "buğday, arpa, darı, soğan ve nohut gibi hububât ve bakliyatla bağ, bostan, ceviz, kendir, keten, bâdem, safran, sekerek ve aluç gibi meyve ve sebzelerin" tarımı yapılmaktadır⁽²⁷⁾. XVI. asrın başlarında Kayseri şehrinin senelik mahsulatının 250.000 akçe olduğu anlaşılmaktadır⁽²⁸⁾. 1700-1730 senelerinde bağ, bostan, çeşitli sebzeler, arpa buğday nohut gibi çeşitli sebze ve meyvelerin tarımı yapılmakta olduğunu tesbit edebiliyoruz.

Yapılan tarım içinde bağıcılığın önemli yeri ve çok miktarda geliri bulunmaktadır. Çalıştığımız dönemde sadece sicillerdeki bağıcılıkla ilgili belgeler bütün belgelerin %20'sine yakınına meydana getirmektedir. Fakat bu belgelerde yetistiren ürün miktarını ve bunların tam olarak ne şekilde değerlendirildiği belli değildir. Biz belgelerdeki bilgileri şöyle değerlendirebiliyoruz: Bağdan elde edilen mahsulün önemli bir kısmı yas halde tüketilmiş, bir kısmının da kurutulmuş olarak tüketilmiş olması gerekir. Bir kısmı da "pestil" yapılmaktadır⁽²⁹⁾. Bir kısmının da kurutulmamış halde ticareti yapılmaktadır⁽³⁰⁾. Diğer taraftan uzun mahsulünün ticaret içindeki yerini de bil-

26 Kayseri Ser. Sic. No: 135/103-2

27 M. İnbaşı, a.g.e., s.140-141

28 T. Gökbiğın, a.g.m., s.97

29 Bu Belgede "külfler yeri" ifadesi geçmektedirki Bağlarda "pestil yapılan yere" denilmektedir. Kayseri Ser. Sic. No: 135/109-1

30 Kayseri Ser. Sic. No: 134/109-1 (FK:10)

miyoruz. Ocak 1701 tarihli bir belgeden Kasaba-i Kayser-i Hasıl-ı nefsi-i sehir içinde

Ösr-i bağdat-ı Kayseri-yi sehr 13.000 kuruş

Ösri bağha-i hâssa-i sehr 1.000 kuruş

olarak kaydedilmiştir⁽³¹⁾. Yine belgelerden Kayseri'nin köylerinde ösr-i ser'inin 1/5 esası üzerinden alındığını belirleyebiliyoruz⁽³²⁾. Üzümlerin bir kısmı "sirehâne"lerde işlenmektedir. Sirehâneler müstakil binalar olduğu gibi⁽³³⁾ sehir merkezinde evlere bitişik küçük işletmeler olarak da yapılmaktadır⁽³⁴⁾. Sirehânelerde yapılan işe "siretabah etmek" denilmektedir. Sirehânelerin gelirleri hakkında bilgi bulunmamaktadır⁽³⁵⁾. Bundan dolayı sirehânelerin toplam gelirlerini tesbit edemiyoruz. Kayseri'nin "bağ mahalleleri" Erciyes yamaçlarıdır. Bu yamaçların tamamen bağlarla kaplı olduğu söylenebilir. Kayseri'de bağcılık o kadar çok yaygındır ki bazı yerler bağla ilgili isimlerle adlandırılmışlardır. Mesela, Eğribıçak için "Bağat-ı Nevâhi" denilmektedir⁽³⁶⁾.

Kayseri'de bostan tarımının durumunu da tam olarak tespit edememekle beraber, bir kısım bilgilere ulaşabiliyoruz. Belgelere göre; Kayseri'de bostan tarımı hemen sehir civarında yapılmaktadır. Bostanın suya olan ihtiyacından dolayı da fazla suyu olmayan bölgelerde sıkıntı çekildiği görülmektedir. 28 Temmuz 1705 senesinde çiftçilerin ancak "toprak suyu" verebildikleri başka su veremedikleri için sıkıntıda oldukları belirtilmiştir⁽³⁷⁾. Kayseri'de bostancılıktan başka sebzeçilik de yapılmasına rağmen⁽³⁸⁾ yeterli bilgiye sahip olamıyoruz.

1701'de

Ösr-i Besâtın-i sehr 3000 kuruş

Ösr-i sebzevât-ı sehr 1800 kuruş kaydedilmiştir⁽³⁹⁾.

6 Aralık 1721 senesinde Kayseri'de Dörtayaklı denilen

31 Kayseri Ser. Sic. No: 126/146-1

32 Kayseri Ser. Sic. No: 132/113-1

33 Kayseri Ser. Sic. No: 126/35-2

34 Kayseri Ser. Sic. No: 134/37-3

35 Bağlardan alınan ösüre "Huz" denilir. Bkz. Kayseri Ser. Sic. No: 135/121-4

36 Kayseri Ser. Sic. No: 126/58-1

37 Kayseri Ser. Sic. No: 129/144-1

38 Kayseri Ser. Sic. No: 129/127-1

39 Kayseri Ser. Sic. No: 126/146-1

yerde "Sebzavât bahçesi"nin sahibi Seyyid Mehmet Sunullah E-fendi bu bahçesini satarak Hasanfakı mahallesinde Hatırcıoğlu cesmesine vakfetmiştir⁽⁴⁰⁾. Bu demektir ki, Kayseri'de geniş olarak sebze yetiştiriciliği yapılan araziler de bulunmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Kayseri şehrinde sebze, meyve, bostan ve tahıl üretimlerinin 1700-1730 seneleri arasındaki durumunu tam olarak belirlemek mümkün olamamaktadır.

Kayseri'de, Osmanlı toprak sistemi içinde "hususî bir istilâhla bilinen zira'ât yerleri olarak" çiftlikler de bulunmaktadır. Çiftlik "Çift sürülen ve zira'ât yapılan yer mânâsına, muayyen büyüklükteki toprak parçalarına veya türlü hususiyetler arzeden ziraî işletme şekillerine" denilmektedir⁽⁴¹⁾. Reâyâ çiftliği, Hâssa çiftliği, Askerî vazifelere bağlı çiftlikler ve büyük ziraî mülk ve işletme çiftlikleri şeklinde kısımlara ayrılmaktadırlar. Yalnız bu çiftliklerin Kayseri'nin köylerinde bulunmasından dolayı belgelerde yeterli bilgiler yoktur.

Belgelerimizde, Mencesun köyünde iki çiftlik⁽⁴²⁾, Kesi⁽⁴³⁾, Sarımsaklı⁽⁴⁴⁾ ve Germir⁽⁴⁵⁾ köylerinde de birer çiftlik tesbit edebiliyoruz. Yalnız, çiftlik sisteminin doğması ve toprak rejiminin bozulması köylüyü mülk sahibine köle gibi bağlarken, ziraî mahsullerde 3-3.5 kat azalmaya sebep olduğu unutulmamalıdır⁽⁴⁶⁾.

1700-1730 senelerinde, Kayseri'de ziraî hayat bütün Anadolu'daki şehirler gibi umumi asayissizlikten dolayı büyük zararlar görmüştür. Ayrıca, sipahiler ve ehl-i örfün kanûnsuz davranışları da ziraat hayatını menfi olarak etkilemiştir. Bu konuda sicillere yansıyan belgelerde, zararın büyük boyutlarda olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, hayvancılık yapan asiretlerin koyun sürülerini yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken ziraî

40 Kayseri Ser. Sic. No: 143/33-2

41 U. Lütfî Barkan, "Çiftlik", Türkiye'de Toprak Meselesi I, İstanbul 1980, s.789

42 Kayseri Ser. Sic. No: 126/111-1, 134/112-2

43 Kayseri Ser. Sic. No: 126/114-2

44 Kayseri Ser. Sic. No: 143/32-1

45 Kayseri Ser. Sic. No: 134/134-2

46 İsmet Parmaksızoğlu, "Türkler" (Osmanlılar XVII. Yüzyıl), İA, XII/II, s.318

bölgelerden geçirmeleri de büyük zararlara sebep olmaktadır⁽⁴⁷⁾.

Bütün bunlara göre, Kayseri'de zirai üretimin pekçok meseleleri bulunduğu ancak buna rağmen zirai hayatın devam ettiği görülmektedir. Tahıl üretiminin yetmemesi zaman zaman Kayseri'nin tahıl ihtiyacını dışarıdan karşılanmasına sebep olabilir.

aa- ZEÂMET VE TIMAR TOPRAKLAR

Kayseri'de tesbit edebildiğimiz zeâmet ve timarlar ser'iyeye sicillerindeki "Tevcih Berât"larına dayanılarak ortaya konulacaktır.

1700-1730 senesinde Kayseri sancağında tesbit edebildiğimiz zeâmetler şunlardır⁽⁴⁸⁾.

Zeâmet Yeri	Zeâmet Miktarı/Akçe
Kurugöl	26900
Enderlik	28300
Horasan	22838
Tavansun	-
Sahra	36000
Yasviran	25399
Mancesun	-
Darsıyak	32983
Huz	22200
Tutus	47290
Cukur-Erbeğler ve	
Kiliseköy	22000
Cukur	25000
Nevasun	47099
Darsıyak	32000

Yukarıda görüldüğü gibi 1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de tecvih edilen zeâmetlerin 22000 akçe ile 47290 akçe arasında gelirleri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz Zeâmet

47 Kayseri Ser. Sic. No: 143/136-1

48 Kayseri Ser. Sic. No: 132/53-2; 139/9-1; 144/51-2; 144/17-1; 138/149-2; 136/139-1; 135/157-1; 134/155-1

tevcihlerinin %50'si 20000-30000 akçe arasında değişirken %15'i 40000-50000 akçe arasında %35'i ise 30000-40000 akçe arasındadır. Kayseri'deki zeâmet tevcihlerindeki esaslar, XVI-II. asırda bütün Osmanlı Devleti'ndeki durumundan farklı değildir.

1700-1730 senesinde Kayseri sancağında tevcih kayıtlarına göre tımarlar şöyle sıralanabilir⁽⁴⁹⁾.

Tımar Yeri	Tımar Miktarı/Akçe
Horasan	11000
Guhur ?	1353
Aspitun	5000
Aspitun	6000
Mamalar	9000
Viranlı	2500
Agcein	2500
Kurucaali	8625
Ehonam	3500
Akçekaya	6000
Agırcık	2000
Kızılağıl	9100
Dahizan	3000
Mihran	8000
Sarkıreksun	19300
Akçekaya	6000
Karatis	5000
Aspile	8000
Sarımsaklı	4000
Imaret	5950
Curdade	2000
Yazır	9000
Argunuk	7500
Evason	2000

49 Kayseri Ser. Sic. No: 126/147-2; 126/149-3; 127/6-2; 129/13-2; 129/27-4; 129/114-1; 129/127-2; 129/191-2; 130/15-1; 131/40-2; 132/58-3; 132/11-1; 132/43-3; 132/46-3; 132/98-2; 134/122-55; 134/155-1; 134/155-2; 135/23-2; 135/36-1; 136/160-1; 137/56-1; 138/75-4; 138/137-1; 138/144-2; 138/145-1; 138/145-2; 138/152-1; 138/152-2; 138/1523; 138/166-3; 139/1-1; 139/6-1; 139/4-1; 139/3-1; 141/5-1; 140/7-1; 143/42-1; 143/67-2; 143/99-1; 143/107-1; 143/100-2; 143/108-1; 143/120-1; 143/123-2; 143/147-4; 144/6-1; 144/8-1; 144/14-2; 144/155-1; 144/17-1; 144/18-2; 144/36-1; 147/14-1; 147/19-2; 147/43-2; 147/70-3

Zincidere	5000
Enderlik	8000
Manceson	10000
Tokalı	3000
Tokalı	2000
Sarımsaklı	6000
Kömürköy	7300
Egriyollar	5000
Egriyollar	8000
Ebiç	8000
Ebiç	2000
Yuvalı	12000
Agcein	2500
Keçi	10100
Demur	3000
Glücsarı	3000
Sarımsaklı	6300
Bazim	9100
Havlu	4920
Adım	6600
Kurugöl	5800
Agcein	2500
Kızılviran	3000
Çalı	6500
Sarımsaklı	13788
Eymür	12400
Bulud	2000

Tesbit edebildiğimiz 52 tımandan 0-3000 akçe arasında olanlar 10 tane olup toplam tımar içerisinde yaklaşık %19'luk bir oranı meydana getirir. 3000-10000 akcelik geliri bulunan tımarlar ise 36 tane olup, yaklaşık %70'lik bir oranı meydana getirirken 10000-20000 akçe geliri olan tımarlar da 6 tane olup genel toplam içerisinde yaklaşık %11'lik bir oran meydana getirirler. Bu oranlar bize Kayseri'deki tımarların ağırlıklı olarak 3000 ila 10000 akçe arasında geliri olduğu göstermektedir. Bu gelir durumu Kayseri'deki tımarların gelir seviyesi-

nin Anadolu'daki birçok sehirden yüksek olduğu söylenebilir.

Kayseri'de 5000 yazısı olanın bir "cebelu" çıkarması esasına⁽⁵⁰⁾ dayanılarak 5000 ve 5000 akceden fazla geliri olan tımar ve zeâmet sahiplerinin her beşbin akceyi kendine geri kalan beşbin akceye karşılık 64 cebelu çıkardığı hesaplansa bile bu rakam kayıtlarda 27 ile 38 arasında değişmektedir⁽⁵¹⁾. Buna göre Cebelu sayısının az olmasının bazı sebepleri olmalıdır. Kanaatimizce en önemli sebep tımar sisteminin bozulmaya başlamasıdır.

ab- VAKIF TOPRAKLAR

Kayseri Anadolu'ya Türklerin ilk yerleştiği şehirlerden birisi olarak zengin vakıfların bulunduğu bir yer durumundadır. Bu vakıfların XVIII. asrın başındaki durumunda, devletin ve milletin iktisadi imkânlarına paralel olarak bazı meseleleri bulunmaktadır. Vakıf gelirleri XVI. asırdaki gibi yüksek miktarlara baliğ olmamaktadır. Selçuklular dönemi ve XVII. asra kadar Osmanlıların Kayseri'deki vakıflarının durumları yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur⁽⁵²⁾. Biz XVII. asrın başındaki vakıf topraklarını gelirleriyle birlikte Ser'iyeye Sicillerindeki belgelere dayanarak bilgi vermeye çalışacağız. Ancak daha önceki bilgilerle mukayese etmeyeceğiz. Çünkü sicil kayıtlarında geçen vakıf topraklarının gelirleri tam olarak belirtilmemiş çoğu zaman "ihtilâflı topraklar" veya "malikâne gelirleri" ile ilgili olarak kaydedildiğinden toprak gelirlerinin miktarı tam olarak belirtilmemektedir.

Yalnız burada bir mevzuun açığa kavuşturulması gerekir ki o da toprakların "Dirhem" ölçüsüyle kaydedilme meselesidir⁽⁵³⁾. Gümüş sikke demek olan dirhem⁽⁵⁴⁾ XVIII. asra gelindiğinde Os-

50 Kayseri Ser. Sic. No: 126/178-1

51 BOA, MM, Züema ve Erbab-ı Tımar Belediyesi Defteri, No: 2620, s.3-4, 29 Nefer, BOA, MM Kuyud-ı Ahkam-ı Beravat Defteri, No: 2882, s.83, 38 Nefer

52 Y. Demican, Tahrir ve Evkaf Kayıtlarına Göre Kayseri Vakıfları, Kayseri 1992

53 Kayseri Ser. Sic. No: 126/14-2, 127/4-2, 132/67-1

54 Semseddin Sami, Kamûs-ı Türki, İstanbul 1989, s.608 (Arap para sisteminde Gümüş sikke demek olan Dirhem, Yunanca Drahmi kelimesinden gelmekte olup, Farsca Dîrem şeklinde kullanılmaktadır. III. Ahmed zamanında sikkeler muntazam bir hal almıştır. Bu zamanda kesilen paraların ayarının, 68 olduğu bilinmekle beraber 100 dirhem gümüşten ne kadar para basıldığı bilinmemektedir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Sudî, Mes-

manlı Maliyesinde pek kullanılmamasına rağmen belgelerde bu ölçü ile toprakların gelir durumu belirtilmiştir.

Seriye sicillerine dayanarak tetkik ettiğimiz dönemdeki vakıf topraklarının durumunu şu şekilde ortaya koyabiliriz⁽⁵⁵⁾.

Vakıf Toprağı	Toprağın ait olduğu vakıf
Tomarza, Köstehir, Sarı Mehmedlu, Gergurin, Yurgan Köyleri	El-Hac Ahmed Paşa
Döğer Köyü ve Karakuyu Mezraası	Abdullah Seyh
Kayseri şehri yakınında Burcburnu mevki	El-Hac İsa Mesudi Vakfı
Sarımsaklı ve Alagöz köylerinin oniki sehinden altışar sehmi	Muzaffer Celebi Vakfı

kukat-ı Osmaniye ve Ecnebiye (Nşr. İbrahim Artuk, İstanbul 1987, s.9-40)

55 Kayseri Ser. Sic. No: 126/14-2; 126/67-2; 126/129-2; 127/4-2; 129/23-4; 129/151-2; 129/176-1; 129/210-2; 130/10-3; 130/24-1; 131/29-2; 132/167-1; 135/33-3; 135/107-3; 136/38-1; 137/36-1; 143/142-1; 144/33-2; 147/38-1

Molu Köyünde 2400 dirhemden 200 dirhem	Sahi Hatun Vakfı
Karacaviran, Ekincik Köyleri	Tuğcuoğlu Mustafa Cavus Vakfı
Germir Köyü	Tavukçu Mesudi Vakfı
Mencesun Köyü Malikânedен 100 dirhem Uyumlu Ağaç Köyü	Lala Camii Vakfı
Incesu Köyleri Kızıl- viran, Karakilise mezarası	Mustafa Paşa Evkafı
Bürüngüz Köyünün nıstı malikâne 4665 akçe	Alımuddin Mesudi Vakfı
Kürtler, Kalenderhane ve El-Hac Kılıç Mahallesi yakınında tarla	Melih Eradna Vakfı
Malu Köyü Seferiyye mezarası 2400 dirhemden 920 dirhem	Hasinli Mesudi Vakfı
Eskisehir	Gülük Cami Vakfı
Talas altı mevkii	Hacı Hamza Vakfı
Erkilet Köyü	Mehmed Paşa Vakfı
Yazır Köyü 300 dirhem	Taçkızıl Cami
Salur, Zincidere, Emirdağ Kazyar mezarası	Hunat Cami

Vakıf topraklarındaki durum da tımarlardan farklı değildir. Vakıf arazileri üzerinde "Kanûnsuz tasarruf" ve "haksız vergi" talepleri bu topraklardaki "re`âyâ"yı huzursuz ettiği gibi üretimi de düşürmektedir.

ac- MULK TOPRAKLARI (MALİKANE TOPRAKLARI)

Malikâne-divânî sistemi içerisinde 1700-1730 senelerinde Malikâne olarak tespit edebildiğimiz topraklar da şunlardır.

Yalnız burada su konunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Malikâne verilen topraklar "2400 dirhem" gibi bir esas üzerinden verilmektedir.

Kayseri'de 1700-1730 seneleri arasındaki Mülk Topraklar⁽⁵⁶⁾

Toprak Sahibi	Malikâne Yeri	Miktarı/Dirhem
Es-Seyyit İsmail	Boyacı Ma'a Cüril	2400
Ali	Menteselü Köyü	-
Abdulkadir	Sakaltutan Köyü	Yazısı
Saban Bey	Ömerli Köyü, Yosunluca Yahyalı Mezraları Germer Köyü, Kapucak, Yemis	1600
Esmâ Hatun	Kıl, Kalınoğlu, Venik mezraları	2400
Serife	Ömerler Köyü	2400
Muharrem Çelebi Rukiye, Mustafa	Saraycık	2400
Hasan	Boyacı Ma'a Cüril	2400

56 Kayseri Şer. Sic. No: 126/60-1; 127/9-1; 132/33-3; 134/21-2; 134/42-4; 134/25-3; 134/113-2; 135/26-1; 135/40-1; 136/158-7; 138/64-1; 138/128-1; 143/22-2; (Malikâne-Divani sistemdeki araziler tıpkı mülk arazileri gibi istisna teşkil etmekteydi ve bir nevi mülktür. Bu sistemde arazinin rekabesi, yani sırf mülkiyeti şahıslara tasarrufu ise devlete ait bulunuyordu. Bu topraklarda ziraat ile meşgul olan bir köylü, bir yerine iki öşür verirdi. Öşürü birini toprağı rakabesine sahip olan alırdı. Buna malikâne denirdi. Diğer öşürü ise devlet adına tasarruf sahibi olana aitti ve buna da Divani denirdi. Malikâne hakkı olan yalnız bu öşürü almakla yetinirdi. Bu haklar kendisine miras olarak kalabilir, kendisi miras bırakabilir veya hibe veya vakfedebilirdi. Mithat Sertoğlu, Sofyalı Ali Cavuş Kanunnâmesi, İstanbul 1992, s.98-99)

Fatıma	Balakesi	2400/2 se- himden ucü
Mehmet Efendi	Seyh Vayız	-
Kamile	Mancesun	2400/400
Serife Hatice	Cobansalar Mezrası	2400
Ahmet Beşe	Sarı Danışmendli Köyü Kayır, Bergin, Yerköy Mezraları	-
Mustafa	Germir Köyü	400
Serife	Germir Köyü	400
Seyyit Ali	Kuyucak, Kesilgin?, Talaz, Ağıl, Debnik Mezraları	2400
Serif Fatıma	Davison Köyü	2400
Cafer	Hırka Köyü	1600
Ismail	Karakilise ve Döğer Mezraları	2400

Yukarıdaki tabloya göre toprağın malikâne sahip olanların malikâne geliri olarak yukarıya belirttiğimiz "Onda bir veya iki onda bir" şeklinde midir ? bunu kesin olarak tespit etmek zor görünmektedir.

b-HAYVANCILIK

Bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Kayseri'de de ekonominin önemli kaynaklarından birisi hayvancılıktır. Basta konar-göçer asiretler olmak üzere halkın büyük bir kısmının iktisadi kaynakları hayvan yetistiriciliğidir. Kayseri özellikle küçükbaş hayvan yetistiriciliği bakımından önemli bir bölgede bulunmaktadır. Daha önceki asırlarda olduğu gibi XVI-II. asrın başında da İstanbul'un et ihtiyacını karşılamakla mükellef olan Karaman eyaleti ve Kayseri şehrine bu mevzuyla

ilgili fermanlar gönderilmiştir⁽⁵⁷⁾. Bu fermanlarda İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında dikkatli davranılması istenmiştir. Bu demektir ki Kayseri'de önemli miktarda hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Tetkik ettiğimiz senelerde, Kayseri'de küçükbaş hayvan kapasitesini tespit etmek mümkün değildir ancak, 1701 senesinde Kayseri'nin "mahsul-ı adet-i ağnam" gelirinin 1000 kurus olduğunu tespit edebiliyoruz⁽⁵⁸⁾. Diğer taraftan Kayseri'de hayvan yetiştiriciliğiyle ilgili önemli bir unsur "Devecilik"tir. XVIII. asrın başlarında Kayseri, Maras, Adana arasındaki bölgede yaşayan "Danışmendlü" toplulukları devecilikle uğraşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde devecilik ve bunun ekonomik hayattaki yeri hakkında yeterli çalışmalar bulunmamaktadır.

XVI. ve XVII. asırlarda devecilik yapan göçebe Danışmendlilerin hakkında çok az şey bilinmektedir⁽⁵⁹⁾. Bugün Aydın yöresinde yaşayan ve bir gelenek halinde deveciliği devam ettiren Danışmendlü Türkmenleri bulunmaktadır. Biz de tetkik ettiğimiz dönemde, Danışmendlilerin deveciliğiyle ilgili yeterli bilgi temin edemiyoruz. Ancak "devecilik ticareti" ve özellikle Osmanlı Devleti'nin askeri nakliyat için kullandığı "Mekari develeri"nin seferler dolayısıyla temini hakkındaki emirlerde bazı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Kayseri bölgesinde yapılan taşımacılıkta da develer kullanılmıştır. Nitekim, 23 Eylül 1705 senesinde Türkmen taifesinden Abalı Cemaatinden Halil Ağanın 15 deve ve bir atla Kayseri kasabalarında yük taşımacılığı yaptığını tesbit edebiliyoruz⁽⁶⁰⁾. Bütün bu bilgiler Kayseri'deki hayvancılık hakkında yeterli bilgi vermemize yetmemektedir. 6 Aralık 1712 senesinde Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla Kayseri'den 19 katar deve satın alınarak Edirne'ye gönderilmesi hakkında Kayseri'deki idarecilere emir yazılmıştır⁽⁶¹⁾. Haziran 1723 senesinde Kayseri'deki Karahisar ve İncesu kazalarına isabet eden 300 mekari devenin 62 tanesini

57 Kayseri Ser. Sic. No: 126/146-1

58 Kayseri Ser. Sic. No: 129/185-1

59 Suraiya Faruqi, "XVII. Yüzyılın II. Yarısında Devecilik ve Anadolu Göçebeleri (Danışmendlü Mukataası)", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, İstanbul 1986, s.923-932

60 Kayseri Ser. Sic. No: 129/185-2

61 Kayseri Ser. Sic. No: 136/164-2 (Her katarın üçte ikisine made, üçte birine mer denir.)

göndermedikleri için mübasir tayin edilmiş ve Kayseri kadısına emir yazılmıştır⁽⁶²⁾. Yine 1723 senesinde Revan seferine giden Diyarbakır valisi Ahmed Paşa'ya 400 deve gönderilmesi için Kayseri kadısı ve müteselliline emir gönderilmiştir⁽⁶³⁾. Osmanlı Devleti Kozan Dağında çıkan bakırı (Nuhas) Kayseri'ye develerle taşıtmıştır⁽⁶⁴⁾. Buradan da başka yerlere sevki yapılmıştır. Bundan da anlaşıldığı kadarıyla Kayseri'de devletin deve talebine az sayılamayacak rakamlarla deve temin eden Danışmendlı Türkmanın yetistirdiği deve sayısı hakkında da daha fazla bilgi bulamadık.

2- MUKATAALAR

Arapça kat' mastarından türeyen mukataa kelimesi kesme, kesişme ve ism-i mef'ul manasıyla kesilen belirlenen şey manasına gelmektedir⁽⁶⁵⁾. İstilahî olarak devlet işletmesi veya devlete ait bir gelirin tahsili demektir. Devlet münasip gördüğü her türlü zirai, ticarî ve sınaî kuruluşu mukataa olarak halka verebilirdi⁽⁶⁶⁾. Mukataa tek bir vergi türünü ihtiva ettiği gibi bir bölge veya birden fazla bölge itibariyle bir vergi türünü de ihtiva eder. Ayrıca birden fazla vergi türlerinin bir bölge veya birden fazla bölgedekileri de bir mukataa ihtiva edebilirdi⁽⁶⁷⁾. Osmanlı Devleti'nde mukataa usûlü ilk defa Fatih devri ile başlamıştır⁽⁶⁸⁾. Daha sonraları muhteva olarak genişleyerek uygulamalar devam ettirilmiştir. Mukataaların gelirleri çoğunlukla devlete ait olurdu. Ancak, "vakıf"lara ve "ulûfe karşılığı" devlet adamlarına "hâss" olarak verildiği de görülmektedir⁽⁶⁹⁾. Mukataa gelirleri "İltizâm" veya "Emânet" usulleriyle işletilirlerdi. İltizama verme işine "ilzâm", ilzâmın verildiği sahse da "mültezim" denilirdi.

62 BOA, Mühimme No: 132, s.35.

63 MM Ahkâm-ı Maliye ve Evâmir-i Maliye Defteri, No: 3598, s.89

64 Kayseri Ser. Sic. No: 134/21-2, 135/139-2

65 Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1992, s.812

66 A. Tabakoğlu, Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s.120

67 Yavuz Cezzar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, 1986, s.21

68 M. Akdağ, TİT, I, s.487

69 A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1986, s.269

Mukataa, mütesebbislere "açık artırma" ile en yüksek fiyat verene belli bir bedel karşılığı olarak iki veya üç seneliğine iltizama verilirdi⁽⁷⁰⁾. Osmanlı Devleti'nde iltizamlara aralarında gayrimüslim sarrafların da yer aldığı mali sermaye sahibi bir zümre sahip olmuştur⁽⁷¹⁾. Yalnız iltizamda işletmenin babadan oğula geçme şartı olmadığından, bu "sistem" Osmanlı Devleti'nde toprak aristokrasisinin ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Mültezimler mahalli idarecilere sadece mali yönden sorumlu olurlardı. Mukataaların murakabesi merkezden gönderilen müfettişler vasıtasıyla yapılırdı⁽⁷²⁾. 1695 senesinden sonra mukataalar, iltizam ve emanet usulünün yanında, Osmanlı "bütçe zaruretleri"nin neticesinde "kayd-ı hayat" şartıyla "Malikâne" usulüyle de verilmeye başlanmıştır⁽⁷³⁾. Osmanlı Devleti'nde "malikâne" usulünün kaldırıldığı 1839 senesine kadar mali yapının önemli bir müessesesi olarak devam etmiştir. XVIII. asırda mukataalarda "mültezim", "emâneti" ve "malikâne" usulleriyle sahip olanların hemen hepsinde "yolsuzluk"lar görülmektedir. Aynı zamanda işletmelerdeki "re`âyâ" da vergilerini vermemek için, yenicerilik, seyyidlik vb iddialarda bulunmuşlardır. Reâyâdan bazıları da XVIII. asırda kuvvetlenen "Ayan"lara güvenerek vergi vermemek için çeşitli yollara tevessül etmişlerdir⁽⁷⁴⁾. 1700-1730 senelerinde Kayseri'deki mukataaların durumu Osmanlı Devleti'nin bütünündeki mukataalardan farklı değildir. Bu başlık altında belgelerin elverdiği ölçüde mukataalar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

a-BOYAHANE MUKATAASI

Osmanlı şehirleri içinde, Kayseri'nin dokumacılıkta önemli bir yeri bulunduğu bilinmektedir. Kayseri'de dokuma sana-

70 A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.122

71 M. Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s.234

72 İ. Yılmazcelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti*, (Basılmamış Dr. Tezi), Elazığ 1991

73 A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.122; M. Genç, a.g.m., s.236-237

74 Kayseri Ser. Sic. No: 143/131-1, Yücel Üzkaya, a.g.e, s.97

yiinde üretim yapıldığı gibi dokumacılıkta kullanılan çeşitli maddelerin işlenmiş halde de ticaretleri yapılmaktadır⁽⁷⁵⁾. Dokuma sanayiinin en önemli işletme kollarından birisi hiç şüphesiz ki boya ve boyacılıktır. Kayseri'de 992/1584 tarihli tahrir defterine göre senelik geliri 45000 akçe olan boyahane- nin bulunduğu bilinmektedir⁽⁷⁶⁾. Boyahane gelirinin bu kadar yüksek olması, aynı zamanda boyahane işletme kapasitesinin büyük olmasına da işaret olarak kabul edilmelidir. Tetkik ettiğimiz senelerdeki belgelerden Kayseri'deki boyahane mukataasının Sultan IV. Murad'ın silahtar Mustafa Paşa'nın evkafı olduğu anlaşılmaktadır. Boyahanelerin mukataa gelirleri Silahtar Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki hayratları; Sarınuh mahallesindeki camii serif ve Firuz Ağa ve Cihangir Ağa mahallelerindeki dört-beş çeşmenin evkafına aittir⁽⁷⁷⁾. Kasım 1705 senesinde Seyhu'l-İslamın nezaretinde olan Kayseri'deki Boyahane mukataası Eyüb Celebi ve Seyyid İbrahim'in malikâne üzerlerinde olduğu ve 1706 ve 1707 senelerinde de "malikâne" olarak senede 600 kurusa bu kişilere yine "malikâne" olarak verilmiştir⁽⁷⁸⁾. Ocak 1722 senesindeki bir belgeden 1721 senesine kadar "boyahâne mukataasının" hala Seyyid İbrahim ve Eyüb Celebi'nin malikâne üzerlerinde olduğu anlaşılmaktadır. 1723 ve 1724 seneleri için tekrar tâlip olan bu şahıslar için "tuccarlar ve re'âyâ boyayı tevevvüs" ittiğinden razı olmadıklarını belirtip Eyüb Celebi'nin güvenilir olmadığını belirtmeleri üzerine yalnız Seyyid İbrahim'e "malikâne" şartıyla verilmiştir⁽⁷⁹⁾. Burada sunu belirtmek lazımdır ki "boyahâne mukataası" "malikâne" kaydıyla verilmesine rağmen çeşitli sebeplerle "malikâne" kayıtları yenilenmiştir.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak 1700-1730 senelerinde Kayseri boyahane mukataası gelirleri

75 Bkz. R. Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s.236; Yücel Üzkaya, "XVIII. Yüz yılda Kayseri", I. KKSHK, Kayseri 1987, s.36

76 Yusuf Oğuzoğlu, "17. Yüzyılda Kayseri", İKKSŞ, s.33

77 Kayseri Ser. Sic. No: 130/23-3

78 Kayseri Ser. Sic. No: 130/23-3

79 Kayseri Ser. Sic. No: 143/104-2

Seneler	Senelik gelir/Kurus
1705	600 Kurus
1706	600 Kurus
1707	600 Kurus
1721	450 Kurus
1722	500 Kurus
1723	500 Kurus
	Toplam 3250 Kurus

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi Kayseri'deki boyahane ve mukataasının senelik geliri 450 Kurus ile 600 Kurus arasında değişmektedir. Bu da Kayseri'deki "boyahâne mukataası"nın gelirlerinde istikrarsızlık demektir. 1705 ile 1723 seneleri arasında boyahane mukataasının iki kişi tarafından müşterek malikâneleri olarak işletilmiş, 1724 senesinde malikâne sahiplerinden birisinin "yolsuzluğu" sebebiyle bir kişiye verilmiştir.

Kayseri'de XVI. asra rağmen önemini yitirmiş olan boyahane XVIII. asrın başında yine de şehrin önemli gelir kaynakları arasındadır. XVI. asırdaki 40 akçesi bir kurustan 1125 kurus geliri, XVIII. asrın başında 120 akçesi bir kurustan 450-600 kurus arasında değişen gelire kadar düşmüştür. Bu iki asırda %50'lik bir gerilemedir. Bunun sebeplerinden birisi XVII. asrın sonundan itibaren batıda gelişen dokumacılık teknolojisine Osmanlı Devleti'nin ayak uyduramaması⁽⁸⁰⁾, diğeri de boyahanelere müdahalelerdir. 1721 senesinde Kayseri'nin Mancesun köyünde Melik Aslan muallimhanesine vakıf bir boyahane ile Ekfere köyünde Ahmed'in bina eylediği boyahane bulunduğunu tespit ediyoruz⁽⁸¹⁾. Ancak, Aralık 1721 senesinde sicildeki belgeden, Kayseri'de Silahtar Mustafa Paşa vakfı olan boyahanedenden başka boyahane açılmasına devlet tarafından "müsaâde"

80 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.294

81 Kayseri Ser. Sic. No: 143/8-3

edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim açılan boyahaneler de kapatılmıştır⁽⁸²⁾. XVIII. asrın başlarında Kayseri'de "boyahâne mukataası" gelirinin azalmasının başka bir sebebi de yeni boyahane açılmasına müsaade edilmemesi kabul edilmelidir.

b-ESKUN MAKATAASI

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kayseri'de mukataalar arasında en fazla geliri olan mukataa Eskun mukataasıdır. Kayseri Eskun mukataasının çok çeşitli işletme kolları da bulunmaktadır. Kayseri Eskun mukataasının muhtevası belirtilirken, "memâlik-i mahrûsemde vâki' kazâlarda ve kurâda sâkin ve mürûr-ı ubûr iden `acem ta`ifesinden mürd olub bila varis bulunanların metrûkât ve mahlûfât ve nûkûd"⁽⁸³⁾ları ve "tevabi`"-leri olarak Kayseri sancagında eskun mukataası mülhakatından; "Hasancı ma`a Kesteliç kurâsı öşriyesi"⁽⁸⁴⁾ ve Erkilet⁽⁸⁵⁾, Sazgeldi⁽⁸⁶⁾, Köşk⁽⁸⁷⁾, Kapan ve Kıyık⁽⁸⁸⁾, Alicafer zafiyesi, Hoca Münir ve Davut Paşa ve tevâbbi`"⁽⁸⁹⁾leri ve "kaçgun ve yâve"⁽⁹⁰⁾ bulunmaktadır. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri "Eskun mukata`ası emânet usûlü" ile işletilmektedir. Bu dönemde sancak yöneticilerinin "Mukata`a Eminine" zaman zaman müdahale ettikleri tespit edilmiş olup bunun önlenmesi hakkında Kayseri'deki yöneticilere ferman gönderilmiştir⁽⁹¹⁾. Kayseri "eskun mukata`ası" tetkik ettiğimiz senelerde "hâss-ı vali" olarak Karaman valilerine tahsis edilmiştir⁽⁹²⁾. Nitekim, Eskun mukataası 30 Temmuz 1701'de Karaman Vâlisi Ali Paşa'ya gönderilmiştir. Bu belgede Eskun mukataasının üç yüz altmış altı bin akçe malı olan hâsha-yı eskun ve tevabbi olduğu kay-

82 Kayseri Şer. Sic. No: 143/141-1; (Kayseri'de yeni bir boyahane açılmaması, Silahtar Mustafa Paşa "evkafı" şartlarından olduğu için seyhül-İslam'dan alınan fetvayla yeni boyahaneler açılmadığı gibi eski boyahanelerde kapatılmıştır.)

83 Ahkâm-ı Maliye ve Evamir-i Maliye Defteri, No: 3598, s.149

84 Kayseri Şer. Sic. No: 126/190-1

85 Kayseri Şer. Sic. No: 132/103-1

86 Kayseri Şer. Sic. No: 138/168-1

87 Kayseri Şer. Sic. No: 132/108-2

88 Kayseri Şer. Sic. No: 134/153-3

89 Kayseri Şer. Sic. No: 138/158-1

90 Kayseri Şer. Sic. No: 143/102-1

91 MM, Kuyûd-ı Kadîm Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, No: 6549, s.224

92 Kayseri Şer. Sic. No: 129/65-1

dedilmistir⁽⁹³⁾.

c-KÖSK MUKATAASI

Kayseri'de Köşk Dağı denilen yerde (Kasr sahası veya Muşhed ovası da denilen yerdeki yüksek tepeler) olan ve kendi adıyla anılan Köşk Medresesi, Sultan Eratna tarafından inşa edilmiş⁽⁹⁴⁾ türbe, hangâh, rübât ve medreseyi⁽⁹⁵⁾ içine alan bir külliye seklindedir. Bu eserin vakfiyesinden olan "Hisarcık suyu" gelirleri mukataaya verilmiştir. 24 Ekim 1721 tarihli bir belgede, "Nefs-i Kayseri'ye ve etrafındaki bağ ve bahçe"lerin bu su ile sulanmakta olduğu belirtilmiş, Mukataanın "birinci su için bir kurus, ikinci su için iki kurus, üçüncü su için üç kurus olmak üzere" sudan istifade edenlerden toplanan geliri bulunduğu kaydedilmiştir⁽⁹⁶⁾. 1712 senesinde "Zaviye-i Mülk-i Eradna'nın nâm-ı değer Köşk Mukata'asının senede müvehhibe akçe malı"⁽⁹⁷⁾ olduğu yazılmıştır. 19 Şubat 1708 tarihinde ise mukataa 600 kurusa malikâne olarak verilmiştir⁽⁹⁸⁾. Ancak, Köşk Mukataasının 1700-1730 seneleri arasındaki gelirlerini tam olarak tespit edemiyoruz. Diğer taraftan Köşk Mukataasında da suistimaller yapılmıştır. 18 Nisan 1711 tarihinde Köşk Mukataasındaki reâyâ Hisarcık suyundan istifade ettiklerini ve birinci su için bir kurus, ikinci su için iki kurus, üçüncü su için üç kurus olmak üzere yedlerinde hüccet bulunduğu, mutasarrıfların ise fazla talep ettiklerini bildirerek şikayet etmişlerdir. Bunun üzerine merkezden gönderilen fermânla bu suistimalin önlenmesi istenmiştir⁽⁹⁹⁾. Emânet usûlü işletildiğini tespit ettiğimiz Mukataa Eminliği vazifesine Şubat 1702 senesinde günlük 20 akçe ile Hüseyin Mehmed atanmıştır. Hüseyin Mehmed, önceki Mukataa Emîni Hüseyin Bey'den kendisine berât ettirdiğini "Meclis-i Ser'e" bildir-

93 Kayseri Ser. Sic. No: 126/180-1

94 Halil Ethem, Kayseri Sehri, (Nşr. Kemal Göde), Ankara, 1982, s.132

95 Kemal Göde, Eradnalılar, (Basılmamış Dr. Tezi), Kayseri, 1981, s.145

96 Kayseri Ser. Sic. No: 143/19-1

97 Kayseri Ser. Sic. No: 132/108-2

98 MM Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 3439, s.20 (EK:8)

99 Kayseri Ser. Sic. No: 135/45-3; (Köşk mukataasının "Voyvodalık" olarak idare edilmektedir.)

mistir⁽¹⁰⁰⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Köşk Mukataasında başka Mukataa Emni olup olmadığını belirleyemiyoruz.

d-CIRLAVIK MUKATAASI

"Karye-ı Cırlavik ma'a avâriz ve nısf-ı gallât ve rusûmât-ı sa`ire Karye-i Germir ve Nahiye-i Kurumaz Cırlavik ösr-i gallât ve rusûmât-ı sa`ire ve Karye-i Kumarlı der-nahiye-i Sahra ve tabi-i Kayseri ve öşür ve gallât ve mezra-ı mukayyed ve rüsûm-ı kahve ve kahvehâne ve bac, keyl ve tamgadır⁽¹⁰¹⁾. Kayseri "maktu`a bedeli nıfs-ı ösrü Bağdat-ı Cırlavik" bu mukataaya dahildir. Serbestiyet üzere idare edilen Cırlavik Mukataası 19 Temmuz 1701 tarihinden itibaren malikâne olarak verilmiştir⁽¹⁰²⁾. Cırlavik Mukataası 9 Mart 1719 tarihinde 150 kuruş pesinle malikâne olarak verilmiştir ve 28000 akcelik geliri olduğu belirtilmiştir⁽¹⁰³⁾. 1700- 1730 senelerinde bu rakamların aynı kalıp kalmadığını belgelerimizden öğrenemiyoruz. Ancak bu rakamların fazla değişmediği kuvvetle muhtemeldir. Fakat bir tahmini rakam vermek yanıltıcı olur.

e-ERKİLET MUKATAASI

Eskun Mukataasına dahil olan Erkilet Mukataasınının 1715 senesinde 167.5 kuruş geliri bulunmaktadır⁽¹⁰⁴⁾. Mukataa 1715 senesinde Mustafa'ya tevcih edilmiştir⁽¹⁰⁵⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde bu mukataa ile alakalı başka bir bilgiye rastlamadık.

f-SADGELDI MUKATAASI

Kayseri'deki Sadgeldi Mukataası da Eskun Mukataası'na dahildir. 1701 senesinde 41800 akçe geliri olduğu 17000 akcesinin vazifelilere tahsisi geri kalan 24860 akcenin Sivas

100 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 2417

101 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.274 (Bu vergi II. Süleyman'dan itibaren alınmaya başlanmıştır.)

102 Kayseri Ser. Sic. No: 126/162-2

103 Kayseri Ser. Sic. No: 139/2-1

104 Kayseri Ser. Sic. No: 138/148-1

105 MM Kuyûd-ı Kadim Ahkâm-ı Sikâyet Defteri, No: 6549, s.23

valisine verilmesi istenmiştir⁽¹⁰⁶⁾. Mukataanın 1716 senesindeki 40000 akçe geliri Zenneci Ahmet'e verilmiştir⁽¹⁰⁷⁾. 1720 ve 1721 senelerinde mukataanın mutasarrıfları Hacı Halil ve Hamza'nın zimmetinde 54000 akçe bakiye kalmış olduğu ve Mutesellim Ömer Ağa'dan toplatılıp gönderilmesi istenmiştir⁽¹⁰⁸⁾. 1700-1730 seneleri arasında "Sadgeldi ve tevabi" mukataası gelirini hesaplayamıyoruz. Ancak 1701 ve 1716 senelerine ait iki senelik toplam 81800 akçe olduğu görülmektedir. Bu arada, senelik 41800 akçelik gelirin fazla değişmeden hesaplanmasıyla tahmini bir rakam olarak 1254000 akçe hesaplanır ki, bu rakamlarla çok fazla yanlış olduğumuzu zannetmiyoruz. ALİ CAFER, HOCA MUNİR, DAVUT PAŞA, HASANCA ve KESTELİC mukataaları da belgelerde Sadgeldi Mukataasıyla beraber zikredilmektedir. Mukataaların hepsi Eşkun Mukataası'na dahildir. 1725 senesinde mukataanın geliri 600 kurustur⁽¹⁰⁹⁾. Buna göre, Sadgeldi Mukataasına dahil bütün mukataaların tahmini 30 senelik gelirleri ise 2160000 akçe olur. Ayrıca Sadgeldi Mukataasının Kalemiyesi de mukataa olarak verilmektedir. 2 Haziran 1720 tarihinde 58 kuruş 2 sülüs kalemiye toplanması istenmiştir.

g-HOCA VATAN MUKATAASI

Horasan, Darsıyak, Davutpaşa, Kuyucak, Candıvan, Cinci Kitabkab ve Taktıskahve mukataalarıyla beraber zikredilen mukataanın 1712 senesinde mahlul olduğu belgelerden anlaşılmasına rağmen⁽¹¹⁰⁾ mukataa gelirinin miktarını belirten bilgileri tespit edemiyoruz.

106 Kayseri Ser. Sic. No: 126/165-1 (Bir başka belgede senede "Otuz altı bin akçe mallı" ifadesi geçmekte ve Sivas Valisine tevcih edildiği belirtilmekteydi.) Kayseri Ser. Sic. No: 126/84-2

107 Kayseri Ser. Sic. No: 139/2-2 (Bilindiği gibi Zennecioğulları Kayseri'de Ayanlık mücadelesi yapan ailedendir.)

108 Kayseri Ser. Sic. No: 143/120-3

109 Kayseri Ser. Sic. No: 139/158-1 (Bir kuruşu dönemde 120 akçe olarak $120 \times 600 = 72000$ akçe eder.)

110 Kayseri Ser. Sic. No: 136/151-1

ğ-KAPAN VE KIYIK MUKATAASI

Önemli bir ticaret sehri olan Kayseri'de Kapan ve Kıyık mukataası önemli gelir kaynağı olmalıdır. 1709 senesinde Kapan ve Kıyık kitabeti mukataasına Mehmet talip olmuş ancak 1694 senesinde Cafer'e senede 40 kuruş vermek şartıyla "Malikâne" olarak verildiği ve mukataa yine malikâne olarak aynı şartlarla yenilendiği belirtilmiştir⁽¹¹¹⁾. Subat 1711 senesinde mukataa, önceki mutasarrıfı Cafer'e 1000 akçe maktu vermek şartıyla tekrar Kapan ve Kıyık Katibi olması ve vazifeye devam için ferman verilmiştir⁽¹¹²⁾. 21 Eylül 1730 tarihinde de Kapan Katipliği senede 40 kuruş ile "devam edegeldiği şekilde tasarruf ve hizmet etmek" şartıyla Mehmet'e verilmiştir⁽¹¹³⁾. Burada Kapan ve Kıyık kitabetinin mukataa olarak 1700-1730 seneleri arasında değişmediği kabul edilebilir. Buna göre Kapan ve Kıyık Kitabeti mukataasının tetkik ettiğimiz senelerdeki geliri hesap edilebilir. Senede 40 kuruş X 30 sene = 1200 kuruş eder. Bu da 144000 akçe etmektedir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Kayseri "Eskun Mukataası"nın zengin kaynakları olduğu söylenebilir. 26 Ağustos 1701 tarihinde "Karaman Vâlilerinin kadîmi hâslarından senede üç yük altmışaltı bin akçe malı olan hâsha-yı Eskun ve tevabbi" mukataasının 366000 akçe geliri olduğu anlaşılmaktadır⁽¹¹⁴⁾. 8 Temmuz 1711 tarihinde ise "97140 akçe yazılı" Eskun Mukataasının toplatılması için ferman yazılmıştır ki, ⁽¹¹⁵⁾ bu ifade mukataadan sadece Karaman valisinin "hâss" olarak hissesine düşeni olmalıdır. 1700-1730 seneleri arasında Eskun mukataası gelirlerinin tamamını hesaplamak mümkün olmamaktadır. Kayseri'de tetkik ettiğimiz senelerde bütün mukataalarda olduğu gibi Eskun mukataasında da toplanmaları sırasında aksaklıklar görülmektedir.

111 Kayseri Ser. Sic. No: 134/154-3

112 Kayseri Ser. Sic. No: 136/168-1

113 Kayseri Ser. Sic. No: 148/24-1

114 Kayseri Ser. Sic. No: 126/180-1

115 Kayseri Ser. Sic. No: 135/104-5

h-AGNAM MUKATAASI

Ocak 1722 senesindeki bir sicil belgesinde "kazalarda ve kuralarda olan müslüman ve keferelerin yedlerinde mevcut bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlak her bir re'sinden birer akçe resm-i ganem ve her yüz re'sinden 25 adet gulamiye ve her üçyüz re'sinden resm-i ağnam-ı mîriyye için cem` ve tahsili" emredilen ağnam mukataasının malikâne tevcih edildiğini tespit ediyoruz⁽¹¹⁶⁾. Ancak tetkik ettiğimiz belgelerde ağnam geliri ile ilgili herhangi bir miktar belirten belge bulunmamaktadır. Bundan dolayı 1700-1730 seneleri arasındaki Kayseri'nin adet-i ağnamı mukataa miktarını tespit edemiyoruz. Yalnız, Kayseri'nin Karaman ile beraber İstanbul'un koyun ihtiyacını karşılamakla mükellef olduğu hatırlanırsa bölgede, çok sayıda küçük-bas hayvan yetistirciliği yapıldığı anlaşılmaktadır.

ı-HARBENDLÜ MUKATAASI

Kayseri'de Harbendlü mukataası⁽¹¹⁷⁾ ve Danışmendlü mukataası⁽¹¹⁸⁾ adlarıyla iki Türkmen Mukataası tespit etmemize rağmen belgelerimizde sadece Danışmendlü mukataası hakkında bilgi bulunmaktadır.

i-DANIŞMENDLÜ MUKATAASI

Kayseri, Adana, Niğde sancakları arasında yaşayan ve "Deve yetistirici" bir topluluk olarak tanıdığımız Danışmendlü Türkmeninin gelirleri bu mukataaya dahildir. 15 Ocak 1708 tarihinde, Türkmen canibinde mir-i mukataat deruhte olanların 2475,5 kuruş ve bir rub⁽¹¹⁹⁾ toplamaları gerektiği belirtildiğine göre bu mukataanın senelik gelirinin 2475,5 ve bir rub kuruş geliri olduğu anlaşılmaktadır. "Mir-i mukata`a" olması dolayısıyla gelirin, "1138 kuruşu o zaman Vezir-i Azam Ali

116 Kayseri Şer. Sic. No: 143/135-3

117 Kayseri Şer. Sic. No: 132/100-3

118 Kayseri Şer. Sic. No: 144/53-1

119 Kayseri Şer. Sic. No: 132/101-1

Pasa" ya, "735,5 kuruşu Defterdar Mehmed'e" toplatılmaktadır. Geri kalan 602 ve bir rub' kuruş da devletin hazinesine kalmış olmalıdır. 1706 senesinde Danışmendlü mukataasının "El Hac Ahmetoğlu Cafer'in uhdesinde" olduğu ve 1687 senesinden beri de uhdesinde olduğu ve zimmetinde de 8450 kuruş bulunmakta olup 1707 senesinde bu miktarı göndermesi hakkında emir yazılmıştır⁽¹²⁰⁾. Danışmendlü mukataası hakkında başka bilgimiz bulunmamaktadır. Yalnız bu mukataanın önemli miktarda geliri olduğu diğer mukataalarla mukayese yapıldığında anlaşılmaktadır. Tetkik ettiğimiz bütün seneler hakkında bir iddiamız olmamakla beraber en azından 1700-1707 senelerinde Danışmendlü mukataasının 2475,5 ve bir rub'dan hesaplanabileceğini kabul edebiliriz. Eğer bu mukataanın 30 senelik geliri bu rakamlar üzerinden kabul ederek hesaplayacak olursak 8913240 akçe geliri ortaya çıkar. Bu rakamlardan gerilemesine pek ihtimal verilemez. Ancak Türkman mukataasına dahil olan Harbendlü mukataası hakkında bilgi yoktur.

j-MADEN MUKATAASI

Osmanlı Devleti'nde madenler mali ve iktisadi hayatın önemli gelir kaynaklarından. Devletin belli başlı gelirlerinden olarak düzenli bir teşkilata bağlanarak işletilmiştir. Osmanlı Devleti'nde madenler:

- a- Devlet tarafından doğrudan doğruya,
- b- Devletin denetimi ve yardımı altında,
- c- Belli bir müddet kesime vermek suretiyle işletilmiştir⁽¹²¹⁾. Kayseri'de çıkarılan en önemli maden Güheciledir. Özellikle barut yapımında kullanılan önemli bir maden olduğundan devlet bu madenin işletilmesi ve satılması hakkında bazı esaslar belirlemiştir. Devlet, normal zamanlarda Gühecile satışlarına müsaade etmesine rağmen savaş zamanlarında tamamen satın almaktadır. 1714 senesinde "askeri ve gerek gayr-i askeri ticaret yerlerinde mevcut bulunan ve gerek fi-mâba'd ma-

120 Kayseri Ser. Sic. No: 132/100-3

121 Yücel Üzkaya, a.g.e., s.299

hallerinde çıkan Gühecile ahire furûht ittirilmeme" si ve Hazine-i Amire Nazırı'nın vazifelendirdikleri memurlara "raic olduğu vech üzere ashabı rızalarıyla akceleri ber-vech-i pesin" olarak "mîrî için mubaya'a" ettirmeleri istenmiştir. Bazı kişilerin ham Gühercileyi "iskelelere götürüp aheriye keferelerine furuht eylemek adet-i müsmireleri olmağla" bunlara yöneticilerin müsaade etmemesi istenmiştir⁽¹²²⁾. Ayrıca, Kayseri'de çıkan Gühercilenin önceleri Gelibolu dersanesine götürülüp işletildiği⁽¹²³⁾, daha sonra da Tophâne-i Amire'ya bağlı Kayseri'ye de Gühercile fabrikası yapılmıştır⁽¹²⁴⁾. Kayseri Gühercile fabrikası Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar faaliyette kalmıştır. Diğer taraftan önemine binaen Gühercilenin satışı ancak fetva müsaadesiyle yapılmaktadır. 1707 senesinde Hisanlı mahallesinde Sadattan Seyit Ali, Süleyman'ı dava ederek Gühercileyi fazla fiyatla sattı diye şikayet edilmiştir. Süleyman ise fetvaya uygun olarak "balta işi ta'bir olunur Gühercilenin bir kantarını 25 kuruşa normal Gühercilenin de kantarını 30 kuruşa sattığını" bildirmiştir⁽¹²⁵⁾. Bu arada Osmanlı Devleti'nin kıymetli madenlerle ilgili hassasiyeti de gözden uzak tutulmamalıdır.

ja-BAKIR MUKATAASI

Bu mukataa Kayseri'ye dahil değildir. Ancak Adana eyaletine bağlı Sis sancağından çıkartılan bakırın taşınması Kayseri sancağına verilen bir vazifedir. Mîrî olan Sis bakır madeni işletmeciliğinin 1709 senesinden itibaren işletilmekten vazgeçildiğinden daha önce çıkarılmış 1380 vukıyye bakırın⁽¹²⁶⁾ taşınması için 1708'de Kayseri cizyesi malından ödenilerek develerle taşınması için ferman yazılmıştır⁽¹²⁷⁾. Osmanlı Devleti zaman maliyeti ağır işletmecilikten vazgeçebilmektedir.

122 MM, Kuyud-ı Kadim Ahkam-ı Şikayet Defteri, No: 2964, s.82-83

123 Yücel Özkaya, a.g.e., s.302

124 Ahmet Nazif, Kayseri Tarihi (Nşr. Mehmet Palamutoğlu) Kayseri, 1987, s.9

125 Kayseri Ser. Sic. No: 133/43-2

126 Kayseri Ser. Sic. No: 134/27-2

127 Kayseri Ser. Sic. No: 135/139-2

Jb-CURE MUKATAASI

Cure bir tuz cesididir. Kayseri'nin birçok yerinde çıkarılmaktadır. Karakürklü köyündeki Cure mukataası 1701 senesinde senede 400 akçe mukataa eminine vermek şartıyla Seyyid Derviş ve Seyyid Ali'ye malikâne olarak verilmiştir⁽¹²⁸⁾.

Mamalar köyünde çıkan cure mukataası da 100 seneden beri Seyyid Ömer ve Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet Çelebi kardeşler tarafından sırayla tasarruf edilmektedir. Bu mukataanın gelir miktarını bilmiyoruz. 14 Nisan 1700 tarihinde bu kişilere müdahale edilmemesi hakkında fermân yazılmıştır⁽¹²⁹⁾.

k-DOĞANCI MUKATAASI

Kayseri'de Hâss-ı rusûmdan "Defter-i Cedîd-i Hâkânî" ye kayıtlı Doğancılar bulunmaktadır. İslâmlı nahiyesine dahil Kuşcu ve Hasanca köyleri Doğancı tarifesindedirler⁽¹³⁰⁾. 1706 senesinde Kayseri'de Sahincibaşı Rüstem Ağa, Doğancı Mukataasını 35 kuruşa Mürekkepçi mahallesinden Seyyid Abdurrahman'a malikâne olarak vermiştir⁽¹³¹⁾. Doğancı Mukataasına dahil köylerden mukataaya ait hasıllar "edâ-yı hizmet tezkeresi olmayan Müslümânlardan 150'ser akçe zimmîlerden 300'er akçe" olarak toplattırılması bir esas olarak kabul edilmiştir⁽¹³²⁾. 1708 senesinde Kayseri'de Çakırcıbaşı İvaz, Sahincibaşı Rüstem ve Atmacacıbaşı Mustafa adındaki kişiler bulunmaktadır⁽¹³³⁾. Ancak bizim belgelerimizde Doğancı mukataası şeklinde geçen mukataaya Çakırcı ve Atmacacıların dahil olup olmadığını da tespit etmemiz mümkün olmadı. Kayseri'de Doğancı vergilerinin "adet-i agnâm ve resm-i kuvvâre ve resm-i 'arûsane ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hava" ile beraber toplatılmaktadır⁽¹³⁴⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde İslâmlı nahiyesine bağlı Kuşcu ve Hasan-

128 Kayseri Ser. Sic. No: 126/163-1

129 Kayseri Ser. Sic. No: 126/12-2

130 Kayseri Ser. Sic. No: 132/109-2

131 Kayseri Ser. Sic. No: 131/35-2

132 Kayseri Ser. Sic. No: 130/14-1, 131/35-2, 132/105-4, 136/152-1

133 Kayseri Ser. Sic. No: 132/110-2

134 Kayseri Ser. Sic. No: 134/153-2

ca köylerinin dahil olduğu mukataa gelirlerini hesaplayamıyoruz. 1706 senesinde 35 kurusa malikâne olarak verilen doğancı mukataasının tetkik ettiğimiz dönemde miktar olarak değişip değişmediğini de belirleyemiyoruz. Ancak ihtilami olarak $35 \times 1200 = 4200 \times 30 = 126000$ akçe olarak bir hesap yapılabilir kanatindeyiz.

1-TUTUN GUMRUGU MUKATAASI

Maras, Sivas ve Karaman Eyaletleri Tütün Gümruğu "Amed-i Mukata'a"sına dahildir. Kayseri'deki Tütün Gümruğu Mukataası 1707 senesinde El-Hac Abdullah'ın uhdesindedir. Mukataat defterlerine göre: ekinler tarlalarda iken alanı ölçülüp dönüme 2,5 kurus olmak üzere alınması⁽¹³⁵⁾ ve üreticinin kendi mahsulunu satması halinde veya tüccarların getidikleri mahsullerden "alâsından altı, evsâtından dört ve ednâsından iki, sağ akçenin cem'i ve tahsili"⁽¹³⁶⁾ fermanla istenmiştir. 1710 senesinde Kayseri Tütün Gümruğu Mukataasını Cafer Ağa toplayarak Anadolu tütün gümruğu emini İsmail Ağaya göndermesi hakkında buyruldu yazılmıştır⁽¹³⁷⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde tütün mukataası ile ilgili gelir miktarını tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Diğer taraftan Kayseri'de ne kadar alanda tütün ekildiği de belli değildir.

m-BOSTAN MUKATAASI

1701 senesinde Kayseri'de "Resm-i Cift-i Bostân Mukataası" şeklinde geçen bu mukataanın senede 830,5 kurus geliri bulunmaktadır. Malikâne olarak işletilen mukataanın 1701-1705 senesi dahil Mehmet ve Hüseyin'in üzerinde bulunmaktadır. 15 Ocak 1707 senesinde 307464 akçe zimmelerinde bulunan Mehmet ve Hüseyin'den bu miktarın alınmasından sonra, mukataanın bu kişilerden alınması için kadiya emir yazılmıştır⁽¹³⁸⁾.

135 Kayseri Ser. Sic. No: 130/95-1

136 Kayseri Ser. Sic. No: 143/144-2

137 Kayseri Ser. Sic. No: 134/160-2

138 Kayseri Ser. Sic. No: 132/100-2

Yukarıdaki zikrettiğimiz belgelerdeki bilgilere dayanarak Bostan mukataasının 1700-1705 seneleri arasındaki gelirleri:

Seneler	Gelir
1701	830,5
1702	830,5
1703	830,5
1704	830,5
1705	830,5
Toplam	4152,5 kurustur.

Bu senesen sonra bu mukataanın kime ve nasıl verildiğini tespit edememekle beraber, senelik 830,5 kuruş üzerinde otuz senelik gelirini 2989800 akçe olarak tahmini bir rakam bulmak mümkündür.

n-IHTISAB MUKATAASI

Arapça hesap kelimesinden türeyen ihtisab lügatta hesap sürme, hesaba çekme, mesuliyet, zecr, mücazaat⁽¹³⁹⁾ manasına gelmektedir. "Hisbe" müessesesi İslamın ilk doğduğu senelerden itibaren Kur'andaki bir esasa dayanılarak⁽¹⁴⁰⁾ uygulanmaya başlanmıştır. Temelinde iyiliğin tesvik edilmesi kötülüğün önlenmesi esasına dayanan düşünce "Muhtesib" teşkilatının resmen kurulmasıyla müesses hale gelmiştir. Muhtesibin vazifesi, İslam toplumlarında günlük hayatta, pazarlarda ticarî ve sosyal işlerin yürütülmesinde, İslâm ahlâkına göre davranılmasını tesvik ve temin etmektir. Bu müesseselerin vazifeleri arasında pazarlarda hileli ve haksız ticaretin önlenmesi için ölçü ve tartıların denetlenmesi, zanaatçılar ve işverenler arasındaki anlaşmazlıklar vb. bulunmaktadır⁽¹⁴¹⁾. Osmanlı Devleti'nde de

139 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317, s.75

140 Araf Suresi, 7/157

141 Muddazir Abdurrahim, "Hukuki Kurumlar", *İslam Şehri*, İstanbul 1992, s.59-60

bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi ihtisab müessesesi şehir düzeninde önemli roller oynamıştır. İhtisab müesseselerinin çalışma şartları berât ve fermânlarla belirlenir ve ihtisab kuralları sicillere de kaydedilirdi⁽¹⁴²⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde ihtisab ve ihzâriye mukataasına "bac, bazar ve resm-i kapan ve kanare rusûmları"⁽¹⁴³⁾ dahildir. 1704 senesinde Kayseri ihtisab ve ihzâriye mukataası Kasım 1705 senesinden itibaren Hasan Bey, Genç Ali ve Veli Beye istiraken seneliği 1000 kurusa iltizâma verilmiştir⁽¹⁴⁴⁾. Tetkik ettiğimiz dönemde, İhtisab ve İhzâriye hissesinin toplatılmasında diğer bütün vergiler gibi meseleler ortaya çıkmaktadır. 22 Ocak 1702 tarihinde Kayseri İhtisab ve İhzariye mukataasının 600 akcelik hisse sahibi Musa, hissenin "Mirliva" tarafından verilmediğini şikayet etmiştir ve bu durumun düzeltilmesi için Kayseri'ye emir yazılmıştır⁽¹⁴⁵⁾. 1721 senesinde İhtisab ve İhzâriyenin başka, Bac ve Bazar ve Resm-i Kapan ve Kanare-i Kasaban'ın başka mukataa olduğu ve İhtisab ve İhzâriye mukataası 187 kurusa Mehmet Beye iltizâma verilmiştir⁽¹⁴⁶⁾. Ancak daha sonra bu mukataalar tekrar birleştirilmiştir. Kayseri İhtisab ve İhzâriye, Bac ve Bazar ve Kanare-i Kasabanı "Kadîmden sancak mutasarrıfları muayyen zabt idegelmisler"⁽¹⁴⁷⁾ dir. Kayseri'nin, İhtisab ve İhzâriye, Bac ve Bazar ve Kanâre-i Kasabân Mukataası 1721 senesinde de 1000 kurustur⁽¹⁴⁸⁾. Burada 1700 ile 1721 seneleri arasında bu mukataa miktarı değişmemiştir. Nisan 1729 senesinde, İhtisab ve İhzâriyenin 227 kuruş olduğu ve mütesellimin el koyduğu mukataanın Halim Bey kendisine verilmesini istemiştir⁽¹⁴⁹⁾. 1700-1730 seneleri arasında her sene ne kadar İhtisab ve İhzâriye ve Bac-ı Bazar ve Kanâre-i Kasabân mukataası hesaplanamamakla beraber belli rakamlara ulaşılabilir. Diğer taraftan bu mukataanın İhtisab ve

142 Aydın Yalçın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979, s.210

143 Kayseri Ser. Sic. No: 143/43-4

144 Kayseri Ser. Sic. No: 129/218-2

145 Kayseri Ser. Sic. No: 126/204-1

146 Kayseri Ser. Sic. No: 143/43-4

147 BOA, MM Mukataat Defteri, No: s.134

148 Kayseri Ser. Sic. No: 143/43-4

149 Kayseri Ser. Sic. No: 147/17-2

Ihzâriye Mukataanın bir kısmını Bac-ı Bazar ve Kanâre-i Kasabân bir kısmını meydana getirmektedir. Bunu mukataa tevcihlerinden öğrenebiliyoruz. Aynı zamanda bu mukataa tetkik ettiğimiz senelerde "malikâne" olarak "İltizâma" verilmiştir.

Burada ihtisâb ihzâriye, Bac-ı Bazar ve Kanâre-i Kasabân mukataasıyla ilgili olarak senede 1000 kuruş üzerinden yaklaşık olarak 1700-1730 seneleri arasında 360000 akçelik geliri olduğu hesaplanabilir.

3- VERGİ GELİRLERİ

a- CIZYE GELİRLERİ

Ser'i bir vergi olan cizye, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri gelir kaynakları arasındadır⁽¹⁵⁰⁾. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden evvel bu toprakların çoğunlukla Hıristiyanların yaşadığı bir yer olduğu düşünülürse bu durum normal kabul edilmelidir. Osmanlı maliyesinin "daimi gelirleri" arasındaki cizye, Ebu Hanife'nin ictihatları istikâmetinde toplatılmıştır⁽¹⁵¹⁾. Yine fethedilen bir bölgede çoğunlukla gayrimüslimlerden alınan toprak vergisi "Haraç", cizyeyi de içine alacak şekilde kapsamlı olarak kullanılmaktadır⁽¹⁵²⁾. Cizye, esas olarak gayrimüslimlerin buluş çağına gelen erkeklerinden "askerlik muafiyeti"ne karşılık alınmaktadır⁽¹⁵³⁾. Yalnız, cizye vergisinin mahiyeti belirlenirken İslâm hukuku prensipleri yanında Osmanlı Devleti'nin ekonomik şartları da etkili olmuştur; başta paranın enflasyonla alâkalı durumu ve ülkenin diğer ekonomik şartlarına paralellik arzeden bir yapıda değişme ve gelişmeler cizye esaslarını da belirleyici rol oynamıştır. Osmanlı Devleti cizye miktarlarını belirlerken zaman zaman uygulamada düştüğü sıkıntıları çözmek için fetvâya da başvurduğu görülmektedir. XVI. asırda Ebu Suud Efendi "A-mele kâdir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i ser'iyeye kâdir ol-

150 Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s.102

151 Boris Kristof Nedkof, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (Cev. Dr. Sinasi Altundağ), *Belle-ten*, VII, S.32, Ankara 1967, s.621

152 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.136

153 Ziya Kazıcı, a.g.e., s.102

maya, ol makûle ednâdır, oniki dirhem-i ser'i alınır. İkiyüz dirhem-i ser'iyeye kâdir olub `amele kâdir olan evsâd makûlesidir, yirmi dirhem-i ser'i alınır. Onbin dirhem-i ser'iyeye mâlik olan `alâ makûlesidir, onların cizye-i ser'iyeleri kırk dirhem-i ser'idir"⁽¹⁵⁴⁾ diye fetva vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde, cizyelerin toplatılmasında tarih içinde farklı usuller kullanılmıştır. XVII. asrın sonlarına kadar cizye "Emânet ve İltizâma" verilmeden toplatılmıştır. Bunun maksadı, halkın zarar görmemesi için gösterilen titizliktir. Bunlara rağmen cizye toplanmasıyla ilgili olarak devletle zimmîler arasında anlaşmazlıklar olmuştur. Fakat bu anlaşmazlıklar kısa sürede çözülmüştür. Osmanlı Devleti, cizyeyi merkezden gönderdiği mübasirler vasıtasıyla doğrudan hazineye toplatmıştır.

XVII. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşların meydana getirdiği sıkıntı dolayısıyla, 1695-'de cizye iltizâma verilmeye başlanmış ve bu uygulama 1839' kadar devam etmiştir⁽¹⁵⁵⁾. Kayseri'de de Osmanlı Devleti'nin umumi durumlarından farklı olmadan cizyeler toplatılarak hazineye gönderilmiştir. 7 Ekim 1701 tarihinde cizye ile ilgili bir belgede, "mezheb-i `amme-i Hânefiye muvâfık vech-i vehibe üzere oniki dirhem fizzaıyla dört dinar olmak üzere 1689- 1690 senelerinde `alâ, evsâd ve ednâ alındığı, 1700 senesinin Ramazanında toplanacak 1701 senesi için ehl-i zimmet, Nasara Yahudi ve Aramine-i Aceme verilecek her yüz kağıdın onu `alâ ve onu ednâ ve sekseni evsâd olmak üzere `alâsından dört evsâdından iki ve ednâsından bir cedîd-i eşrefî altun ahz olunmak üzere" Kayseri keferesinden toplatılması istenmiştir⁽¹⁵⁶⁾. Osmanlı Devleti'nde 1690'dan önce cizyeler hâne hesabıyla toplatıldığı için bir yere tayin edilen miktar hiç değişmiyordu. O beldeden göçler ve benzeri sebeplerle hane sayısında azalma dahi olsa haneye isabet eden cizye miktarı değişmediğinden,

154 Ebu Suud Efendi, *Fetvalar*, İstanbul 1983, s.97

155 Boris Kristof Nedkof, a.g.m., s.627, (Nedkof, makalesinde, III. Ahmet devrinde iltizamın kaldırıldığını yazmaktadır. Buna rağmen 6 mart 1719 tarihinde Kayseri cizyesi "Hacı Ahmet kullarına 5000 kuruş peşin teslim-i hazine etmesi üzere" verilmiştir. Ali Emîri III. Ahmet No:18529, Bu demektirki 1719 senesinde hâlâ iltizam devam etmektedir.)

156 Kayseri Ser. Sic. No: 126/192-1, 129/220-1, 129/221-1, (Aynı ölcüler tekrar edilmiştir.)

zamanla bir bölgede bir haneye 30-40 akçe isabet ederken başka bölgedeki bir haneye 2000-3000 akçe düşebilmektedir⁽¹⁵⁷⁾. Bundan dolayı bazan cizye mükelleflerinden bazan da cizye toplayanlarından kaynaklanan meseleler oluyordu. Cizye tahsildarlarının fazla vergi talepleri zimmîleri ve devleti zarara uğrattırırken, tahsildarların da haksız kazanmalarına sebep oluyordu⁽¹⁵⁸⁾. Zimmîler de, cizyelerini hafifletmek için toptan "cizye evrâk"ı veya "ayarı kesik altın ve pâre" vererek devlet hazinesini zarara uğrattıyorlardı⁽¹⁵⁹⁾. Devlet bu meselelerin üzerine dikkatle giderek "kanûnla" belirtilmiş miktarlarda "bir akçe ziyâde" cizyelerin alınmaması ve zimmîlerin incitilmemesi hakkında fermanlar çıkarmıştır⁽¹⁶⁰⁾. Kayseri sancağında 1700-1730 senelerinde toplatılan cizyelerin tamamı hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Ayrıca herbir kişiye verilen cizye evrakları ile ilgili bütün "evrâk sayılarını" tespit edemiyoruz. Sadece 9 Kasım 1719 tarihine mahsup Kayseriye sancağının alâ ve evsâd ve ednâ 6700 evrak mukasemesi emanet olmak üzere üçyüz edna evrakı olduğu kaleminden ihrac olunmuştur denilmektedir⁽¹⁶¹⁾. Bu cizye evrakı sayısının tetkik ettiğimiz bütün senelerde aynı sayıda olup olmadığını da tespit edemiyoruz.

11 Ekim 1701 tarihli bir belgede, 1702 senesine mahsup Kayseri cizyesi olarak tayin olunan 28 yük akçenin "beher kurusu 160 akçe hesabıyla yapılip 17500 Esrefî kurus" ettiği, "her kurusun kırk akçeden yedi yük akçe sa'yi hazinesi için" geri kalan "21 yük akçe ki beher kurusu 125 akçe olmak üzere 17500 Esedî kurus" toplatılarak 1 Aralık 1701 günü Edirne'ye gönderilmesi istenmiştir⁽¹⁶²⁾. 18 Kasım 1704 tarihinde ise, 20142 akçe cizyenin "Beher kurusun yüzyigirmiser akçe olmak üzere" Esedî kurus üzerinden toplatılması istenmiştir⁽¹⁶³⁾. Yalnız bu rakam sadece nefs-i Kayseri'ye ait olmalıdır. Devletin tetkik ettiğimiz senelerde cizye toplatılmasına dikkat

157 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.137-138

158 Boris Kristof Nedkof, a.g.m., s.626

159 Kayseri Ser. Sic. No: 130/10-4

160 Kayseri Ser. Sic. No: 130/10-4, 130/17-1, 132/63-1, 132/64-1

161 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 18529

162 Kayseri Ser. Sic. No: 126/192-2, 126/195-1

163 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 22433 (Buradaki rakam sadece Kayseri merkeze ait olmalıdır.)

ettiği belgelerden anlaşılmaktadır ⁽¹⁶⁴⁾. Kayseri Sancagında cizye toplanması hakkında Ocak 1705 senesinde "Nefs-i kazâ ve kurâ ve nahiye ve bağ ve bostan ve ağıl ve diğer yerlerde oturan ve yolcudan Ermeni, Rum, Yahudi ve Aramiye-i Acem herkes-ten alınması ve cizyeleri alındığına dair ellerine ismi ve esgalleri ve şöretleri evrâkı virilub ale'l- esâmi tahrir ve defter itdirulub Cizye Kalemi Muhasebesine teslim eylesiz" diye emirler yazılmıştır ⁽¹⁶⁵⁾ emirler yazılmaktadır. Ancak bunun vazifeliler tarafından ihmal edilmesi itirazlara yol açmıştır. Cizye toplanması sırasında bazı aksaklıklar da olmaktadır. Aksaklıklara sebep cizyedarlar olduğu gibi zımmiler de olmaktadır. 10 Ekim 1707'de Kayseri cizyedarı Mehmet'in Kethudası Seyyid Ebubekir 1705 senesine ait cizye malından 4061 kuruşu zimmetinde olduğu ve ödemediği için Kayseri kalesine kalabend yapılmıştır. Ancak, "zindanbend" lerin emir olmadan Seyyid Ebubekir'i bırakmaları üzerine cezalandırılmaları istenmiştir ⁽¹⁶⁶⁾. Seyyid Ebubekir'in mallarının satılarak zimmetindeki cizye malının alınması emri üzerine Seyyid Ebubekir'in malları satışa çıkarılmıştır. Ancak Ebubekir'in "serrinden korkanlar" bu mallara talip olmamışlardır ⁽¹⁶⁷⁾. Bunun üzerine Seyyid Ebubekir ve oğlu Ali'nin ne kadar malı varsa kaydedilip "Asitane-i Sâadete" gönderilmesi hakkında tekrar ferman gönderilmiştir ⁽¹⁶⁸⁾. Bu arada 1708 senesine ait olmak üzere Kayseri ve çevresindeki gayrimüslimlerden 10000 kuruş cizye toplatılması istenmiştir ⁽¹⁶⁹⁾. 17 Subat 1712 tarihinde Kayseri'de kefere mahallelerinin 31 ve 1 rub` hâne olduğu, ancak iki rub` hâne fazla "saliyâne tevzi`" edilmesi üzerine "kefere mahalâtının bazısı harap ve ahaliyi parekende" olduğu için cizye miktarına itiraz edilmiştir ⁽¹⁷⁰⁾. Yine, Ekfere, Talas, Balage-

164 Kayseri Ser. Sic. No: 126/195-1, 130/14-3

165 Kayseri Ser. Sic. No: 130/14-3

166 Kayseri Ser. Sic. No: 131/77-1

167 Kayseri Ser. Sic. No: 131/78-1

168 Kayseri Ser. Sic. No: 131/78-2; 135/146-1 (Bu belgede Ebubekir'in öldüğü ve oğlu Ali'de parayı ödeyeceğini bildirmesi üzerine mübaşir tayin edilmiştir. Yalnız Ebubekir'in mallarının dört sene içinde Asitaneye gönderilememesini Ebubekir'in mütegalibeden olması şeklinde yorumlayabiliriz. Devletin bir kişiyi cezalandırmadaki acizliğini ise dönemin içinde bulunduğu düzensizlik ve asayissizlikle izah mümkündür.)

169 Kayseri Ser. Sic. No: 132/84-1 (1701 ile 1708 seneleri arasında cizye miktarındaki düşüşün izahını yapamadık.)

170 Kayseri Ser. Sic. No: 136/26-3

si, Darsıyak, Nevasun, Asipton, Kesi, Zincidere, Tomarza, Enderlik, Mancesun köyleri halkı adına vekilleri cizyedar El Hac Ahmet Ağayı fazla cizye topladığı için sikayet etmişlerdir⁽¹⁷¹⁾. Bu arada, gayrimüslimlerin de ihmalleri bulunmaktadır. 1701'de Kayseri mahalleleri cizye temsilcisi uğurlu zımmînin gayrimüslimlerin kendisine ödediği cizyenin tamamını cizyedara ödemediği için gayrimüslimler tarafından mahkemeye sikayet edilmiştir⁽¹⁷²⁾. 1700-1730 senelerinde Kayseriye Sancağında cizye toplanması sırasında birçok müskülâtın olduğu görülmektedir. Cizye toplanmasında titizliğin olduğunu yukarıda zikretmiştik. Aynı şekilde 29 Ekim 1721 tarihinde "rakâbelerine madrûbe olan cizyelerini edada zahmet çekmemeleri için gelir geçer mahallerinden ma'ada yerlü ve yurdlu olanların vech-i şer'i üzere tahammül ve istihkâklarına göre `alâ ve evsâd ve ednâ itibariyle alınacak cizyeleri aslında peşin olarak alınmanın adet olunmadığı ancak sefer zamanında ordunun ihtiyacı olduğundan dolayı 1716 senesinde peşin olarak toplandığı bunun hazine için lüzumlu olduğu "ancak peşin vermek için" reâyânın murabahacı taifesine müracaat ve "bizzarure za'afı olub cizyeleri edâ eylediklerin sonra zira'ât ve hirâset ile hasıl eyledikleri mahsulleri zimmetlerine murabahadan mücctemi' olan akceyi edâya vefa eyleyüb bir seneye dek icab eden raiyet ve tedâriki eshab olan hususlarına yine murabahacıdan istikraza muhtac olmalarıyla" daima murabahacıların refahına olan bu durum "Memâlik-i padisahâneme hâlel müteveccih olub"⁽¹⁷³⁾ bu durumda zımmîlerin incitilmemesi ve cizyelerin dört taksitle alınması emredilmiştir⁽¹⁷⁴⁾. Toplanılacak cizyelerde fakirden bir Esrefî altun, orta halliden iki Esrefî altun, zenginden ise dört Esrefî altun toplanacağı tekrar edilmiş ve zımmîlerin cizyelerini tahfif için toptan evrak aldıkları"⁽¹⁷⁵⁾ buna da dikkat edilmesi yöneticilerden istenmiştir.

Cizyeler umumiyetle "Cizye Kalemine" toplatılırken bazen

171 Kayseri Ser. Sic. No: 136/30-1

172 Kayseri Ser. Sic. No: 136/31-1

173 Kayseri Ser. Sic. No: 143/116-1, 143/139-1

174 Kayseri Ser. Sic. No: 143/116-2

175 Kayseri Ser. Sic. No: 143/139-1, 143/140-1

ihtiyaca binaen farklı yerlere aktarılabilirdi. 25 Ocak 1706 tarihinde Bağdat kalesi muhafazasında bulunan dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin ihtiyaçları olan "Ma'îset ve Cuha bahaları" Kayseri cizyesi malından olduğu ve cizyelerin dikkatle toplatılıp gönderilmesi istenmiştir⁽¹⁷⁶⁾. Yalnız, belgede geçen "Kayseri cizyesi malından olduğu" ifadesi sarîh değildir. Yani bu miktar ne kadardır veya ne kadar zaman için geçerlidir belirleyemiyoruz. 22 Kasım 1721 tarihinde de Nevşehir'de Damat İbrahim Pasa'nın bina eylediği hayratına 2000 kuruş Kayseri cizyesi malından gönderilmesi için Kayseri Kadısına ve Hazinedârına emir yazılmıştır⁽¹⁷⁷⁾. Ayrıca, 1725 senesinde Kayseri cizyesinden 1000 kuruşluk bir miktarın Damat İbrahim Pasa'nın Nevşehir'de bina ettiği eserine sarfedilmek üzere Cizyedar Mehmet'e verilmesi istenmiştir⁽¹⁷⁸⁾.

b- ORF-İ GELİRLER

ba- CEBELU BEDELİYESİ

Osmanlı Devleti'nin savaşların getirdiği yükleri karşılamak için toplanan vergilerden birisi de cebelu bedeliyesidir. Cebelu bedeliye vergisi malikâne mukataa sahiplerinden toplanılmaktadır⁽¹⁷⁹⁾. Vergi savaşa gidemeyecek durumda olan "sabi ve mütekâid"ler tarafından ödenmektedir⁽¹⁸⁰⁾. Kayseri'de cebelu bedeliyesi "her besbin akçe yazılulardan" bir nefer ve her bir neferden kırkar kuruş cebelu bedeliyesi alınmaktadır⁽¹⁸¹⁾. Cebelu bedeliyesi nakdî olduğu gibi aynı de toplanabiliyordu⁽¹⁸²⁾. 29 Mart 1711'de "Bu yıl savaşa, sıbyan ve mütekâidin mutasarrıf olduğu yerlerde ze'âmet ve tımar bedeliyeleri alınmayub kanûn üzere aynı cebelu alınması" istenmiştir⁽¹⁸³⁾.

176 Kayseri Ser. Sic. No: 131/64-1

177 Kayseri Ser. Sic. No: 143/123-1, 135/148-3

178 İbnülemin No: 18617

179 Y. Cezzar, a.g.e., s.75

180 Kayseri Ser. Sic. No: 147/51-1

181 Kayseri Ser. Sic. No: 126/178-1

182 Kayseri Ser. Sic. No: 135/148-3

183 Kayseri Ser. Sic. No: 135/148-2

Kayseri Sancağında cebelü bedeliyelerinin 1700-1730 senelerinin tamamına ait olanlarını bilemiyoruz. 23 Mart 1707 senesinde Kayseri Alaybeyi Seyyid Mehmed'in uhdesinde olan "Cebelü bedeliye" 140 kurustur⁽¹⁸⁴⁾. 1707 senesi cebelü bedeliyesi, 27 nefer ve her neferden 40 kurustan 1080 kurustur⁽¹⁸⁵⁾. 1 Mart 1711 senesinde, Konya, Kayseri, Niğde, Akşehir, Beyşehir ve Aksaray sancaklarında 70,5 nefer olduğu 2820 kuruş olarak toplanması istenen cebelü bedeliye, ikiyüzelli kuruş peşinatla iltizâma verilmiştir⁽¹⁸⁶⁾. 12 Aralık 1728 senesinde Kayseri'de 37 nefere karşılık 1480 kuruş olarak toplatılması, Konya, Akşehir, Niğde, Aksaray, Beyşehir ve Kırşehir cebelü bedeliyeleri ile birlikte 1000 kuruş peşinle Mehmed'e verilmiştir⁽¹⁸⁷⁾. 1728 sensinde ferman-ı alisanımla Vidin kalasına memur olan serdara gönderilmek üzere "seferin akarlarından 1080 kuruş toplatılması" istenmiştir⁽¹⁸⁸⁾. 1729 senesinde de 38 nefer için 1520 kuruş toplatılması istenmiştir⁽¹⁸⁹⁾. Yukarı belgelerimize göre 1700-1730 senelerinde tespit edebildiğimiz cebelü bedeliyeleri şu şekilde tabloya dökülebiliriz:

Sene	Miktar
1706	140 kuruş
1707	1080 kuruş
1711 (Konya, Akşehir, Beyşehir Niğde, Aksaray ile birlikte)	2820 kuruş
1728	1080 kuruş
1729	1520 kuruş
Toplam	6640 kuruş

184 Kayseri Ser. Sic. No: 131/85-1

185 Kayseri Ser. Sic. No: 130/112-1

186 Kayseri Ser. Sic. No: 136/52-1 (Osmanlı Devletinde gelirkalemleri arasında önemli yeri olan "Cebelü Bedeliyesi", "savaş yıllarında münhasır olmak üzere, muacele tutarı üzerinden genellikle % 10-15 arasında değişim nisbetlerde" alınıyordu. M. Genc, Osmanlı Malikane Sistemi, s.246)

187 Kayseri Ser. Sic. No: 144/49-1

188 BOA, MM Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 2882,s.83,

189 Kayseri Ser. Sic. No: 147/51-1

Yukarıdaki tabloyla 1711 senesi (Konya Aksehir, Beysehir, Niğde, Aksaray sancaklarıyla birlikte) birlikte tabloya dökülmüştür. Geriye kalan seneler Kayseri'ye aittir. Bu tablodaki rakamlara dayanılarak tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerinin tamamına ait toplam rakamlar vermek zor görünmektedir.

bb- İMDAD-I SEFERİYYE VE HAZERİYYE

İmdâd-ı seferiyye vergisi önceleri devletin savaş masraflarına katkı sağlamak maksadıyla "ber-vech-i karz" şeklinde halktan isteniyordu⁽¹⁹⁰⁾. XVII. asırda arasına ihtiyaç duyulduğunda toplatılan bu vergi, herhangi bir sancağa tayin edilen "nakdî miktar" hane başına halka paylaştırılırdı⁽¹⁹¹⁾. İmdâd-ı seferiyye vergisine ihtiyaç duyulmasının başlıca sebebi, idarecilerin "silahlı ve mükemmel kapu halkı" beslemeleri ve savaşa kapu halkıyla beraber gitmek mecburiyetinden doğmuş olmalıdır. Vergi, Eyâlet ve sancakların mutasarrıflarına yazılan fermanla "cümle âyan, ahâli ve mahkeme" vasıtasıyla toplatılır ve savaş süresince her sancak veya eyaletten bir defa alınırdı⁽¹⁹²⁾. 1698 senesinden sonra bir süre toplatılmayan imdâd-ı seferiyye⁽¹⁹³⁾ 17 Ocak 1712 senesindeki bir buyruğuyla, Purut savaşı dolayısıyla tekrar toplatılmaya başlanmıştır⁽¹⁹⁴⁾. Kayseri sancağına gönderilen emirde herhangi bir rakam belirtilmeden "kadîmi üzre" toplatılması ifadesi kullanılmıştır⁽¹⁹⁵⁾. 3 Şubat 1713 tarihinde Kayseri'ye gelen Karaman valisi Vezir Osman Paşaya "imdâd-ı seferiyye ve hediye vesair mesârif" için, vezire 2500 kurus vesair görevlilerle toplam 3090 kurus toplanmıştır⁽¹⁹⁶⁾. Nisan 1715 senesinde Osmanlı-Avusturya savaşı dolayısıyla istenilen imdâd-ı seferiyye için gönderilen buyruğuda da miktar belirtilmeden "ta`-

190 Karz, Arapça bir kelime olup ödünç, borç manasına gelir, S. Sami, a.g.e., s.1063

191 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.266

192 Y. Cezzar, a.g.e., s.54-55

193 BOA, Mühimme No: s.129, s.52

194 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.266

195 Kayseri Şer. Sic. No: 135/138-2

196 Kayseri Şer. Sic. No: 136/164-2

yin ve irsâl" olunmuştur denilmektedir⁽¹⁹⁷⁾. 1724 senesindeki bir mühimme kaydında "binyüzozyedi senesine mahsup olmak üzere tahsili mukteza olan", "liva-i mezbûreden mukaddema nizâm virilmesi mu'ayyen olan onaltıbuçuk kise imdâd-ı seferiyye"nin toplatılması istenmiştir⁽¹⁹⁸⁾. 1726 senesinin Subat ayı başında bir başka mühimme kaydında da "imdâd-ı seferiyye" onaltıbuçuk kise olarak istenmiştir⁽¹⁹⁹⁾ ve arkasından yeni bir emirle te'kid edilmiştir⁽²⁰⁰⁾. Yukarıdaki ifadeler ışığında Kayseri'de imdâd-ı seferiyye'nin 1724 senesinden itibaren "onaltıbuçuk kise (beher kise 500 kuruş)" olarak toplatıldığını tespit edebiliyoruz. 19 Mayıs 1730 tarihinde istenilen imdâd-ı seferiyyede de "ta'yin olunan" ifadesi belirtilmiş miktar verilmemiştir⁽²⁰¹⁾. Bu bilgilere dayanılarak 1700-1730 seneler arasında savaş senelerindeki imdâd-ı seferiyyeleri şu şekilde tabloya dökümleriz:

Sene	Miktar/Kuruş
1711	2500
1716	2500
1724	8250
1725	8250
1742	8250
Toplam	29650

Yukarıdaki tabloya göre, 1711 ve 1716 senelerindeki "imdâd-ı seferiyye" miktarlarını elimizdeki belgelere dayanarak 2500'er kuruş kabul ediyoruz. Çünkü açık ve net bilgimiz sadece 1712 senesinde Vezir Osman Paşa'ya verilen 2500 kuruşluk rakamdır. 1716 senesindeki imdâd-ı seferiyye toplatılması için

197 Kayseri Ser. Sic. No: 138/165-2

198 BOA, Mühimme No: 132, s.159

199 BOA, Mühimme No:133, s.85

200 BOA, Mühimme No: 133, s.109

201 Kayseri Ser. Sic. No: 147/30-1, 30-2

gönderilen emirdeki "ta'yin ve irsal" kelimesinden başka herhangi bir rakamın olmaması bize bu yorumu yaptırmaktadır. Ancak 1724 senesinden itibaren belgelerdeki imdâd-ı seferiyye rakamları açık olarak belirtilmiştir.

İmdâd-ı hâzeriyye vergisi, imdâd-ı seferiyye vergisine alternatif olarak senede iki veya üç taksit halinde 1718 senesinden itibaren düzenli toplanır hale gelmiştir⁽²⁰²⁾. İmdâd-ı hâzeriyye sefer zamanlarının haricinde sancak mutasarrıflarının ihtiyaçlarına binaen toplatılmaya başlanmıştır. 1718 Haziran'ının başında Kayseri sancağına gönderilen emirde: "Liva-i mezkûre hasıllarının muhasibi kalil olmağla sancak mutasarrıflarının kapuları halkının ve def'i ve ref'i eşkiya ve te'min ve tatmin ehli ve re'âya ve şair me'mur oldukları hidemât-ı 'aliyye istima' ve isnâdı lüzûm-ı kulliden askerin mesarifine sefersiz vakitlerde dahi vefa itmedikten ahali ve ra'iiyet taraflarından mu'tad kadimi üzre birer miktar akçe imdâd ve i'anet olmak iktizâ eyleyüb", halkın durumuna göre senede 2550 kuruş üç taksitte toplatılması istenmiştir⁽²⁰³⁾.

İmdâd-ı hâzeriyye vergisinin, 1722 senesi Ekim ayı sonlarına doğru Karaman Eyâletine gönderilen fermâna uygun olarak Kayseri'ye yazılan buyrultuda sair livalara kıyas ile iki taksit halinde 1500 kuruşu mutasarrıfın Karaman Valisine gönderilmesi istenmiştir⁽²⁰⁴⁾. Diğer taraftan 1722'deki bir diğer sicil kaydında Kayseri sancağı mutasarrıfı için ikinci taksit 917 kuruş istenmiştir⁽²⁰⁵⁾ ve üç taksit şeklinde tertip edilmiştir⁽²⁰⁶⁾ denilmektedir. Buna göre imdâd-ı hâzeriyye iki ayrı şekilde toplanmaktadır. Birincisi, mutasarrıfların valilere verdikleri, diğeri de halkın mutasarrıfa vermekle yükümlü oldukları vergilerdir. Mutasarrıflara ödenen vergiler; Rebiyyü'l-evvel, Rebiyyü'l-ahir ve Cemaziye'l-evvel aylarında toplatılmaktadır⁽²⁰⁷⁾. Subat 1728 senesinde Kal'a-yı Cedid Muha-

202 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.268

203 BOA, Muhimme No:, 129, s.52

204 Kayseri Ser. Sic. No: 143/99-2

205 Kayseri Ser. Sic. No: 143/114-2

206 Kayseri Ser. Sic. No: 143/130-1

207 Kayseri Ser. Sic. No: 143/150-2 (BOA, Muhimme, 129, s.52'de de mutasarrıfların verginin "senede üç taksit ile virilüb" ifadesi bulunmaktadır.)

fızı ve Kayseri Sancağı Mutasarrıfı olan Vezir El- Hac Hüseyin Ipsir Pasaya "imdâd-ı hazerriye olarak 2750 kuruşun gönderilmesi için emir yazılmıştır⁽²⁰⁸⁾. Muhimmeden tespit ettiğimiz emir Kayseri Ser'i Sicil kayıtlarında da aynen bulunmaktadır⁽²⁰⁹⁾. Kayseri sancağı ber-vech-i Arpalık mutasarrıf olan Rûstem Paşa kapı halkıyla beraber Tebriz muhafızı olarak bulunduğu ve ona 2750 kuruş imdâd-ı hazerriyenin birinci taksidinin Eylül 1729'da gönderilmesi istenmiştir⁽²¹⁰⁾. Kayseri sancağındaki imdâd-ı hazerriyenin 1718'den itibaren 2750 kuruşta hesaplanıp 1700-1730 seneleri arasındaki miktarını bulmak mümkün gözükse dahi belgelerde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda 1722 ve 1729 seneleri arasındaki kayıtlara dayanılarak tabloya dönecek olursak;

1700-1730 seneleri arasında Karaman Valisine Toplanan İmdâd-ı Hazerriye

Sene Miktar/Kuruş

1718	1500
1719	1500
1720	1500
1721	1500
1722	1500
1723	1500
1724	1500
1725	1500
1726	1500
1727	1500
1728	1500
1729	1500

Kayseri Mutasarrıfına İmdâd-ı Hazerriye

Sene Miktar/Kuruş

1718	2750
1719	2750
1720	2750
1721	2750
1722	2750
1723	2750
1724	2750
1725	2750
1726	2750
1727	2750
1728	2750
1729	2750

208 BOA, Mühimme No: 134, s.360

209 Kayseri Ser. Sic. No: 144/9-1

210 Kayseri Ser. Sic. No: 147/11-1

1730	1500
Toplam	19500

1730	2750
Toplam	35750

Yalnız yukarıdaki tablo tamamen tahmini rakamlarla çıkarılmıştır. Tahmin yapmamıza sebep ise "imdad-ı hazerriye"nin her sene toplanan vergi olmasıdır.

bc- SÜRSAT BEDELİ

Orfi vergilerden birisi olarak "Aynî" toplanan bir vergidir. Bu vergi daha ziyade askerin bir yerden diğerine nakli sırasında askeri yollar üzerindeki menzillere toplatılırdı. Ordunun ihtiyacı olan arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal ve odun vb. çeşitli maddelerden meydana gelirdi⁽²¹¹⁾. Sürsat bedelinin taksim edilen zahire bedeli karşılığı olarak bazan nakdi toplandığı da olmaktadır⁽²¹²⁾. Diğer vergi türlerinde olduğu gibi hanelere tevzi edilerek toplanmaktadır. Toplatılması istenilen sürsat bedeli yalnız sancak merkezine ait olmayıp bütün sancağa tevzi edilmektedir. Kayseri'de 19 Mart 1716 tarihinde "halkın gücü yetmediği için Karahisar nahiyesinin 685.5 kuruş olan sürsat vergisi 585.5 kuruşa indirilmiştir⁽²¹³⁾. 5 Ocak 1712 tarihinde ise savaş Rumeli'de (Prut seferi) olduğu için sürsat bedeli nakdi olarak 3000 kuruş talep edilmiştir⁽²¹⁴⁾. 26 Kasım 1717'de Kayseri 362 ve 1 rub sürsat hanesi olarak belirtilmiş ve 327,5 kuruş toplatılması istenmiştir. Ayrıca Yahyalı ve Karahisar kazaları da 57,5 hane kabul edilerek 258 kuruş kaydedilmiştir⁽²¹⁵⁾. 1717 senesinde toplam 585,5 kuruş Kayseri sancağına "sürsat bedeli" kaydı bulunmaktadır. Burada, 1717 senesinde sürsat bedeli toplatılırken Kayseri'de bir sürsat hanesine 1,1 kuruş düşerken, Yahyalı ve Karahisar kazalarında ise bir sürsat hazinesine 4,4 kuruş isabet etmektedir.

211 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.158-159

212 Kayseri Şer. Sic. No: 136/160-2

213 Kayseri Şer. Sic. No: 137/59-4 (Bir başka belgede Karahisar'ın 1696'dan beri 832 kuruş 3 rub olduğu belirtilmiştir. Kayseri Şer. Sic. No: 131/41-1)

214 Kayseri Şer. Sic. No: 136/152-3

215 BOA, Bedel-i Sürsat Defteri, No: 10308, s.115

c-AVARIZ GELİRLERİ

Sözlükte, muvakkat vergi sonradan meydana gelen asli ve sabit olanın zıddı gibi manaları bulunan avâriz Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır ⁽²¹⁶⁾. Osmanlı Devleti, teşkilat ve maliye sisteminin icaplarına uyarak hak ve selahiyetlerinden mühim bir kısmını dirlik, malikâne ve vakıf şeklinde muhtelif hizmet ve vazife sahiplerine terketmiş idi. Bu arazi sahipleri re'ayadan her türlü vergileri toplarlardı ⁽²¹⁷⁾.

Osmanlı Devleti'nde, savaş harcamalarına karşılık olağanüstü dönemlerde alınan ve maliyenin kaynakları arasında sayılan bu vergilere "Avâriz-ı Divânîye", "Tekâlif-i Orfiyye" veya kısaca "avâriz" denilirdi ⁽²¹⁸⁾. Osmanlı Devleti'nde klasik yapılanmanın gereği olarak savaşların hep kazanılacağı ve savaş masraflarının "nakdî" ödenmesinde sıkıntı olmayacağı kabul edilmisti ⁽²¹⁹⁾. XVI. asırda uzun süren savaşlar ve bu savaşlarda istenilen neticelerin elde edilememesi ⁽²²⁰⁾ ve XVII. asrın basından itibaren birçok sebepleri olan "enflasyon"un yükselmesi avâriz vergisinin, cizye ve adet-i ağnamla birlikte "olağanüstü" toplatılan vergi olmaktan çıkarılıp daimi toplatılan vergiler grubuna dahil edilmesine sebep olmuştur ⁽²²¹⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde artık daimi toplatılan vergi haline gelmiş olan avâriz türü vergiler "avâriz hâne" üzerinden toplatılıyordu. Avâriz hâne, "hâne" ⁽²²²⁾ deyiminden farklı iktisadi bir mana ifade ediyordu. Osmanlı Devleti'nde her "avâriz hâne" 3-15 "gerçek-hâne" den meydana gelebiliyordu ⁽²²³⁾. Kayseri'de XVII. asırda bir avâriz hanenin "on gerçek hânedan" teşekkül ettiğini ortaya konulmuştur ⁽²²⁴⁾. Biz tetkik ettiği-

216 Halil Sahillioğlu, "Avarız", TDVIA V, Ankara 1992, s.108-109

217 Ö. Lütfi Barkan, "Avarız", IA, II, İstanbul, 1967, s.13

218 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.153

219 Y. Cezzar, a.g.e., s.30

220 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.203

221 Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzûl Teşekkülü", IX. Türk Tarih Kongresi III, s.1328

222 Geniş bilgi için bkz. N. Göğünc, "Hane Deyimi Hakkında", İUEF, TD, s.32 (1. Hakkı Uzunçarşılı, Hatıra Sayısı, İstanbul 1979, s.331)

223 Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası X, İstanbul, 1951, s.1-26

224 Yusuf Oğuzoğlu, a.g.m., s.32

miz dönemde gerçek hane hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımızdan dolayı XVII. asırdaki ölçüyü esas almayı uygun gördük⁽²²⁵⁾. XVII. asır avâriz gelirleri, avâriz ve nüzûl gelirleri şeklinde belgelerde alt alta zikredilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla avâriz ve nüzûl hane sayıları değişmemekle beraber haneye tevzii edilen vergi miktarı değişmemektedir. Kayseri'de, 1700-1730 senelerinde avâriz hane ve nüzulhane sayıları zaman içerisinde değişmeler göstermektedir. Bunun sebepleri ileride izah edilecektir.

Kayseri'de tetkik ettiğimiz senelerdeki avâriz ve nüzûl gelirleri hesaplamadan önce toplanılacak vergi miktarıyla alakalı bazı bilgiler vereceğiz. Avâriz nüzûl vergilerinin tevzi belgelerinden avâriz ve nüzul vergilerinin "akçe ve kuruş" cinsinden ölçüler verilmektedir. Hemen her avâriz ve nüzûl tevzi belgesinde bu ölçüler verilmektedir. "Herbir yüzsekiz akcesinden bir aynı esedi kuruş ve eşrefî cedid ve frengi altunu ikibuçuk kuruş ve Esrefî ve Macar altunu iki kuruş ve bir rub ve halisu'l-ayar parenin kırkbir kuruşu aldırub"⁽²²⁶⁾ fazla alınmaması istenmiştir. Yine nüzul için ise: "her bir yüz on akcenin bir aynı esedi kuruş ve esref-i cedîd ve frengi altunu ikibuçuk kuruş ve bir rub ve halisu'l-ayar parenin kırkbir kuruşu aldırub"⁽²²⁷⁾ şeklindedir. Tetkik ettiğimiz seneler boyunca bu vergi ölçüleri değişmemiştir.

Avâriz ve nüzul tevzi'leriyle ilgili belgelerde Kayseri'yle beraber Kayseri'ye bağlı Yahyalı ve Karahisar kazaları da zikredilmektedir. Biz burada sadece Kayseri merkezine veya "nefs-i Kayseri" ye ait vergi gelirlerini ortaya koyacağız.

1700-1730 senelerinde tespit edebildiğimiz avâriz ve nüzûl haneleri şöyledir;

1700'de Kayseri sancağı 380,5 ve 1,5 rub avâriz ve nüzul hanesidir⁽²²⁸⁾. 1704 senesinde 377 ve 1 rub hânedir⁽²²⁹⁾.

225 Kayseri'de bir Avarızhanenin on gerçek haneden meydana geldiği görülmüştür XVIII. Yüzyılda Kayseri hakkında çalışmaları olan Prof. Dr. Yücel Özkaya'da esas alınmıştır. XVIII. Yüzyılda Kayseri, İKRSK, s.34

226 Kayseri Şer. Sic. No: 126/68-1, 130/23-1, 22-2, 132/100-2, 101-1

227 Kayseri Şer. Sic. No: 130/22-2

228 Kayseri Şer. Sic. No: 126/168-1, 168-2

229 Kayseri Şer. Sic. No: 130/22-1, 22-2

1707⁽²³⁰⁾, 1709⁽²³¹⁾, 1710⁽²³²⁾, 1711⁽²³³⁾, 1712⁽²³⁴⁾ ve 1715⁽²³⁵⁾ senelerinde 377 ve bir rub avâriz hâne sayısı değişmeden aynı kalmıştır. 1717 senesinde avâriz ve nüzul haneleri "zelzele-i azime"⁽²³⁶⁾ den dolayı 175 ve 1 semen avâriz haneye düşmüştür⁽²³⁷⁾. 1720 senesinde 287,5 avâriz ve nüzul hânesine yükseltilmiştir⁽²³⁸⁾. 1721 senesinde yine 287,5 avâriz ve nüzul hânesi⁽²³⁹⁾ iken 1728'de tekrar 273 ve bir rub hâneye yükseltilmiştir⁽²⁴⁰⁾. 1729 senesinde ise 271 avâriz hâneye inmiştir⁽²⁴¹⁾. Osmanlı Devleti vergi toplamada başarılı bir devlettir. Devlet vergi toplarken "vergi mükellefi" ni korumayı da ihmal etmemiştir. Halktan vergileri toplatılırken "ziyâde ve noksan alınma" ması ve halka "kanûnsuz zulüm ve teaddi" yapılmaması emredilmiştir⁽²⁴²⁾.

Kayseri sancağında 1700-1730 senelerinde avâriz ve nüzul haneleri ile toplanan gelirler:

Seneler	Avâriz hane geliri	Nüzul Gelir
1701	380.5 ve 1.5 rub'x 400=152352 akçe	380.5 ve 1.5 rub'x 600=228525
1704	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1707	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1709	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350

230 Kayseri Ser. Sic. No: 132/100-2, 101-1

231 Kayseri Ser. Sic. No: 134/164-1, 164-2

232 Kayseri Ser. Sic. No: 135/149-1, 149-2

233 Kayseri Ser. Sic. No: 136/130-3, 131-1

234 Kayseri Ser. Sic. No: 137/167-1, 167-2 (1712 senesine ait irad Defterinde Kayseri'nin 428,5 ve bir rub' Avarız-hanesi ve her haneden 400 akçe, 431,5 ve bir rub'da nuzul-hanesi ve her haneden 600 akçe toplatılması istenmiştir. Yalnız buradaki Avarız ve Nüzul hanelerinde bütün Kayseri sancağı esas alınmıştır. BOA, irad Defteri, No: 3383)

235 Kayseri Ser. Sic. No: 139/142-1, 142-2

236 A. Nazif, a.g.e., s.144

237 Kayseri Ser. Sic. No: 140/5-2

238 Kayseri Ser. Sic. No: 143/107-2, 107-3

239 Kayseri Ser. Sic. No: 143/152-1, 152-2

240 Kayseri Ser. Sic. No: 145/20-1, 20-2

241 MM Avâriz ve Nüzul Defteri, No: 2504, s.144

242 Osmanlı Devletinde XVII. Asrın sonu ve XVIII. Asrın başlarında "tekalif-i şakka" adıyla toplatılan kanunsuz vergiler fermanla kaldırılırken sık sıkta "adaletname" lerin yayımlandığı bilinmektedir. H. Inalcık, "Adaletnameler", Belgeler II, S.3-4, Ankara 1967, s.6 vd.

1710	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1711	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1712	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1715	377 ve 1 rub'x 400= 150900 akçe	377 ve 1 rub'x 600= 223350
1717	175 ve 1 sümünx400= 70050 akçe	175 ve 1 sümünx600= 105075
1720	287.5 x 400 = 115000	287.5 x 600 = 172500
1721	287.5 x 400 = 115000	287.5 x 600 = 172500
1728	273 ve 1 rub'x 400= 109300 akçe	273 ve 1 rub'x 600= 163950
1729	271 x 400 = 108400	271 x 600 = 162750
Toplam	1726400 akçe	2589750 akçe

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1700-1730 senelerine ait her senenin avârız ve nüzul rakamlarını tespit edemedik. Elde edebildiğimiz belgelere göre 15985,185 kuruş avârız ve 23543,181 kuruş nüzul gelirleri bulunmaktadır. 1716 senesindeki "zelzele-i 'azîme"den evvel avârız ve nüzul haneleri sayısı fazla değişiklik göstermemiştir. 1717'den sonra ise fazla olmasa da bir düşüş görülmektedir. Buna sebep olarak ülkede, tam olarak sağlanamayan asayişin meydana getirdiği düzensizlik ve bunun sosyal ve ekonomik hayatta meydana getirdiği menfi neticeler kabul edilebilir. 1717 senesinde meydana gelen "zelzele-i 'azîme" nin de halkın üzerindeki etkileri önemli bir sebep olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Belgelerde halkın durumuyla ilgili "halkı fâkir", "halkı parekende ve perişan" gibi ifadeler bu duruma işaret eder.

4- VAKIF GELİRLERİ

Vakıf, Türkçe'de "vakf" şeklinde telaffuz edilip, Arapça

bir mastardır. Lügatlerde durdurmak, alıkoymak manasına gelir. Umumiyetle terk, emanet, depo; fikirlerini ifade etmekte ve günlük manası da mukaddes bir şey, dindarlık duygusuyla insanların ihtiyaçlarına veya halkın ibadet hizmetlerine adanmış bir obje düşüncesini taşımaktadır⁽²⁴³⁾. Vakıf İslami menseden gelen bir müessesedir⁽²⁴⁴⁾. İslam hukukuna göre müesseseselen vakıflar, İslam memleketlerinde büyük ehemmiyet kazanmışlardır. Vakıflar, gelirleri tamamen ninai gayeye giden "vakf-ı hayri", bütün gelirleri asıl gayeye ulaşmayan ve vakfın ailesine mensup kişilerin elinde olan "vakf-ı ehli" ve geliri dini hayri ve ictimai müesseselerin paylaştığı "yarı-ailevi" vakıflar şeklinde tasnif edilmektedir⁽²⁴⁵⁾. XVIII. asırda yapılan vakıfların %18'i hayri, %7'si Aile vakfı ve %75'i yarı-ailevi vakıflar olduğu bir istatistik ile tespit edilmistir⁽²⁴⁶⁾. XVII-I. asırda, vakıfların kendi binalarının tamir vb. ihtiyaçları haricinde gelirleriyle 4947 kişiye ücret ödeyen bir işletmelet bütünü arzeder. Sadece XVIII. asırda 6-7 bin vakıf kurulduğu tahmin edilmektedir⁽²⁴⁷⁾.

Kayseri'de vakıflarla ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında XI. asırdan XIV. asıra kadar olan dönemi Halil Edhem⁽²⁴⁸⁾ ve XVI. XVI. asırlarda kitabelere dayanılarak M. Cayırdağ⁽²⁴⁹⁾ ve çalışmalarını XVI. asırdaki Evkâf Tahrir Defterlerini esas olarak yapan Yasemin Demircan'ın⁽²⁵⁰⁾ tetkiklerini sayabiliriz.

Aslında, Türk devlet geleneğinde, devletin varlık sebebi olan kamu hizmetlerinin gerçekleşmesinde önemi büyük müesseseler olarak vakıfların iktisadi boyutları da yüksek meblağlara ulaşmaktadır⁽²⁵¹⁾. Vakıflar bu gelirlerinin büyük bir

243 B. Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", VD XV, Ankara 1982, s.25-26

244 F. Köprülü, İslam ve Türk Hukûk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983, s.5

245 B. Yediyıldız, a.g.m., s.26

246 B. Yediyıldız, a.g.m., s.28

247 B. Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", VD, XIV, Ankara 1982, s.1vd.

248 Halil Ethem, Kayseri Sehri, (Hzr. Kemal Göde) Ankara 1982

249 M. Cayırdağ, Kitabelerinden XV. ve XVI. Yüzyılda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları, VD XXII, Ankara 1981

250 Y. Demircan, Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları, Kayseri, 1992

251 B. Yediyıldız, XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutları, VD XVII, Ankara 1984 s.16

kısmını kendi ihtiyaçlarına sarfetmektedirler. Bir kısım gelirler de "vakfiye şartlarına" uygun olarak vakıftaki yöneticilere verilmektedir. Ancak esas olan "vakfın devamlılığının temini" için vakfiye şartlarına uygun zeminlerin hazırlanmasıdır.

1700-1730 senelerinde belgelerimizde geçen vakıfların durumları hakkında sunları söyleyebiliriz:

a- Vakıf şartlarına uygun olmadan vakıflara müdahaleler yapılmaktadır. Bu müdahalelerin biçimler birbirlerine benzer olduğundan birkaç misalle yetineceğiz.

1 Aralık 1712 tarihinde Kasım Dede vakfının mütevellisi Serife ve Fatıma, Kayseri mahkemesi katibi Seyyid Hafız Mustafa'nın "hilâf-ı surût-ı vakf" kendine günlük üç akçe vazifeyi askeri berâtla almıştır⁽²⁵²⁾. Durumun önlenmesi hakkında berât yazılmıştır. Yine aynı vakfa ait Depecik mahallesindeki caminin vazifelileri, hatip, üç müezzin ve farrası surût-ı vakfiye" yi ihlal eden davranış içerisinde bulduklarını görüyoruz⁽²⁵³⁾. 1 Nisan 1722 tarihinde, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin'in vakfı olan Erciyes Dağından doğan "Hisarcık Suyu" nun mütevellisi Seyyid Ahmet berâtla mütevellit olan Seyyid Abdullah'ın berâtının iptal edilmesini istemiş ve durum tetkik edilerek berâtı kanûnsuz olduğu için iptal edilmiştir⁽²⁵⁴⁾. Ancak emre muhalefet edildiği ve vakfın şartlarının aksine 2 Eylül 1726'da hala durumun düzeltilemediği anlaşılmaktadır⁽²⁵⁵⁾. 29 Mayıs 1711 tarihinde Merzifonlu Kara Mustafa Pasa evkafı olan İncesu'daki yapılarına, vakıf mülkü Kızılkıran Köyünün Karakilise mezraası malikâne sahipleri "-vakfa gadrettikleri" için şikayet edilmiştir⁽²⁵⁶⁾. 1729 senesinde Kayseri'nin en önemli vakıflarından İbrahim Tennurî vakfına da müdahaleleri görülmektedir. Kayseri kadısına gönderilen fermânda, "Seyh İbrahim el-Tennurî Kudduse Sirruhü'l-Azîz evlâdlarından Nasrullah-zâde El-Hac Mehmed'in oğlu Kıdvetü'l-

252 MM Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 3439, s.211

253 MM Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 3439, s.191

254 İbnü'l Emin Evkaf No: 6328

255 İbnü'l Emin Evkaf No: 6519

256 Kayseri Şer. Sic. No: 135/155-2

-ekârim Seyyid Mahmut ve Seyyid Ahmed zîde şerefehu" vakfın bağ ve bahçelerinden "öşür talep olunmaya deyu"⁽²⁵⁷⁾ Defter-i Hakânî'de kayıtları bulunmasına rağmen öşür talep edildiği ve bu durumun önlenmesi için emir yazılmıştır. Burada görüldüğü gibi vakıf şartlarına uymadan yöneticiler, vakıfta çalışanlar ve dışarıdan müdahaleler olmaktadır.

b- Vakıf tamirleri ile ilgili belgelerden burada da birkaç misalle yetineceğiz.

26 Ocak 1706 senesinde %'de Mustafa Paşa evkâfından dört göz değirmenin bozuk olduğu ve tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir⁽²⁵⁸⁾. 23 Ekim 1710'da Piri Paşa evkâfından "Gön hanı"nda mütevellî Seyyid Abdulkadir Çelebi, hanın ta'mir ve tadilatı muhtaç olduğunu belirtmiş ve Hâssa mimarı vekili Hüseyin Bey yaptığı hesaplamalarla hanın, "ancak 500 kuruşla"⁽²⁵⁹⁾ ihtiyaçların giderilebileceğini bilirkisi olarak tespit etmiştir. 1711 senesinin, Eylül ayı başında Kığılmaz hanın mütevellîsi El-Hac Mustafa Ağa "Meclis-i Ser'e" gelip hanın ta'mire muhtaç olduğunu bildirmiştir. Yapılan hesaplamalar neticesinde tamir ve terhim için lüzumlu olan kursun, ağaç, tas, toprak ve Ustadıye için 1878 kuruş⁽²⁶⁰⁾ lüzumlu olduğuna karar verilmiştir. 7 Subat 1728 tarihinde Abdi Bey vakfının tamir ve hizmetine ihtiyaç olarak vakfın ev ve bağ vakfa verilmiştir⁽²⁶¹⁾.

Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, özellikle Kayseri'deki büyük ve eski vakıfların bir çoğu tamire muhtaç durumdadırlar.

c- Vakıf Gelirleri,

Kayseri'de birçok vakıf geliri bulunmasına rağmen belgelerimizde bu gelirlerin rakamlarıyla ilgili bilgiler azdır. 11 Subat 1724'de yarısı Ferhad Paşa ve yarısı Bayram Paşa evkâfına ait olan Kapan Hanı 150 kuruşa icara verilmiştir⁽²⁶²⁾. Aynı han 1715 senesinde 18 aylığını 130 kuruşa icara veril-

257 BOA, Mithimme No: 137, s.117

258 Kayseri Ser. Sic. No: 132/96-1

259 Kayseri Ser. Sic. No: 134/132-3

260 Kayseri Ser. Sic. No: 135/116-3

261 Kayseri Ser. Sic. No: 144/4-1

262 Kayseri Ser. Sic. No: 129/12-3

mistir⁽²⁶³⁾. Bu bilgiler Kapan Hanının 1706'dan 1715'e geldiğinde gelirinin düştüğünü gösteriyor ki Kapan Hanındaki bu gelir azalması Kayseri'deki ticari hayatla ilgili menfi yorumlara esas kabul edilebilir. 1707 senesinin Aralık ayı sonunda Piri Mehmed Paşa zaviyesi evkafı Gön hanının, 1706 ve 1717 seneleri senelik 250'er kurustan 500 kuruşa icara verilmiştir⁽²⁶⁴⁾. 13 Ocak 1700 tarihinde Hasbek mahallesindeki Deli Ali mescidinin vakfına ait gelirler, 1702 senesinden bu yana mütevellisince hesaplanmış ve 250 kuruşa balig olmuştur⁽²⁶⁵⁾. 18 Subat 1712'de yapılan muhasebe neticesinde, yapılan harcamalardan sonra 480,5 kuruş geliri ortaya çıkmıştır⁽²⁶⁶⁾. 3 Nisan 1721'de El-Hac Ahmed Paşa evkafından olarak Tomarza, Köstehir, Sarı Mehmedlü, Gergurin ve Yurgar köylerindeki timarlar 425 kuruşa iltizama verilmiştir⁽²⁶⁷⁾. Görüldüğü gibi çok sayıda vakıf olmasına rağmen gelirleri hakkında bilgilerimiz çok cüzdür. Yalnız yukarıda izah ettiğimiz gibi Kayseri'de bazı vakıfların, Eskun vb. mukataalara dahil olması dolayısıyla gelirlerinin bir kısmının mukataalar tarafından toplanmakta olduğu unutulmamalıdır. Bu arada, Melik Aslan vakfı olan Hisarcık suyundan istifade edenlerin, istifade etikleri "bir su için 10 kuruş, ikinci su için 4 kuruş ve üçüncü su için 5 kuruş" ödemeleri vakfiye şartlarından olduğu⁽²⁶⁸⁾ bilmemize rağmen senelik gelirinin ne kadar miktara ulaştığını tespit etmemiz mümkün olmamaktadır. Kayseri çevresindeki birçok bağ ve bostanın bu sudan istifade etmesinden dolayı gelirinin çok olması gerekir.

5- KALE VAZİFELİLERİNİN GELİRLERİ

Bilindiği gibi kale bulunan yerlerde, kale görevlileri bulunmaktadır. Bu görevliler hizmetlerinin mukabili olarak çeşitli gelirlere sahiptirler. Kayseri sancağındaki görev-

263 Kayseri Ser. Sic. No: 138/78-2
 264 Kayseri Ser. Sic. No: 132/105-1
 265 Kayseri Ser. Sic. No: 147/90-2
 266 Kayseri Ser. Sic. No: 136/98-2
 267 Kayseri Ser. Sic. No: 143/142-1
 268 İbnülemin Evkaf No: 6328, 6519

lilere, sancaktaki tımarlardan, Kayseri cizyesinde ve bazı cemaat gelirlerinden tahsisler yapılmıştır⁽²⁶⁹⁾. XVI. asrın başında Kayseri kalesinde görevli dizdar, bir kethuda ve 96 mustahfaza 123.974 ile 159.705 akçe arasında gelir kaydedilmiştir⁽²⁷⁰⁾. Bizim tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri Kalesinde bir dizdar, bir kethuda ve altmışiki nefer mustahfaz⁽²⁷¹⁾ bulunduğu görülmektedir. 1701 senesinde, bir icmal kaydı zikredilerek, Talas köyü 16600 akçe yazısıyla Kayseri Kal'asının mustahfazan tımar ve cebel-i Erciyes nahiyesine bağlı Enderlik köyünden 7300 ve Küme köyünden 2600 akçelik tımarların toplamı olarak 26500 akçe mustahfazan tımarından bahsedilmektedir⁽²⁷²⁾. Başka bir kayıta ise Kenarırmak nahiyesinde Es-miyun köyünde 2000 akçe⁽²⁷³⁾ Kurumaz nahiyesinde de Kicibürüngüz'de 1400 akçe "Gedik Tımar"⁽²⁷⁴⁾ Sahra nahiyeye Karaeyüb köyünde 1500 akçe⁽²⁷⁵⁾ ve Kayseri Kalesi dizdarlarına tayin edilen Ağırnas köyünden de 6500 akçe⁽²⁷⁶⁾ tımarlar "müstahfaz Tımarları" olarak kaydedilmiştir. Buna göre Kayseri Kalesindeki görevlilerin tımar gelirleri 37900 akçeye ulaşmaktadır. Kayseri kalesindeki görevlilere ait tımarların toplamının bu kadar olduğunu iddia etmek zor görünmektedir. Fakat su iddia edilebilir; Kayseri Kal'ası gelirleri 1500 veya 1520 senele-rinde 159709 akçe civarındadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin 14-67'de Karaman eyaletini kendi topraklarına katmasına rağmen Kayseri şehri 1515'te Dulkadirli Beyliğinin Osmanlıya katılma-sına kadar bir serhad şehridir ve kalesi önem arz etmektedir. 1700'e gelindiğinde ise, artık Kayseri Kal'ası bir ickale du-rumuna düşmüştür. XVI. asrın başında kalede 96 kişi görevli iken XVIII. asrın başında bu sayı 62'ye indirilmiş ve bunun 20 tanesi "sıbyan ve mütekaidin" durumundadır⁽²⁷⁷⁾. Diğer taraf-tan tımar gelirlerinden başka gelirleri de tespit edemiyoruz.

269 M. İnbası, a.g.e., s.37

270 M. İnbası, a.g.e., s.37-38

271 Kayseri Şer. Sic. No: 126/34-1, 144/17-3, 147/56-2,129/65-2

272 Kayseri Şer. Sic. No: 126/181-2

273 Kayseri Şer. Sic. No: 126/200-2

274 Kayseri Şer. Sic. No: 126/184-1

275 Kayseri Şer. Sic. No: 144/17-3

276 Kayseri Şer. Sic. No: 133/165-1

277 Kayseri Şer. Sic. No: 126/34-1, 129/65-2

Yalnız, Osmanlı Devleti sonuna kadar iç kale görevlilerini yok kabul etmemiş az da olsa muhafaza etmiştir.

Tespit edebildiğimiz tımarların kimlere ait olduğunu şu şekilde tabloya dökümleriz.

Kime Ait Olduğu	Seneler	Tımarın Yeri
İsa	1701	Kurumaz Nahiyesi Kıçibürüngüz Köyü
Mustafa (İsa'nın ölümü üzerine)	1701	Kurumaz Nahiyesi Kıçibürüngüz Köyü
Abdulhamit (Babası Osman'ın ölm.)	1701	Kenarırmak Nahiyesi Esmiyun Köyü
Mustafa	1701	Talas'a bağlı Cebeli Ali Köyü
Mehmet Ağa (Dizdar)	1710	Ağırnas Köyü
Ali Cavuş (Dizdar)	1721	Ağırnas Köyü
Ömer	1721	Tala Köyü
Ömer	1728	Sahra Nahiyesi Karaeyüb Köyü
İbrahim	1729	Enderlik Köyü
Ahmed	1729	Talas Köyü

Kale mustahfızlarının tımarları, 11 Ağustos 1701 tarihindeki bir belgede, "Malikâne" olarak tevcih edilmiştir⁽²⁷⁸⁾. Daha sonraki senelerde bu⁽²⁷⁹⁾ uygulamanın devam ettiği görülmektedir⁽²⁸⁰⁾. XVII. asırdan beri devam etmekte olan tımarlardaki reâyânın huzursuzlukları XVIII. asrın başında Kayseri sancağındaki kal'a tımarlarında da görülmektedir. 1701 senesinde Talas köyünün "Mustahfız Tımarı" mutasarrıfı Hüseyin Bey, köyde bulunan Seyh İbrahim Tennurî'nin evladı Seyyid İbrahim Celebinin mülkü bağından "ösür" talep etmiş ancak, şikâyet edilerek bunun "Kanûna muhâlif" olduğundan düzeltilmesi

278 Kayseri Ser. Sic. No: 126/181-2

279 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 18068

280 Kayseri Ser. Sic. No: 126/143-1

icin ferman gönderilmiştir⁽²⁸¹⁾. Ağustos 1709 senesinde mustahfız tımar olan Kurumaz Nahiyesi ve Eskun köyünün ortak mustasarrıfları Halil, Abdullah, Osman, Idris ve Ahmed, "köylüden sa'ir ve nisf-ı ösr-i bağat ve bostân" 4270 akçe vergilerinin olduğunu "Emiroğulları gelub bağ ve bahçelerini harap ve iyallerini teaddi"⁽²⁸²⁾ eyledikleri ve vergilerinin kaldırılmasını Defter emini El-Hac Mehmed vasıtasıyla istemişlerdir. 3 Şubat 1722'de mustahfazların "herbiri karye- i mezbûra zâbitiz deyu varub celb-i mâl sevdasıyla zulm ve teaddi" eyleyerek "ve reâyanın tahammül ve mecâllerini" tükettiklerini belirtilmiştir⁽²⁸³⁾. Bazan mustahfız tımarlarına dışarıdan müdahaleler de olmaktadır. 1729 senesinde 1600 akçe gedik tımar tevcih edilen mustahfaz İbrahim'e dışarıdan müdahale edilmesinin önlenmesi istenmiştir.

6- HAREMEYN-İ SERİFEYN EVKAFI GELİRLERİ

Müslüman Türkler İslam dinine her alanda hizmet yapmışlardır. Mukaddes beldeler kabul edilen Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin ihtiyaçları için de vakıf meydana getirmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu maksat için Osmanlı Devleti'nin merkeze maliyesinde kalemlerden birisi "Haremeyn Muhasebesi Kâlemi" diye ayrılmıştır. Darüssaade Ağalarının nezaretinde olan bu kalem, 1713 senesinden itibaren "Evkaf Muhasebesi Kâlemi"ne dahil edilmiştir⁽²⁸⁴⁾. 1690 senesinde İfraz-ı Zülkadiriye Hâsalarının da gelir olarak dahil edildiği⁽²⁸⁵⁾ Haremeyn-i Serifeyn Evkafı gelirlerinden Kayseri şehrinde de vakfa dahil mülkler bulunmaktadır. Kayseri'de Kömürhan, Karasu, Sarıoğlan, Hanyeri, Ortaköy, Tuzhisar, Sarıkaya, Köprüköy⁽²⁸⁶⁾ adındaki köyler Haremeyn evkafı köylerinden olduğunu tespit ediyoruz. Ayrıca Gelinkras ve Germugin mukataalarının da bu evkafa dahil

281 Ali Emiri, III. Ahmet, No: 18068

282 Kayseri Ser. Sic. No: 143/98-1

283 Kayseri Ser. Sic. No: 147/57-2

284 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.90

285 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.90

286 Kayseri Ser. Sic. No: 126/160-1, 126/165-2

mukataalardan olduğu anlaşılmaktadır⁽²⁸⁷⁾. Bu mukataalar "Kayseri Cibâyeti" şeklinde de isimlendirilmektedir. Bu evkafa Pusergan taifesinin "rûsûm-ı râ'iyetleri ve bennâk ve İспенçeleri ve aşar-ı ser'iyeye"⁽²⁸⁸⁾ de ilave edilmektedir. 1700-1730 seneleri arasındaki gelirler⁽²⁸⁹⁾:

Seneler	Miktarı/Kurus
1701	340
1706	400
Toplam	740 kurus

Evkafın altı sene içinde gelirinin 60 kurus arttığı görülmektedir.

II- KAYSERİ'DE ESNAF CEMİYETLERİ VE ÜRETİM İMKANLARI

Osmanlı Devleti'nin, bütün Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi kendine ait iktisadî zihniyeti ve teşkilatı vardır. Osmanlılarda sanayi ve ticaret hayatının kadrolarını meydana getiren esnâf cemiyetleri "serbest rekâbet" prensibi yerine karşılıklı "kontrol", "yardım", ve "imtiyâz" esasına dayanmaktadır⁽²⁹⁰⁾

Bu çerçevede şehir iktisâdiyâtının esasını da küçük tüccar ve bilhassa sanat erbabı meydana getirir. Bir başka ifadeyle esnâf toplulukları "şehir iktisâdiyâtı"nın kendisidir⁽²⁹¹⁾. Esnâf cemiyetleri İslâm Devletleri içerisinde "Ahîlik" adı verilen teşkilata sahiptirler. Selçuklularda ve Osmanlılarda gördüğümüz bu teşkilat⁽²⁹²⁾ XVI. asırdan başlayarak lonca teşkilatına dönüşmüştür⁽²⁹³⁾. Lonca teşkilatlarında

287 Kayseri Şer. Sic. No: 136/140-1

288 Kayseri Şer. Sic. No: 134/162-3 (Pusiyanların Kayseri'deki köylerden başka Ankara, Kure Sancakları, Adana eyaletinde Toros, sıs, Misis, Maraş ve Kırşehir'de de buldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Kayseri Şer. Sic. No: 135/148-1)

289 Kayseri Şer. Sic. No: 126/160-1, 132/104-1

290 Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmp. Esnaf Cemiyetleri, I.U.E.F.M. XL, S 1, s.1-4, İstanbul, 1984-1985, s.39

291 S. Fahri Ulgener, İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1991, s.33

292 Franz Jaeschner, "İslamda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri" (Cev. Samahat Yüksel), Belleten, XXXVI, Ankara, 1972, s.236

293 A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.404

müslüman-gayrimüslim esnâflar beraber bulunmuşlardır. 1786 senesine kadar devam eden aynı loncadaki müslüman zımmî beraberliği bu seneden itibaren sona ermiştir. Bundan böyle müslümanların ayrı zımmîlerin ayrı loncaları tesekkül ettirilmeye başlanmıştır⁽²⁹⁴⁾. XVIII. asırda şehrin üretim hayatının önemli ve vazgeçilmez unsuru olan "Esnâf cemiyetleri" gelenek halinde belli sayılarda "gruplar" teşkil ederek hayatını devam ettirmektedirler. Bu grubun içindeki üyelerden birisi ölür veya yaralanırsa "lonca esasları" na uygun olarak yenisi seçilirdi⁽²⁹⁵⁾. Esnâf sistemindeki hiyerarsisi de Esnâf Seyhi (Kethuda), yigitbaşı, usta, ustabaşı (kalfa), ustacırağı ve cıraklığa alınacak kişileri seçen ehl-i hibre bulunurdu⁽²⁹⁶⁾. Cıraklar ustalarından sanatın sırlarını öğrenmekle beraber cemiyet gelenekleri ve ahlaki disiplinleri de burada ustalarından öğrenirlerdi. Ustalık hakkı kazanan kişilere "Pestemal" giydirilerek "Ustalık belgesi" verilirdi. Ayrıca bir iş kolunda dükkan açma ve sayılarının belirtilmesini de ustaları tayin ederdi⁽²⁹⁷⁾. Bir kişi usta olduktan sonra dükkan açıp mesleklerini uygulama imtiyazının olmasına "Gedik" denirdi. Osmanlı Devleti'ne, iktisadi siyaseti çerçevesinde aşırı rekabete müsaade edilmediğinden dükkan açma sayısı mahdut tutulurdu⁽²⁹⁸⁾. Bir kişi esnâf yöneticisi seçildikten sonra kadı tarafından kabul edilir, "Berât" la tayin olanlar için "İlâm" yazılırdı. Diğer tayin olacakları kadılar "mürasele-i şer'iyeye" ile yaparlar ve tayin edilenler Ser'iyeye Sicillerine kaydedilirdi⁽²⁹⁹⁾.

Lonca yöneticileri teşkilatın işleyişiyle ilgili yeni kararlar alabilirdi ve alınan kararlar da "Ser'iyeye Sicillerine" kaydedilirdi⁽³⁰⁰⁾. Lonca teşkilatının belirlediği en önemli kararlar "İhtisâb"la ilgili olanlardır. Fiyat, kâr, kalite gibi hususların belirlenmesi, İslami yöntemlerde "his-

294 A. Yalçın, *Türk İktisat Tarihi*, Ankara 1979, s.202

295 R. Özdemir, a.g.e., s.226

296 Stanford J. Shaw-Ezel Kurat Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Cev. Mehmet Harmancı)

297 Y. Özkaya, a.g.e., s.63

298 Stanford J. Shaw-Ezel Kurat Shaw, a.g.e., s.222

299 R. Özdemir, a.g.e., s.227

300 A. Yalçın, a.g.e., s.210

be" teskilatlarına bırakılmıştır. Bu vazifeye kaynak, bir ayete dayandırılmıştır⁽³⁰¹⁾. Hisbe teskilatının basındaki kişiye "mühtesip" denilirdi.

Mühtesip, Osmanlı şehirciliğinden belediyeye ait mevzuatı uygulayan bir görevli olarak, yetkilerini ya doğrudan doğruya veya dolayısıyla kadıdan alırdı. Mühtesipler, Osmanlı hukukuna uygun olarak belediyeye zabıta memurudur. Vazifesi kadının verdiği bazı hükümleri tatbik ettirmek ve çarşı ve pazarlardaki hayatın intizamını temin ettirmektir.

Devlet teskilatı içinde mühtesip geniş manada "iyilikleri emir ve kötülükleri nehyetmek" üzere kurulmuş bir müessesenin yöneticisidir⁽³⁰²⁾.

Mühtesipler, hammadde fiyatlarının belirlenmesinde yetkilidirler. Fiyatlar belirlenirken az hünere isteyen işlerde %10, daha büyük hünere isteyen işlerde %20 fazla bir rakam ilave edebilirlerdi⁽³⁰³⁾. Esnâf seyhi esnâflarla ilgili meseleleri yerinde çözerlerdi, eğer mesele mahallinde çözülemeyecek kadar boyutlu ise İstanbul'a kadar gönderilir ve nihai çözüme bağlanırdı⁽³⁰⁴⁾.

Esnâf cemiyetlerinin, idari teskilatın sıhhatli yürütülmesinde de mühim tesirleri bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, esnâf cemiyetlerinin meselelerinde esnâf yöneticileriyle muhatap olmaktadır.

Böylece kolayca yüzlerce insan zabt-ı rabt altına alınmakta ve cemiyet-devlet ahengi kurulmaktadır⁽³⁰⁵⁾. XIII. ve XVI. asırlar arasında en parlak dönemlerini yasayan bu cemiyet müesseseleri, batıda gelisen liberalizmin karşısında önemlerini yitirmeye başlamış ve⁽³⁰⁶⁾ tetkik ettiğimiz basta Şer'iyye Sicilleri olmak üzere kaynaklarımızda esnâf cemiyetlerinin işleyiş biçimleriyle alakalı teferruatlı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, usta-çırak münasebetleri; çırakların

301 Kur'an-ı Kerim, 7/157

302 Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s.41-42

303 Z. Kazıcı, a.g.e., s.14, Abdurrahman 6. Nasr eş- Seyzeri, a.g.e., s.33

304 A. Yalçın, a.g.e., s.211

305 Ü. Ergenc, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 1986, s.1041

306 S. Fahri Ulgener, *Ahlaki Zihniyet*, s.80-84

yetistirilmesi, yöneticilerin tayin edilmesiyle ilgili belgeler bulunmaktadır⁽³⁰⁷⁾.

XVI. asırda Anadolu'nun önemli bir sanayi ve ticaret şehri olan Kayseri'deki meslek teşekküllerinin esasını dokumacılık ve debbagcılık meydana getirmektedir. Bunların yanında birçok iş kolları da bulunmaktadır.

XVI. asırda Tahrir Defterlerine göre Kayseri'deki Esnaf grupları şunlardır⁽³⁰⁸⁾:

Meslek Dalının Adı	Adedi
Cullah	6
Hallac	6
Kasap	3
Tascı	2
Zaviyedar	1
Hattat	1
Türbedar	2
Nalbant	1
Kasıkcı	1
Meytap	2
Bezirci	5
Sabuncu	1
Korucu	1
Tellal	2
Merkepçi	1
Yapucu	1
Kulahdüz	2

Hergeleci	2
Gulcu	4

44

XVIII. asırda Kayseri'yi gezmiş seyyahlarından Evliya Celebi, şehirdeki esnâflar hakkında bilgi verirken, Kayseri'nin "XVII. asırda iki kapalı çarşısı vardır. Biri kuyumculardır ki her türlü kıymetli esya ve mücevherler bulunur. Çesitli kap-kacak esyaları pek çoktur. Kuyumcular mücevher esyaları islerler. Büyük bedestende zengin tüccarlar alışveriş edip, nice çesitli kumaşlar satın alırlar. Attarlar, berberler, bakkallar, kasaplar, çizmeciler, sıracılar, hattatlar, oduncular, bulunmakta demektedir⁽³⁰⁹⁾. Bir başka seyyah Polonyalı Simon ise en önemli esnâf mesleklerinden terzilik ve kaftancılıktan söz etmektedir⁽³¹⁰⁾. XVII. asırda Kayseri'deki esnâfların büyüklüklerine göre Kasaplar, Cullahlar, Demirciler, Ascılar, Börekçiler, Semerciler, Arpacılar ve Berberler şeklinde bir tasnifleri de yapılmaktadır⁽³¹¹⁾.

Tetkik ettiğimiz senelerde kayseri sancağındaki esnâf cemiyetlerini belgelerimizin ışığında şu şekilde ortaya koyabiliriz. ✓

Debbahlar	Sabuncular
Cullahlar	Cerrahlar
Kaftancılar	Boyacılar
Kuyumcular	Berberler
Attarlar	Bakkallar
Oduncular	Haffalar
Kalaycılar	Terziler
Kazancılar	Semerciler
Mumcular	Tascılar

309 M. İnbaşı, a.g.e., s.74

310 Evliya Celebi, Seyahatname, s.143

311 H. Andresyan, Polonyalı Simon, s.158

Hamamcılar	Sıvacılar
Ekmekciler	Kurşuncular
Bezirciler	Bakırcılar
Kürkcüler	Yorgancılar
Neccarlar	Pastırmacılar
Civiciler	Kavukcular
Demirciler	

XVIII. asrın başında Kayseri'de En gelişmiş meslek gurubu debbacılılıktır. Bu senelerde debbacılığın önemli meseleleri bulunmaktadır. Deri işlemeciliğinin katkı maddesi olan "Mazı" Bağdat ve Diyarbakır'dan gelmektedir. Bu maddenin gelişiminin aksaması üretimin düşmesine sebep olmuş bu da bütün Anadolu şehirlerinden özellikle de İstanbul'dan deri mamulleriyle ilgili olarak çeşitli sıkıntılara ve fiyat artışlarına sebep olmaktadır. Osmanlı Devleti bu meseleyi halletmek için devamlı tedbirler almıştır⁽³¹²⁾. Misal olarak Kayseri'de üretilen sahtiyamların İstanbul'a gönderilmesi için fermanlar yazılmıştır⁽³¹³⁾. Bu mevzudaki fermanlar XVIII ve XIX asırda da devam etmiştir⁽³¹⁴⁾.

Kayseri'de esnâf cemiyetlerinin faal olmalarının sebepleri arasında kayserili tüccarların ticarî cabalarının önemli yeri olmalıdır. Çünkü Anadolu'nun bir çok şehirleriyle ticarî münasebetlerde bulunan Kayserili tüccarlar üretim ve tüketim mallarının ticaretini beraberce yapmaktadırlar. Bu durum Kayserili esnâfın mallarını rahat pazarlamasını temin ederken esnâfın hammadde ihtiyaçlarını da kolayca temin etmesine sebep olmaktadır. Böylece Kayserili esnâfın üretim faaliyetleri canlanmakta ve üretim artmaktadır.

Kayseri'de esnâf cemiyetlerini faal olmalarının önemli sayılabilecek bir sebebi de XVIII. asrın başlarında Anadolu

312 Y. Oğuzoğlu, "XVIII. Yüzyılda Kayseri", İKKSH, s.33

313 Y. Üzkaya, "XVIII. Yüzyılda Kayseri", I. KKSHK., s.37

314 Y. Üzkaya, a.g.e., s.350-351; Y. Üzkaya, "XVIII. Yüzyılda Kayseri", I KKSHK., s.37

ticaretinin; Akdeniz ticaret yollarının yön değişmesiyle önemi azalmasına rağmen Kayserili tüccarlar devrin hala önemli ticaret merkezleri olan İzmir, Halep, İstanbul gibi şehirlerle direk ticaret yapmalarıdır⁽³¹⁵⁾. Ayrıca xviii. asrın başında Avrupalı tüccarların ticaret için geldikleri şehirlerden birisi de Kayseri'dir. Tabii olarak bu ticarî münasebetler ticaret kapasitelerini artırmakta ve esnâf cemiyetlerini faal halde tutmaktadır⁽³¹⁶⁾.

III. ÜRETİM ve TİCARET

1- KAYSERİ SEHRİNİN TİCARİ ÖNEMİ

Ramsay, Anadolu'nun tarihi coğrafyası şeklinde Türkçeye çevrilen eserinde, "Küçük Asya'nın ticaret tarihinin temeli ise ancak elimizdeki eseri takip ve ve itmam etmesi icab eden bir "mahalli tarih" üstüne kurulabilir" demektedir⁽³¹⁷⁾. Biz bu görüşe katılarak, Kayseri'nin ticarî tarihinin yazılması, aynı zamanda Anadolu'nun ticarî tarihinin bilinmesine de önemli ölçüde yardımcı olur kanaatindeyiz. Dünya tarihinde ilk şehirlerin ortaya çıktığı Sümerler dönemine çok fazla geç olmayan bir zamandan beri varlığı bilinen Kayseri şehri dünyanın en eski ticarî merkezlerinden biridir⁽³¹⁸⁾. Nitekim Anadolu'nun eski şehirlerinin yerleşim yerleri tayin edilirken dikkat edilen hususlardan birisi, kolay ulaşım kadar, her türlü ticarî münasebet imkânlarının o bölgede bulunmasıdır⁽³¹⁹⁾. Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biri olan Kayseri, Anadolu coğrafyasında tarihi ticaret yollarının kesdiği bir yerde bulunmaktadır⁽³²⁰⁾. Tarihin her döneminde ticarî imkânlarını ve önemini hissettiren Kayseri şehri Türkler tarafından fethe dildikten sonra da önemli bir ticaret şehri olma özelliğini korumuştur. Nitekim Selçuklu idarecileri Anadolu'daki tarihi

315 Kayseri Şer. Sic. No: 132/3-1, 135/24-2, 141/1-2, 147/28-2

316 Y. Özkaya, a.g.e., s.12

317 W. M. Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, (Cev. Mihri Pektaş) İstanbul, 1970 s.59

318 O. Füzûzan Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1989, s.70

319 W. M. Ramsay, a.g.e., s.87

320 Nezahat Baydur, *Kılıtepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, s.19

ticaret yollarının önemini kavramakla yetinmemişler ve ticaretin canlı tutulması için büyük gayret sarfetmişlerdir⁽³²¹⁾. Ticaret yollarının korunması maksadıyla alınan tedbirler veya yapılan kervansaraylar bunlara delil olarak kabul edilebilir⁽³²²⁾. Selçuklular XIII.ve XIV. asırlarda Asur ticaret kolonisi Kültepe'ye çok uzak olamayan bir yerde milletlerarası bir ticaret panayırını "Yabanlu Pazarı"nı teşekkül ettirmişlerdir⁽³²³⁾. Bilindiği gibi Anadolu coğrafyasında iki mühim ticaret yolu bulunmaktadır. Bu yollardan birisi; doğu--batı, diğeri günet-kuzey istikametindedir. Doğu-batı istikametindeki yol Antalya'dan başlıyor, Burdur, Isparta, Konya, Ak-saray, Kayseri'den geçtikten sonra Sivas'ta Kuzey-Güney istikametindeki yolla birleşmektedir. Oradan Erzurum'a ve Tebriz'e ulaşmaktadır. İkinci yol ise, Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'da Doğu-Batı istikametinden gelen diğer yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden Halep'e ulaşmaktadır⁽³²⁴⁾. Selçuklulardan sonra Anadolu'ya hakim olan Osmanlı Devleti, XIV. ve XV. asırlarda Akdeniz'in tüccar ülkeleri Venedik ve Ceneviz'le ticarî antlaşmaları ihmal etmemiştir. XVI. asırdan itibaren Osmanlı devleti doğu ve batıyla yaptığı ticarî münasabetlerinden dolayı üç önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştır.

1-Doğudan (Iran,Hind,Rusya) ülkeye giren ticaret mallarının fazlalığı sebebiyle altun ve gümüşün o tarafa gitmesine sebep olduğundan madenler hususunda darlığa düşülmüştür.

2-Avrupa'lı tüccarların Türkiye'den devamlı hammadde çekmeleri yerli sanayicilerin gücünü zayıflatmıştır.

3-Sahillerde yüksek fiyatlarla tahıl satın alan tüccarlar yiyecek darlığına sebep olmuşlardır⁽³²⁵⁾. XVI. asrın sonlarından itibaren Akdeniz ticareti yerini Atlantik ticaretine bırakmıştır⁽³²⁶⁾. XVII. asırda Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılarla ticaret devam etmişse de artık ticarî

321 O. Turan, a.g.e., s.358-384

322 O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980, s.360-361

323 F. Sümer, a.g.e., s.4

324 F. Sümer, a.g.e., s.4-5

325 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.236

326 M. Akdağ, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, XIII, S.LI, Ankara, 1943, s.513

gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamıştır. XVII. asrın sonunda ve XVIII. asrın başlarındaki savaşlar ticaretin duraklaması ticaret politikalarının değişmesine yol açmıştır⁽³²⁷⁾.

XVIII. asra gelindiğinde bu ticaret yollarının eski önemini yitirdiği kabul edilmekle beraber hala mühim ticaret yollarından birisi olduğu kabul edilmektedir. Nitekim, 1680-1730 seneleri arasında Osmanlı ticareti hakkında münim bilgiler veren Marsigli, bu senelerde "ticaret hadleri Türkiye lehine"dir. Çünkü, Osmanlı Devleti transit ticaret bölgesi olmaya büyük önem verdiğinden gümrük gelirlerini % 3-5 gibi düşük bir seviyede tutmaktadır⁽³²⁸⁾. Bu durum transit ticaret yapan tüccarlar için Osmanlı topraklarından geçmeyi tercih etmelerine neden olmuştur.

Ancak bu durumdan da batılı devletler istifade edecekler, Osmanlı şehirlerinde konsolosluklar açarak ticarî gelişmeleri kendi lehlerine geliştireceklerdir⁽³²⁹⁾. XVIII. asra gelindiğinde ticarî konsolosluklar sadece kıyı şehirlerde değil Anadolu'nun orta kısmında yer alan; Ankara, Kütahya ve Kayseri gibi şehirlere kadar ulaşmıştır⁽³³⁰⁾.

XVIII. asrın başında dış ticarete bu gelişmeler devam ederken Osmanlı Devleti'nin iç ticareti de bu durumdan etkilenmiş, sadece toptancılıkla uğraşan yabancılara karşılık kuvvetli pazarlık gücü olan esnaf da artık gücünü yitirmeye başlamıştır⁽³³¹⁾.

Tarihin her döneminde olduğu gibi tetkik ettiğimiz senelerde yine önemli bir ticaret şehri olan Kayseri'nin ticarî önemi azalsa da Anadolu'nun bir çok sehrinden önemli durumdadır. XVII. asırda Kayseri'yi gezen Evliya Çelebi şunları söylemektedir; "iki yerde kargir kapalı çarşısı bulunur. Biri kuyumculardır ki her türlü esya ve mücevherler bulunmaltadır. Cesitli kap-kacak esyaları pek çoktur. Büyük bedestende zengin

327 A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.391

328 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.388

329 A. Yalcın, a.g.e., s.299-300

330 Y. Üzkaya, a.g.e., s.312

331 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.391

tüccarlar alıs-verıs edub, cesitli kumaslar satın alırlar. Büyük çarşılardan Uzun çarşı gayet süslüdür"⁽³³²⁾. Bu ifadeler Kayseri'de XVII. asırda canlı bir ticaretin devam ettiğini göstermektedir. Yına bu asırda "bac-ı bazar" gelirlerinin 63.000 akçeye, kapan gelirlerinde 38.000 akçeye baliğ olması⁽³³³⁾ da buna delildir. Yalnız, basta Suriye ihtilalinin mimarı olan Emir Fahrettin (1583- 1635) ile Beni Hartus, Beni Mansur, Baalbek ve Bika emirleri yerli halkın senpatisini kazandılar. Bunlar aynı zamanda Umit Burnu ticaret yolunun açılmasına rağmen Hindistan ticaret yolunun korunmasında önemli roller oynamışlardır⁽³³⁴⁾. Bu da Anadolu'da olduğu gibi Kayseri'nin ticaret hayatının XVII.ve XVIII. asırda da hareketli olmasına sebeplerden biri olabilir kanaatindeyiz. Çünkü, XVIII. asırda Kayserili tüccarların en fazla ticaret yaptıkları şehirler arasında Halep, Sam gibi Suriye şehirleri bulunmaktadır.

1700-1730 senelerindeki Kayseri'deki ticaret hayatını daha ziyade Serriye sicillerine dayanarak ortaya koyacağız. Yanlız sicillere kaydedilen belgelerin umumiyetle anlaşmazlıklardan kaynaklanan belgeler olması rağmen bize ticarî hayatla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca sicillerdeki "Tereke kayıtları"nda da ticaret hayatıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ser'iyye sicillerinde çarşı pazarla ilgili kayıtlar da az sayıda değildir. Bu belgelerden elde edilen bilgilerle çalıştığımız dönemdeki Kayseri şehrinde ticaret hayatını izah edeceğiz. Konunun daha iyi izah edilebilmesi için bazı temel bilgilerin açıklanması gerekir düşünceindeyiz. Bu temel bilgilerden birisi "sirket"tir. Çünkü belgelerimize göre Kayseri'deki ticarî hayat bir den fazla kişinin tesekkül ettirdiği şirketler tarafından yapılmaktadır. Şirket;Hukuk lisanında mevzu olarak "ortaklık,bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemeddi" olmak için birden ziyade şahısların muhtelif suretlerle birleşmesidir⁽³³⁵⁾. Bizim tetkik et-

332 Evliya Celebi, *Seyahatname* III, s.143

333 Y. Oğuzoğlu, "17. Yüzyılda Kayseri", I.KKSHK, s.33

334 Halil Inalcık, "Türkler" (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), IA, XII/II, s.308

335 M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s.357-358

tiğimiz belgelerde daha ziyade "şirket-i akd" ieklinde yazılan şirketler bulunmaktadır. Şirket-i akd; iki veya daha fazla kimsenin arasında bir akd; yani bir icab ve kabul ile husule gelen şirkettirki kazanılacak olan kar şirketi kuranların arasında müşterek olarak paylaşılır. "Şirket-i akd"ler, "şirket-i inan", "şirket-i mufâveze" ve "şirket-i mudârebe" gibi üç ayrı şekilde teşekkül ettirilmektedirler⁽³³⁶⁾. Belgelerimizde şirket-i akd'in üç ayrı kuruluş şekilliyle de alakalı bilgiler bulunmaktadır. Biz burada bu şirket şekillerinin her biri için bir misalle yetineceğiz. 24 Subat 1722 tarihinde "Gürcü mahallesinde El-Hac Omer, El-Hac Hamza ve Ali'nin 2190.5 kuruş ve kendisinin de 683.5 kuruş olmak üzere akd-i şirket-i inan"⁽³³⁷⁾ kurmuşlar ve ticaret yapmışlardır. 30 Ağustos 1711 tarihinde Kirkor ve Uğurlu zimmiler "örf-i beldad-ı ser'ekte bir ortak tabir olunur bir şirket-i mufaveze"⁽³³⁸⁾ şeklinde ortak bir şirket kurmuşlardır. 24 Ağustos 1711 tarihinde Ebubekir Ağa, Bali zimmîyle "şirket-i mudârebe" kurmuşlardır⁽³³⁹⁾. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla şirketlerde, taraflardan hepsi zimmîlerden müteşekkil olduğu gibi⁽³⁴⁰⁾ tamamen müslüman tarafların akidleri ile kurulan şirketler de mevcuttur⁽³⁴¹⁾. Yine müslüman ve gayrimüslüm ortaklığı ile kurulan şirketler de bulunmaktadır⁽³⁴²⁾. Bu durum Kayseri'de müslümanlarla gayrimüslümlerin iyi münasebetler içinde yaşadığını da göstermektedir.

Tetkik ettiğimiz senelerde şirketlerin bir "esnâf tescili" şeklinde kayıtları bulunmamaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde XVIII. asırda tüccarların üye oldukları bir müesseseleri de bulunmamaktadır. Bundan dolayı ticaretle meşgul olan "şirketlerin kuruluşları" ve kuruluş tescil belgelerini belirten bilgilerimiz de mevcut değildir.

336 M. Z. Pakalın, a.g.e., III, s.357-358

337 Kayseri Ser. Sic. No: 143/58-1

338 Kayseri Ser. Sic. No: 135/114-3 ("Şirket-i mufâvezede ortakların hem sermayeleri ve hem de karları ortaktır. Ayrıca hiç bir tarafın fazla ticarete malı olmaması gerekir, M. Z. Pakalın, TDTS, s.358)

339 Kayseri Ser. Sic. No: 135/119-1

340 Kayseri Ser. Sic. No: 133/40-2

341 Kayseri Ser. Sic. No: 129/39-4

342 Kayseri Ser. Sic. No: 134/76-2

Sirketlerin kredi kaynakları şirket sahiplerinin bizzat kendilerinin sermaye olarak meydana getirdikleri paralarıdır ki, şirket ortaklarına aittir. Bazan "müşteri" ve "makbuz"⁽³⁴³⁾ karşılığı veya "karz-ı ser'i" ile ⁽³⁴⁴⁾ ya da küçük sermayeler "murâbâha "⁽³⁴⁵⁾ karşılığı alınarak şirketler tesekkül ettirilmiştir. Parasını şirketlere verenlerin murâbâhalarının yanında kârdan da pay aldıkları görülmektedir⁽³⁴⁶⁾. Bu arada önemli kredi kaynakları arasında mahallelerin "avâriz ve nüzuluna mevkûf-ı nükûd"larını saymak mümkündür. Çünkü çoğunlukla "mahalle mevkûf-ı nükûd mütevellileri" paralarının kıymetini korumak veya gelirlerini arttırmak için "murabaha"ya vererek bu paraların "nema"larından istifade etmektedirler⁽³⁴⁷⁾.

Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'li tüccarların Osmanlı Devleti'nin bir çok şehirleriyle ticarî münasebetlerini tespit edebiliyoruz. Bu şehirler arasında önemli ticaret yolları üzerinde bulunan veya XVIII. asrın başında önemini koruyan "kıyı şehir"lerde bulunmaktadır. Tüccarların çok yoğun ticaret yaptıkları, belgelerde bulunan şehirler İstanbul, Ankara, Tokat, Çorum, İzmir, Erzurum, Adana, Halep, Yozgat, Konya, Kastamonu, Sam, Kahire, Payas, Niğde⁽³⁴⁸⁾dir. Yukarıdaki şehirler aynı zamanda Anadolu'nun önemli ticaret merkezleri olmaları dikkate değer. Özellikle XVIII. asırda önemini yitirmemiş "kıyı ticaret şehirleri" İzmir, İstanbul, Payas'la ticaretin sıkı olması Kayseri'nin ticarî canlılığına delalet eder. Yine XVIII. asırda Anadolu'nun en önemli ticaret şehirleri Ankara⁽³⁴⁹⁾ ve Tokat⁽³⁵⁰⁾la sıkı bir ticaret ağı bulunmaktadır.

343 Kayseri Ser. Sic. No: 129/80-2, 130/11-3 vb.

344 Kayseri Ser. Sic. No: 126/46-3

345 Kayseri Ser. Sic. No: 129/28-1

346 Kayseri Ser. Sic. No: 132/19-1 (örnekleri çoğaltılabilir)

347 Kayseri Ser. Sic. No: 130/51-1

348 Kayseri Ser. Sic. No: 135/24-2, 133/8-1, 134/76-2, 129/98-1, 147/128-2, 134/120-4, 129/13-3, 134/81-1, 137/10-3, 141/1-2, 132/3-1

349 R. Özdemir, a.g.e., s.132

350 Bu konuda Mehmet Genç, "Hindistan, İran, Bağdat, Basra, Erzurum, Halep, ve diyarbakır canibinden gelen kabileler kadimden doğru İstanbul'a gelirken bâde zaman Tokat'a geldiklerinde, İstanbul, Karadeniz ve İzmir'e gelecek olan kabileler ayrılıp gümrüğü olmayan Amasya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu, Kütahya, Karaman, Konya, Akşehir ve Kayseri caniplerine gidüb" demektedir. Mehmet Genç, "17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s.148 (dip not. 10.)

Ayrıca Anadolu'nun doğu-batı istikametinde önemli ticaret kolları olan İzmir⁽³⁵¹⁾ ve Erzurum⁽³⁵²⁾ ve bu ticaret yolunun İran'daki çıkış merkezi olan "Tebriz"⁽³⁵³⁾ ile de ticari faaliyetler sürdürülmektedir. Kayseri'li tüccarların Doğu Akdeniz ticaretinin önemli merkezlerinden biri olarak Kahire ile de ticaret yaptıklarını tespit edebiliyoruz⁽³⁵⁴⁾.

Kayseri'li tüccarlar mamul maddeler getirip Kayseri'de sattıkları gibi Kayseri'de yetiştirilen mazi⁽³⁵⁵⁾ ve Kayseri'de imal edilen pastırma⁽³⁵⁶⁾'nin ticareti yapılırken çeşitli yiyecek ve giyecek maddeleriyle birlikte maden ticareti de yapılmaktadır. Başta Kayseri'de çıkarılan ve işlenen Gülercile⁽³⁵⁷⁾, kurşun, bakır ve demirden imali yapılan kazan⁽³⁵⁸⁾ tüccarların ticaret emtiaları arasındadır. Yani Kayseri'li tüccar transit ticaret kadar kendi mamullerinde satmaktadır.

Kayseri'de ticareti yapılan malların kalemi de sayıca fazladır; pamuk, keten, sabun, bez, kahve, astar, balık, at, deve, çeşitli kumaş, sab, çuka, sahtiyan, nisadır, pastırma, elvan, Londra çuka seher çiti (tülbent), mazi, Manisa alacası, gühercili, kurşun, demir, bakır, kazan, cariye, köle, vb.. bu kadar çeşit kalem malın ticaretinin yapılması bu şehirdaki ticari hayatın önemini göstermektedir. Kayseri'de en önemli ticari kalemler olarak da şunları belirtmek gerekir. En önemli ticaret metaı deridir. Buna bağlı olarak debbağlık sanatıda çok gelişmiştir. Deri sanayiinde Kayseri'nin önemi o kadar fazladırki, bu sanayi kolunda meydana gelecek en ufak aksaklık İstanbul'daki deri sanayiini dahi etkilemektedir. Bu durum deri ve deri mamullerindeki fiyatları doğrudan ilgilendirmektedir⁽³⁵⁹⁾. Deri işletmeciliğinde kullanılan "deri", "mazi" ve "sab"ın Kayseri'ye az gelmesi halinde deri mamullerinden başta

351 Kayseri Ser. Sic. No: 147/128-2

352 Kayseri Ser. Sic. No: 129/202-2

353 Kayseri Ser. Sic. No: 147/102-3

354 Kayseri Ser. Sic. No: 141/1-2

355 Kayseri Ser. Sic. No: 135/101-3

356 Kayseri Ser. Sic. No: 143/57-3

357 Kayseri Ser. Sic. No: 129/39-4

358 Kayseri Ser. Sic. No: 129/202-2; 130/13-4; (Kayseri'de kazan yapımının önemli olduğu çevre illerin özellikle "hamam kazanı" gibi büyük kazanları yaptırmak için Kayseri'ye geldiklerini görüyoruz.)

359 Y. Üzkaya, a.g.m., I KKSŞK., s.37

"ayakkabı" ve sahtiyan fiyatlarını yükseltir⁽³⁶⁰⁾. Bundan dolayı Kayseri'deki debbağların meselelerinin çözümü devletin müdahalesine kadar uzamaktadır. XIX. asırda Kayseri'ye maza ve deri gönderilmesi hakkında fermanlar yayınlanmışlar⁽³⁶¹⁾. Diğer bir ticarî kalem Gühercile üretimi⁽³⁶²⁾ ve ticaretidir. Barut yapımında kullanılan bu maddenin Kayseri'deki üretimi çok eski tarihlere kadar inmektedir. Osmanlı Devleti'nde ordunun ihtiyacı için toplatılan gühercile ya "karhâne"lerde mamul hale getirilir ya da mamul hale gelmiş olarak satın alınırdı. Özellikle Gelibolu'nun gühercile ihtiyacı Kayseri'den karşılanırdı⁽³⁶³⁾. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde madenleri ya devlet işletir ya da özel işletmelere verilirdi⁽³⁶⁴⁾. Tetkik ettiğimiz senelerde Kayseri'de gühercile çıkarılması ve işletilmesi özel işletmeye aittir. 22 Mart 1706 tarihinde Cırlavık köyünden Ahmet ve Hasan, Karahisar nahiyesinin Ortaköy denilen mevkiindeki gühercileyi çıkarmak ve kendi "karhâne"lerinde işlemek için "şirket-i mudârebe" kurmuşlardır⁽³⁶⁵⁾. Kayseri'de, Hacı Kılıç Medresesinin bitişğinde halk tarafından "Baruthâne" denilen büyük bir gühercile fabrikasının yakın zamana kadar ayakta olduğu bilinmektedir⁽³⁶⁶⁾. Bu gühercile fabrikasının üretimi Kayseri merkezi ve bazı köylerinden karşılanırdı⁽³⁶⁷⁾. Gühercile ticaretinin fiyatlarını devletin belirlediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1 Haziran 1710 tarihinde Kayseri kadısına gönderilen bir fermanla "bölgede üretilen gühercilenin eski râicle" satılması istenmiştir⁽³⁶⁸⁾.

XVIII. asrın başında Kayseri'deki tüccarları, sermaye miktarları ile alakalı olarak şunlar söylenebilir; 200 kurus⁽³⁶⁹⁾ sermayeden 20.000 kurus⁽³⁷⁰⁾ sermaye arasında rakamlar

360 Y. Üzkaya, XVIII. Yüzyılda Ankara'da Sof ve Kayseri'de Deri Sanatları, III, Milletlerarası Dil Kongresi Bildirileri (Ayrı basım) V, s.309

361 İ. Yılmazcelik, a.g.t., s.620-621

362 Y. Üzkaya, a.g.e., s.302

363 Ahmet Refik, Osmanlı Devletinde Madenler, İstanbul 1989, s.14-17

364 Y. Üzkaya, a.g.e., s.209

365 Kayseri Ser. Sic. No: 129/39-4

366 M. Cayırdağ, "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Binalar", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, II, İstanbul 1986, s.721

367 A. Nazif, a.g.e., s.9

368 Kayseri Ser. Sic. No: 134/168-1

369 Kayseri Ser. Sic. No: 135/29-2

370 Kayseri Ser. Sic. No: 134/76-2

bulunmaktadır. En ağırlıklı ortalama 500-3.000 kuruş arasında değişmektedir⁽³⁷¹⁾. Bu rakamdan dönemin para ölçüleriyle yüksek seviyededir. Sermaye için alınan paralar için belli ölçülerde "rihb" verildiğini yukarıda belirtmiştik. 2 Mart 1705 senesindeki bir belgede "150 kuruşa 100 kuruş bir senelik murabaha ile devr-i ser'i ve ilzâm-ı rihb" talep edilmiştir⁽³⁷²⁾. Burada senelik faiz % 70'e ulaşmaktadır. 1700-1730 senelerinde % 66 civarında rakamlar bulunmaktadır⁽³⁷³⁾.

Sicillere ticarî hayat için kurulan şirketlerin yaptıkları ticarî faaliyetleri "ticaret maksadıyla diyâr-ı ahare gitmek" veya "diyâr-ı ahare kâr-ı kesb maksadıyla" gitmek gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Şirketlerin ticarî hayatları her zaman düzgün gitmeyebiliyorsa bazan şirketlerin iflası da mümkün olmaktadır. 15 Ekim 1708 tarihinde Hacet mahallesinde Mustafa, Mehmet Bese'ye 600 vukiyye duhan karşılığı 140 kuruş vermiş ancak Mehmet Bese "iflas ettiği" ni belirterek parayı ödeyemediğini belirtmiştir⁽³⁷⁴⁾. Ancak iflasla ilgili fazla belge bulamadık. Ancak şirket ortakları arasındaki anlaşmalar fazla sayıdadır. Buna önemli bir sebep olarak "ahlâkî zaaf" olarak karşılıklı itimada dayalı kurulan şirketin yürütücüsünün şirketin "kârı" hakkında tam olarak bilgi vermemesi düşünülebilir ve ortakların haksız talepleride ilave edilebilir.

Kayseri'de ticarî hayatın XVIII. asrın başlarında canlılığına iyi bir delilde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın 1723-'de Nevşehir'de eylediği cami ve imaret için "akar" temin etmek maksadıyla yaptırdığı "Vezir Han"dır. Vezir İbrahim Paşa'nın bina ettirmek istediği han için vazifelendirdiği ser-mimâran Hâssa mimarı Mehmet'i vazifelendirmiş ve ona "misullü akar binâsı ne mahallerde binâ olunması münâsib" tetkik ettirmiştir. Tetkik neticesi Kayseri'deki bina ettirilen yeri seçilmiştir⁽³⁷⁵⁾. Diğer taraftan 27 Ocak 1728 tarihinde senelik 4.000 kuruşa iltizama verilmiştir⁽³⁷⁶⁾. Bu hanın Kayseri'ye

371 Kayseri Ser. Sic. No: 129/28-1, 129/98-1, 130/8-1, 134/88-4, 143/58-1, vb.

372 Kayseri Ser. Sic. No: 129/28-1

373 Kayseri Ser. Sic. No: 130/51-1, 129/204-1

374 Kayseri Ser. Sic. No: 133/22-4

375 BOA, Mühimme No: 133, s.66

376 Kayseri Ser. Sic. No: 144/41-1

yaptırılmasındaki tercih şehrin ticarî önemi ile alakalı olması gerekir.

Butün bunlara rağmen elimizdeki bilgilerden şehrin ticarî imkânları ve ticaret hacmi ile ilgili yeteri kadar bilginin verildiğinin de iddia etmiyoruz.

IV. PARA VE FİYATLAR

1- PARANIN DURUMU

Osmanlı Devleti'nin iktisadî yapısı şehirleşmiş, iş bölümü gelişmiş, mübadele hacmi genişlemiş, vatandaşın devlete vermek mecburiyetinde olduğu vergiler dolayısıyla geniş kamu masrafları olduğundan malî münasebetlerin yayıldığı bir iktisadî düzene dayanır. Bundan dolayı parayla ilgili geniş meselesi olan bir ekonomidir⁽³⁷⁷⁾. Bunun için burada kısaca Osmanlı Devleti'nde para sistemi hakkında bilgi vermek gerekir. Osmanlı Devleti'nde para ile ilgili mühim bilgiler veren eserler bulunmaktadır. Eserlerin hepsinde: paranın mübadele vasıtası olmasında en aktif kıymet haline gelisine kadar serüveni hakkında bilgi bulunmaktadır⁽³⁷⁸⁾. Umumi manada İslam ve Selçuklu para sistemi esasıyla kurulmuş olan Osmanlı para sisteminde ilk para Sultan II. Mesud'un son sikkesinin ayarında Orhan Bey zamanında "akçe"⁽³⁷⁹⁾ adı verilen paralar darp edilmiştir. Paralar, darphanede madenlerden kesilirdi. Bundan dolayı darphaneler maden bulunan yerlerde, "mahallî" tedavül ihtiyacına cevap vermek üzere kurulurdu. Mısır hariç Osmanlı darphanelerinin kalıpları İstanbul'dan gönderilirdi⁽³⁸⁰⁾. Orhan Bey'in kestirdiği akce nin değeri ile Fatih devrinde 1477'de kesilen akçeler çok farklı ölçülerde değildir. Orhan

377 A. Yalcın, a.g.e., s.302

378 M. Akdağ, TİİT I, s.501- 508; II, s.395-435, Ekrem Kolerkılıç, s.7; H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Para ve Maden Hareketinin Yeri", 1300-1750, ODTU Gelişme Dergisi, 1978, Üzel sayı, s.1-38; Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı Para Düzeni, Ankara, 1958, s.1-180

379 Süleyman Sûdi, Usul-i Meskukat-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye, (Cev. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk), İstanbul 1982, s.11; M. Akdağ, TİİT, II, s.502-502 (1902'de basılan Meskukat-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğunun 507. numarasında Osman Bey'e ait bir bakır paradan bahsedilmektedir.)

380 A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.290-291

Bey devrinde 100 dirhemden 269 akçe kestirirken, Fatih devrinde 100 dirhemden 280 akçe kestirilmistir⁽³⁸¹⁾. Osmanlı Devleti'nin ilk senelerinden temel para akçenin yanında daha küçük para birimi olarak "mangur" veya "Pul" denilen "bakır para" bulunurdu⁽³⁸²⁾. Fatih devrinde 1478 senesinde ilk Osmanlı altın parası "Sultani"ler darpedilmistir⁽³⁸³⁾ ilk akçelerin 40 tanesi, Osmanlı Devleti'nde tedavülde bulunan bir "Venedik dukasına" esittir.

II.Beyazıd devrinde 54 akçeye yükselen altınlar, Yavuz Sultan Selim devrinde 60 akçeye ulaşmıştır⁽³⁸⁴⁾. Yavuz devrinde karışık vaziyete düşen para, Kanûni tarafından düzeltilerek 100 dirhem gümüşten 400 akçe kesilmeye başlanmıştır⁽³⁸⁵⁾. Böylece değeri yükselen diğer paralara karşı Osmanlı akçesine değer kazandırılmaya çalışılmıştır. III.Murad'ın Mısır'da bastırdığı "Altın" ın bir tanesi 63 akçe kıymetindedir. XVII. asrın ilk çeyreğindeki Osmanlı-İran ve Osmanlı- Avusturya savaşlarının masrafların karşılamak için devletin 100 dirhemden 800 akçe⁽³⁸⁶⁾ kestirmesi, esnâf ve asker tarafından hoş karşılanmamış "Murdar akçe" diyerek isyana sebep olmuştur⁽³⁸⁷⁾. 1623'de IV.Murad döneminde kestirilen ve para adı verilen sikke bes kırattan biraz fazla ağırlıktadır⁽³⁸⁸⁾. XVII. asrın sonundaki savaşlar dolayısıyla Osmanlı maliyesi bir kurus 120 akçe üzerinden alıyor piyasaya ise 160 akçe üzerinden veriyordu⁽³⁸⁹⁾. Böylece maliye geçici rahatlama temin etmeye çalışıyordu.

II. Mustafa Osmanlı ülkesinde para birliğini sağlamak ve yabancı para tedâvülünü yasaklamak düşüncesiyle piyasadaki "Zolata ve Esedi" lerin üzerindeki isaretler "Tuğra-yı Humâyûn" la değiştirilip "Cedid Zolata" ve "Kurus" adı altında

381 Y. Uzkaya, a.g.e., s.269

382 A. Yalçın, a.g.e., s.310

383 Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.24

384 A. Yalçın, a.g.e., s.310

385 M. Akdağ, TİT, II, s.397

386 A. Yalçın, a.g.e., s.311; İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, a.g.e., s.12

387 Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.41

388 A. Yalçın, a.g.e., 311; Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.57 (Sikkelerin daha önceki değeri değişmiştir.)

389 A. Yalçın, a.g.e., s.311; İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, a.g.e., s.16

paraların basılması düşünülmüştür. Bu maksatla İstanbul, Edirne, İzmir ve Erzurum darphanelerinde paralar basılması için ferman yayınlamıştır⁽³⁹⁰⁾. İstanbul'da kesilen sikkeler ile Mısır'da basılan sikkeler arasında farkdan istifade eden tüccarlar vs. bu paraları Kahireye taşıyıp sikke farklarından istifade etmişlerdir. Osmanlı malî yöneticileri parayla fazla oynamak düşüncesinde olmamalarına karşılık Mısır'a para akmasının önüne geçememiştir. Bunun üzerine Mısır'da basılan paranın da İstanbul'da basılan para ile aynı ayarda olması için II.Mustafa tarafından ferman çıkarılmıştır⁽³⁹¹⁾. III. Ahmet padişah olduktan sonra paranın istikrar kazanmasına gayretetmiştir. Ayarı eksik paralar hazine tarafından toplatılırken halkın elindeki 110 dirhemlik eksik paralara karşılık 100 dirhemlik yeni paralar verilmek üzere "züyüf" akçeler toplatılmıştır⁽³⁹²⁾. III. Ahmet özellikle paranın değerinin korunması için Yahudi ve Nasara taifesinin İran'a ve başka yerlere kıymetli madenleri kaçırmamaları için tedbir alınmasını isteyen fermanlar yayınlamıştır⁽³⁹³⁾. Osmanlı Devleti'nde 1718 senesinden itibaren düzene konulan ve "para" denilen sikkenin değeri;

3 akçe	1 para
40 para	1 kuruş
1 kese	65000 akçe ⁽³⁹⁴⁾

olarak belirlenmiştir. Yine, III. Ahmet zamanında 22 Temmuz 1701 tarihinde yayınlanan bir fermanla Osmanlı Devleti'nde meriyette olan paralar şunlardır;

Cedid İstanbul altını = 400 akçe

Mısır Zincirlisi = 330 akçe

390 A. Tabakoğlu, a.g.e., s.309; Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.81

391 Mehmed Raşid, Tarih-i Raşid, III, İstanbul 1282, s.136; A. Tabakoğlu, a.g.e., s.304; Süleyman Sûdi, a.g.e., s.17; Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.83

392 Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.89

393 Geniş bilgi için bkz. B. S. Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Para Düzeni ile ilgili Belgeler", Belgeler Dergisi, IV, s.7-8, Ankara, 1969, s.49vd.

394 A. Yalcın, a.g.e., s.312; Ekrem Kolerkılıç, a.g.e., s.99

Mısır Tuğralısı = 315 akçe

Cedid kurus = 120 akçe

Sağ paranın 40 adedi = 1 kurus

Cedid Akcenin 120 adedi = 1 kurus

Kefere sıkkesiyle Madrup Yıldız Altunu = 375 akçe

Macar altunu 360 akçe Sekiz buçuk dirhem gelen Esedi kurus 144 akçe, Sofya kurus 186 akçe Kara kurus 181 akçe Atik Zolata, 88 akçe Sekiz buçuk dirhem bir denk gelen Polya kurus 173 akçe, iki dirhem gelen Büyük liyor 24 akçe Bir dirhem gelen kuzulu 10 akçe⁽³⁹⁵⁾ dir.

Bir ülkede para ayarlarıyla en çok uğraşanlar da kalpazanlardır. Bu insanların piyasaya sürdükleri kıymeti düşük paralar, halkın elindeki paranın kıymetinden daha düşük değerde olduğundan, piyasaya sürdükleri paraların değeri ile oynamaktadırlar. Devlet bu durumda halkın elindeki parayı toplayarak, darphaneden yeni kıymet üzerinden piyasaya sürmektedir. 15 Temmuz 1728 tarihinde Osmanlı Devleti'nde bu maksatla çıkarılan bir fermanla; bu fermen Kayseri Ser'iyeye Siciline kaydedilmiştir.

Cedid Tuğralı kurus 125 akçe

Cedid Zolata 90 akçe

Cedid Tolt 45 akçe

Zincirli Külli Müdevver İstanbul Altını 400 akçe

Zincirli Külli Mısır Altını 330 akçe

Tuğralı İstanbul Altını 360 akçe

Tuğralı Mısır Altını 315 akçe

8.5 dirhem bir denk gelir saplı lapa kurus 186 akçe

Zolata-i Atik 88 akçe

8.5 dirhem bir denk gelir Polya kurus

173 akçe 9 dirhem gelir kara kurus 181 akçe

İki dirhem gelir liyor-ı Kebir 173 akçe

Bir dirhem gelir liyor-ı sağır 10 akçe

Fengi Yıldız Altunu 385 akçe

Macar Altunu 380 akçeye raic olup bundan ziyade

olmasıdır⁽³⁹⁶⁾.

Tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerindeki bu para raicleri, Osmanlı Devleti'nde akçenin bütün gayretlere rağmen, değerinde istikrarın kazandırılmadığını göstermektedir. Paranın değer kaybetmesini iktisadî bir çok sebeple belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde iktisadî buhranların artarak devam etmesini farklı bir bakış açısıyla "ahlakî zihniyetin değişmesiyle paralellik arz etmektedir"⁽³⁹⁷⁾ denilebilir.

2- FİYAT HAREKETLERİ

Fiyat hareketleri, iktisadî hayatın durumunu gösteren önemli kıstaslardan birisi kabul edilir⁽³⁹⁸⁾. Osmanlı iktisadî hayatının fiyat hareketleri, tespit edilirken bazı zorluklar göze çarpmaktadır. Bu zorlukların başında, fiyat hareketlerine esas alınan arşiv kaynaklarının statik olmasıdır. Bunlar esas alındığında mal ve hizmet hareketlerini belirlemek zor gözükmektedir⁽³⁹⁹⁾. Bu bakımdan Ser'iyeye Sicilleri biraz daha zengin gözükmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti idari birimlerinden biri olan Kadıların huzurunda toplanan narh meclisleri, senede iki defa toplanarak bütün zaruri ihtiyaç ve gıda maddelerine narh verirlerdi⁽⁴⁰⁰⁾. Narh belirleme bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da halkın refahı için zarurî kabul edilmektedir⁽⁴⁰¹⁾. Narh, tekelci eğilimlere müsaade etmemek için şartlar değiştikçe, temel ölçü alınan arz ve talep şartlarına göre %10-%20 arasında isim özelliğine göre verilen bir kar haddi şeklinde tarif edilebilir⁽⁴⁰²⁾. Narh müessesesinin uygulanmasında, Muhtesipler görevlidirler ve Muhtesipler çarşı ve pazarlarda dolasıp fiyat ve kaliteyi daima kontrolle vazir-

396 Kayseri Ser. Sic. No: 144/11-2

397 S. Fahri Ulgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisad Siyaseti*, Ankara 1984, s.117-148

398 M. Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 1987, s.184

399 M. Öztürk, a.g.m., s.185

400 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihii Narh Defteri*, İstanbul 1983, s.12

401 A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.321

402 A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.321

felidirler. Fiyatlara uymayanları derhal cezalandırırlardı-
(403). Böylece tüketicinin korunması teminedilir ve karla tüketicisi arasındaki dengelerin devamı temin edilirdi.

Fiyat hareketlerindeki gelişmeler tetkik edilirken esas alınan bazı belge çeşitleri bulunmaktadır;

a- Emir ve fermanlarda belirtilen altın ve gümüş fiyatları,

b- Narh fiyatları,

c-Tereke kayıtları ki, malları cinsine göre değişiklik arzeden bu fiyatlar zannedildiği gibi, Kadının "Resm-i Kısme-ti" yükseltmek maksadıyla bütün malların fiyatının suni olarak yükseltildiği, güvenilmeyen fiyatlar değildir. Eğer terekede resmi kurla belirlenen altın, gümüş varsa o günün fiyatlarıyla yazılır. Ayrıca, narha tabi mallarda narh fiyatı üzerinden yazılırdı. Bunların dışındaki fiyatlarda serbest piyasa, fiyatları uygulanırdı,

d-Karşılıklı alış verişlerin yazıldığı ilâmlar

e- Vazife berâtları ve nafaka berâtlarıdır⁽⁴⁰⁴⁾.

Bu umumi bilgilerin ışığında Kayseri'de 1700-1730 seneleri arasında fiyat hareketlerini ortaya koymaya çalışacağız. Sunu öncelikle belirtmek gerekirken, tetkik ettiğimiz Ser'iyeye Sicillerinde narh kayıtlarına rastlanmamıştır. Dolayısıyla hububat ve temel gıda maddeleri hakkında bilgilerimiz bulunmamaktadır. Bundan dolayı çalışmamızın fiyat hareketleri kısmı narhla ilgili bilgilerin eksikliğiyle yapılmıştır. Fiyatların belirlenmesinde diğer kaynakların arasında bulunan "Mübaya'a Defterleri" ve Salma Kayıtlarında da fiyatlar bulunmamaktadır. Bu kayıtlardaki bilgiler oldukça azdır. Ancak başka kayıtlarımız bulunmadığından bu kaynaklarla yetinmek mecburiyetinde kaldık.

a-FİYATLAR

aa-HUBUBAT FİYATLARI

Osmanlı Devleti hakimiyeti sahasının genişliği ve muhbitliği dolayısıyla hububat meselesi gibi bir mevzuda sıkıntısı

403 M. Kütükoğlu, a.g.e., s.20-21

404 M. Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar", s.186

gerekirken⁽⁴⁰⁵⁾ devletin XVI. ve XVII. asırlarında hububat meselesine, ehemmiyetli mihimattan, XVIII. asırda da "Lâzime-i Uhde-yi Diyânet" diye adlandırdığı görülmektedir⁽⁴⁰⁶⁾. Bunun birçok sebeplerinin olduğu da bilinmektedir⁽⁴⁰⁷⁾. XVIII. asrın başında hububat meselesi ile ilgili sıkıntıların devam ettiği görülmektedir.

Tetkik ettiğimiz 1700-1730 seneleri arasındaki hububat fiyatları ile ilgili elimizde bu konuda istifade edebileceğimiz mahdud sayıda "Tereke Defteri" ve "Mübaya'a Defteri" kayıtları bulunmamaktadır. Mart 1707 senesindeki bir mübaya'a defterinde bir müdü 5 kuruştan 33 müd buğday satın alınmış ve karşılığında 165 kuruş ödenmiştir. Yine aynı defterden, 36 müd "ari buğday" bir müdü 6 kuruş 1 rub üzerinden satın alınmıştır⁽⁴⁰⁸⁾. 21 Aralık 1710 tarihinde bir tereke kaydında 3 müd buğday 12 kuruşa satın alınmıştır. Aynı sene 20 müd buğdaya 80 kuruş verildiğini görüyoruz⁽⁴⁰⁹⁾. Burada sunu söyleyebilmek mümkün olmaktadır ki; Kayseri'de 1707-1710 senelerinde bir Müd buğday kalitesine göre 4 kuruş ile 6 kuruş bir rub' arasında değişen fiyatlar üzerinden alıs-veris işlemleri görmektedir. Bir başka hububat cinsi olarak Arpa için de şunları söyleyebiliyoruz; 2 Aralık 1707 tarihindeki Mübaya'a Defterinde 12.5 Müd arpa 45.5 kuruşa; bir Müd 3.64 kuruşa satın alınmıştır⁽⁴¹⁰⁾. 17 Ağustos 1730 tarihinde 45 müd arpa 300 kuruşa⁽⁴¹¹⁾ satın alınmıştır ki, bir müd arpa 6.6 kuruş etmektedir. Bu kısa bilgileri tabloya dökerek olursak şu neticelere ulaşılır.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de buğday fiyatları⁽⁴¹²⁾

405 Lütfi Gücer, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.1 vd.

406 Lütfi Gücer, a.g.e., s.2 vd.

407 Lütfi Gücer, a.g.e., s.3-37

408 Kayseri Ser. Sic. No: 132/156-1

409 Kayseri Ser. Sic. No: 134/150-1

410 Kayseri Ser. Sic. No: 138/87-2

411 Kayseri Ser. Sic. No: 148/3-1

412 (Bir müd 20 İstanbul Kilesi olarak kabul edilmiştir.) Seval Orhan, *Osmanlılarda Tartı Sistemi*, Elazığ 1987, s.27)

Seneler	Cinsi	Kile/Akce
1707	Buğday	1 30
1707	Arı buğday	1 37.5
1710	Buğday	1 24

Yukarıdaki tabloya göre, Kayseri'de buğdayın kile başına üç senede 6 akcelik bir farklılığını bir fiyat hareketliliğinden ziyade buğdayın cinsiyle alakalı bir fiyat olarak değerlendirmek gerekir.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de Arpa fiyatları⁽⁴¹³⁾

Seneler	Cinsi	Kile/Akce
1706	Arpa	1 21.84
1730	Arpa	1 40

Tablo'ya göre Kayseri'de 23 senede arpa fiyatları %54'lük bir artış göstermektedir. Ancak arpa fiyatlarındaki artışı gözönüne alarak Kayseri'de belli bir fiyat artışının olmasını fiyat hareketliliği biçiminde yorumlayabiliriz. Ancak biz bunu Kayseri'de umumi hububat fiyatlarındaki hareketliliğe ölçü olarak kabul edemiyoruz.

ab- ÇEŞİTLİ GIDA MADDELERİ FİYATLARI

Burada maksadımız bilgilerimizin elverdiği nispette et, yağ, pirinç gibi temel gıda maddelerinin fiyatları hakkında bilgi vermektir. Hububat fiyatlarında olduğu gibi, temel gıda maddelerinin fiyatlarının da 1700-1730 seneleri arasında durumunu tam olarak tespit edemiyoruz. Diğer taraftan aynı cins gıda maddelerinin farklı senelerde ortak fiyatlarını belir-

lemek de zor görünmektedir. Tetkik ettiğimiz senelerde sadece üç çeşit temel gıda maddesinin iki aynı senede ortak fiyatını tespit ettik. 2 Ağustos 1716 senesinde Mübaya'a Defterinde, 1000 kıyye lahm (et) 70 kurusa, 16 kıyye asel (bal) 4 kurusa ve 1000 kıyye pirinç 117 kurusa satın alınmıştır⁽⁴¹⁴⁾. Yine 1730 senesinde bir başka Mübaya'a Defterinde, 1 batman asel 1.5 kurusa, 4 batman pirinç 3 kurus 2 sümüne ve 6 batman lahm 3 kurusa satın alınmıştır⁽⁴¹⁵⁾. Bu bilgileri mukayese etmek bakımından şöylece tabloya dökümleriz.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de bazı gıda maddelerinin fiyatları⁽⁴¹⁶⁾.

Seneler	Cinsi	Kıyye/Akçe
1706	Asel	1 30
	lahm	8.4
	pirinç	1 14
1730	Asel	1 30
	lahm	1 10
	pirinç	1 15

Yukarıdaki tabloya göre, 1716-1730 seneleri arasında bal fiyatlarında bir artış olmazken, et fiyatları aynı seneler arasında % 16 artış göstermiş, pirinçde ise % 6 lık bir fiyat artışı meydana gelmiştir.

Bunlardan başka ortak senelerde tesbit edemediğimiz çeşitli gıda maddeleri içinde tablo şeklinde bilgiler vermeyi uygun bulduk.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de fiyatlarını tespit edebildiğimiz çeşitli gıda maddeleri⁽⁴¹⁷⁾

414 Kayseri Ser. Sic. No: 137/87-1, 148/3-1

415 Kayseri Ser. Sic. No: 139/16-1

416 Kayseri Ser. Sic. No: 148/3-1

417 Kayseri Ser. Sic. No: 139/16-1, 148/3-1

Seneler Kıyge/Akçe

Cinsi	1706	1709	1710	1716	1721	1729	1730
Kuru Uzüm					3.3		
Keçi Boynuzu					15		
Don Yağı		30					
Sirke	2						
Zeytinyağı		40					
Halep Pastırması						240	
Nohut				90			
Siyah Uzüm				120			
Şeker				120			
Yağ				36.4			
Semi Asel				135			
Badem				60			
Tarçın				680			

Tespit edebildiğimiz çeşitli gıda maddelerini fiyat artışları bakımından değerlendirmemiz mümkün olmamaktadır.

ac- HAYVAN FIYATLARI

Bu başlık altında Kayseri'de 1700-1730 seneleri arasında farklı senelere ait hayvan fiyatlarının verilmesine çalışılacaktır.

1700-1730 seneleri arasında çeşitli senelere ait hayvan fiyatları⁽⁴¹⁸⁾

Cinsi	Seneler			Adet/kuruş			
	1700	1701	1709	1710	1714	1715	1729
Bargir İğdis	5.5						
Merkep Erkek	5.5						
Inek	3						
Doru Kırat	20						
Merkep re's	3						
Üküz				5			
Inek re's				5			
Bargir re's				5			
Camuz							15
Camuz Semir							11.6
Düğe							3
Kısrak							15
Merkep							4

Oküz							5
Dana							6
Bargir re's					16		
Katır re's					40		
Dana					20		
Katır		30					
Oküz		2					
Kuzu		2					
Inek re's				4			
Koyun				1			
Oküz re's				5			
Karasığır Inek				5			
Karasığır Oküz				5			
Koyun				1.3			
Tavuk				(10 adet) 1			

Hayvan fiyatları canlı olarak belirlendiği için aynı cins hayvanda dahi fiyat hareketi tespiti doğru değildir. Çünkü hayvanın iyi beslenmesi yaşı vb. sebeplerle farklı fiyatlarla satılması mümkündür.

1700-1730 seneleri arasındaki kovan fiyatları⁽⁴¹⁹⁾.
Kovan Fiyatları (Adet/Kurus)

	adet	kurus
1710	1	2
1714	1	2
1721	1	2

Kovan fiyatlarında 1710-1721 seneleri arasında bir değişiklik olmamıştır.

ad-ÇESİTİ DOKUMA HAM MADDE VE BAZI MAMUL MALLARIN FİYATLARI

Bu başlıkta da insanların zaruri veya fantazi olarak tercih ettiği giyim-kuşam maddelerinin fiyatlarını vermeye çalışacağız. Ayrıca giyim-kuşam yapımında kullanılan hammadde veya mamulleri piyasada ticarî fiyatları veya tereke defterindeki kayıtları esas alacağız.

1700-1730 seneleri arasında çeşitli dokuma ve mamul malların fiyatları⁽⁴²⁰⁾.

Malın Cinsi	Seneler		Adet/Kuruş		
	1701	1710 ^c	1712	1714	1729
Salı Değirmi			0.1		
Sehir Bezi Kaftan			1.3		
Halep Atlası Kaftan			8.4		
Halep Abası			1.4		
Alaca Zıbın			0.38		
Atlas Entari			1.75		
Sehir Citi			0.1		
Cuka Serpus			0.66		
Sarık	0.5				
Kırmızı Heybe	0.5				
Çaksır	2				

Sim raht kuşak	15				
Alaca Kilim	0.25				
Zerban Kaftan	8				
Mor Serpus	0.3				
Kahverengi Ferace	4				

	1701	1710	1712	1714	1729
Saf Ferace	5				
Beyaz Nakışlı Gömlek	1				
Çuka	4.5				
Çaksır					2.5
Kürk					25
Seccade					1.5
Tokat Citi					2
Kırmızı Kilim					1.5
Telli Kaftan					8.5
Entari					8
Halep Alacası			2		
Sincap Saf Kürk			16		
Kilim				1	
Çuha Yağmurluk		7			
Kaftan		2.5			

Seneler Metre /Kuruş

Malın Cinsi	1701	1712	1715	1729
Trabzon Keteni		29/3		
Niğde Keteni		35/1.5		
Londra Çuka		4.5/4.5 ve 1.5 rub		
Kadife		2.5/7.5		
Nim Kırmızı Çuka			31/2	
Londra Mor Çuka			31/46	
Mısır Keteni		34/1		
Elvan Çuka		16/35		

ae-MUCEVHER FİYATLARI

Bilindiği gibi Türk milleti mücevheri ziynet olarak taşıdığı gibi tasarruf vasıtası olarak da kullanmaktadır. Burada çeşitli mücevher fiyatlarını, farklı senelerde belirlemeye çalışacağız.

1700-1730 seneleri arasında Kayseri'de muhtelif mücevher fiyatları⁽⁴²¹⁾:

Malın cinsi	Seneler (Adet/kurus)		
	1701	1711	1728
Altın yüzük	8		2
Inci kol bağı	5		
Küpe	5	5	5
Elmas başlı yüzük	15		
Altın tasma	40		
Altın küpe ma'a askı	2.5		

Zer nişan tılsım	2		
Sim yüzük		0.5	
Tuğralı altın		2.66	
Eski yaldızlı altın		3	
Incili altın bağı			26
Altın alın bağı			32
Gümüş Tılsım			0.16
	(Miskal/kuruş)		
	1701	1712	1728
Altın bilezik		0.85	2.24
Altın zincir			2.06
İnci gerdan			2.25

Mücevher alımlarında isciliğin fiyatları etkilediği unutulmamalıdır. Bundan dolayı, 1728 senesinde altın bileziğin miskali 0.85 kuruş ile 2.24 kuruş arasında değişmektedir.

af-KITAP FİYATLARI

Belirleyebildiğimiz üç adet kitabın fiyatını vermekle yetineceğiz: ⁽⁴²²⁾

Kitap Adları	Seneler (adet/kuru)	
	1720	1729
Mushaf		3
Mushaf (ciltli)	5	
Enâm-ı Serif	1	

3-EV FİYATLARI

Burada fiziki yapısı belirlenmiş ve muhtelif mahallelerden örnek olarak secilen evlerin 1700-1730 seneleri arasındaki fiyatları vermeye çalışacağız. Ev fiyatları için esas olarak satış ilamları veya tereke kayıtları seçilmiştir. Ev fiyatları verilirken seneler rastgele seçilmiştir. 3 Mayıs 1701 tarihinde, Kürtler mahallesinde "Bir taraftan Hamza ve Molla Ahmat mülkleri ve bir taraftan Seyid Akdi Celebi mülkü ve bir taraftan Topal Rıza mülkü ve bir taraftan Tarık-ı'am ile mahdud bir sofa ve bir tabakhane ve bir harem odası ve bir ahur ve bir havlu-yı müstemil" bir ev 47 kurusa satılmıştır⁽⁴²³⁾. 25 Subat 1707 tarihinde, Bozatlı mahallesinde "Bir taraftan Hasan ve bir taraftan Abdurrahman mülkleri ve bir taraftan tarık-ı'am ile mahdud bir sofa, bir tabahâne ve bir kiler ve iki oda ve iki ahur ve bir havlu-yı müstemil" ev 60 kurusa satılmıştır⁽⁴²⁴⁾. 8 Ocak 1712 tarihinde Hacı Kasım mahallesinde "bir taraftan Sarıoğlu yıvan ve iki taraftan Karınmakçı, bir taraftan Serkis, bir taraftan Çutunoğlu mülkleriyle mahdud bir sofa ve bir tabahâne ve bir örtme ve bir ahur ve iki zir zemin ve bir havlu-yı müstemil" ev 110 kurusa satılmıştır⁽⁴²⁵⁾. 16 Ekim 1721 'de Mermerler mahallesinde "bir taraftan Mehmet serif ve bir taraftan Baka Dürtmez ve bir taraftan El-Hac Mustafa ve bir taraftan tarık-ı `am ile mahdud bir sofa ve bir tabahâne ve bir örtme ve bir kuyu ve bir havlu-yı müstemil" ev 100 kuruş fiyatla satılmıştır⁽⁴²⁶⁾. 26 Mart 1730 tarihinde Guluk mahallesinde, "Etraf-ı erba`ası el-Hac Halil ve el Hac Hüseyin ve el-Hac İbrahim mülkleriyle mahdud bir tabahâne ve bir ahur ve bir örtme ve bir havlu-yı müstemil" ev kırk kurusa satılmıştır⁽⁴²⁷⁾.

Ev fiyatlarının belirlenmesinde evin fiziki yapısı, bahçeli olup olmaması, şehrin merkezine uzak ve yakınlığı veya

423 Kayseri Şer. Sic. No: 135/153-1, 147/6-1

424 Kayseri Şer. Sic. No: 126/32-1

425 Kayseri Şer. Sic. No: 132/1-3

426 Kayseri Şer. Sic. No: 136/60-1

427 Kayseri Şer. Sic. No: 147/113-2

caddeye uzaklığı gibi sebeplerin etkili olduğu unutulmamalıdır.

4. UCRET VE NAFKALAR

Bir ekonomide ücretlerin belirlenmesi ile geçim şartlarının ortaya konulması mümkün olmaktadır. bir toplumda ücretlerin belirlenmesinden geçim şartlarının ortaya konulması zordur. Osmanlı şehirlerinde verilen narhlarda usta, kalfa, çırak ve amale gündelikleri mevsimlere göre; ruz-ı Kasım ruz-ı Hızır da tespit edilirdi⁽⁴²⁸⁾. Daha yukarda belirttiğimiz gibi Kayseri'de tetkik ettiğimiz senelerde narh kayıtları bulunmadığından usta, kalfa, çırak ve amale ücretleri hakkında bilgi bulamadık⁽⁴²⁹⁾. Bu belgelerde "kadimi ücret üzere"⁽⁴³⁰⁾ ifadeleri geçmesine rağmen rakamlar verilmemektedir. Bu bilgilerimizin eksikliği dolayısıyla ücretlerle geçim şartları arasında mukayeselerde yapamıyoruz.

Kayseri'de tetkik ettiğimiz 1700-1730 senelerinde başka bir hizmet alanı olarak "değirmencilik" yapılmaktadır. Kayseri'deki akarsular Cenar ırmak, sarısu, Sarmısaklı suları üzerinde değirmenlerin çok sayıda bulunduğu⁽⁴³¹⁾ belgelerden anlaşılmasına rağmen değirmencilik ücretleri bulunmamaktadır. Nafaka⁽⁴³²⁾ alındığı gibi ölen kişilerin arkada kalan küçük çocuklarına bırakılan çeşitli ihtiyaç ve geçim ücretleridir. Bu ücretler muhtaç olanların veya muhtaç olanların "vasileri" tarafından Kadıya başvurularak talep edilir. "Nafaka" veya "Nafaka kisve baha" şeklindeki talebler, miras miktarına göre Kadılar tarafından belirlenmektedir. Nafaka, bir manada "sosyal güvenlik müessesesi" de kabul edilebilir. Kaynağını İslam Hukukundan alan nafaka, ihtiyacı olanların usul ve furu' bağlarıyla yakını olan; çocuk ise anne baba veya amca, yaşları

428 Kayseri Ser. Sic. No: 143/11-2

429 Kayseri Ser. Sic. No: 147/113-2

430 M. Öztürk, a.g.m., s.208

431 BOA, Mühimme No: 133, s.383; 134, s.56; 135, s.419

432 Lügatte 1. Yiyecek parası gecimlik, 2.Birinin kanunen gecindirmek mecburiyetinde olduğu kimselere mahkeme kararıyla bağlanan aylık şekilde geçmektedir. F. Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara 1991, s.952

büyük ise çocukların mallarından "raic-i fi'l- vakt" esasından üzerinden alınır⁽⁴³³⁾.

Kayseri'de 1700-1730 senerindeki Ser'iyeye Sicili kayıtlarında çok sayıda misaller bulunmaktadır. Bunlardan sadece bir kaçını belirtmekle yetineceğiz. 8 Mayıs 1701 tarihinde, vasisi tarafından nafaka için bas vurulan iki çocuğa "raic-i fi'l vakt" olarak "ikiser pare" nafaka tayin edilmiştir⁽⁴³⁴⁾. 27 Ağustos 1710 tarihinde ise iki çocuk için tayin edilen "nafaka ve kisve baha" her birine beşer akcedir⁽⁴³⁵⁾. 28 Kasım 1721'de bir çocuğa tayin edilen nafaka mitarı ise dört akcedir⁽⁴³⁶⁾. 15 Nisan 1731 tarihinde tespit edebildiğimiz tayin edilen nafaka iki akcedir⁽⁴³⁷⁾. Burada anlaşıldığı kadarıyla 1700-1730 seneleride Kayseri'de her çocuk için iki pare ile beş akce arasında nafaka ve kisve baha tayin edilmektedir. temel gıda maddesi olarak bir ekmeğin fiyatını tespit edemediğimizden, nafaka için tayin edilen ücretle ne kadar ekmeğin alınabilinir bunu ortaya koyamıyoruz. Ancak günlük iki akce nafaka tayin edilen çocuk 30 gün sonunda 2 kıyye bal, 7.1 kıyye et ve 4.2 kıyye pirinç alabilmektedir. Ücretler arasında belirleyebildiğimiz önemli bir ölçü de çocuk emzirilmesine aittir. 5 Haziran 1721 tarihinde Hamurcu mahallesinde Serife Aise, Ahmetin kızı Serife'yi birbuçuk yaşına kadar ayda bir kurusa emzirmesidir⁽⁴³⁸⁾.

5- TASIMA FIYATI

Burada 1701 senesine ait bir Ser'iyeye Sicili kaydına dayanarak orjinalligini göz önüne alarak faydalı olur kanaatiyle bir taşıma fiyatının miktarını kaydettik. İstanbul'dan Kayseri'ye bir taşıma ücretini örneği olarak, 8 Kasım 1701 senesinde İstanbul'da ölen Ali Bey'in cenazesinin Kayseri'ye kadar getirimesidir.

433 M. Öztürk, a.g.m., s.209

434 Kayseri Ser. Sic. No: 126/30-1

435 Kayseri Ser. Sic. No: 132/110-4

436 Kayseri Ser. Sic. No: 143/26-1

437 Kayseri Ser. Sic. No: 147/130-2

438 Kayseri Ser. Sic. No: 143/1-3

Istanbul'dan Taraklı'ya 48.5 kuruş ve 1 rub

Taraklı'dan Adana'ya 44 kuruş ve 1 rub

Adana'dan Kayseri'ye 24.5 kuruş toplam 117.5 kuruş.

Yolda develerin masrafı 22 kuruş ve diğer masraflar 51.5 kuruştur. Bu cenaze "Yedi deve, bir kısrak, bir at ve bir merkeple taşınmıştır" toplam 191 kuruşa cenazenin İstanbul'dan Kayseri'ye ulaştığı görülmektedir. Burada 1700 yılların başında İstanbul'dan Kayseri'ye taşıma ücreti ile alakalı bir kanaate varılabilir⁽⁴³⁹⁾.

SONUC

Cevresiyle beraber iktisadi sosyal, ve idari bir merkez durumunda bulunan şehir; coğrafi, idari, sosyal ve iktisadi bir bütün olan ülke ve devlet tarihinden ayrı düşünülemez.

Asya ve Avrupa arasında önemli Jeo-politik konumda yer alan Anadolu'da Kayseri şehri Orta Anadolu'nun Kızılırmak havzasında Doğu Anadolu, Güney Anadolu ve Mezopotamya'ya açılan kapısı durumundadır. Eski çağlardan itibaren, stratejik ve ticari önemi dolayısıyla Anadolu burada hakimiyet kuran Hitit, Firig, Lidya, Pers, Roma, Bizans ve İslâm devletlerinin yanı sıra daha pek çok devletin de ihtiras ve ilgi sahası olmuştur. Türkler tarafından ele geçirildikten sonra da aynı derecede ehemmiyetli korumuş ve bir "ticaret şehri" olmaya devam etmiştir. Kayseri'nin Doğu, Batı, Kuzey, Güney ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunması ticaret şehri olmasının temel sebebidir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin tamamlanmasından sonra XIII. asırda "Yabancı Pazarı" adıyla kurulan milletlerarası fuar Kayseri'nin hemen yanbasında yer almıştır.

Danışmendogulları döneminde bir süre başkentlik dahi yapan Kayseri şehri, Konya ve Sivas'la birlikte Selçuklularının Anadolu'daki hakimiyet dönemlerinde, hakimiyetin uçlu saç ayağındaki esas unsurlardan birisi olmuştur. Bu arada şehir Moğol istilalarında önemli zararlara uğramıştır. Erad-

nalılar ve Kadı Burhaneddin Ahmed devletleri döneminde de Kayseri aynı derecede önemini korumuştur.

Karamanoğulları döneminde devletin siyasi tarihinin cereyan ettiği merkezlerden birisi olarak bu beyliğin tarihinde önemli roller oynayan Kayseri Türkmen Beyliklerinden Dulkadiroğulları ile Karamanoğulları arasında bir sınır şehri olarak, önemli mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelelerden çok zarar görmüş; yine Memlûklü Devleti'nin Cukurova bölgesine hakim olması ile başlayan Karamanoğulları ve Memlûklüler arasındaki mücadelelerden de zarar görmüştür. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da birliği sağlamak için yaptığı mücadeleler döneminde ve Timur-Yıldırım Bayezid çekişmelerinden sonra Timur'un Anadolu'daki geçici hakimiyet devresinde kısa bir müddet de olsa, bütün Karamanoğlu Beyliği gibi Timur'un hakimiyetine girmiştir. Kısa süren bu hakimiyetin arkasından Kayseri bölgesi, Akkoyunlular, Karamanoğulları ve Osmanlılar arasında mücadelelere sahne olmuştur. Kayseri, Fatih devrinde 1467 senesinde Osmanlı idaresine girmiştir. Bundan sonra Osmanlı idarî taksimatında Karaman Eyaletine bağlı bir sancak olarak yer almıştır. Önce Şehzade Bayezid ve kısa bir süre Cem Sultan idaresinde yönetilen şehirde Osmanlı-Dulkadiroğulları mücadeleleri sırasında, bir müddet Memlûklü taraftarı Ali Bey ile Osmanlı taraftarı Alaüddevle Bey arasında hakimiyet mücadelesinden sonra Yavuz Sultan Selim'in 1514'deki Doğu seferi dönüşünde Dulkadiroğulları Beyliği'ne son verilince Kayseri'de tam olarak Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. Kayseri, Osmanlı Devleti'nin doğu seferlerinde askerî yol üzerinde olması sebebiyle, Osmanlı ordusu için bir "us" olduğu gibi daha önceki Anadolu seferlerinde de "Darü'l-feth" diye anılmıştır.

1585 senesinde İstanbul'da başlayıp kısa zamanda bütün Anadolu'ya yayılan celâli isyanlarında Anadolu'da en çok zarar gören şehirlerde birisi de Kayseri olmuştur. Meshur celâlifilerden kara Yazıcı 1599'da bir süre Kayseri'yi "us" olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin celâlifileri "tenkîl" için gönderdiği kuvvetlerle celâli lideri Karayazıcı arasındaki mücadelelerde Karayazıcı'nın yanında olarak bir kısım Kayserili de istirak etmiştir. 1600'de celâfler üzerine gönderilen Vezir

Hacı İbrahim Paşa Karayazıcı'ya yenilerek Kayseri Kale'sine sığınmıştır. Daha sonra kaleyi kusan celâfler çekilmişlerdir. Bu hadiseden fizikî olarak şehir ve şehirli halk çok zarar görmüştür.

Kayseri sehrini ilgilendiren önemli bir isyan hareketi, 1623 senesinde Rumeli Beylerbeyi payesiyle Erzurum Valisi bulunan Abaza Mehmet Paşa'nın II. Osman'ın intikamını almak maksadıyla başlattığı hareketle, Kayseri çevresinde etkili olmuş ve daha sonra devlete karşı dönüşen bu isyanda Kayserililerden de katılanlar olmuştur.

XVII. asrın ortalarından itibaren Köprülü Mehmet Paşa'nın aldığı tedbirlerle celâfler meselesi halledilmiş iç asayis temin edilmişse de bu durum fazla uzun sürmemiştir.

Osmanlı devletinde olağanüstü zamanlarda toplatılan örfi vergilerden avarız türü vergiler XVII. asrın ikinci yarısından itibaren her sene mutad toplatılan vergi durumuna gelmişti. 1683'de Osmanlılarda Hıristiyan müttefikler arasında ki savaşlar Osmanlı devletine pahaliya mal olmuştur. Savaşın uzaması askeri masrafları arttırmış, devlet askerini ihtiyacını karşılamak için halktan daha fazla vergi talep etmek mecburiyetinde kalmıştır. Teknik bir terim olarak "tekâlif-i şakka" denilen bu yükümlülük Osmanlı tebasına ağır gelmiştir. Ordunun savaşta olması iç asayisi de zayıflattığından bu durumdan istifade eden Saruca, Sekbân ve Levendler Anadolu'nun her taraafına dağılarak, halka zulümler yaparken, aşiretlerde iç asayissizliği bozan unsurlara katılmışlardır.

XVII. asırdan itibaren Osmanlı idarî taksimatındaki sancak beylerine mutasarrıf denilmesiyle bu tarihten sonra Kayseri'de de sancak beylerine mutasarrıf denilmiştir. XVII. asrın ikinci yarısında Anadolu'nun yerli halkı merkezden tayin edilen yöneticilere karşı mücadeleye başlamıştır. Tarihe "Turedi eskiyalığı" şeklinde geçen bu sosyal mahiyetteki hadiseleri Anadolu halkının lehine neticelenmiştir. XVIII. asrın başlamasına kadar devam eden hareketler, Osmanlı tasra idaresinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Osmanlı kanunnamelerine göre yerli halktan idareci tayini "memnu" kabul edilmiştir; tasrada kuvvetlenen bazı Ayanların hareketleri

idarî anlayışta değişikliklerin temel sebebidir. Kayseri'de Zennecioğulları, Kalaycıoğulları ve Eminoğulları arasında başlayan ve XVIII. asır boyunca devam edecek olan mücadelelerin ilk örneği ve aynı zamanda Anadolu'da ilk "Ayan" dan idâreci olma tesebbüsü 1713'de Kayseri'de görülmektedir. Ayandan İshak Efendi'nin kanunlara muhalif olmasına rağmen yönetici olması ve arkasından bütün Anadolu'daki mücadeleler karşısında Osmanlı idaresi, 1726 senesinde yayınlanan bir fermanla taşrada yöneticilerin, yerli ayandan tayine müsaâde etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kayseri, bölgede çıkan düzgün taşlar ve bu taşlarında etkisinde gelişmiş olan taş işçiliği dolayısıyla fizikî yapısı düzenli bir şehir görünümündedir. Bizanslılar döneminde şehir halkı Asur koloni çağındaki yerinden su anda bulunduğu yere taşınmış ve yerleşmiştir. O dönemden itibaren kuruluş yeri değişmemiştir. Bizans döneminde iç kale ve dış kale surlarından tesekkül etmiş bulunan fizikî yapı Türklerin XI. asırda Kayseri'ye yerleşmeleriyle değişerek Türk-İslâm şehri biçimine kavuşturulmuştur. Merkezinde bütün Türk-İslâm şehirlerinde olduğu gibi pazaryeri, cami ve hamamın bulunduğu şehir, tesekkül eden mahallelerle çevreye doğru genişlemiştir. XII. asırdan itibaren fizikî yapısıyla bir Türk şehri olan Kayseri'de, jeolojik yapısından kaynaklanan sebeplerle zaman zaman vuku bulan depremlerle dolayısıyla tamir ve tâdilât yapılmak mecburiyetinde kalmıştır. Kayseri'nin fizikî yapısı, bütün Türk-İslâm şehirlerinde olduğu gibi "evler" haric büyük ekseriyetiyle vakıf eserlerden mütesekkildir. Daha önceki yüzyıllarda bir kaç defa olduğu gibi, 1717 senesinde meydana bulan deprem şehrin fizikî yapısını meydana getiren eserlerin hemen bir çoğunu tamire muhtaç hale getirmiştir. 1717 senesinden sonra bütün eserler de tamir ve tâdilât yapılmıştır. XVI-II. asır Kayseri şehrinde vakıf eserleri olarak çeşmeler, camiler, mescitler, zaviyeler, tekkeleriyle fizikî yapısının bütünlüğünü korumakta olup düzenli bir şehirciliğin olduğu görülmektedir. Bu asırda şehir merkezinin yollarına kaldırımlar dahi yapılmıştır. Düzenli bir su sisteminin var olduğu şehirde, su kaynaklarının muhafazasına itina gösterilmiştir.

Yalnız XVIII. asrın başlarında vakıf eserlerinin kaynakları olarak vakıfların akarlarına çeşitli müdahaleler görülmektedir. Vakıf reayaları ve dışarıdan kişilerin yanında vakıf mütevellerinin dahi vakfiye şartlarına muhalif davranışları, vakıfları zarara uğrattığı gibi vakıf eserlerine de zarar vermemiştir. Kayseri'deki vakıflara zarar verilmemesi hakkında fenmânlar gönderilmesine rağmen yapılan zararların önü alınmamıştır.

XVIII. asırda Kayserinin fiziki yapısının bir parçası kabul edilen kiliselerin durumu Türk-İslâm eserlerinden farklı değildir. Kilise binaları daha eski asırlarda yaptırılmış eserler olduğundan dolayı tamire muhtaç olup tamir edilmelerine müsaade verilmiştir.

Ayrıca Osmanlı idarî yapısında XVI. asrın sonuna doğru başlayan bozulmalar XVII. asır sonuna kadar devam etmiş XVIII. asrın başında Kayseri'de idarecilik yapan mutasarrıfların arasında halka karşı işledikleri suçlardan dolayı "kalebent" cezasına çarptırılanlar dahi bulunmaktadır. Kayseri ser'iyeye sicillerinde, yöneticilerin halka yaptıkları zulümler ve bunların önlenmesi için gönderilen fermanlar göze çarpmaktadır. XVII. asırda yayınlanan adaletnâmelerden sonra bu fermanların da yöneticilerin zulümlerinin önünü alamadığı görülmektedir. Yöneticilerin zulümlerine ayan ve eşrafın yanında mütegalibe denilen ekonomik gücü kuvvetli olanlarda bulunmaktadır. Bu asırdan sonra da Osmanlı sultanlarının halka yapılan zulmü önlemek için tedbirler almaya devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır.

1467 senesinde Osmanlı idarî yapısında Karaman Eyâletine bağlı bir sancak olarak dahil olan Kayseri, 1874 senesinde kısa bir müddet Bozok Eyaletine bağlanmış ve 1877'deki idarî düzenlemeyle de Ankara'ya bağlanmıştır. 1923'den itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayeti olarak idarî hayattaki yerini devam ettirmektedir. XVIII. asrın başında Develi, Yahyalı ve Karahisar kazaları ve bunlara bağlı İslâmlı, Cebel-i Er-ciyes, Kurumaz, Sahra, Köstere, Cebel-i Ali ve Sarıırmak nahiyetleri ve bunlara bağlı kaç tane olduğunu tam olarak tesbit edebildiğimiz köy bulunmaktadır. XVI. asırda Kayseriye Sancak

Beyi rütbesiyle atamalar yapılırken XVII. asrın sonlarına doğru merkezde "Vezir" rütbeli kişiler artmış ve bu kişiler tasradaki idarî merkezlere gönderilmeye başlanmıştır. 1700-1730 seneleri arasında Kayseri Sancağına "Vezir" ve "Beylerbeyi" rütbesiyle mutasarrıfların tayin edildiği görülmektedir. Mutasarrıf olarak atanmalar arasında bizzat vazifeye gidenlerin sayısı azdır. Umumiyetle sancağa tayin olunanların ikinci bir görevi olduğundan, görev yerine gelmeyenler yerlerine "mütesellim"ler göndermişlerdir. Kayseri'ye gönderilen mütesellimler ya mutasarrıfların "Kapu halkı"ndan veya Kayseri'nin yerli halkındandırlar. Mutasarrıfların "Emin" ve "mu'temet adamları" olarak sancağa gelen mütesellimler "kanun uzre" olmak şartıyla mutasarrıfların bütün yetkilerini kullanmışlardır. Mutasarrıflara sancaklar tevcih edilirken gelir olarak, XVII. asrın ortalarına kadar "Sancak Hassı" verilirdi. Mutasarrıflar XVII. asrın ikinci yarısından itibaren "İmdâd-ı hazeriyyye" adı verilen ve sancaktaki halktan toplatılan nakit paralar gelir olarak verilmeye başlanmıştır. Mutasarrıflar bizzat sancaklara giderlerse gelirlerini kendileri toplatırdı. Eğer, sancaklara gitmezler ise mutasarrıfların gelirlerini mütesellimler toplayıp gönderirler ve bir kısmı da gelir olarak mütesellimlere kalırdı. XVIII. asrın ilk otuz senesinde Kayseri Sancağında görev yapan mutasarrıflar gibi mütesellimlerden de kanunsuzluklar da bulunanlar vakidir. Halkın merkeze arzettiği şikâyetler üzerine zulüm yapılmaması için fermânlar gönderilmisse de mütesellimlerin yaptıkları zulümlerin önüne geçildiğini söylemek zordur. XVIII. asrın başlarında Kayseri'de mütesellime yardımcı "ehl-i örf" yöneticiler olarak bulunan Kethüda ve Subasılar da halka zulüm ve eziyetlerde bulunmuşlardır.

XVIII. asrın başında Kayseri'de sancak yönetiminde vezir ve beylerbeyi rütbesiyle mutasarrıf olan ehl-i örf yöneticilerinde olduğu gibi, kadılarda da mansıp ve makamlar kadrolardaki fazlalık dolayısıyla daha üst rütbedekilere tevcih edilmektedir. Kayseri'ye tayin edilen kadıların arasında Erzurum ve Diyarbakır rütbesinde tayin edilenler de bulunmaktadır. Kadıların arasında görevde kalma süresi umumiyetle bir sene

olmasına rağmen, XVIII. asrın başlarında Kayseri Kadıları arasında bir seneden az süre görevlerinde kalanlarda bulunmaktadır. Yönetimde başta adaleti temin etmekle görevli olan kadıların belediye vs hizmetlerinde de buldukları bilinmektedir. XVIII. asrın başlarında bu görevlerde de aksamalar görülmeye başlanmıştır. Kayseri'ye tayin edilen kadılardan görev gelmeyenler, yerlerine "Naib"ler göndermişlerdir. Bunların arasında "kanûnlara muhâlif" olmasına rağmen yeniden naib tayin edenler de bulunmaktadır. Mevleviyet rütbesindeki kadıların 300.000 ile 500.000 akçe arasında gelirleri olduğu bilinmesine rağmen XVIII. asrın başlarında Kayseri kadılarının ne kadar ücret aldıklarını tespit edemedik. Bu asırda Kayseri Kadıları arasında bazılarının ehl-i örfle beraber halka haksızlıklarda buldukları görülmektedir. Bu durum kadılık makamı ve devletin temel vazifesi olan "adâletin" yara alması demektir.

XVIII. asrın başlarında Kayseri'de yöneticilerden kabul edilen mahalle imamları da ehl-i örfle beraber hareket etmektedirler. Mahalle imamları arasında "ehil olmayan" lar da bulunmaktadır. Sehrin idarî yapısında ve sosyal hayatında önemli yeri olan imamların bu halleri hem makamlarına zarar getirmekte hem de halkın zulüm görmesine sebep olmaktadır.

Sehrin fizikî yapısının düzen ve intizamında görevli yöneticiler olan şehir mimarları da görev yerlerine gitmeyerek yerlerine "vekil" tayin etmelerinden dolayı bu görevlere ehil olmayanlar gönderildiği için mimarlık işlerinde işlerinde suistimallere sebep olmuşlardır.

Kayseri'de şehir yönetiminin önemli bir halkası olarak esnaf yöneticileri arasında da suistimallerde bulunanlar çıkmıştır. Esnaf olmada esas olan şartlar ihmal edilmiş, keyfi davranışlarının neticesi olarak da esnaflık müessesesi zarar görmüştür. Esnaf cemiyetleri aynı zamanda şehir toplumunun önemli bir parçası oldukları için bu cemiyetlerin yapısında meydana gelen aksaklıklar bütün şehir yönetimine ve sosyal yapısına sirayet ederek huzursuzlukların yayılmasına sebep olmuştur.

Türkler, Kayseri'yi fethettiklerinde sehrin nüfus yapı-

sını Ermeni, Rum ve az sayıda Yahudi meydana getirmektedir. Bu topluluklar iç kale ile dış surlar arasında oturmaktadırlar. Bilindiği gibi Kayseri bu haliyle bir Hıristiyan din ve ticaret merkezi görünümündeydi. Türkler, Türk-İslâm sehircilik anlayışıyla bir tanesi surların içinde diğerleri sur dışında olamk üzere mahalleler teşekkül ettirere yerleşmeye başlamışlardır. XI. asrın son çeyreğinden itibaren Anadolu'ya kesif olarak gelen Türkmen kitleleri bütün Türkiye'yi olduğu gibi Kayseri'yi de kısa zamanda bir Türk-İslâm sehri haline getirmişlerdir. XIII. asrın başında şehir nüfusunun %80-85'i müslümanların meydana getirdiği bir sosyal yapı teşekkül etmiştir. Bunun en dikkat çekici özelliği yerleşme yerlerine verilen isimlerde de kendini göstermektedir. Köy adlarının %80'i Türkçe isimler taşımaktadır. XI. asırdan XVIII. asra kadar beraber yaşayan müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında din değiştirme İslâmlaşma karşılıklı evlenmeler ve cesitli kültürel tesirlerle bir çok manevi değerlerde benzerlikler ortaya çıkmıştır. Bu vetire müslüman-Türklerin dinî hoşgörüsüyle gelişmiş, Ermeni ve Rumlarda Türk ve Müslüman menseli ad verme gelenegini meydana getirmiştir. Gayrimüslimler içinde Türkçe ve Müslüman menseli isimler küçümsemeyecek kadar fazla sayıdadır. Bunların sebeplerini engin Türk-İslâm hoşgörüsünde ve Türk kültürünün gayrimüslim cemaatler üzerinde ki tesirlerinde aramak lazımdır. XIV. asra kadar bazen artan kesâfette bazan daha az sayıda da olsa Anadolu'ya gelen Türkmen kitleleri Kayseri'nin demografik yapısının büyük çoğunluğunu Türkleştirmiş ve İslâmlastırmışlardır. XVI. asırda bütün Akdeniz bölgesinde meydana gelen nüfus artışlarından Kayseri de etkilenmiştir. XVI. asrın sonu ve XVII. asrın başlarında Osmanlı devletinde meydana gelen celâli isyanlarından bütün Anadolu şehirleri gibi Kayseri de çok zarar görmüştür. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. asırda Levendler, Saruca ve Sekban hareketleriyle beraber aşiretlerin de Kayseri'nin demografik yapısını da etkiledikleri görülmektedir. Yine aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nin aşiret hareketlerine karşı uyguladığı iskân siyasetiyle başta Reçelü Avşarı ve Danışmendlü, Boynucelü, Karagundüzlü aşiretlerini "Şen ve Abad" etmek şartıyla

Kayseri ve civarına yerleştirilmişlerdir. Erciyes bölgesinde yaylayan ve Adana ile Orta Anadolu şehirlerinde kısılayan bu asiretler alınan bazı tedbirlere rağmen bölgelerinde bir çok sosyal huzursuzluk ve büyük ekonomik zararlara sebep olmuşlardır. Bu zararlar Kayseri'nin şehir merkezinde daha az iken köylerinde daha büyük boyutlarda olmuştur.

XVIII. asırda Kayseri'de Sosyal hayatın önemli göstergesi olarak, kuvvetli bir aile hayatının hâlâ devam etmekte olduğu anlaşılmakta olup, Türk evlilik geleneklerinin bütün özellikleriyle yaşadığı görülmektedir. Evlilik öncesinden nisanlılık dönemi, başlık parası ve takı gibi Türk-İslâm adetleri bu asırda en güzel örnekleriyle yaşanmıştır. Evlilikte Türk-İslâm örf ve hukukunun şartları içinde mihr-i muaccele ve mihr-i müeccel gibi kadının hakları uygulanmaktadır. Bosanma ise mümkün olduğu kadar az meydana gelmektedir. Birden fazla kadınla evlilik bulunmasına rağmen tek kadınla evlilik yaygın ve geçerlidir. Birden fazla evlilikte Sosyo-ekonomik şartlar ve dinî düşüncelerin etkili olduğu düşünülürse de buna çocukların cinsiyetlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Zira bu tip evlilikler de, çocukların tamamının kız olması, ikinci evliliğin soyun devam etmesi düşüncesiyle yapılmasına sebep olabilmektedir. Umumiyetle ailelerin üç çocuklu oldukları kabul edilebilir.

Gayrimüslimlerdeki evlilik geleneklerinde, dinî inanc ve özel şartlar bir tarafa bırakılırsa Türk-İslâm örf ve geleneklerinin gayrimüslimler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu durumu yüzlerce sene beraber yaşamış toplumlar için normal karşılamak lazımdır. Gayrimüslimlerde nisanlılık ve evlilik gelenekleri müslümanlara benzediği gibi, nikâh merasimleri ve mihir belirlemeleri de müslüman adetlerine uymaktadır. Gayrimüslimlerde birden fazla evlilik görülmemektedir. Çocuk sayılarında aşağı yukarı müslümanlardan farklı değildir. Gayrimüslimlerde cemaat suurlarının gelişmiş olduğu da söylenebilir. Türk-İslâm hoş görüşüyle inançlarının gerekenlerini yerine getirebilmekte, Kiliselerini imar edebilmekte ve ibadetlerini yapabilmektedirler. Ancak bazan kendi din adamlarıyla ilgili olarak şikayetleri de görülmektedir. Din adamları, sosyal ha-

yatta itibar sahibi olarak, meydana gelen değişmelere rağmen hala muteber ve halk üzerinde etkilidirler. Müslüman gayrimüslim bütünleşmesi sosyal yapının her merhalesinde görülmektedir; ferdi olarak islâmla sereflenmeden başlayarak nadir de olsa gayrimüslim-müslüman evlenmesi ve karşılıklı hoşgörü ile dayanışmanın meydana getirdiği kuvvetli şehir toplumuna kadar uzanmaktadır. Gayrimüslimlerin müslümanlardan vasi tayin edebilmekte ve toplumun ortak menfaatlerini birlikte müdafaa etmektedirler. Gayrimüslimler daha ziyade esnaflık ve tüccarlık yapmaktadırlar. Bu durumda sosyal itibarları da bulunmaktadır. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren sosyal yapıda görülen "mütegallibelik ve ayanlık" faaliyetlerinde müslümanların yanısıra, özellikle mütegallibelik yapan gayrimüslimlerde küçüsenemeyecek kadar çok sayıdadırlar. Hatta gayrimüslim köylülerinin en fazla gayrimüslim mütegallibelilerden şikayetçi oldukları belgelerde açıkça görülmektedirler. Yalnız devletin siyasî ve iktisadî gerilemesi sosyal yapıyı da etkilemiştir. Sosyal yapıda çözümlerin ilk emareleri kabul edilen ahlakî zaafiyetler bu asırda artmaya başlamıştır. Belgelerde önemli ölçülerde gözümüze çarpan ahlakî zaafılardan; zina ve iftira dikkati çekmektedir. Bu zaafıların boyutları büyük derecede olmamakla beraber senelere göre artış kaydetmektedir. Diğer tarafta topluma karşı işlenen suçlarda toplumdan bazılarının suçluların yanında yer almaları, sosyal çözümlenin önemli bir isaretidir. Özellikle Ehl-örf'le birlik olan halktan bazı kişiler ki sicillerde "gammaz" kelimesiyle ifade edilmektedir. Bunlar halkın kendi içindeki dayanışmanın ve sosyal yaptırımların zayıfladığını gösteren önemli misallerdir.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde şehirler, kale şehir durumundadır. Ancak jeolojik ve jeopolitik şartların etkisiyle farklı fizikî şekillenmelerin meydana geldiği şehirlerde bulunmaktadır. Kayseri Orta Anadolu'nun en yüksek dağı Er-ciyes'in eteklerinde kurulmuş bir açık şehir özelliği arz etmektedir. İlk kuruluş yerinden itibaren bir ticaret şehri olarak kurulduğu da adeta belli olmaktadır. Eski çağlardan buyana önemli ticaret şehri konumunu korumuştur. Karadeniz'den Akdeniz'e, Akdeniz'den Uzakdoğu'ya, Mazopotamya'dan Avrupa'ya

veya Mezopotamya'dan Akdeniz'e kadar uzanan tarihi ticaret yollarının kesistiği yerde bulunmaktadır. Şehir, Asurlar zamanından Türklerin fethine kadar bir ticaret şehri iken, Selçuklular bu coğrafi konumu yüksek kabiliyetleriyle daha XIII. ve XIV. asırlarda "Yabanlu Pazarı" adıyla milletlerarası bir fuar haline getirmişlerdir. XVI. asırda Akdenizle birlikte, Anadolu'daki ticaret yolları da eski önemini kaybetmiştir. Ancak Kayserili tüccarlar Payas, İstanbul ve İzmir gibi liman şehirleriyle, Şam ve Halep gibi Suriye'nin ticaret şehirleri arasında ticareti devam ettirmişlerdir. Hatta Kayserili tüccarlar XVIII. asırda Tebriz ve Mısır gibi dünya ticaretinin önemli merkezleriyle de ticaretlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Ticaret için kurulan şirketlerin sermaye hacimleri bugünkü rakamlarla onlarca milyona balığ olmaktadır. Tüccarlar ticareti tek başlarına yaptıkları gibi "şirket-i inan", "şirket-i adi" ve "şirket-muvâzefe" şeklinde kurdukları ortaklıklarla da sürdürmektedirler. Bu şirketlerin sermaye kaynakları olarak, ortaklarının tasarruflarının yanında "mahallenin mevkûf-ı nükûd"ları da kâr almak üzere tüccarlara verilmektedir. Sermaye için borç para alan tüccarlar da bulunmaktadır; borç alınan paralar "karz-ı hasene" olduğu gibi, 10 akçelik ana paraya 11 akçe "nemâ" alınacak şekilde de paralar alınabilmektedir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hayratına "nükûd-ı akâr" temin etmek için, XVIII. asrın başlarında Kayseri'de bir han yaptırmasını, bu şehrin hâlâ önemli bir "ticaret şehri" olmasına yorumlamak gerekir.

Kayseri şehrinin üretim imkanlarının ziraf ve sanaf olmak üzere iki esasa dayandığı görülmektedir. Kayseri Osmanlı Devleti'nin "Malikâne-Divanî" sisteminin uyguladığı yerlerden birisidir. XVIII. asra gelindiğinde sistemin uygulanmasında bazı aksaklıklar olmasına rağmen uygulamaya devam edildiği görülmektedir. Ziraf imkânları yerterli bir şehir olmamakla beraber önemli miktarda tahıl üretimi yapılmaktadır. Bölgedeki arazinin yeteri kadar sulanamaması tahıl üretimini azaltmaktadır. Ayrıca XVIII. asırda asiretlerin ve levendlerin meydana getirdiği asayissizlik ve düzensizlik ziraf üretimin azal-

masının önemli sebepleri arasındadır. Sehrin önemli ekonomik kaynaklarından birisi de hayvancılıktır. Basta devecilik at yetistiriciliği ve koyunculuk olmak üzere büyük ve küçük bas hayvan yetistiriciliği yapılmaktadır. Öyleki XVIII. asırda Kayseri civarındaki asiretler Karaman Eyaletiyle beraber İstanbul'un et ihtiyacını karşılamakla yükümlü kılınmıştır. Kayseri'de sanai üretiminin yapıldığı gelişmiş bir esnaf teşkilatı bulunmaktadır. Çalıştığımız dönemde ahilik ve loncalar eski önemini kaybetmişlerdir. Esnaf olmak için çırak, kalfa, ustalık sisteminde birçok meseleler bulunmakta olup, esnaf yöneticilerinin de suistimalleri görülmektedir. Esnaflara yapılan müdahaleler üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bütün bunlara rağmen Kayseri esnafının Orta Anadolu'nun birçok şehrinin ihtiyacını karşılayacak kadar gelişmiş düzeyde olduğu görülmektedir. Yine aynı dönemde Kayseri'de esnafların uğraştığı mesleklerin sayısı 25-30 civarındadır.

Devletin gelir kaynakları arasında cizye ve mukataa gelirleri bulunmaktadır. XVII. asrın sonlarından itibaren uygulanmaya konulan "Malikâne" sistemi devletin gelirlerini artırmaya yönelik tedbirler arasında düşünülmesine karşılık bu sistem, "Mütegalibelik" ve "Ayanlık" ın doğmasına da sebep olmuştur. Mütegalibe ve ayanlar devletin idari ve iktisadi yönetimlerine müdahale ederek, halktan çeşitli adlar altında kanunsuz para toplamalarıyla huzursuzluğun ve istikrarsızlığın artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaş masraflarını karşılamak için "tekâlif-i sakka" adıyla fazla vergi talebi de halktaki huzursuzluğun başka bir sebebidir. Tekalifi sakka vergisinin kanunsuz olması dolayısıyla kaldırılması için fermanlar yayınlanmıştır. Lâkin fermanların hilaflına olarak bazı yöneticilerin halktan tekalifi sakka talepleri devam etmiştir. Bu da halkın oturdukları toprakları terk ederek başka yerlere göçmelerine sebebiyet vermiştir. Ev ve asiret göçleri şeklinde meydana gelen halkın tepkisi üretim hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Yine asrın başından itibaren olağan üstü dönemlerde alınan "avarız" vergileri artık hersene toplatılır hale gelmiştir. Halk gücünün üstünde olan vergileri ödemek için zengin olanlardan borç almak zorunda

kalmışlardır. Ürettikleriyle aldıkları borçları ödeyemeyen halkın mahsullerine el koyan zenginler, bu mahsulleri ucuza kapatarak almaları kendilerinin zenginleşmelerine halk kesimini fakirleştirmiştir. Aynı şekilde halkla devlet arasında aracı rol oynayan "Ayan ve Eşraf" ekonomik olarak kuvvetlenirken XVII. asrın sonlarından itibaren uygulanmakta olan malikane sisteminin de imkanlarıyla daha da zengin olmuşlardır. Devlet ise aynı dönemde vergisini toplamakta güçlükler çekmiştir. Bazan 8-10 sene önceye ait vergilerin dahi toplatılamadığı görülmektedir. Kayseri'de gayrimüslimler senelik 10.000 kuruş civarında cizye vergisi ödemektedirler. Fakat cizyedarların ve gayrimüslimlerin suistimalleriyle bu vergiler yeteri kadar düzenli toplatılamamıştır. Yine mukataa gelirlerinde de suistimaller yapılmış mukataa emînleri ve malikane sahipleri zamanında vergileri ödemedikleri için devletin gelirlerinin azalmasına sebep olmuşlardır. XVIII. asrın başlarında Kayseri'de Boyahane, Köşk, Cırlavık mukataalarının senelik gelirleri daha önceki asırlara göre azaldığı gibi mevcut gelirleri de tam olarak toplatılamamıştır.

Kayseri'de 1700-1730 seneleri arasında fiyat artışlarının az da olsa devam ettiği ve devletin fiyat artışlarını durdurmak için bir takım tedbirler alındığı, bu tedbirler arasında paranın ayarını düzenlemenin de bulunduğu sicillere yansımıştır. Ancak III. Ahmet döneminde bütün Osmanlı devletinde olduğu gibi Kayseri'de de bir müddet fiyat artışlarında belirli bir istikrarın sağlandığı söylenebilir. Bu asrın başında Osmanlı Devleti'nin bütününde olduğu gibi Kayseri'de de ekonomik hayatın tam olarak canlandırılmadığı ve refah seviyesindeki düşüşün devam ettiği söylenebilir.

Çalıştığımız dönemde daha ziyade vazifelilerinin istifade ettiği vakıf gelirlerinde de suistimaller yapılmıştır. Suistimallerin başında vakfiye şartlarına dışında harcamaların yapılması gelmektedir. Ayrıca reayanın da suistimalleri vakıfların gelirlerini azaltan başka bir sebeptir. Özellikle 1717 senesinde meydana gelen deprem dolayısıyla vakıf eserlerinin büyük bir kısmında tamir ihtiyacı hasıl olmuş ve mütevellilerin tamir masraflarını karşılamak için vakfın gelirlerin-

den daha fazla para ayırmak mecburiyetinde kalmaları buradaki reayanın malî güçlerinin azalmasına sebep olmuştur.

XVIII. asrın başlarında Kayseri şehri bütün olumsuzlukların yanında kuvvetli sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlarıyla, Anadolu şehirlerinin hepsinde olduğu gibi, kendi özel şartları ile Osmanlı Devleti'nin idaresi içinde bir şehir olarak hayatını devam ettirmiştir.

Sunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nde 1700-1730 seneleri arasında fizikî, idarî, sosyal ve iktisadî yönleriyle ele almaya çalıştığımız Kayseri şehrinin devrin hususiyetleri içinde önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.

E K L E R

EK:1

İbnülemin Evkâf No:6413

Zaviyedârlık ve tevliyet-i vakf-ı zaviye-i Bostancı
Celebi der Kayseriye

Medine-i Kayseriye sükkânından erbâb-ı istihkâktan es-Seyyid Ahmed an evlâd-ı vâkîf meclis-i şer'a varûb vakf-ı mezbûrun vazife-i mu'ayene ile tevliyeti ve zaviyedârlığı evlâd-ı mezkûrun eslâh ve esredden mesrûta olmağla kendüye vâkîf-ı mezbûrun evlâd-ı mezkûrunun eslâh ve esredinden olduğuna binâen zikr olunan tevliyet ve zaviyedârlığı ba berât-ı `alîşân mutasarrıf olub bir vechile azl icâb ider ashebi yoğiken Osman nâm kimesne bir tarikile üzerine berât itdirdiğın ref`inden kendiye tevcih ve ta'yine mezbûr Osman fevt olmağla oğlu İsmâ'ile tevcih ve ta'yine mezbûr İsmâ'ilin ref`inden yine kendüye tevcih olunduğı üzerinde iken mezbûr İsmâ'il dahi fevt olunduğın müteveffâ-yı İsmâ'il hâl-i hayâtında ciheteyn-i mezbûreteyn kız karındaşı Emineye ve oğlu Aliye ber-vech-i istirâk-ı ferâgat eyledi deyu hilâf-ı sart-ı vakîf bir tarîk ile üzerine berât itdirdüklerinden sonra mezbûrânın ref`ilerinden yine kendiye tevcih olunmusken mezbûrân Emine ve Ali yine bir tarîk ile ref`inden üzerlerine berât itdirüb gadr itmeleriyle yedinde olan senedâtına ba'den tevliyet ve zaviyedârlık mev-kûfâtın ref`ilerinden kemâ fi'l-evvel kendüye ibkâ ve yedine berât-ı serif-i `alîşân virilmek bâbında `inâyet ricâsına der devlet medâra ârz ve i'lâm olunmasın ilhâh ve iltimas itmekle ibrâz eylediğın kendileri takrîr-i mesruhâta muhâlif bulunmağın vâkîf hasebi Kayseriye Kadısı Osman Efendi ârz itmekle muvâzih ref`ilerinden kemâ fi'l-evvel ibkâ ve berât olunmak

16 Sefer 1115

EK:2

Kayseri Ser`iyye Sicili No:126/16-2

Emiru'l-umerâi'l-kirâm kebîrû'l-küberâi'l-fahhâm zü'l-ka-dri ve'l-ihtirâm sahibü'l-`izz ve'l-ihtisâm el-muhtass bi mezid-i `inâyeti'l-mülkü'l-âlâ ber-vech-i arpalık sâbık Arâpgir sancağına mutasarrıf olan Ali dâme ikbâlehu tevki`-i reff-i humâyûn vasıl olacak ma`lûm olaki sen yarar ve emekdâr olub her vechile müstehâk-ı `inâyet olduğun ecilden hâliya hakkında mezid-i `inâyet-i `aliyye-i şahâne ve mezid-i re`fet-i seni-yeyi padisahânem zuhûra getirilüb işbu sene-i isneyn âsr ve mie ve elf zi'l-ka`adesinin yedinci gününde ber-vech-i Arpalık Kayseriye sancâğın sana tevcih ve `inâyet idub i`lâm icun bais olunmuşdur buyurdumki vusûl buldukda bu bâbda sadır olan fermân-ı celfl itdirdüm mûcibince te'hir ve tevakkuf itmeyüb ber-vech-i Arpalık livâ-i mezbûra sen mutasarrıf olub zabt-ı ve rabtına re`âya ve berâyanın himâyet ve siyânetinde ve sâ`ir fermânım olan hidemât-ı `aliyyenin edâ ve tekmilinde bî-cidd ve sa`y olub min ba`d fukarâ der ateb ve sükkân-ı velâyet kâtân-ı memlekete bir vechile zulm ve te'addi ve tecâvüzden begâyet ihtirâz ve ictinâb üzre olasın şöyle bilesin `alâmet-i serife i`timâd kılasın tahrîren fi evâil-i Zi'l-ka`ade sene isneyn `asere ve mie ve elf

EK:3

Kayseri Ser`iyye Sicili No:143/150-2

Kıdvetü'l-emâcid ve'l-akrân hâlâ Kayseride mütesellimimiz
`izzetli Mustafa Ağa zîde kadrehu inha olunurki hâlâ Kayseriye
sancağı inzâmiyle Karaman eyâletinde tarafımıza ibkâ ve mukar-
rer buyrulmağla yine kemâ fi'l-evvel Kayseriye mütesellimliği
size ibkâ olunmağla işbu buyruldu tahrîr ve irsâl olunmuştur
insaâllahu te`alâ vusûlünde gerektirki sancağ-ı mezbûr müte-
sellimliğini gereği gibi zabt idüb ber-vech-i mu`tâd-ı kadîm
tarafımıza `aid ve râci` olan cüz`i ve küllî her ne ise ahz
idüb hilâf-ı ser`i serîf fukarâ ve ve zu`afâya zulm ve te`ad-
diden ihtiraz idesin deyu buyruldu,

Sene 1134

13
 بروم لور، لور ذمير، سنخه فقهه اهدده . ولي افاضه، وقصره، ملذنه مع
 نبيك مولدي موي الكسار، اورود، ايدو، كلينه، كوز، اورود، فقه، مملدتن حوروز، ملكه اراي و عيني ملكه، راروي، نمله فقهه
 السه، رارسه، تا مكنه، فقهه، فخر، اراي، ملذنه، اهدده، اولدو، لا عومي، وفلان، اهدده، ووي، علم، افسه، لهنه، اهدده
 اهدده، مملدتن، فخر، وعلينه، مملدنه، اهدده، رار، لقه، فقه، لهنه، بس، حوروز، ووي، علم، اهدده، لهنه، اهدده، اهدده
 ووي، مملدتن، لهنه، وعلينه، مملدنه، اهدده، رار، لقه، فقه، لهنه، بس، حوروز، ووي، علم، اهدده، لهنه، اهدده، اهدده

لور ايدو

EK:4

BOA Mühimme No:121, s.6

Ber-vech-i Arpalık Kayseri sancağında mutasarrıf olan dâme ikbâlehu ve Kayseriye müderrisine hükümki

Senki mevlâ-yı mumâ-ileyhsin ordu-yu humâyûnuma mektûb gönderüb medine-i Kayseri mahallâtından Honad mahallesi imâm ve cemâ'atı meclis-i ser'e varûb yine mahalle-i mezbûre sükânından es-Seyyid Cârullâh nâm kimesne müfsid ve gammâz olub ahâli-yi mahallenin husûsen ehl-i 'ırz ve nâmuslarına ihânet ve dâima cümleye eziyet üzre olmağın ahali-yi mahallenin fukarâ ve sülehâsına merhameten mahalle-i mezkûreden diyâr-ı âhere nefy olunmak bâbında hükmi humâyûnum virilmek ricâsına ilhâhlarıyla 'arz eyledüğün ecilden vech-i mesrûh üzre diyâr-ı âhere nefy ve iclâ olunmak için yazılmıştır.

fi evahir-i Recep 1125

EK:5

Kayseri Ser`iyye Sicili No:147/119-1

Medine-i Kayseriyede Sasuk mahallesi sükkânından es- Seyyid Ahmed Ağa ibni es-Seyyid Mehmed Ağa tarafından husûs-ı âtiyü'l-beyâne vekil olduğu Mustafa bin Süleyman ve Abdülkâdir bin Abdülkâdir şehâdetleriyle şer'an sabit olan es-Seyyid Musa Celebi İbni Omer meclis-i ser'i kadîmde hâlâ mimâr-ı hassa olan sâhib-i hüve'l kitâb umdetü'l emâcid ve'l-ekârim Mehmed Ağa tarafından zikr-i âtiyede şerâit vekili olan umdetü'l-sâ-dâtü'l-kirâm es-Seyyid Yakûb Efendi mahzarında bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb müvekkilim mezbûr es-Seyyid Ahmed Ağa akd-i atiyü'z-zikrin sudûruna değinyedimde mülk ve hakkım olub medine-i mezbûre esvâkından bastırma bazarında kâin et-râf-ı erba`ası câmii vakfı ve vekil mûmâ-ileyh mülkü ve kal'a-sındaki ve tarik-i `âmm ile birbirine muttasıl iki bâb dükkanı müvekkil müşârü'l-ileyh için vekil mûmâ-ileyh bi'süfefihi dahiletihî tarafından icâb-ı kabûlu hâvî bey`-i kat`i ile yüz-altmış kuruşa bey` ve temlik ve teslim eyledikde ol dahi bi'l-vekâle istirâ ve temlik ve teslim eyledükden sonra semen-i mezkûr yüzaltmış kuruşu müvekkil müşârün-ileyh malından vekil mûmâ-ileyh yedinden tamamen ahz ve kabz idüb fi-mâ ba'dehu ma'ru'z-zikr iki bâb dükkan müvekkil-i müşârün-ileyh mülk-i müsterâsı ve hakkı sarfı olmuştur keyfâ mâ-yeşâ ve hasbemâ yuhtâr mutasarrıf olsun didikte gıbbe't-tasdîkû's-ser'i mâ vak`a bi'l ibtiğâ ketb olundu fi'l-yemi's-sâdis min şev-vâlu'l-mükerrem sene isneyn ve mie ve elf, 1142

Suhudü'l-hal:

Osman Efendi İbn Süleyman	Es-Seyyid Mehmed Ağa İbn Mustafa
Es-Seyyid Osman Celebi İbn Es-Seyyid Ahmed	Es-Seyyid Hidâyetullah Celebi
Es-Seyyid Mehmed Bin Abdülkerim	El-Hac Hüseyin İbn Abdullah
Seyyid `Ali Bin Seyyid İsmâ`il	Mehmed Bin `Ali
El-Hac Mustafa Bin `Abdullah	

EK:6

Kayseri Ser`iyye Sicili No:126/187-1

Taht-ı âli tahtı üzere culûs-ı hümayûn sa'adet makrûnum vaki` olmağla `umûmen tecdîd-i berât fermânım olmağın rafi`-i tevki`-i ref`u's-şân-ı Hâkânî Osman südde-i sa`âdetime gelüb Kayseriyenin Bazarbaşılığı bundan akdem kendüye tevcih olunub merhûm ve mağfurleh `ammim Sultan Ahmed Hân tabehu serah berâtıyla üzerinde olmağla elinden olan atik berât-ı tecdîd olunmak bâbında `inâyet rica itmeğın üzerinde ise tevcih idüb isbu berât-ı sa'adet-âyât ve behcet-gâyâtı virdüm ve buyurdum-ki ba`de'l-yevm zımmı mezbûr varub Kayseriyenin Bazarbaşısı olub hıdmet-i lâzimesin bikusur edâ ve müeddi kıldıkdan sonra ol bâbda efrâd-ı aferîdeden hiç ahd mani` ve müzâhim olmayub dahl ve ta'arruz kılmaya şöyle bileler `alâmet-i şerife i'timâd kılalar tahrîren fî evâhir-i şehri Ramazân sene semen ve mie ve elf

EK:7

Mühimme No: 134 s.103

Ber-vech-i Arpalık Niğde ve Kayseriye sancaklarına mutasarrıf olan İbrahim dâme ikbâlehuya hükûmki

Senki mir-i mirân mûmâ-ileyhsin mahall-i ma`reke de imâl edeceğin besyüz nefer ile Hemedân ve İsfahân cânib-i seraskeri olan düstûr-ı mükerrrem müşîr-i müfahhâm nizâmü'l-`alem vezîrim Ahmed Paşa edâmellahü te`ala iclâlehünün ma'iyetinde gurre-i sevvâlde mevcûd bulunmak üzere ta`yin ve vakt-i merkûmda hazır bulunman için birkaç kit'a te'kid ve isti'cali için sana evam-i'r-i serifem göndermiş iken henüz tahrik-i azimet eylemeyüb icra-yı heva ve â'yân-ı vilâyet fukarâya cevr ve eza ile mukayyed olduğun `ilâm olunmağla bu defa mübâsir ta`yin olunan vardığın saat mükemmel ve mürettep kapun halkı ve imâl ideceğin levendât ile savb-ı memurine `azimet ve esna-yı tarikde ayak sürüyüb veyahud uğradığı herbir yerde vedayi-`i hâliku'l-berâya olan sükkân-ı vilâyet ve kuttân-ı memleket zûlm ve te`addi idecek olursan asla ve kat'a emân ve zemân virilmeyüb kat'i ile mücâzât olacağın yakîn bilüb ona göre basiret ve intibah üzere hareket eylesin deyi yazılmışdır

fi evassit-i Seval 1139

EK:8

Kuyud-ı Ahkâm-ı Berâvât No: 3439 s.20

Kayseri Sancağı Mutasarrıfına ve Kadısına hükümki

Iftihârü'l-emâcid ve'l-â'yan sâbıkan telhisci olan el-Hac Mehmed zide Mecdehu divân-ı hümâyunuma `arz-ı hâl sunûb Kayseriyede vaki` Köşk nâm-ı diğer mülk-i Eradna mukata'asına ber--vech-i mâlikâne mutasarrıf olûb mukata'a-yı merkûmun eksermalı sudan hasıl olmağla nefsi-i Kayseriyede ve etrâfında olan bahçe sâhiblerinin ba'zıları (serte sülûk) vakt-i zayıka bahçeleri sakiy eylediklerinden sâirin virdiği Ücrete i'tibar itmeyüb evvelki su bir kurusa ikinci su iki kurusa üçüncü su üç kurusa olmak üzere yedimizden hüccetimiz vardır deyü hilâf-ı kânûn-ı defter tertib ve mâl-ı mîri ve kendine gadr te'addi ve şart itmeleriyle kadîmi nevehile i'tibar olunagelmis ise yine ol minvâl izre i'tibar itdirülüb te'addi itdirmemek üzere emri şerifim ricâ itmegün hazîne-i âmiremde mahfûz olan baş muhâsebe defterlerine nazar olundukda zâviye-i mülk-i Eradna nâm-ı diğer Köşk mukata'asının senede (müvebihenin) akçe malı olub her sene malın ve mu'tad üzere (mûlahasın) virüb hesâbın görülmek üzere mâlikâne mûmâ-ileyh Mehmed zide mecdehunun üzerinde olduğu ve mukata'ayı mezbûre suyunun baş muhâsebede şurût-ı olmayub kanûn-ı kadîm ve olagelmişi yine mahallinde ma'lum olduğu der-kâr olmağın imdi kadîmden bu ana gelince ne vehile olunagelmis ise ol minvâl üzere ma'rifet-i ser'ile görüleb kadîmden olunagelmise muhâlefet kimesneye bir dürlü muhâlefet itdirilmemek üzere emri şerifim virilmek bâbında fermânım olmağla şurût-ı emri şerif yazılmak sûretdirki kayd sūd

fi 13 Muharrem 1124

EK:9

Kayseri Ser`iyye Sicili No:133/28-1

Medine-i Kayseride Hısânılı mahallesi sukkânından iken bundan akdem fevt olan el-Hac Osman bin Hüseyin nâm mütevef-fânın sülbiye-i sagfire kızı Aîşenin nikâha kâdir asâbattan velisi olmayub sagfire-i mezbûreyi işbu rafi`u'l-kitâb el-Hac Musa ibnu'l Hac Abdulehad nâm kimesne sülb-i sagîr oğlu Abdul-ehade tezevvüce tâlib ve râgib olub ba'del asâbat ve zevi'l--erhâm kâdı için velâyet olduğu kütüb-i müteberat-ı fakîhede mestûr ve ta'ahhüd olmagın mevki`-i hâkim-i sadr-ı kitâb tû-bâ-leh ve hüsn-i me`âb hazretleri velâyeti hasebiyle sagfire-i mezbûre Aîşeyi mihri yûzaltmış akçesi bir kuruşa râic yigir-mibin akçe mihr-i müeccele ile sagîr-i merkûm Abdulehada nikâh ve tezvîc eyledikte merkûm el-Hac Musa dahi bi'lvelâye oğlu sagîr-i merkûm Abdulehad için tezevvüc ve kabûl eyleyub ahd-i nikâh tamam olduktan sonra sagîre-yi mezbûre Aîşenin zevi'l--erhâm cihetinde veli-i akrebi olan babasının liüm kızkarındaşı Esmihân binti İbrahim nâm hâtun meclis-i ser'i hâtır-ı lâzım-ı tevkîrde merkûm el-Hac Musa mahzarında akd-i mezkûrı ben dahi velâyetim hasebiyle tezvîc ve kabûl eyledüm benim için bi'l--v-echile ta`arruz yokdur didikte mâ-hüve'l-sâki` gıbe't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l salis ve'l-`ısrın min Sa`bânü'l-Mu`-azzam sene 1130.

Suhudü'l-hal:

Abdûlbaki Bey İbni Veli
Halid Bey İbni Hüseyin
Subaşı Kara Ahmed
Yusuf bin Mahmud

Osman bin Münnet
Köse Ali Bey bin Mustafa
Tiryaki Ali İbn Mustafa

EK:10

Kayseri Ser`iyye Sicili No:134/109-1

Medine-i Kayseride Hamurcu mahallesi sükkânından es-Seyyid Hüseyin İbni Yusuf nâm kimesne meclis-i şer'-i hâtır-ı lâzımı'l-tevkîrde ebeveyn karındaşı işbu râfi'ü'l-kitâb es-Seyyid el-Hac Ramazân nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb babamız Yusûf nâm kimesnenin bağında hâsıl olân mahsulî ma'iyet ile âhere bey` ve semeni ikimiz te'amül idüb bir miktar mâl iktisâb eylediğimizde ikimizin kesbinden hâsıl olan mâl-ı şirketten karındaşım işbu Seyyid el-Hac Ramazân Sıkalan nâm mevzi'inde vâk'i etrâf-ı erba'ası Osmân ve es-Seyyid Hüseyin ve Kel İbrahim ve Hacı Osman mülkleri ile mahdûd ve onbeş ırgatlık bir kıt'a bağı istirâ idüb bağ-ı mezkûrun nısfı benim olmuşken müstakilen mezbûr es-Seyyid el-Hac Ramazân mutasarrıf olmağla sual olmağla bağ-ı mezkûrun nısfından kasr-ı yedine tenbih olunması matlûbumdur didikte gibbe's-su'al mezbûr es-Seyyid el-Hac Ramazân cevâbında mesbûku'z-zikr bağı kendi malım ile târih-i kitâbdan yigirmiüç sene mukaddem es-Seyyid Yusuf Celebî nâm kimesneden altmışbeş kurusa istirâ idüb târih-i mezkûrdan târih-i kitaba gelince işbu karındaşım müdde-i mezbûr es-Seyyid Hüseyinin muvâcehesinde bilâ-niza` mustakillen zabt idüb husûs-ı mezbûre müte'allâka benden da'vâ sudûrundan olmamışdır deyu mezbûr el-Hac Ramazân yedinde olub bağ-ı mezkûrun istirâsını nâtik olan hücceti ibraz ve mezbûr es-Seyyid Hüseyin muvâcehesinde feth ve kırat istintâk olundukta fi'l hakîka yigirmiüç sene mustakillen zabt idüb müddet-i merkûmede bağ-ı mezkûre müte'allâka da'vâ itmedigin ikrâr ve i'tirâf itdükde bilâ-özer-i şer'i onbeş sene murûr iden da'vânın bilâ-fermân istima'ından hükkâm-ı zevi'l-ihtirâm memnu'lar olmağın müdde-i mezbûr es-Seyyid Hüseyin karındaşı mezbûr es-Seyyid el-Hac Ramazâna bilâ-fermân bi-vech-i şer'i mu'arazadan men` bir-leh mâ-vaka`a bi'l-taleb ketb olundu. fi'l-yevmi'l-hâdi `aşr min şehri Recebu'l-mürecceb li sene isneyn ve `ısrin ve mie ve elf.

Suhudü'l-hal:

İbrahim Bey bin Halil	es-Seyyid Ahmed Celebi ibni es-Seyyid Mahmûd
Veli Celebi ibni Yusuf	es-Seyyid Ali Celebi ibni Halil
Hamza Beşc ibni Ali	Ahmed Celcbi ibni Mehmed
el-Hac Ali ibni Ramazân	Omer ibni Osman
Omer bin Ramazân	Musa ibni Abdulkadir
Ali bin Yusuf	Ahmed bin Musa
Ahmed bin Osman	

BIBLIYOGRFYA

I-ARSIV VESIKALARI

1-Ser'iyeye Sicilleri

No:126-H.1112-1113	127- .1114
128- .1115-1116	129- .1117
130- .1118-1119	131- .1119
132- .1119-1120	133- .1120-1121
134- .1121-1122	135- .1122-1123
136- .1124-1125	137- .1126-1127
138- .1128	139- .1129
140- .1130	141- .1131
142- .1132	143- .1133-1134-1135
144- .1140	145- .1141
146- .1142	147- .1142-1143
148- .1143	

2-Muhamme Defterleri No:

121-H.1125-1126	122-H.1126
123-H.1127	124-H.1128-1130
125-H.1128-1129	126-H.1129-1130
127-H.1130-1131	128-H.1130
129-H.1131-1133	130-H.1133-1135
131-H.1135-1136	132-H.1136-1138
133-H.1138-1139	134-H.1139-1140
135-H.1140-1141	136-H.1142-1143
137-H.1142	138-H.1143-1148

3-Ali Emiri III. Ahmet Tasnifi No:

:547	:901
:1806	:2417
:9422	:18068
:18529	:22433

4-Maliyeden Müdevver Defterler. (VII. VIII. ve IX. Ciltlerden)

Ahkâm-ı Maliye Evâmir-i Maliye Def. No:3598

Ahkâm-ı Maliye ve Evâmir-i Maliye, Def. No:3594

Bedel-i Sürsat Defteri, No: 10308

Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 2882,

Kuyûd-ı Ahkâm-ı Berâvat Defteri, No: 3439

Kuyûd-ı Kadim-i Ahkâm-ı Sikâyet Defteri, No: 2964

Kuyûd-ı Kadim-i Ahkâm-ı Sikâyet Defteri, No: 6549

Mukataât Defteri, No: s.134

Zuemâ ve Erbâb-ı Tımar Belediyesi Defteri, No: 2620

İrâd Defteri, No: 3383

Avâriz ve Nüzûl Defteri No:2504

5-Cevdet Tasnifi:

Cevdet, Evkâf, No: 12870

6-Ibnülemin tasnifi

:1875 :2225

:5164 :5165

:6328 :6413

:6518 :6519

:18617

Evkâf No:4502

:4518

:5991

Dahiliye No:2701

II-KRONİKLER ve SEYAHATNAMELER

Asıkpasaoğlu Tarihi, (Nsr. H. Nihal Atsız.) Ankara 1985

Baybars Tarihi II, (Nsr. Serafettin Yalıtıkaya) İstanbul

1941

Celâlzâde Mustafa, Selim-nâme, (Cev. Ahmet Uğur, Mustafa

- Cuhadar), Ankara 1990
- Evliya Celebi, Seyahatname-III, (Uc dal Nes.), Istanbul
1985
- Gregori Ebu'l Farac, Ebu'l-Farac Tarihi II, (Cev. Omer Rıza
Doğrul) Ankara 1987
- Helmut Von Moltke, Türkiye Mektupları, Istanbul 1969
- Hoca Sadeddin Efendi, Tacu't-Tevarih I-II-III-IV, (Nsr.
Ismet Parmaksızoglu) Ankara 1979
- Hrand D. Andreasyan, Polonyalı Simon Seyahatnâmesi, İstan
bul 1964
- Ibrahim Pecevi, Tarihi Pecevi (Haz.M. Altay Köymen) I, An
kara 1982
- Koci Bey Risalesi, (Hızr. Zuhiri Danışman), Ankara 1985*
- Küçük Celebizade İsmail, Rasit Zeyli IV. İstanbul 1282
- Küçük Celebizâde İsmâil Asım, Tarih-i Celebizâde Asım, İs
tanbul 1282
- Muhammed et-Tancı, İbni Batuta Seyahatnamesi, (Cvr. Mümin
Cevik), İstanbul 1983
- Nasıhu's-Silahi, Beyân-ı Menâzilnâme-i İrâkeyn Süleyman
Han, (Hızr. Hüseyin G. Güraydın), Ankara 1976
- Nesri, Kitâb-ı Cihânmumâ I, (Nsr. Faik Resit Unat-Mehmet
Altay Köymen), Ankara 1987
- Rasid Mehmed Efendi, Tarih-i Rasid II-III, İstanbul 1282
- Solakzade Mehmet Efendi, Solakzade Tarihi, II, (N. Vahit
Cabuk) Ankara 1983
- Sikari, Karamanoğulları Tarihi, (Nsr. M. Mesut Koman),
Konya 1944
- Urfalı Mateos, Urfalı Mathieus Vekayinamesi ve Papaz Grigor
Zeyli, (Cev. Hrantd D. Anrdeasyan), Ankara 1987

III-TETKİK ESERLER ve MAKALELER

- Abdurrahim, Muddazir, "Hukuki Kurumlar", Islam Sehri, Istanbul 1992
- Ahmet Nazif, Kayseri Tarihi (Nsr. Mehmet Palamutoglu), Kayseri, 1987
- Ahmet Refik, Osmanlı Imparatorlugunda Asiretler, Istanbul 1979
- Aksit, Oktay, Roma Imparatorluk Tarihi, Istanbul 1985
- Akdağ, Mustafa, " Genel Cizgileri ile XVII. Yuzyılda Turkiye Tarihi ", TAD IV, S.6-7 Ankara 1966,
- "Turkiye'nin Iktisadi Vaziyeti", Belleten, XIII, S.LI, Ankara, 1949
- *, Celali Isyanları 1589-1603, Ankara 1977
- , Turk Halkının Dirlik Duzenlik Kavgası, Ankara 1975
- Akgunduz, Ahmet, Ser'iyeye Sicilleri I, Istanbul 1988
- Arık, R. Oguz, Turk Sanatı, Istanbul 1975
- Aslanapa, Oktay, Turk Sanatı, Istanbul 1989
- Baltacı, Cahit, "Ser'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kulturel Onemi", Osmanlı Arsivleri ve Osmanlı Arastırmaları Sempozyumu, Istanbul 1985
- Başbakanlık Osmanlı Arsivi Rehberi , Ankara 1992
- Barkan, O. Lutfi, "Ciftlik", Turkiye'de Toprak Meselesi I, Istanbul 1980
- , "Malikane-Divanı Sistemi", Turk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası, S.2, Istanbul 1939
- , "Timar", IA, XII/I,
- , "Avarız" IA. II
- , XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Imparatorlugunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları,

- Kanunlar I, İstanbul 1943
- , Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi Türkiyat Mecmuası X, İstanbul 1951
- , "Türk-Islam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı Devletinde Aldığı Şekiller" Türkiye'de Toprak Meselesi I, İstanbul 1980
- Baydur, Nezahat, Kültepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1970
- Baykara, Tuncer, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985
- , Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988
- Baykal, Bekir, Ş., "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Para Düzeni ile ilgili Belgeler", Belgeler Dergisi, IV, s.7-8, Ankara, 1969
- Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984
- Boratav, Pertev Naili, "Battal", IA II,
- Braudel, Bernard, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989
- Cezzar, Mustafa, "Türk Tarihinde Kervansaraylar", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 1979
- Cezzar, Yavuz, "Osmanlı Klasik Dönemi İmar Sistemi" IX. Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul 1986
- , Osmanlı Tarihinde Leventler, İstanbul 1965
- Chane, Claude, Anadolu'da Türkler, İstanbul 1977
- Cayırdag, Mehmet, "Kayseri'de Vakıf Kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Mehmed Efendi Kütüphanesi", VD XX, Ankara 1988
- , "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelmemiş Olan Bazı Muhim Binalar", IX. Türk Tarih Kongresi

Bildirileri, II, İstanbul 1986

—————, "Kayseri'nin Mahalleleri", Erciyes Der
gisi, S.38, Kayseri 1981

Cetin, Atilla, Başbakanlık Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1979

Cubuk, Vahid, Köprülüler, İstanbul 1988

Danışmend, İ. Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I,
İstanbul 1971

Darkot, Besim, "Kayseri", IA, V,

Deny, J., "Sancak" IA, X,

Demircan, Yasemin, Tahrir ve Evkaf Kayıtlarına Göre Kayseri
Vakıfları, Kayseri 1992

Dirimtekin, Feridun, "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmesi"
Malazgirt Armağanı" Ankara 1972

Ebu Suud Efendi, Fetvalar, (Nsr. Ertuğrul Düzdağ) İstanbul
1983

Ebu'l-Ulâ Mardin, "Kadı" IA, VI,

Edhem, Halil, Kayseri Sehri (Hzr. Kemal Göde), Ankara 1982

Emecen, Feridun, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989

Ergenc, Özer, "Osmanlı Sehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik
Yapıya Etkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiri
leri, İstanbul 1979

————— "Osmanlı Sehrindeki "Mahalle" nin İşlev ve
Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, İs
tanbul 1984

—————, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı
Düşünceler", Belleten, LII, S.203, Ağustos 1988

Ergin, Osman, İmaret Sistemi, İstanbul 1936

Ersoy, Osman, "Ser'iyye Sicillerinin Toplu Katologuna Doğ
ru", DTCFD, XXI, S. 3-4 Ankara 1963.

Eryılmaz, Bilal, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebeanın

- Yönetimi, İstanbul 1990
- Fayda, Mustafa, "Emeviler Devri" DGİT II, İstanbul 1989
- Gabriel, Albert, Kayseri Türk Anıtları (Cev. M. Akif Tu-
tenk), İstanbul 1969
- Genc, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Türk
İktisat Seminerleri, Ankara 1975
- , "17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi
Olarak Tokat", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat
Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987
- Göde, Kemal, Eratna'lılar, (Basılmamış Doktora Tezi) Kay-
seri 1981
- Gowan, Bruce Mc, "Osmanlı Avâriz-Nüzul Tesekkülü", IX. Türk
Tarih Kongresi III, İstanbul 1986
- Göğünc, Nejat, XVI. Asırda Mardin Sancağı, İstanbul 1969
- , "Hane Deyimi Hakkında", İUEP, TD, (I. Hakkı
Uzuncarsılı, Hatıra Sayısı, İstanbul 1979,
- Gökbilgin, Tayyip, "Arpalık" IA, I
- , "XVI. Asrın Başlarında Kayseri Sehri ve
Livası", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi
Togan'a Armagan, İstanbul, 1950-1955
- Günaltay, Semseddin, Yakın Sark II-III-IV, Ankara 1987
- Gündoğdu, Hamza, Dulkadir Beyliği Mimarisi, Ankara 1986
- Guran, Ceyhan, Türk Hanlarının Tarihi Gelisimi ve İstanbul
Hanları Mimarisi, İstanbul 1976
- Gürzimar, Fikri, "Kayseri'nin Mahalleleri", Erciyes Der-
gisi, 1957
- Hallacoğlu, Yusuf, "Osmanlı Devlet Teşkilatı" DGİT, C.XII
—————, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun
İskân Siyaseti ve Asiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara
1988

- _____, "Ser'iyye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru Doğru(Adana Ser'iyye Sicilleri)" TD, S.28-29
1975
- Henri, Pirenne, Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (cev. Sadan Karadeniz), İstanbul 1991
- Honigmann, Ernest, Bizans Devletinin Doğru Sınırı, (Cev. Fikret İşıltan), İstanbul 1970
- Iaeschner, Franz, "İslamda Futuvvet Teskilatının Doğusu Meselesi ve Tarihi Ana Cizgileri" (Cev. Samahat Yüksel), Belleten, XXXVI, Ankara 1972
- İlgürel, Mücteba, "Ser'iyye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru", İUEF TD, S.28-29, İstanbul 1975
- _____, "Türkler" (XVI. Asır Osmanlılar) IA. XII/II
- _____, "IV Murat", DGIT. X.
- İnalcık, Halil, "Adaletnameler", Belgeler II, S.3-4, Ankara 1967
- _____, "Türkler" (Osmanlılar, kuruluşundan XVII. asıra kadar) I.A. XII/II,
- İnan, Afet, "Kayseri'nin 749 yıllık Şifahiye Tıp Medresesi", Belleten XX, S.78, Ankara 1956
- İnbası, Mehmet, XVI. Asrın Başlarında Kayseri, Kayseri 1991
- Jening, Ronald. C., "Kayseriya" EI, IV, Leiden 1978,
- _____, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal Middle East Study VII, USA, 1976
- _____, Women In Early 17Th Century Ottoman Judicial Records The Saharia Court of Anatolian, Kayseri, Journal of The Ecomic and Social history of the

orient. Vol. XVIII

Kafalı, Mustafa, "Timur" IA, XII-I

Karagöz, Mehmet, 1714-1720, M. (1127-1133 H) Tarihli Malatya

Ser'iyeye Sicili, (Basılmamış Y.lis. Tezi) Elazığ 1989

Karamete, Kemalettin, Kayseri Tarihi, Kayseri 1934

Kaymaz, Nejat, Pervane Muiniddin Süleyman, Ankara 1970

Kazıcı, Ziya, Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul 1977

—————, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul
1987

Kınal, Füzulan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1991

Koprıman, K. Yaşar, Mısır Memlûkluları Tarihi, Ankara 1989

Köprülü, Fuat, "Ribât" VD.II, Ankara 1946

—————, "Vakıf Sistemi Ve Türk Şehirciliği", VD VII,
İstanbul 1968

—————, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve
Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983

Köprülü, Orhan Fuat, "Amcazade Hüseyin Paşa", IA, V/I,

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Devleti'nde İlk Nüfus Sayımı,
Ankara 1943

Kramers J. H., "Muiniddin Süleyman Pervane", IA, VIII,

Kunt, Metin, Sancaktan Eyalet, İstanbul 1978

Kuran, Aptullah, Anadolu Medreseleri I, Ankara 1969

Kütükoğlu, Mubahat, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640
Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983

Mecelle, (Hzr. Ali Himmet Berki) İstanbul 1982

Memiş, Ekrem, Eski Çağ Türkiye Tarihi, Konya 1989

Miroğlu, İsmet, "Fetret Devrinden II. Bezayit'a kadar Os
manlı Siyasi Tarihi", DĞİT, X,

—————, XVI. Asırda Kemah Sancağı ve Erzincan Kaza
sı, Ankara 1990

- Nedkof, Boris Kristof, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (Cev. Dr. Sinasi Altundağ), Belleten, VII, S.32, Ankara 1967
- Oğuzoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1980.
- , "Ser'iyeye Sicilleri Toplu Katologuna Doğru" TAD XIV, S.25, Ankara 1981-1982,
- , "17. Yüzyıl Türkiye Şehirlerinde Başlıca Yöneticiler" Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi S.1, Samsun 1989
- , "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler" V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1987
- Ongan, Halit, Ankara'nın I Numaralı Ser'iyeye Sicili, Ankara 1968
- Oral, M. Zeki, "Kayseri'de Kubadiye Saray'ları", Belleten XVII, S.68, Ankara 1953
- Orhan, Seval, Osmanlılarda Tartı Sistemi, Elazığ 1987
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım (Derleyen: Salih Özbaran), İzmir 1984
- Ortaylı, İlberî "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980
- Osman Nuri, Netayicü'l-Vukuat, I-IV, (Nsr. Neset Çağatay) Ankara 1987
- Ostrogorsky Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Cev. Fikret İşıltan), Ankara 1991
- Ugel, Bahaddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988

Oney, Gönül, "Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi", Belleten XXX, s.119, Ankara 1966

Özaydın, Abdülkerim, "Danışmendliler", DGIT, VIII. İstanbul 1989

Özcan, Mert, Capanoğulları, Ankara 1980

Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1989

—————, "Ser'iyeye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi", I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Sempozyumu Tebliğler, Malatya 1986

Özgüç, Tahsin, "Kultepe'de 1950 Yılında T.T.K'nin Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor", Belleten, XVII, S. 65, Ankara 1953

—————, "Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi" DTCF IV, S.3, Ankara 1946

—————, Kultepe-Kanis II, Ankara 1986

Özkaya, Yücel, "Anadolu'da Yenicerilerin Düzensizlikleri ile İlgili Belgelerle İzmirde Yeniceriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge," DTCFD, C XXIII, S.1-2

—————, XVIII. Yüzyılda Ankara'da Sof ve Kayseri'de Deri Sanatları, III, Milletlerarası Dil Kongresi Bildirileri (Ayrı basım) V

—————, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı, Ankara 1986.

—————, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara 1977

—————, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda

- Esnaf Sorunları", IX. Türk Tarih Kongresi Bildiri
leri II, Ankara 1986
- Oztürk, Mustafa, "Tokat'ta Fiyatlar", Türk Tarihinde ve Kul
türünde Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara
1987
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Türkler" (Osmanlılar XVII. Yüzyıl),
IA, XII/II
- Purgstall, B.J. V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi II, İstan
bul 1991
- Ramsay, William, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (cev. Mihri
Pektas) İstanbul 1960
- Rasonyi, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara, 1988
- Refik, Ahmet, Osmanlı Devletinde Madenler, İstanbul 1989
- Sevim, Ali, Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Bey, An
kara 1991
- Sezal, İhsan, Şehirleşme, İstanbul 1992
- Shaw, Stanford J.-Shaw Ezel Kurat, Osmanlı İmparatorluğu ve
Modern Türkiye II.(Cev. Mehmet Harmancı, İstanbul
1982
- Sözen, Zeki, Başlangıçtan XVIII. asra Kadar Anadolu'da
Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara 1969
- Sümer, Faruk, Eski Türklerde Şehircilik , İstanbul 1984
- , Oğuzlar (Türkmenler) İstanbul 1980
- , "Anadolu'da Moğollar" Selçuklu Araştırmaları
Dergisi I., Ankara 1970
- Simsirgil, Ahmet, "Osmanlı Tasra Teskilatında Rum Beyler
beyliği" Türklük Araştırmaları S.5, İstanbul 1992
- Tabakoğlu, Ahmet, Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliye
si, İstanbul 1985
- Tansel, Selahattin, Fatih Sultan Mehmet, Ankara 1968

- Tarhan, Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler" I. Arastırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1984
- Tekindağ, Sahabeddin, "Medrese Dönemi" Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1974
- Togan, Z. Velidi, Tarihte Usul, İstanbul 1981
- Töre, Ayhan, "Türk'lerde Su Mimarisi", Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1962
- Tuna, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme, İstanbul 1987
- Tuncdilek, Necdet, Türkiye'de Yerleşimin Evrimi, İstanbul 1986
- Tuncer, O. Cezmi, Mimarlık Tarihi, Ankara 1980
- Turan, Osman, "IV. Kılıçarslan", I.A. VI
 _____, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1969
 _____, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971
- Türkay, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Asiretler Cemaatler ve Oymaklar, İstanbul 1979
- Ulgener, S. Fahri, Darlık Buhranları ve İslam İktisad Siyaseti, Ankara 1984
 _____, İktisadi Cözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1991
- Ulucay, Cağatay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eskiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955
- Umar, Bilge, Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi I., İzmir 1982
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi I-II-III/I, Ankara 1983
 _____, " Sivas-Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ", Belleten XXXII, S.126, Ankara 1968

- _____, Osmanlı Devleti'nde İlimiye Teskilatı, Ankara 1988
- Varlık, M. Cetin, "Türkiye Selçukluları", DGİT IX, 187, 1989
- Yalcın, Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979
- Yediyıldız, Bahaeddin, " Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", VD, XIV, Ankara 1982
- _____, "Müessese-Toplum Münasebetleri Cercevesinde XVII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi ", VD XV, Ankara 1982
- Yıldız, H. Dursun, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul 1976
- Yılmazcelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1991.
- Yınanç, M. Halil, "Danışmendliler", IA.III
- _____, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul 1944
- Yınanç, Refet, Dulkadirli Beğliği, Ankara 1989
- Yörükkan, Ayla, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, Ankara 1968
- Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler" Belleten XXXVIII, S.152, Ankara 1974
- _____, Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti, Ankara 1970
- _____, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara 1989
- _____, Osmanlı Devlet Teskilatına Dair Kaynaklar, Ankara 1988
- Yurdakul, Erol, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı", Selçuklu Tarihi Araştırmaları Dergisi II,

Ankara 1971

Yurt Ansik. "Kayseri' VI, Istanbul 1981

Yuvalı, Abdulkadir, "XIII. yüzyılda Onasyadaki Siyasi Blok
laşma", Türk Kültürü, S.262, Ankara 1985

—————, "Yakınoğu Tarihi Uzerindeki Moğol Te
sirleri (XIII. yy.)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 3, Samsun 1988

